

К ***ОНОТОПСЬКИЙ***
РАЄЗНАВЧИЙ
ЗБІРНИК

ВИПУСК I

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
КОНОТОПСЬКИЙ ІНСТИТУТ
КАФЕДРА МОВНОЇ ПІДГОТОВКИ ІНОЗЕМНИХ ГРОМАДЯН

КОНОТОПСЬКИЙ КРАЄЗНАВЧИЙ ЗБІРНИК

Випуск I

СУМИ
СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
2013

УДК 069.015:027.7:378.4(477.74)+069.12+93:37
ББК 63. 4(4Укр); 79.1 + 63.3 (4Укр)

Рекомендовано до друку кафедрою мовної підготовки іноземних громадян Сумського державного університету (протокол №1 від 28.08.2013) та кафедрою суспільно-гуманітарних дисциплін Конотопського інституту Сумського державного університету (протокол №1 від 31.08.2013)

Конотопський краєзнавчий збірник : Випуск I / [упор. Н. О. Леміш, В. Б. Звагельський]. - Суми-Конотоп : Сумський державний університет, 2013. - 282 с.

Редколегія:

Барбара Н.В. - к. філол. н. доц.; *Борошнєв В.О.*; *Волкова О.М.* - к. філол. н., доц.; *Гедз О. В.*; *Дегтярьов С.І.* - к. і. н., доц.; *Завалій Л.П.*; *Завгородній В.А.*; *Звагельський В.Б.* - к. філол. н., с. н. с., доц. (голова); *Зуєнко Т.М.*; *Казанджисєва М.С.* - к. п. н., доц.; *Леміш Н.О.* - к. і. н., доц. (заст. голови); *Набок М.М.* - к. філол. н.; *Нестеренко В.А.* - к. і. н., доц.; *Олех А.П.*; *Осадчий С.В.* - к. п. н., доц.; *Радько Т.М.*; *Садівничий В.О.* - к. н. із соц. комунік., доц.; *Шевцова А.В.* - к. філол. наук., доц.

Упорядники:

Леміш Н. О., Звагельський В. Б.

Перший випуск “Конотопського краєзнавчого збірника” містить наукові статті, розвідки та повідомлення, присвячені різноманітним актуальним питанням гуманітарних дисциплін.

Серед авторів переважно співробітники Сумського державного університету, краєзнавці, студентська та учнівська молодь Конотопщини.

Для науковців, викладачів та вчителів, краєзнавців.

УДК 069.015:027.7:378.4(477.74)+069.12+93:37
ББК 63. 4(4Укр); 79.1 + 63.3 (4Укр)

КРАЄЗНАВСТВО

ЗВАГЕЛЬСЬКИЙ В. Б.

ПРОБЛЕМИ ЛОКАЛІЗАЦІЇ ЛІТОПИСНОГО РИМОВА

У зв'язку з дослідженням подій походу Ольговичів 1185 р., оспіваного у "Слові о полку Ігоревім", за останні два століття виник цілий напрям гуманітарних досліджень, який одержав дещо умовну назву Словознавство. Його надбанням є з'ясування багатьох спірних питань тексту, розкриття цілого комплексу його "темних" місць. Втім, історико-географічний аспект власне походу ще залишається слабо розробленим, а деякі питання взагалі далекі від розв'язання. До останніх належить локалізація географічних об'єктів, зокрема Шеломяні, річок Сальниця, Сюурлій та Каяла. Також не все вирішено з реаліями, пов'язаними з відповідним ударом ханів Гзи і Кончака, коли вони після перемоги на Каялі вдерлися на землі Русі. Гза рушив у Посеймя, намагаючись захопити Путивль, але пограбував лише навколишні села. Про це свідчить Іпатіївський літопис: "возмятошося городи Посемьские и бысть скорбь и туга люта, яко же николи же не бывала во всем Посемьи /.../ Князи изымани и дружина изымана, избита" [1, стб. 637].

Досвідчений Кончак діяв інакше, і саме з його діями, точніше, з інформацією у писемних джерелах про ці дії, пов'язана проблема локалізації міста Римова.

Літопис сповіщає, що після спроби захопити Переяславль половці, очолювані Кончаком, на зворотньому шляху підійшли до Римова: "То слышавше Половци, и возвратишася от Переяславля. Идуши же мимо, приступиша к Римови. Римовичи же затворишася в городе /.../. Да котореи же гражане выидоша изъ града, и бяхуться, ходяще по Римьскому болоту, то теи избыша плена" [1, стб. 647-648].

У "Слові о полку Ігоревім" ці події зображено поетично: "Се у Римь кричатъ подь саблями половецкыми, а Володимиръ подь ранами. Туга и тоска сыну Глебову" [2, с.12].

Вперше ж це місто згадується у "Повчанні" Володимира Мономаха під 1096 р.: "и идохом на вои ихъ за Римовъ, и богъ ны поможе - избихом я, а другия поимахом" [3, стб. 249].

У цій статті ми й зупинемося на питанні локалізації Римова, дослідження якого налічує два століття, але залишається ще далеким від остаточного вирішення, отже, є актуальним і нині.

Наведені повідомлення не дають чіткої географічної прив'язки, тому дослідниками було висунуто низку гіпотез. Зупинимося на історіографії питання і розглянемо основні точки зору.

Вперше спробував прив'язати назву міста до відомого географічного об'єкта М. М. Карамзін. Так, в "Истории государства Российского" він зазначав: "се у Римъ (Ромена?) кричатъ подь саблями Половецкыми, а Володимеръ

(Переяславский) подь ранами"; т. е. Половцы рубили жителей Роменских саблями, а раненный Владимир не мог помочь им" [4, с. 38, 73].

М. Ф. Граматин погодився з М. М. Карамзіним, що Рим - це Ромни Полтавської губернії, лише пояснив, що первісною була назва Римів [5, с. 170, прим. 119; с. 179, прим. 134].

При посиланні на М. М. Карамзіна, але без аналізу і коментарів, також ототожнює Римів і Рим один із перших фахівців з історичної географії Східної Європи П. Г. Бутков [6, с. 102, 116].

Точка зору М. М. Карамзіна домінувала досить довго, але у 1842 р. її піддав сумніву Ердман, правда, наводячи дещо несподівані аргументи: "...почему выставляет безымянный стихотворец только город Ромен; неужели потому, что там произошло что-нибудь важное?". Ердман пропонує замість "уРим" читати "Урим", вбачаючи в останньому слові означення чогось, що носили первосвященники на грудях як символи одкровення та істини [7, с. 19-46]. Зрозуміло, таке штучне привнесення релігійності у майже світський твір з описом цілком реальної історичної події не знайшло прихильників.

М. П. Погодін у 1850 р. першим у друкованій публікації висловив думку, що слід розрізняти м. Ромен у "Повчанні Мономаха" і Римів, і що останній (за М. П. Погодіним Рим) - це селище "на границе уездов Роменского, Лохвицкого и Прилуцкого" [8, с. 266-267].

С. М. Соловйов окремо не торкався питання локалізації, лише зазначив дещо ухильно: "Есть селение Рим, значащееся на границе уездов Роменского, Лохвицкого и Прилуцкого" [9, с. 321, прим. 2]. Показово, що поважний вчений майже дослівно повторив цитовану вище фразу М. П. Погодіна, яку через чверть століття теж майже дослівно повторив і П. П. Вяземський [10, с. 286].

Д. І. Прозоровський, відомий своїми новаторськими тлумаченнями тексту "Слова", опублікував дослідження де, зокрема, торкався і нашого питання. З посиланням на М. Судієнка, вчений наводить назви річки Ром, або Рома та села Ромець, що знаходилися у Гадяцькій сотні Ніжинського полку, і доходить висновку, що десь у цій місцевості і було розташоване місто Рим [11, с. 274].

У 1883 р. О. Й. Партицький, вважаючи, що сон Святослава цілком побудований на грі слів і словосполучень і наводячи кілька прикладів, запропонував читати: "Се умери кричатъ под саблями" де "умери" - валькірії скандинавської міфології, які грізно "верещали" під саблями половецькими захищая половців від руських стріл [12, с. 61, 63].

Наближено до думки Д. І. Прозоровського розглядав це питання і М. П. Барсов, лише дещо деталізував, вважаючи, що назву Римов слід прив'язувати до с. Римовка на притоці Псла річці Грунь на північний схід від Гадяча [13, с. 142]. Нині це с. Римарівка Гадяцького району Полтавської області. П. В. Голубовський однозначно погодився з М. П. Барсовим [14, с. 130, прим. 3].

Таким чином, усі названі вчені фактично повторили, з деякими незначними уточненнями, позицію М. П. Погодіна, за якою і утвердився пріоритет саме такої локалізації Римова.

Але у середині ХХ ст. Ф. Я. Прийма опублікував статтю про наукову спадщину З. Доленги-Ходаківського, де переконливо довів, що гіпотеза М. П.

Погодіна і його прибічників у цьому питанні ще за тридцять років до нього "в очень скромной форме была высказана Зорианом Доленгой-Ходаковским, у которого она, вероятно, и была заимствована Погодиным". Ф. Я. Прийма, досліджуючи неопубліковані рукописні твори З. Доленги-Ходаківського, виявив у четвертому томі його відомого "Словаря" згадку: "Рим - село в Прилуцком уезде, у истока Глиной, впадающей в Удай" [15, с. 86, прим. 6].

Згодом у більш розлогому дослідженні Ф. Я. Прийма навів додаткові аргументи на користь пріоритету саме З. Доленги-Ходаківського, а не М. П. Погодіна. Він звернув увагу на маргіналії вченого у його екземплярі "Истории" М. М. Карамзіна, де у трьох випадках Римів ототожнюється з Ромнами. Останню назву З. Доленга-Ходаківський тричі закреслив і виправив на "село Рим в Прилуцком уезде" [16, с. 122-123].

Також вчений підкреслив, що на користь ототожнення назв Римов і Рим свідчить місце Іпатіївського літопису під 1185 р.: "Идуци же мимо приступиша к Римови". Ф. Я. Прийма далі зазначає: "Здесь Римови является дательным падежом от именительного Рим, подобно тому, как дательным падежом является употребляемая в этой же летописи и в этом же месте форма к Донови (= к Дону): "Хотя ити на Половци к Донови на все лето" [15, с. 85-86].

Аналогічну думку, правда, без зв'язку з географією міста, а з приводу особливостей палеографії рукопису "Слова о полку Ігоревім", досить аргументовано висловила М. В. Щепкіна, стверджуючи, що виносні могли застосовуватися у будь-якому слові: "Конечные выносы могли применяться в любом слове: понизи[т], вонзи[т]; у Ри[м] = у Риме, или у Римове (?)" [17, с. 12].

В одній зі своїх ранніх праць відомий фахівець з історичної географії В. Г. Ляскоронський у 1897 р. висунув версію, що згодом стала основою для "південного" варіанта локалізації Римова. Вчений без конкретної географічної прив'язки вказував, що на зворотньому шляху від Переяславля Кончак рухався коротким шляхом через пониззя Сули, де і напав на Римів [18, с. 426-427]. Через десять років він вже конкретизує цю думку, наголошуючи, що літописний Римів знаходився на нижній течії Сули, неподалік від впадіння в неї річки Буромки, "на которой стоит М. Буромка, по местному произношению Буримка (с ударением на и), "на супротив" которой расположено урочище Супромы, близкое по названию к Римову" [19, с. 294-299].

М. С. Грушевський локалізував місто біля хутора Рим Прилуцького повіту і слушно зазначав, що окрім "подібності імені за тим не можна більше нічого вказати". Далі вчений, не погоджуючись з В. Г. Ляскоронським стосовно ідентифікації Буримки на Сулі і "уход Ромковщину" з Римовим, підкреслював, що лише наявність городища може бути аргументом у цьому питанні [20, с. 607].

О. С. Орлов звернув увагу на те, що у літописі місто названо "Римовъ" (і підтримано словом "римовичи"), а болото "Римским", що дозволяє будувати форму "Римь". Вчений вважав, що Римів слід шукати у пониззі Сули [21, с. 123].

Певним підсумком пропонованих локалізацій є кілька праць К. В. Кудряшова. У цілому погоджуючись з В. Г. Ляскоронським, вчений вказував на наявність боліт, що тягнуться нижньою течією Сули на кілька десятків

кілометрів, неподалік від Буромки. Він вважав це додатковим аргументом: "Наличие этих болот является весьма веским доводом в пользу отождествления Буромки с летописным Римовым" [22, с. 76].

Розглянувши деякі варіанти локалізації Римова, вчений зазначав, що Ромни, Рим і Римарівка знаходяться неподалік один від одного у районі, "примыкающему" до Посеймя, тоді як літопис, на думку К. В. Кудряшова [22, с. 74], пов'язує руйнування Римова з діями Кончака біля Переяслава: "Половци же ... гнаша отаи к Переяславлю и взяша все города по Суле, и у Переяславля бишася весь день" [3, стб. 399].

Грунтуючись на лінгвістичних спостереженнях, Ф. Я. Прийма висловився проти цієї гіпотези, вважаючи, що визнати її переконливою не можна, "так как она не находит никакого подтверждения в топонимике местности, а предположенные Ляскоронским и Кудряшовым, как производные от Римов, современные названия: Малая Буромка и Супромы противоречат всяким правилам видоизменения географических названий и поэтому не могут быть признаны удачными" [16, с. 123].

Окремо не зупиняючись на питанні локалізації Римова, військовий інженер Г. Е. Пядишев у статті, присвяченій походу Ігоря, на картосхемі позначає розташування міста на Нижній Сулі [23, с. 46].

Л. С. Махновець у "Географічно-археологічно-етнографічному покажчику" до Іпатіївського літопису однозначно локалізує Римів як городище біля с. Велика Буримка Чернобаївського району Черкаської області [24, с. 566].

Відомий сучасний лінгвіст А. А. Залізник, окрім двох відомих варіантів літописних назв (Рим і Римів), допускає наявність і третього - Рими подібно до древнього Луки і сучасних Ромни, Суми, Лубни, Кроми і т. ін. [25, с. 303-304].

Автор новітнього дослідження про похід Ігоря Святославича В. І. Подов схиляється до південної версії, зазначаючи, що йому доводилося неодноразово особисто бувати у Великій Буримці, і що він переконаний в її тотожності з Римовим [26, с. 143].

Інакше спробував наблизитися до вирішення проблеми дніпропетровський дослідник М. Т. Гойгел-Сокол (М. Т. Сокол). Він дійшов висновку, що фразу Іпатіївського літопису, де йдеться про рейд Гзи до Путивля ("идоша по оной стороне к Поутивлю"), слід розглядати як протиставлення діям Кончака, тобто останній мав рухатися по іншому берегу Дніпра, отже, і Римів мав знаходитися на Правобережжі [27, с. 74-75]. "Значит, - наголошує дослідник, - город Римов искать на Левобережьи, где его полтора столетия ищут историки и археологи, - не следует: Римов стоял на правой - киевской стороне Днепра".

Далі М. Т. Гойгел-Сокол уточнює, що Римів стояв на р. Самоткань біля сучасного м. Верхньодніпровська, де зафіксовано ще у 19 столітті назви "Рим", "Римський ліс", "село Рим", "Римські хутори" [28, с. 16].

Ще одна гіпотеза, назвемо її "курська", стосується відомого археологічного комплексу Гочево, розташованого біля одноіменного села Біловського району Курської області при впадінні р. Пена у Псел. Пам'ятник відкрив у 1909 р. К. П. Сосновський [29, с. 56-57], у тому ж році там провів масштабні розкопки Д. Я. Самоквасов. Ці роботи, як і дослідження вчених наступних поколінь

(П. С. Рикова, Л. М. Соловйова, О. О. Щеглової, М. О. Тихомирова, Р. В. Терпіловського), дозволяють говорити про цей об'єкт як неординарний, що існував ще у пра- і ранньослов'янські часи.

Отже, саме на підставі праць попередників та власних розкопок і висунув нову гіпотезу курський археолог і письменник Ю. О. Ліпкінг (Ю. О. Олександров) [30, с. 31]. Він доводив, що гочевське поселення і є залишками літописного Римова. Аргументація вченого базується на кількох чинниках - власне археологічних (залишки кільцевої осади гочевських укріплень), історичних (стародавні шляхи кочових набігів, на думку вченого, пролягали саме через Курське Посеймя, вірогідно, мався на увазі Бакаїв шлях), топонімічних (наявність неподалік гочевських городищ "Крутий курган" та "Царів палац" власних назв "Римів лог" або "Римок" та "Римове болото") [31, с. 20].

Міркування Ю. О. Ліпкінга стосовно руху Кончака на зворотньому шляху мають певну логіку. Дійсно, якщо хан рухався назад не вздовж Дніпра, а вздовж Сули, тобто з півдня на північ, то він мав повернути на схід одним із битих стародавніх шляхів. Якщо йдеться про Курське Посеймя, то це мав бути Бакаїв шлях, на траверсі якого і розташоване Гочево.

Проаналізувавши існуючі погляди щодо розташування Римова, археолог Ю. Ю. Моргунов, який присвятив археологічному обстеженню Посулля тривалий час, у цілому приєднуючись до південного варіанта, пропонує свою локалізацію, спираючись в першу чергу на матеріали археології [32, с. 210-216]. Зокрема, вчений, піддавши критиці гіпотези попередників (особливо детально розглянувши гіпотези Ю. О. Ліпкінга і М. Т. Гойгел-Сокола), приєднується до локалізації В. Г. Ляскоронського, лише уточнює, що літописний Римів знаходився на околиці с. Велика Буримка Чорнобаївського району Черкаської області [33, с. 114].

При цьому Ю. Ю. Моргунов, будучи переконаним, що оповідь Іпатіївського літопису містить у собі низку пізніх вставок і редакторських зворотів, пропонує дещо інше тлумачення змісту, наявного у тексті [32 с. 209]. Цілком очевидно, що не можна без будь-якої аргументації вкладати у літописний текст власне його розуміння, відмінне від оригінального. Також вчений цілком слушно зауважує, що "аргумент Ю. А. Липкинга о необходимости захода Кончака на верхний Псел для соединения с Гзаком - всего лишь предположение, не находящее подтверждения в источниках" [32, с. 208]. Останню фразу Ю. Ю. Моргунова буде цілком доречним віднести і до його власної локалізації літописного міста біля В. Буримки.

Певною мірою підтверджують гіпотезу Ю. О. Ліпкінга дослідження сучасних курських істориків С. П. Щавельова [34, с. 57] та Г. Ю. Стародубцева [35, с. 102-103]. Особливо активно відстоює її С. П. Щавельов, який відгукнувся на версію Ю. Ю. Моргунова з досить різкою критикою. Зокрема, він піддав сумніву можливість руйнування валу буримського городища кіннотою Кончака, і, з притаманною цьому досліднику іронією, наголосив, що навіть танковій бригаді таке було б не під силу [34, с. 58]. Там же він досить переконливо доводить, що половці мали повертатися через північні шляхи, тобто через район Гочева.

Таким чином, на сьогодні маємо 5 гіпотез щодо локалізації Римова:

1. Ромни (нині райцентр Сумської області) - М. М. Карамзін, В. Г. Бутков.
2. Рим - "село в Прилуцком уезде, у истока Глинной, впадающей в Удай",
- 3. Доленга-Ходаківський, М. П. Погодін, С. М. Соловйов, П. П. Вяземський, Д. І. Прозоровський, М. С. Грушевський).
3. Буримка (Велика або Мала) - В. Г. Ляскоронський, К. В. Кудряшов, Ю. Ю. Моргунов.
4. Римів на р. Самоткань біля сучасного м. Верхньодніпровська Дніпропетровської області - М. Т. Гойгел-Сокол.
5. Гочево (городище біля с. Гочево Біловського району Курської області)

- Ю. О. Александров-Ліпкінг, С. П. Щавельов, Г. Ю. Стародубцев.

Перелічені гіпотези мають різні чинники аргументації: топонімічні (наявність поряд із шуканим об'єктом географічних назв з відповідним коренем - рим, римове, буримка, супроми і т. ін.); археологічні (наявність давньоруського городища); історико-географічні (прив'язка об'єкта до руху Кончака на зворотньому шляху від Переяславля до Сіверського Донця).

Топонімічний чинник наявний у всіх локалізаціях і тому не може принципово вплинути на зміну ситуації.

Археологічний компонент теж не є визначальним, тому що у гіпотетичному ареалі пошуків (від Верхнього Псла до Нижньої Сули і Середнього Дніпра) налічуються десятки городищ, серед яких окремі можуть вкладатися у схему певної локалізації.

При поєднанні цих двох чинників виникає певний оптимізм щодо перспектив ототожнення археологічної пам'ятки з літописним містом. Це й було головним аргументом для дослідників ХІХ ст., коли наукою ще слабо були розроблені питання географії "Слова о полку Ігоревім". Сьогоднішні наші знання дозволяють дещо інакше підходити до їх вирішення.

Перебуваючи у полоні південного варіанта, тобто пошуків Римова неподалік Дніпра, прихильники таких локалізацій переконані, що Кончак мав від Переяславля рухатися на схід, де, як повідомляє літопис, на зворотньому шляху і напав на Римів. Але джерела не повідомляють, на якій відстані знаходився цей город, та й традиційне тлумачення рядків на кшталт "у Переяславля" та "у Курська" як такі, що ніби фіксують події, які відбувалися біля міст, на сьогодні є застарілим. Подібні дефініції, що часто зустрічаються у літописах, особливо у Іпатіївському, у цілому ряді випадків свідчать про події біля кордонів цих князівств [36. с. 112-113]. Залишається останній чинник - історико-географічний, який є головною проблемою. Справа у тому, що маршрут Кончака теж не з'ясований остаточно, адже треба якимсь чином пояснити, як він міг "полониша вси городы по Суле", тоді як ці городи розташовані не у широтному напрямку, тобто вздовж Дніпра, де, на думку К. В. Кудряшова і Ю. Ю. Моргунова, рухався Кончак, а майже прямо у меридіальному вздовж течії Сули. Та й Переяславль розташовувався за 100 кілометрів на захід від впадіння Сули у Дніпро. Іншими словами, повертався він у Половецький Степ вздовж Дніпра до Середнього Сіверського Дінця чи рухався до останнього на північ вздовж Сули і далі Лосицькою чи Бакаєвою дорогами?

Якщо приєднатися до курської гіпотези, то все ніби узгоджується, окрім одного принципового положення, яке не враховують курські дослідники. Справа в тому, що Курське князівство входило до складу Сіверського і князем у Курську був Всеволод, рідний брат князя Сіверського Ігоря Святославича. В усіх давньоруських джерелах жодного разу не згадується про ворожі або навіть неприязні стосунки між половецьким ханом і сіверським князем. Не маємо жодного прикладу про агресію Кончака на сіверських землях, отже, немає ніяких підстав говорити про його напад на городище Гочево, що розташоване в межах Курського князівства. А от напасти на посульські городи, що входили до Переяславського князівства, Кончак міг і зробив це, як робив і раніше, і пізніше. Повертався ж він, дуже вірогідно, відомою половцям Лосицькою дорогою.

Тепер можемо дійти висновку, що літописний Римів слід шукати або у Верхньому Посуллі, або дещо далі на схід вздовж траси Лосицької дороги, яка проходила між сіверськими і переяславськими землями [36, с. 63-72]. Очевидно, слід загалом погодитися з давніми локалізаціями М. М. Карамзіна і З. Доленги-Ходаківського і продовжити пошуки літописного Римова.

1. Полное собрание русских летописей. Ипатьевская летопись - Т.2. - М., 1962.- 938 стб.
2. Текст "Слова о полку Игореве" // Энциклопедия "Слова о полку Игореве". - Т. 1.- 1995. Тут і далі текст першодруку "Слова о полку Игоревім" та примітки перших видавців наводяться за цим виданням без зазначення сторінок.
3. Полное собрание русских летописей. Лаврентьевская летопись и Суздальская летопись по Академическому списку. - Т. 1. - М., 1962.- 580 стб.
4. Карамзин Н. М. История Государства Российского. - Т. 3. -СПб., 1816.- 410 с.
5. Граматин Н. Ф. Слово о полку Игоревом, историческая поэма, писанная в начале XIII века на славенском языке прозою и с оной переложенная стихами древнейшего русского размера, с присовокуплением другого буквального приложения с историческими и критическими примечаниями, критическими же рассуждениями и родословною. - М., 1823. - 220 с.
6. Бутков П. Г. Нечто к Слову о полку Игоря // Вестник Европы. - 1821.- Ч.121.- №21.- С.96-128.
7. Эрдман. Следы азиатизма в "Слове о полку Игореве" // Журнал министерства народного просвещения. - 1842.- Ч. 36. - №9. - Отд. 2.- С. 19-46.
8. Погодин М. П. Исследования, замечания и лекции о русской истории. - Т. 4. - М., 1850-410 с.
9. Соловьев С. М. История России с древнейших времен. - Книга первая. - Т. 1-5. - СПб., 1911. - 1726 стб.
10. Вяземский П. П. Замечания на Слово о полку Игореве. - СПб, 1875. - 518+104 с.
11. Прозоровский Д. И. Новый опыт объяснительного изложения Слова о полку Игореве // Записки Отделения русской и славянской археологии русского археологического общества.- СПб. - 1882. - Т.3. - С. 211-293.
12. Партицкий Ом. Темни мѣстца в "Словѣ о полку Игоревѣ". - Львів, 1883.- 110 с.
13. Барсов Н. П. Очерки русской исторической географии. География начальной летописи. - Варшава, 1873. - 179- LXXV с.
14. Голубовский П. Печенеги, торки и половцы до нашествия татар. История южно-русских степей IX-XIII вв.- К., 1884. -254 с.
15. Прийма Ф. Я. Зориан Доленга-Ходаковский и его наблюдения над "Словом о полку Игореве" // Труды отдела древнерусской литературы Института русской литературы. - Т. 8. - М. - Л., 1951. - С.71-92.

16. Прийма Ф. Я. "Слово о полку Игореве" в русском историко-литературном процессе первой трети XIX века. - Л., 1980. - 252 с.
17. Щепкина М. В. Замечания о палеографических особенностях рукописи "Слова о полку Игореве" (К вопросу об исправлении текста памятника) // Труды отдела древней русской литературы. - Т. 9. - М-Л., 1953. - С. 8-17.
18. Ляскоронский В. Г. Історія Переяславської землі зь древнейшихъ временъ до половины XIII столетія. - К., 1897. - 489+XIII с.
19. Ляскоронский В. Г. Русские походы в степи в удельно-вечевое время и поход кн. Витовта на татар в 1399 г. // Журнал Министерства Народного Просвещения. - 1907. - Апрель. - С. 29-307.
20. Грушевський М. С. Історія України-Руси: в 11 т., 12 кн. - К., 1992. - Т. 2. - 1992. - 640 с.
21. Орлов А. С. Слово о полку Игореве. - Слово о полку Игореве. - М. - Л., 1938. - 176 с.
22. Кудряшов К. В. Про Игоря Северского, про землю русскую. - М., 1959. - 80 с.
23. Пядышев Г. Е. Поход Игоря в 1185 году. Место битвы // История СССР. - 1980. - № 4. - С. 42-65.
24. Махновець Л. Є. Географічно-археологічно-етнографічний показчик // Літопис Руський. - К., 1989. - XVI+591 с.
25. Зализняк А. А. "Слово о полку Игореве": Взгляд лингвиста. - М., 2004. - 352 с.
26. Подов В. И. Поход князя Игоря на половцев в 1185 году. Историческое исследование. - Луганск, 2009. - 198 с.
27. Сокол М. Т. Римов - давньоруське місто-застава // Археологія. - 1977. - № 21. - С. 72-76.
28. Гойгел-Сокол М. Т. Историко-географические аспекты "Слова о полку Игореве" : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. истор. наук. - Днепропетровск, 1978. - 24 с.
29. Щавелев С. П. К. П. Сосновский и его археологические работы в Посеймье // Проблемы ранньослов'янської і давньоруської археології Посейм'я : мат. наук. конф. - Білопілля, 1994. - 78 с.
30. Щавелев С. П. Судьбы исторических древностей южной России и их место в провинциальной культуре XVII-XX веков (По материалам археолого-этнографического изучения Курского края) : автореф. дис. на соиск. учен. степ. доктора истор. наук. - Курск, 2002. - 42 с.
31. Александров Ю. А. Поиски древнего Рима // Знание-сила. - 1969. - № 8. - С. 19-21.
32. Моргунов Ю. Ю. К изучению летописного города Римова // Советская археология. - 1989. - № 1. - С. 206-218.
33. Моргунов Ю. Ю. Древнерусские памятники поречья Сулы. Материалы и исследования по археологии Днепропетровского Левобережья. Вып. 2. - Курск, 1996. - 160 с.
34. Щавелев С. П. Первооткрыватели курских древностей. Очерки истории археологического изучения южнорусского края. Вып. 3. Советское краеведение в провинции: взлет и разгром (1920-1950-е гг.). - Курск, 2002. - 200 с.
35. Стародубцев Г. Ю. Средневековый замок (городище "Царский Дворец" на верхнем Псле) // Средневековый город Юго-Востока Руси: предпосылки возникновения, эволюция, материальная культура : материалы международной научной конференции, посвященной 100-летию начала археологических исследований Гочевского археологического комплекса. - Курск, 2009. - С. 101-110.
36. Звагельський В. Б. Історична географія Лівобережної України доби Середньовіччя (в контексті дослідження "Слова о полку Ігоревім"). - Київ-Суми, 2010. - 236 с.

ЛЕМШН.О.

ДОСЛІДЖЕННЯ АРХІВІВ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ ХІХ СТ.: ІСТОРИОГРАФІЯ ПИТАННЯ

Одним із основних напрямів сучасних архівознавчих досліджень є видатні архівісти України. Адже кожне покоління архівістів робило свій внесок у формування суспільно значущої архівної спадщини, національних здобутків в управлінні галуззю, в аналіз теоретичних досягнень українських архівознавців як складової світового досвіду розвитку архівістики.

У вітчизняному історіографічному процесі інституалізація історико-етнографічних досліджень пов'язана з появою в ХІХ ст. осередків історичної освіти та науки: факультети Львівського, Харківського, Київського університетів, Київської археографічної комісії. Зусиллями Д. Багалія в Харкові склалася школа істориків-архівістів, серед яких чільне місце належало Михайлу Мелентійовичу Плохинському [4].

Постать М. М. Плохинського залишається до нашого часу мало-дослідженою. Побіжний аналіз його творчого доробку знаходимо у праці І. Л. Бутича [1]. Досліджуючи проблему становища циган, формування етносу в ХІХ ст., згадує про праці М. М. Плохинського Н. О. Зіневич [4]. А. В. Гедьо, аналізуючи приватноправові акти ХVІІІ-ХІХ ст. як інформаційне джерело з історії Ніжинської грецької громади, теж звертається до праць відомого історика-архівіста [1].

З метою налагодження архівної справи в губернії в 1896 р. започаткувала роботу Чернігівська вчена археографічна комісія. У "Путівнику" Державного архіву Чернігівської області наведено низку прізвищ дослідників, які брали безпосередню участь в упорядкуванні архівних матеріалів й були членами археографічної комісії. Однак слід зауважити, що вагомий внесок у розвиток цієї справи зробив також і М. М. Плохинський, ім'я якого не згадується у цьому ж "Путівнику" [3].

У 1898 р. М. М. Плохинський був направлений Московським археологічним товариством до Чернігівської губернії "для ознайомлення с архивами Черниговской губернии" [8, с. 5]. Дослідник відвідав більше двадцяти архівів і присвятив розкриттю стану зберігання документів у приватних архівних зібраннях та державних архівах. У результаті цієї роботи вийшла книга "Архивы Черниговской губернии", за яку М. Плохинського було обрано членом-кореспондентом Московського археологічного товариства [5].

Матеріал, зібраний дослідником, висвітлює не тільки питання кількості існуючих на той час в Чернігівській губернії архівів, але й дає уявлення про стан зберігання в них документів, історію того чи іншого "бумагохранилища" [8]. М. М. Плохинський ставив собі за мету скласти описи архівів, що ним були оглянуті. Крім таких описів, автор вносить до своєї праці й низку копій документів, що мають історичну цінність, особливо в наш час. Адже лише

незначна кількість архівних документів часів XVIII ст. збереглася до сьогодні у фондах Державного архіву Чернігівської області [2]. Завдяки згаданій праці можемо зрозуміти, яким чином зберігалися документи в установах Лівобережної України саме з XVIII ст.

М. М. Плохинський зупиняється на аналізі стану зберігання архівних документів, починаючи з XVIII ст., у різних установах, окремо розглядаючи приватні (фамільні, монастирські, церковні) та "казённые бумагохранилища" [8]. У свою працю "Архивы Черниговской губернии", як зазначає сам автор, крім огляду змісту документів, було внесено також копії документів, що заслуговували на особливу увагу та мали історичну цінність.

Так, документи архіву Глухівського Петропавлівського монастиря зберігалися в "рухольній" (комірчині, де знаходилися одяг та взуття монахів) на полицях у в'язках з написами щодо змісту документів, які в них знаходилися. М. М. Плохинський більш детально зупиняється на історії створення монастиря, тісних взаємовідносинах між монастирем та малоросійською козацькою старшиною, наводячи приклади оригіналів листів або їх копії від Анастасії Марківни Скоропадської (Гетьманової), Данила Апостола [8, с. 27-28], Данила Кандиби з Конотопа [8, с. 32]. Також дослідник вказує на не менш цікавий документ, що знаходився в церкві Глухівського Петропавлівського монастиря, - синодик, де "встречаются родословные: Апостола гетмана, Скоропадского гетмана, Самойловича и других малорусских деятелей XVII и XVIII столетий" [8, с. 35].

У Чернігівському П'ятницькому монастирі архівні документи зберігалися в окремо відведеній для цього шафі в приміщенні церкви. Знайдені документи, як зазначає дослідник, стосувалися не тільки історії та життя самого монастиря. Більшість з них розкривають звичаї, побут, державний устрій, суспільні відносини загалом у Малоросії XVII-XVIII ст., а саме:

- "выдержки из указа 1764 г. , рисующие отношения Малорусского народа к брачной жизни" [8, с. 37];

- "1762 г. указ, характеризующий полицейский надзор в г. Чернигове того времени" [8, с. 38];

- "указ 1763 г. о содержании убогих студентов Черниговского коллегіума" [8, с. 39].

Становить особливий інтерес архів Єлецького монастиря. Як зазначає М. М. Плохинський, саме в цьому монастирі на початок XVIII ст. було створено один з перших систематичних каталогів архівних документів та поділено їх не просто за хронологічними "в'язками", а згруповано в тематичні справи ("дела"), починаючи з 1736 р. Зміст цих справ представлений кількома групами малодосліджених на сьогодні указів [8, с. 57]:

- політичного характеру:

"О восшествии государей на престол";

"О браках Петра Федоровича";

"Об одержанных над врагами победах";

"О взятии Берлина";

"Об объявлении войны Турции в царствование Екатерины II";

- адміністративного характеру:
  - "О пожаловании в чины";
  - "О ежегодном наборе рекрут";
  - "Указы о пересылке разных ведомостей и присяг";
- поліцейського характеру:
  - "О бежавших монахах";
  - "О беглых вообще";
- медичного характеру:
  - "Об оспе, наставление, как обращаться с оспенными";
  - "О предосторожности против заразных болезней и проч. ";
- судового характеру:
  - "Об учреждении совестных судов" тощо.

У стінах цього монастиря дослідник знаходить також "Книгу монарших грамот, гетманских универсалов, архиерейских грамот и указов в подлинниках и копиях" [8, с. 59], де виявлено універсали Богдана Хмельницького з 1657 р. на володіння маєтностями малоросійською козацькою старшиною.

Що стосувалося зберігання архівних документів при церквах, то певної системності в цій роботі автором не виявлено. Наприклад, архів Глухівської соборної церкви Св. Трійці розміщувався в темній комірчині церковної будівлі: "бумаги и документы этого архива в беспорядке: дела и разные книги, хотя и уложены на полках, но без всякой системы" [8, с. 75]. Особливу увагу дослідник звертає на "дела" першої половини XVIII ст., адже вони вціліли в дуже обмеженій кількості: "бумага же этих листков так ветха, что в скором времени от них останется одна память, а эти то дела именно и представляют значительный исторический интерес, характеризую нравственное и умственное состояние людей далекого прошлого, а также - взаимные отношения мирян и священников XVIII ст." [8, с. 78]. Саме такі документи автор вводить до своєї роботи повністю, що дозволяє на сьогодні мати можливість працювати з ними хоча б у копії, наведеній М. М. Плохинським.

При деяких церквах, зазначає дослідник, крім власне документів щодо життєдіяльності самої церкви, знаходяться й інші документи. Наприклад, при Анастасіївській Глухівській церкві М. М. Плохинським було знайдено грамоти Петра Великого 1718 р. і Єлизавети Петрівни 1744 р. та універсали гетьмана Розумовського 1751 р. на володіння землею та будинками. При соборній Глухівській церкві Св. Трійці знайдено копії універсалів гетьмана Скоропадського на церковні крамниці [8, с. 61].

Документи архіву Чернігівської консисторії дослідник класифікує за тематичним спрямуванням. Але наголошує на деяких видах документів, що мають особливу історичну цінність. Серед них слід назвати справи:

- "О собрании доказательств в Малороссийских архивах и у партикулярных людей на принадлежащие к малой России земли" (1738 р.);
- "О баталии с Турецкою Портою" (1739 р.);
- "Об избрании в Малороссии вольными голосами гетмана" (1750 р.) [8, с. 117].

Вагоме місце в дослідженні М. М. Плохинського посідає аналіз архіву Чернігівського губернського правління. Саме завдяки цій роботі на сьогодні маємо уявлення про масив документів, який функціонував у державних установах Чернігівської губернії, починаючи з XVII ст. Адже у фондах Державного архіву Чернігівської області зосереджено документи з кінця XVIII ст. до теперішнього часу, лише окремі датуються XVII - першою половиною XVIII століть. Найдавніші документи знаходяться у фонді Чернігівського губернського дворянського депутатського зібрання. Справи Чернігівського губернського правління XVIII ст., на думку М. М. Плохинського, були частиною архіву колишньої Малоросійської колегії. Серед документів XVII ст. дослідник згадує "Книгу вечистых записей от 1695 г." [8, с. 119]. Не менший інтерес становить аналіз документів Генеральної військової канцелярії та Генерального військового суду Малоросійської колегії, що датуються від 1720-х років до заснування намісництва й не збереглися в повній мірі до нашого часу:

- "Книга о приходе и расходе Малороссийской коллегии (1723 г.);"
- "Книга приходная денежной казны, учиненная в канцелярии сборов для приема денег, подлежащих до скарбу войскового, собираемых в Малороссийских полках сборщиками (1733 г.);"
- "Ревизские книги Малосийских полков: Нежинского полка - 1738 г.; Черниговского - 1739 г." тощо [8, с. 119].

Отже, студіювання наукового доробку вчених, що самовіддано та натхненно працювали на ниві науки, об'єктивна оцінка їх діяльності - справа необхідна та актуальна. Серед цих імен одне з чільних місць посідає М. М. Плохинський - видатний діяч архівної справи в Україні. Його багатий творчий доробок має важливе наукове й практичне значення, особливо в контексті відродження української історіографії й становлення національних традицій сучасного архівознавства.

Згадане дослідження М. М. Плохинського, у першу чергу, стане відправною точкою в більш детальному висвітленні історії Малоросії, адже документи, наведені дослідником та згадані в нашій роботі, дадуть змогу переосмислити раніше відомі факти й будуть поштовхом для наступних досліджень.

1. Бутич І. Л. М. М. Плохинський / І. Л. Бутич // Радянська енциклопедія історії України. - К., 1971. - 396 с.

2. Державний архів Чернігівської області : анотов. реєстр описів. - Чернігів : Деснян. правда, 2005. - Т. 1, ч. 1: Фонди дорадянського періоду. - 408 с.

3. Державний архів Чернігівської області : путівник. - Чернігів : Деснян. правда, 2001. - 600 с.

4. Зіневич Н. Цигани в дослідженнях українських архівістів кін. XIX - поч. XX ст. / Н. Зіневич // Наукові записки. Інститут української археографії та джерелознавства НАН України. - Т.15. - Тематичний випуск "Роми України: із минулого в майбутнє". - К., 2008. - С. 212-222.

5. Московченко Н. Плохинський Михайло Мелентійович / Н. Московченко // Українські архівісти. Біобібліографічний довідник. - Випуск перший (XIX ст. - 1930-ті рр.). - К., - 1999. - С. 266-267.

6. Плохинский М. Иноземцы в Старой Малороссии / М. Плохинский. - Ч.1 : Греки, цыгане, грузины. - М., 1905. - 235 с.
7. Плохинский М. Цыгане старой Малороссии (по архивным документам) / М. Плохинский // Этнологическое обозрение. - М., 1890. - № 4. - С. 95 - 117.
8. Плохинский М. М. Архивы Черниговской губернии / М. М. Плохинский. - М. : Печатня А. И. Снегиревой, 1899. - 190 с.
9. Плохинский М. М. Иноземцы в Старой Малороссии / М. Плохинский // Труды XII Археологического съезда в Харькове 1902 г. - М., 1905. - Т. 2. - С. 175-409.
10. Энциклопедический словарь / под ред. Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона. - СПб., 1898. - Т. 46. - С. 923-924.

ЖЕЛХІВСЬКА Н. М.

З ІСТОРІЇ ФІНАНСОВОГО УПРАВЛІННЯ В ГЕТЬМАНЩИНІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVII - ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVIII СТ.

Внаслідок національно-визвольної війни (1648-1654 рр.) українського народу проти польського панування постала Українська козацька держава - Гетьманщина, із власним державним апаратом, у тому числі й фінансовим. Фінансові повноваження зосереджувалися в руках гетьмана, котрий видав державними фінансами ("військовим скарбом"), установлював і контролював статті доходів та видатків бюджету, різні види податкових платежів або звільняв від них.

У другій половині XVII - на початку XVIII ст. населення Гетьманщини сплачувало значну кількість різноманітних податків, що йшли до гетьманського скарбу й розподілялись на адміністрацію гетьмана, військо та озброєння. Батурин у цей час - місто ратушного підпорядкування, а пізніше - магістратського. У 1669 р. Батурин обирається резиденцією гетьманів України та стає ремісничим та торговельним центром Гетьманщини, хоча значна частина міського населення займалася сільським господарством. Сплачували податки та відбували повинність лише селяни та міщани. Від сплати оброків звільнялись генеральна, полкова та сотенна старшина, військові товариші та значкові козаки, тому що всі вони несли військову службу й у зв'язку із цим мали таку пільгу.

Населення сплачувало на користь війська податок з диму, митні та орендні збори, податок із промислів, ремесла, землеробства. Також існували різноманітні ярмаркові та торговельні збори місцевого характеру, частина з яких надходила до військової скарбниці, частина на утримання міської адміністрації.

У 1665 р. "съ почетомъ принятый царемъ Алексеемъ Михайловичемъ гетманъ ударил Государю челом "всеми малороссійскими городами и местами съ уезды и со всякими доходы" були підписані Московські, за якими основна маса податків збиралися та надходили до царської казни [1]. З цього часу

починається безпосереднє втручання Московії у фінанси Гетьманщини. Але тривало це недовго. Із 1669 р. збір податків та їх надходження майже повністю контролює Батуринська гетьманська адміністрація на чолі з новообраним гетьманом Д. Многогрішним.

Джерела поповнення державного скарбу були досить різноманітними. Подимний податок, або димне, - ними обкладалися двори міщан та селян. Універсалом 1701 р. І. Мазепа поширює податки на тих, хто намагався з різних причин уникнути сплати подимного, шляхом переходу їх у козацькі підсусідки, указуючи: "Подсоседы, которые свои хаты попродавши, в козацких живут, а всоих кгрунта мают и онимы пожиткуют, теди такие абы не заслоняючись козацкою обороною, компанейцов кормили и во вшеляких подданских повинностях з громадою конечно тянули" [2].

Міщани сплачували "стацію", яка бралася продовольством, іноді грошима, йшла на утримання козацького війська та російських воєвод, які перебували на території українських міст. Розмір цього податку не був фіксованим, а залежав від політичного становища краю та військових потреб. Також цей податок збирався з міщан і на "содержаніе гетмана и его двора". Так, населення міст "Сосницы и Березной давали на дворъ гетманскій . . . годовую стацію хлебомъ, скотомъ и другими съестными припасами" [3]. І. Мазепа цей натуральний податок змінив на "денежной".

Селяни, села яких належали гетьману, сплачували збори продуктами й грішми, а також змушені були працювати на гетьманське господарство. Так, про с. Карильське в описі 1726 р. говориться: "при владеніи Мазепы, до двора его, у годъ платили только денежной окладъ зъ двора, у кого имелись рабочіе лошады и воли; и съ тихъ узималось отъ лошады и отъ вола, по 14 коп., и всякую работизну до двора его гетмана отбували. . ." [4]. У с. Краснопіллі "до разоренія г. Батурина, на ратушь Батуринскую збиралось: отъ рабочей лошади по 25 коп., да отъ пары воловъ по тому-жъ, на каждый годъ. . . да къ тому жъ всякую работу отбували" [5]. Користуючись своєю владою, гетьман міг звільнити підданих від різноманітних інших "общенародних" повинностей і поборів. Наприклад, в с. Обмачево, яке належало гетьману Мазепі, було зроблено таке розпорядження: "... отделяемъ отъ Обм-ва села пятнадцать человека посполитыхъ до того нашего двора, до которыхъ такъ его мл. о. архимандритъ. . . , яко и войтъ Обмачевскій, не повинни будутъ ни въ чемъ втручатись. . ." [6].

Важливим пунктом прибутків до гетьманського скарбу були митні збори, а саме імпорتنі (індукта), експортні (евекта), транзитні та внутрішні мита, що збиралися "отъ купецких привознихъ и вывозныхъ товаровъ по милосердной монаршой Его Царского Пресветлого Величества милости". З товарів, що ввозились в Україну та вивозились, стягувався митний збір з торговців - 2 % від ціни товару [7].

За універсалом Івана Самойловича від 8 березня 1679 р. встановлено розмір індукти: "от всяких купеческих товаров из за границы в Украину, а из Украины в за границу провозимых, которые гуртом, а не врозь продаваемы бывають за войсковим и давним обичаем от 100 золотых по 2 золотых" [8]. За

часів гетьманування Івана Мазепи з індуктового збору щорічно йшло понад 50 тис. золотих до скарбу.

Для експортної торгівлі у Гетьманщині існувало вивізне мито, або евекта, розмір якого також становив 2% від ціни товару. У Чернігівському полку митні збори за гетьманування Д. Многогрішного збиралися з розрахунку "по 2 коп. съ рубля" з воза купців, які їхали за кордон з тютюном, сіллю, рибою та анісом [9].

Евекту часто відносили до транзитних торговельних податків. До 1730 р. в Гетьманщині до транзитних мит зараховували також плату з проїжджих за перевіз через річку - "перевозове", за переїзд через мости та греблі - "мостове" та "погребельне". За одиницю оподаткування, як правило, брали віз: легкий чи важкий, іноземний чи місцевий. Так, у Ніжинському полку з легких та важких возів брали по 2 коп., а з тяжких волових возів "съ коломыйцевъ" по 8 коп. [10].

Внутрішні мита збирали насамперед на ярмарках і торгах. Для збіжжя існувало "вагове", "кругове", "поковшеве". Так, "кругове" брали з діжки солі або риби. У різних місцевостях існували різні вагові та митні збори. У Ніжинському полку від діжки солі або від 1 тис. стовпчиків (гусаків) солі збирали по 1 коп. внутрішнього мита. До Батуринської ратуші в ярмаркові дні за "приходным 1724-го книгам" збиралось "... с приезжих: купецких людей от вазов - 26 руб. 12 коп.; с вина покуховного с шинкарей - 7 руб.; з дехтю скотного - 60 коп.; з дехтю покуховного - 2 руб. 70 коп; поведеркового с масла - 80 коп.". Крім грошових податків на ратушу, в торгіві дні збирався натуральний "поковшовий" збір з проданого на торгах: хліба: "ржи - 17 четвертей 3 четверики; гречи - 4 четверти; ячменю - 2 четверти..." [11]. Податок із продажу худоби набув чинності ще при гетьмані Д. Многогрішному, який наказав брати до військового скарбу з вола по 50 коп. [12].

Не менш важливим джерелом поповнення державного скарбу були орендні збори. Найбільш прибутковими були збори з млинів, оскільки вони перейшли у власність держави й давалися в оренду магістратам й монастирям. Спеціальні гетьманські "дозорці" контролювали за надходженням доходів у гетьманський скарб від зборів з млинів. "Конотопскія водянья мельницы вместе съ соседними - Подлипенскими, Сарнавскими, Веревскими, Озарицкими и Старанскими..." приносили чималий прибуток гетьману І. Мазепі. За цими зборами наглядав особливий "дозорца Конотопскихъ млиновъ панскихъ" - у 1680 р. таким дозорцем був Федір Сулима, у 1691 р. - Юрій Харевич [13].

У другій половині XVII ст. населення також сплачувало низку податків із промислів та ремесел. Поташний промисел, яким фактично займалися і міщани, і селяни, обкладалися за гетьманування І. Мазепи десятиною на користь генеральної артилерії. З кожної виварки селітри десята частина йшла до військового скарбу. Міщани, які виготовляли горілку, платили при гетьману Д. Многогрішному до скарбу "показанщину по 8 грошей въ год отъ казана". При І. Самойловичі показанщина зросла: "спочатку брали по 1 руб., а потім по 40 коп. съ казана". Також була введена аренда на горілку, дьоготь і тютюн "и не вольно было ихъ никому по домамъ и шинкамъ продавать, а продавали одни только арендари, которые тую аренду у гетмана брали на откупъ" [14].

Ратушні та церковні податки склали окрему групу "и не смешивались с войсковыми". Вони розподілялись на утримання місцевого самоуправління та церкву. До них відносились такі податки: "осенщина, померное, ваговое, торговое и др.". Усі ці збори були нерівномірними, адже їх розміри залежали від місцевих умов і звичаїв.

Таким чином, значний вплив на формування системи державних фінансів Гетьманщини у XVII - XVIII ст. мали різноманітні форми стягнення податків, що надходили до військової скарбниці та місцевих органів влади.

1. Барвинский В. А. Заметки по истории финансового управления в Гетманщине / В. А. Барвинский. - Х., 1914. - С. 821.
2. Гуржій О. І. Еволюція соціальної структури селянства Лівобережної та Слобідської України (друга половина XVII - XVIII ст.) / О. І. Гуржій. - Х., 1994. - С. 49.
3. Барвинский В. А. Заметки по истории финансового управления в Гетманщине / В. А. Барвинский. - Х., 1914. - С. 825.
4. Лазаревский А. Описание старой Малороссии / А. Лазаревский. - Т. 2. - К., 1893. - 316 с.
5. Там само. - С. 318.
6. Там само. - С. 274.
7. Дядиченко В. А. Нарис суспільно-політичного устрою Лівобережної України кінець XVII - поч. XVIII ст. / В. А. Дядиченко - К., 1959. - С. 129.
8. Барвінський В. А. До питання про індуку та евекту в Гетьманщині / В. А. Барвінський // Наукові Записки науково-дослідної кафедри історії української культури. - К., 1927. - № 6. - С. 441.
9. Пришляк В. До питання про торгівельні комунікації і митні системи українських земель першої половини XVIII століття / В. Пришляк // Записки Наукового товариства імені Шевченка. - Т. ССXL. - Львів, 2000. - С. 388.
10. Руднів В. Фінансовий стан Гетьманщини за Петра I / В. Руднів // Науковий збірник за рік 1925: Записки УНТ в Києві. - К., 1926. - Т. XX. - С. 152.
11. Батурин: сторінки історії: збірник документів і матеріалів. - Чернігів, 2009. - С. 122.
12. Слабченко М. Организация хозяйства Украины от Хмельниччины до мировой войны / М. Слабченко. - Ч. 1. Хозяйство Гетманщины в XVII-XVIII столетиях. - Т. 3. - Одесса, 1922. - С. 127.
13. Лазаревский А. Описание старой Малороссии / А. Лазаревский. - Т. 2. - К., 1893. - С. 213.
14. Барвинский В. А. Заметки по истории финансового управления в Гетманщине / В. А. Барвинский. - Х., 1914. - С. 825.

СОСНОВСКИЙ Н. С.

КАНДЫБЫ. ИСТОРИЯ СЕМЬИ

Kandyba (Кандыба) - означает "крупный, но неповоротливый конь-тяжеловоз". Фамилия произошла от прозвища, которое, в свою очередь, произошло от рода занятий семьи и породы продаваемых ими лошадей.

Первое упоминание о Кандыбах встречается в XVI в. Тогда в документах Владимира-Волынского князя мы встречаем имя писаря Станислава Кандыбы из рода Прокшичей. Кандыбы проживали в районе Корсуня. Полковником Корсунским с 1669 г. по 1672 г. был Фёдор Кандыба, сын Феськов. Ряд поражений Богдана Хмельницкого в конце освободительной войны привели к геноциду украинцев и массовому бегству населения на Слобожанщину и русские земли. Так поступили Костенецкие, Кандыбы и Лизогубы. Гетман И. Самойлович дарует Ф. Кандыбе земли вблизи Конотопа. В своём универсале он указывает на то, что он откололся от гетмана Дорошенка. В 1677 г. Ф. Кандыба купил у поселенца Герасима Скибы "став з млином", лесок около гребли, поле пахотное и сенокати за 800 золотых. На этой земле он расширил хутор Скибенцы, основал хутор Кандыбовку возле села Семяновки. Но эту землю он захватил у соседа Московского подданного Салтыкова. В 1681 г. гетман Самойлович назначает Фёдора Кандыбу конотопским сотником. В этом же году новый сотник основывает новый квартал города "Кандыбин двор" на Загребелье ниже Езучего городища. Новый гетман И. Мазепа жаловал ему сельцо Куриловку (современное Жовтневое). Позже переводит его на должность полкового обозного, а вместо него сотником поставит его сына Андрея. В 1700 г. Ф. Кандыба умер.

Дружеские отношения сложились у Андрея Кандыбы с В. Кочубеем. Об этом свидетельствуют многочисленные письма между ними. Перед переходом на сторону шведов гетман И. Мазепа посулил ему возврат земель Корсунского полковника, но одновременно был предупреждён своим бывшим соседом Скоропадским о несостоятельности обещаний Мазепы. В свою очередь, В. Кочубей пишет А. Кандыбе, что "приязнь гетмана к Кандыбе есть непременно, и ласка его милости гетмана не может быть нарушена". Перед вторжением шведских войск в пределы Украины царским указом А. Кандыба получает чин Корсунского полковника, с этим его поздравляет князь Дмитрий Голицын весной 1709 г. Конотопская сотня, руководимая Андреем Фёдоровичем Кандыбой, принимает активное участие в осаде Батурина, а позже А. Кандыба отбывает в Корсунь, где с казаками преследует отступающих шведов. Гетманом становится И. Скоропадский и ему становится известно о связи А. Кандыбы с И. Мазепой.

Основой тому был донос Корсунского сотника Ждановича. К тому же Голицын пишет прокурору Головкину: "От него, кроме плутовства, нельзя ждать никакого добра". А. Кандыбу арестовывают и отправляют в Москву. Там он

проживає безвыездно, но без ареста, до 1715 г. Когда донос не подтвердился, его вместе с Гамалеей и Горленком отпускают по домам без права службы.

Вернувшись домой, А. Кандыба занялся развитием своего маетка. Занимаясь выращиванием зерна и разведением скота, значительно обогатился. Особую прибыль ему принесло арендование единоличного права на изготовление и продажу спиртного. Это дело Кандыбы организовали как массовое производство. Всё дело в том, что для производства водки в местности севернее Конотопа не хватало зерна, а в местности южнее - дров для её выгонки. Кандыбовская водка отсылалась в южные области, Москву, Крым и Астрахань. Производство было безотходным, так как на отходах (барде) выращивался скот, который потом продавали в Германии. В нашей местности возникла даже профессия перегонщика скота на дальние расстояния. Так, в 1719 г. его сын Фёдор Андреевич Кандыба перегнал и продал в Данциге (Гданьск) 300 волов за 6000 рублей. Сбывали скот и на Роменских и Харьковских ярмарках. В это время Кандыбы расстраивают и приобретенное ими Загребелье. Здесь они строят и свой основной усадебный дом. Не всё гладко складывалось в этой семье. Отец разругался с сыном из-за своевольной женитьбы последнего. Фёдор также не вернул отцу деньги за проданных волов.

Вернул себе царскую благосклонность Андрей Кандыба, выступив весной 1725 г. в Гилянский поход, где и пробыл 4 года. За это время соседи отсудили у семьи деревни Скибенцы, Кандыбовку и Куриловку. По возвращении, летом 1729 г., гетман назначает А. Кандыбу генеральным судьёй. Став судьёй, он сумел вернуть забранные сёла и земли с заметным уроном для захватчиков. Вместе с гетманом осенью 1729 г. он выезжает в Москву. Вернуться домой ему не судилось. Умер в Москве в мае 1730 г.

После смерти хозяина возглавила семью его жена Домникия Яковлевна. У них было шестеро детей - 3 сына: Ефим, Василий и Даниил и 3 дочери. Старшие сыновья умерли бездетными и после смерти матери в 1749 г. всё состояние досталось сыну Даниилу. Он не обидел и племянников от брата Фёдора. Женился Даниил на дочери немецкого генерала Юрия Вейсбаха - управляющего имениями царицы Анны Иоанновны в Украине. Этот брак говорит о величине состояния Кандыб в то время. В браке у них родилось 4 сына: Василий, Андрей, Иван и Пётр. После смерти родителя сыновья, кроме умершего ранее Ивана, разделили владения.

Кандыбы были набожными людьми. В 1670 г. стараниями Андрея Фёдоровича была построена церковь Св. Николая на Загребелье. Значительный вклад внесли Кандыбы и в строительство церкви Св. Варвары взамен обветшавшей Георгиевской. Церковь эта находилась на базарной площади (ныне территория Александровского рынка). С 1740 г. родовой церковью становится вновь построенная Богоявленская церковь. Она была построена рядом с городским имением семьи. Для поддержания этой церкви Кандыба переписал ей в доход хутор Варуховский из 12 семей с проезжим двором, шинком и рыбными ловами, который ранее он приобрёл за 2500 рублей.

Василий и Андрей выбрали военное поприще. Василий служил в Рижском карабинерном полку, участвовал в Русско-турецкой войне 1768-1774 гг. Женился

во время похода на молдавской помещице Степаниде. Овдовев в 1783 г., она отсудила у братьев часть наследства и стала придворной Стац-дамой в Петербурге. Пётр переехал на жизнь в Куриловку, хотя занимал должность Конотопского почмейстера. Андрей, проживая на Загребелье, после выхода в отставку занимал должность заместителя уездного судьи. Прикупили Кандыбы к своим владениям присеймовские земли и хутор Вовчик.

Во время войны 1812 г. семья стала одним из основных спонсоров Конотопского ополчения. В его рядах служили два представителя этого рода.

В 1822 г. на средства Ивана Кандыбы была перестроена в камне Богоявленская церковь с пределом Ивана Предтечи. Посвящена она была памяти конотопчан, павших на войне 1812 г. Эта церковь просуществовала до 1950-х гг. Средства на ее содержание семья жертвовала до самой эмиграции. Помимо денежных вкладов вносили Кандыбы и богослужебные книги, и церковную, серебряную с позолотой, утварь.

До самой революции семья Кандыб проживала в Конотопском уезде. В 1918 г. Кандыбы перебрались в Крым, а оттуда эмигрировали во Францию.

1. Лазаревский А. М. Описание старой Малороссии. Полк Нежинский /А. М. Лазаревский. - Т. 2. - Киев, 1893.

2. Пономарёв С. И. Церковь во имя Успения Пресвятой Богородицы в г. Конотоп / С. И. Пономарев. - Чернигов, 1902.

3. Михайловский-Данилевский А. И. Описание Отечественной войны 1812 года / А. И. Михайловский-Данилевский. - Санкт- Петербург, 1839.

ВАСИЛЬЧЕНКО Є. О.

ЗАГАРБАННЯ ТЕРИТОРІЇ КОНОТОПЩИНИ НІМЕЦЬКО-НАЦИСТСЬКИМИ ОКУПАНТАМИ

Дана тема висвітлює події Великої Вітчизняної війни та повоєнної відбудови, що відбувалися на території Конотопського району, привертає увагу дослідників, які займаються історією рідного краю. Ці події не лише визначили тривалу економічну та політичну кризу на Конотопщині під час війни та нацистського окупаційного режиму, але й значною мірою вплинули на внутрішні й зовнішньо-політичні процеси в Сумській області в 1941-1943 рр.

Мирне існування радянських людей було перерване 22 червня 1941 року віроломним нападом фашистської Німеччини. На той час у лавах Червоної Армії служили десятки тисяч наших земляків. З перших днів Великої Вітчизняної війни вони стали учасниками запеклих боїв, виявляючи мужність і героїзм у боротьбі з ворогом.

На початку Великої Вітчизняної війни, у 1941 році, тисячі жителів міста та району пішли на фронт. Йшли сім'ями. До діючої армії були призвані 10200 жителів району. Добровольцями на фронт пішли 521 чоловік. У боях брали

участь понад 31 тис. жителів міста й району. Під час війни в місті й районі діяло 49 госпіталів для прийому поранених: у 1941 році - 16, 1943-1944 - по 15, у 1945-3 [3, с. 108].

Одночасно вживали заходів з організації протиповітряної, протихімічної та протипожежної оборони. Усе це дало змогу підготувати громадян до діяльності в екстремальних ситуаціях.

Червона Армія з боями відступала. Над Конотопщиною нависла загроза фашистської окупації. Почалась евакуація населення, культурних цінностей, найважливіших промислових підприємств, техніки МТС, племінної худоби.

Незважаючи на всі спроби ворога паралізувати залізничний вузол, конотопські залізничники пропускали на Захід і Схід військові ешелони, ремонтували зруйновані бомбами колії, з наближенням ворога евакуювали обладнання заводу "Червоний металіст" у м. Анджеро-Судженськ Кемеровської області, паровозо-вагоноремонтного заводу - у м. Омськ. Сім'ї трудівників цих заводів мужньо несли свою робочу вахту. У цей час на підступах до міста вже йшли кровопролитні бої [3, с. 132].

У вересні 1941 року на території району розгорнулись бойові дії. Їх вели 2-й і 3-й повітрянодесантні корпуси, 293-тя і 227-ма стрілецькі дивізії, збірна група в складі 295-ї стрілецької дивізії (791-й, 1042-й стрілецькі полки) з 276-м легким артополком, 595-м і 760-м артилерійськими полками протитанкової оборони, 21-й артополк Резерву Головного Командування, котрі входили (крім 2-го повітрянодесантного корпусу) до складу 40-ї армії.

Для прикриття району Конотоп - Бахмач, куди наближалися танки Гудеріана, була сформована 40-ва армія, до якої ввійшли 293-тя стрілецька дивізія комбрига П. Лагутіна та загін особливого призначення Харківського військового округу під командуванням генерал-майора О. Чеснова.

Опір Червоної Армії став настільки сильним, що німецьке командування змушене було посилити 2-гу танкову групу Гудеріана двома моторизованими корпусами. Одержавши підкріплення, гітлерівці прорвали оборону на Сеймі і з району Мельня 150 танків посунули на Конотоп. Десятки ворожих літаків безперервно бомбили радянські позиції на околицях міста. Головний удар фашисти завдали з півночі, уздовж залізниці.

Місто захищали 227-ма стрілецька і 10-та танкова дивізії, а також 5-та бригада 3-го повітрянодесантного корпусу під командуванням комбрига О. Родимцева. Бої за Конотоп тривали чотири дні. За цей час фашисти втратили 40 танків і значну кількість солдатів та офіцерів. 7 вересня радянські війська змушені були залишити Конотоп.

В окупації район перебував з 18 вересня 1941 року до 11 вересня 1943 року. У таємному циркулярі під назвою "Про політику й управління людьми на Україні" фашистські верховоди заявляли: "Ми повинні стати панамі на Сході... Люди цього краю можуть лише підкорятися... Виникають дві відмінні одна від одної верстви: перша - керуюча. Це ми - німці. Друга - підлеглі. Це українці. Верства керівників панує, організовує, управляє і наказує. Підлеглі підкоряються і працюють" [2, с. 9-10].

Головне завдання органів військового та цивільного управління полягало в тому, щоб за допомогою репресивних структур не допустити будь-яких проявів опору з боку місцевого населення й організувати ефективну експлуатацію економічного й людського потенціалу району. Здійснити це, на думку верховодів рейху, можна було єдиним методом - залякуванням населення й карами. При цьому головний вид покарання - смерть. Саме таку міру й передбачали численні накази військових комендантів з перших днів окупації району. За участь у партизанському русі, підпільній діяльності, за підтримку партизанів і підпільників, за надання притулку немісцевій людині - шибениця; за переховування зброї, за пошкодження поштово-телеграфного й телефонного зв'язку, за уникання реєстрації - розстріл [5, с. 72].

У перші тижні окупації фашисти знищили в Конотопському районі понад 500 чоловік.

Щоб нажахати населення й добитися повної покори, окупанти публікували накази про смертні вироки та влаштовували прилюдні страти.

Здійснюючи терор серед мирного населення, вивозячи громадян Конотопщини на каторжні роботи до Німеччини, фашисти намагалися водночас максимально використати економічний потенціал району. Оскільки виробниче обладнання промислових підприємств було майже повністю евакуйоване, то основна увага зосереджувалася на сільському господарстві. Окупаційна влада швидко зрозуміла, що колгоспи та радгоспи є надзвичайно вдалою формою організації примусової праці й вилучення продовольства із села. Тому вони залишили їх, змінивши тільки назви. Колгоспи стали називатися громадянськими господарствами, радгоспи - державними маєтками. Працювали - за планами, під жорстоким контролем німецької адміністрації. Фашисти вивезли із Конотопщини сотні тонн продовольства й тисячі голів великої рогатої худоби, свиней, овець і птиці.

Конотопський табір військовополонених був створений німецьким командуванням з перших днів вступу в місто. Вся територія табору - 62 тисячі квадратних метрів - була огорожена колючим дротом у 5 рядів, встановлені кулеметні вишки. Табір займав територію між вулицями Братів Радченків, Ворошилова. Охороняли табір кілька десятків солдат з вівчарками [4].

За час існування табору (11.09.41 р. - 1.09.43 р.) тут перебували 75 тисяч радянських військовополонених. Всі полонені знаходились цілодобово просто неба. Сотні тяжко поранених бійців і офіцерів не мали ніякої лікарської допомоги. Щодня від голоду та холоду гинули десятки людей, трупи яких лежали посеред двору по кілька діб. У таборі не працював водогін. Трава та коріння бур'янів, що у великій кількості росли на подвір'ї табору, становили в перші дні основну їжу полонених. 9 грудня 1943 року газета "Комсомольська правда" писала, що в Конотопі тільки в одну ніч гітлерівці розстріляли 900 чоловік.

Табір військовополонених перетворився в табір смерті для десятків тисяч полонених і мирних громадян, які вмирали з вірою в неминучу перемогу Червоної Армії.

За два роки окупації Конотопа фашистські кати замордували й розстріляли в таборі смерті 27 тисяч військовополонених і 2870 мирних громадян [4].

Натхненником цих нечуваних в історії людства кривавих злочинів є німецько-фашистський уряд, а безпосередніми виконавцями були комендант Конотопа капітан Феєрман, його заступник обер-лейтенант Водіцька, капітан Ріхтер, "доктор наук" капітан Вагнер, лікар Вебер та інші гітлерівські убивці.

Під час німецької окупації в Конотопі виходила газета "Визволення", яка друкувала оголошення нової влади та накази командування, агітувала молодь виїздити до Німеччини. Працювала лікарня, хворих обслуговували 42 лікарі. Під час окупації 5 вересня 1942 року була відкрита Конотопська сільськогосподарська школа, існувала й Конотопська МТС (мала 37 тракторів).

По селах району діяла комендантська година: з 19.00 до 5 ранку. Введено податок на собак - 5 крб., на місяць, заборонялося мисливство, за зберігання зброї - розстріл, за перевитрату електроенергії штраф - 500 крб.

Сільське господарство фактично було зруйноване й зведене до примітивних форм існування (широке використання ручної праці, волів і корів як тягової сили тощо). У колгоспах, радгоспах та господарствах селян і робітників відібрано безліч корів, свиней, овець і кіз, домашньої птиці, зруйновано багато колгоспних будівель. Відступаючи, гітлерівці знищували те, що залишилось.

Повністю знищена легка, харчова, будівельна промисловість, підприємства, які не були евакуйовані. На території району підірвано 7 залізничних вузлів і станцій, 2 депо, 6 мостів, 235 км залізничних колій. Фашисти зруйнували 211 приміщень навчальних, культурно-освітніх та медичних установ і закладів, пограбували бібліотеки, лабораторії, музеї.

У вересні 1941 року на території району розгорнулись бойові дії. Опір Червоної Армії став настільки сильним, що німецьке командування змушене було зміцнити свою оборону.

Таким чином, загарбання території району німецько-нацистськими окупантами викликало гнів і глибоке обурення жителів Конотощини. Населення міста та району висловлювали рішучість стати на захист Батьківщини, самовідданою працею забезпечити міцний тил і створити всі необхідні умови для перемоги над ворогом. З перших днів окупації в Конотопському районі було встановлено військове управління, яке здійснювалося місцевою комендатурою.

В окупації район перебував з 18 вересня 1941 року до 11 вересня 1943 року.

1. Бабко В. Я. У буремні і суворі роки / В. Я. Бабко. - К. : Знання, 1973. - 186 с.

2. Борець Ю. О. У вирі боротьби. Спогади учасника повстанської боротьби 1941-1943 рр. / Ю. О. Борець. - К. : Наукова думка, 1993. - 86 с.

3. Корогод Б. Л. Сумська область у роки Великої Вітчизняної війни / Б. Л. Корогод, Г. І. Корогод, М. І. Логвиненко. - Суми : ВАТ "СОД" Видавництво "Козацький вал", 2003. - 178 с.

4. Торичко В. А. Історія нашого народу / В. А. Торичко. - К. : Наукова думка, 1999. - 516 с.

5. Фролов В. В. Історія конотопчан / В. В. Фролов. - К. : Наукова думка, 2000. - 256 с.

КОРОЛЬ В. М.

**УМОВИ ПРОЖИВАННЯ УЧНІВ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ
ТРУДОВИХ РЕЗЕРВІВ СУМЩИНИ У ВІДБУДОВЧІЙ ПЕРІОД
(1943-1950 рр.)**

Однією з найважливіших сторінок відбудови економіки визволеної з-під німецької окупації України стала діяльність системи державних трудових резервів. В той час, як відновлення господарства потребувало робочих рук, а досвідчені кваліфіковані кадри було призвано до збройних сил або вже втрачено на війні, трудові резерви створили з вчорашніх підлітків нову робітничу генерацію. Сотні тисяч доль хлопців і дівчат, мобілізованих до цієї структури, було назавжди змінено. Для багатьох з них роки навчання стали не просто початком дорослого життєвого шляху, а й важким випробуванням. Зокрема, це було пов'язано і з незвичними та часом навіть екстремальними умовами проживання, в які потрапляла молодь.

Становище учнів закладів трудових резервів активно вивчалось у радянські часи. Серед дослідників того періоду передовсім маємо згадати А. Веселова, Е. Котляра, М. Пузанова [1-3]. Втім, їхні роботи писалися в умовах диктату офіційної комуністичної ідеології і є значно тенденційними. В період незалежності України діяльністю системи трудових резервів у контексті соціально-економічних відносин періоду пізнього сталінізму цікавилися О. Бомбандьорова, М. Лобода, Л. Хойнацька, О. Янковська [4-7]. Окремі їхні роботи торкаються і питань умов проживання учнів та стану гуртожитків, хоча багато аспектів проблеми і досі залишаються поза увагою дослідників.

Наша мета - на прикладі шкіл фабрично-заводського навчання та училищ Сумського обласного управління трудових резервів проаналізувати рівень забезпеченості учнів житлом, дослідити стан матеріальної бази гуртожитків цих навчальних закладів, а також з'ясувати головні особливості їх функціонування у 1943-1950 рр.

Відновлення професійно-технічних закладів, об'єднаних централізованою системою трудових резервів, почалося одночасно з відбудовою промисловості після визволення Сумщини від німців у вересні 1943 р. Вже з 1 жовтня у Сумах розпочало діяти ремісниче училище №1 [8, с. 307]. А 2 листопада 1943 р. начальник Сумського обласного управління трудових резервів вже доповідав Головному управлінню трудових резервів (ГУТР) при РНК СРСР про наявність мережі з 2 ремісничих училищ (у Сумах та Шостці), 2 залізничних училищ (у Конотопі та Білопільлі) та 5 шкіл ФЗН (по одній - у Ромнах, Конотопі та Тростянці, дві - у Шостці). Обласне управління декларувало запланований учнівський контингент цих навчальних закладів у 2935 осіб. Ще 2 запланованих РУ та 1 школа ФЗН залишалися неорганізованими внаслідок відсутності матеріальної бази [9, арк. 2-3].

Станом на кінець 1945 р. у Сумській області діяли вже 7 ремісничих, 1 спеціалізоване ремісниче та 2 залізничних училища і 12 шкіл ФЗН, які разом були розраховані на 4,5 тисячі учнів [10, арк. 2]. Максимальної кількості закладів трудових резервів область досягла у 1947 р. Їх стало 25, а фактична чисельність учнівського контингенту зросла до майже 6 тис. [11, арк. 2]. Наприкінці 1940-х рр. ці цифри істотно зменшуються через реорганізацію та скорочення мережі зазначених навчальних установ.

На місцях заклади професійно-технічної освіти відкривалися рішеннями виконавчого комітету обласної ради та бюро обкому партії. Вони спиралися на відповідні постанови ДКО, РНК УРСР та ЦК КП(б)У. На організацію необхідних умов для ведення навчання відводилися надзвичайно стислі терміни.

Так, наприклад, 6 січня 1944 р. виконком Сумської облради депутатів трудящих спільно з бюро обкому КП(б)У видали постанову № 67 про відкриття по одній школі ФЗН у Сумах та Конотопі. Голови виконкомів міськрад, секретарі міськкомів партії та інші посадові особи у Сумах та Конотопі були поставлені перед жорсткими вимогами. Вже до 10 січня 1944 р. необхідно було знайти будівлі для розміщення закладів. До 20 січня того ж року - провести необхідний ремонт приміщень, забезпечити їх паливом та освітленням; надати інструменти, матеріали, а також меблі та весь необхідний інвентар для класних приміщень, майстерень, гуртожитків, їдалень; знайти кваліфікованих майстрів виробничого навчання; провести мобілізацію молоді у кількості по 200 осіб для кожної зі шкіл ФЗН. До 25 січня - повністю укомплектувати штат керуючого персоналу закладів і забезпечити учнівський контингент білизною, обмундируванням та постільними речами. Навчання у цих школах ФЗН мало розпочатися 1 лютого 1944 р. Саме з цього дня облторгвідділ був зобов'язаний надавати харчування для учнів [12, арк. 1-1зв].

Практично всі інші навчальні заклади трудових резервів Сумщини створювалися з таким самим гарячковим поспіхом, що диктувався згори і мотивувався потребами обороноздатності країни. На відкриття школи ФЗН зазвичай відводилося близько 3 тижнів, а ремісничого училища, зважаючи на більш високі вимоги до матеріальної бази та рівня підготовки учнів, - до 5 тижнів. Реевакуйовані заклади (наприклад, повернуте з Новосибірська Конотопське ЗУ №1) зіткнулися з тими ж проблемами, що і відновлювані та створювані з нуля школи і училища. Необхідно враховувати, що ці події відбувалися в умовах зруйнованої промисловості та міської інфраструктури, під час жахливої нестачі харчів, палива, матеріалів, інструментів і обладнання, а також досвідчених кваліфікованих кадрів. Тому не дивно, що навчальні заклади хоча й розпочинали свою роботу за графіком, але залишалися необлаштованими і, як наслідок, мали істотні недоліки навчально-виховного процесу та матеріально-побутового забезпечення.

На початку відбудовчого періоду до шкіл ФЗН та училищ намагалися залучати передовсім контингент з міст та навколишніх сіл. Під час навчання ця молодь продовжувала мешкати вдома. В 1945 р. з близько 4,5 тис. трудрезервників Сумщини [10, арк. 2] в гуртожитках мешкали лише 2098 осіб [13, арк. 61]. Наприкінці 1946 р. начальник Сумського обласного управління

трудовах резервах констатував, що 68% учнівського контингенту проживали не у гуртожитках, а на квартирах у місті чи вдома, як правило, у навколишніх селах на відстані до 8-12 км від закладів. Учням доводилося щодня пішки долати значні відстані. Крім незручностей, це призводило до постійних втрат навчального часу через запізнення та дострокові залишення занять [14, арк. 13].

Республіканське управління трудових резервів (РУТР) звітувало про наявність станом на кінець 1944 р. в середньому по УРСР близько 3,5 м² корисної площі на кожного мешканця гуртожитку [15, арк. 33]. В той же час у мережі відповідних закладів Сумської області було 9 діючих гуртожитків загальною площею 4 тис. м² на 1,5 тис. учнів (тобто 2,7 м² на одну особу) [16, арк. 29]. Тіснота приміщень залишалася вкрай серйозною проблемою і надалі.

1946-1947 рр. позначилися стрімкою розбудовою системи трудових резервів. Кількість учнівського контингенту значно зросла. І хоча одночасно відбувалося створення додаткових гуртожитків, а їх загальна площа збільшилась до 8427,9 м², та в середньому по області на одного учня припадало всього 2,5 м² житла. За підрахунками обласного управління не вистачало майже 5 тис. м спальних приміщень. Найгірше становище склалося у РУ №4 (м. Конотоп), де 173 учні проживали на площі 329 м² (тобто мали 1,9 м² на особу) [11, арк. 46]. До того ж половина площі гуртожитку припадала на напівпідвальні кімнати, визнані непридатними для проживання за санітарним станом. Тому у звіті РУТР згадується наявність всього 1,4 м² житлової площі на одну особу в РУ №4, що у 1947 р. виявилось чи не найнижчим показником в УРСР і навіть викликало занепокоєння на республіканському рівні, адже середнє відповідне значення по Україні становило тоді 3,7 м² на особу [17, арк. 66-67].

Будівлі, відведені під гуртожитки, зазнали пошкодження під час війни і потребували відбудови та ремонту. Розраховувати на допомогу від державних органів та підприємств одразу не доводилось. Усі ремонтні роботи (штукатурення, побілення, відбудова опалення, дахів, дверей, вікон) були проведені протягом п'яти місяців силами самих учнів та персоналу закладів, які з ентузіазмом займалися відбудовою. Станом на 1 березня 1944 р. поштукатурено близько 1,5 тис. м² поверхонь, побілено 15 тис. м² стін і стель, відремонтовано 400 віконних рам, 87 дверей, 370 м² дахів. За відсутності транспорту матеріали доставлялися учнями вручну. Так, вони збирали цеглу на руїнах будинків та зносили до гуртожитків. Училищами і школами ФЗН Шостки та Конотопа проводився збір віконного скла серед населення. Там, де скла не вистачало, вікна частково закладали цеглою. Таким чином було закладено 525 вікон [16, арк. 29].

До зими приміщення намагалися додатково відремонтувати та утеплити. Перевірялася справність системи опалювання. Як правило, гуртожитки опалювалися самостійно і лише у виняткових випадках централізовано. Основним видом палива у даний період був торф місцевого видобутку, але і його було в недостатній кількості. Наприклад, взимку 1947-1948 рр. для опалення закладам трудових резервів Сумщини не вистачало 1275 тонн торфу із запланованих 3321 тонн [11, арк. 46]. Також використовувалися дрова, до заготівлі яких залучалися учні. Але часто паливо просто нічим було привезти

через відсутність транспорту. Траплялося, що отриманий торф був поганої якості, вологий і непридатний до горіння (Роменська школа ФЗН №5, 1946-1947 рр.) [18, арк. 3]. Якісне ж кам'яне вугілля постачалося у мізерній кількості. Нестача палива позначалася на температурі приміщень. Через постійний холод взимку учні постійно масово хворіли. Траплялися навіть смертельні випадки.

Не краще склалася ситуація і з меблями. Учні були змушені збирати залишки залізних ліжок на руїнах та згарищах будівель. Таким чином було зібрано та відремонтовано близько 1 тис. ліжок [16, арк. 29]. Тумбочок і табуретів довгий час не було взагалі, столів обмаль. Тому учні змушені були тримати особисті речі під ліжками або під матрацами. Значну кількість необхідних меблів учні почали виготовляти самотужки. Наприклад, лише у березні-квітні 1946 р. учні Конотопського залізничного училища №1 виготовили 243 табурети, 15 ліжок, 12 столів, 10 дерев'яних диванів, 2 шафи, 12 вішалок [19, арк. 16зв., 17зв.].

Відчувалася гостра потреба у м'якому інвентарі. У 1944 р. на 1,5 тис. мешканців гуртожитків мережі трудрезервів області виділено лише 740 матраців, зшитих з білизняної тканини, і 200 ковдр. Рушники, постільна білизна, подушки були повністю відсутні. З цієї причини учнів зобов'язали взяти з дому власні постільні речі, а матраци і ковдри, отримані від обласного управління трудових резервів, видавалися тільки нужденним та сиротам [16, арк. 30]. Питання про забезпечення закладів м'яким та жорстким інвентарем постійно ставилося перед РУТР, але повною мірою воно вирішилося вже тільки на початку 1950-х рр.

У перші післяокупаційні роки санітарно-гігієнічні умови проживання у гуртожитках були вкрай тяжкими. Справжнім лихом стала завошивленість, що масово поширилася через відсутність лазень, пралень та регулярної заміни натільної і постільної білизни (там, де вона взагалі була). У перенаселених гуртожитках панувала атмосфера безладу і неохайності.

Погані умови проживання були однією із головних причин втеч з досліджуваних навчальних закладів. До цих актів "дезертирства" відносилися надзвичайно серйозно, оскільки вони ставили під загрозу виконання державних планів, покладених в основу радянської адміністративно-командної економіки. У звітах Сумського обласного управління трудових резервів зазначається, що найголовнішим заходом для боротьби з втечами є створення кращих побутових умов для учнів [20, арк. 11].

Лише з 1948 р. умови проживання почали відчутно покращуватися внаслідок реорганізації обласної мережі закладів трудових резервів, що включала її скорочення та перерозподіл матеріальної бази закритих навчальних одиниць. Значна допомога в облаштуванні гуртожитків почала надходити від базових підприємств закладів. Таку допомогу вони були зобов'язані надавати за постановою Ради Міністрів СРСР від 17 червня 1947 р. "Про виконання будівництва нових училищ та шкіл ФЗН" [17, арк. 67].

Наприклад, якщо у 1946 - на початку 1947 рр. Роменська школа ФЗН №5 мала 300 м² житлових приміщень на 100 осіб контингенту [21, арк. 1зв.], то у другій половині 1947 р. базове підприємство "Роменська нафторозвідка"

збудувало для свого навчального закладу додатково ще дві двоповерхові будівлі, які використовувались під гуртожитки [22, арк. 5]. Загальна площа спальних кімнат тепер складала 945 м² на 200 осіб (по 4,7 м² на особу) [23, арк. 7]. Крім того, нові гуртожитки містили відсутні до цього побутові і гардеробні кімнати, душову, пральню, сушильну кімнату, медпункт та ізолятор на чотири місця [24, арк. 1]. У 1949-1950 рр. гуртожитки настільки були добре забезпечені інвентарем першої необхідності, що керівництво навчального закладу вже висловлювало занепокоєння щодо нестачі таких речей, як пухові подушки, дзеркала, праски, графіни [24, арк. 7зв.]. Ще за пару років до того вони однозначно сприймалися як предмети розкоші. Згадані нові гуртожитки були електро- та радіофіковані, у кімнатах розміщені квіти, картини, плакати і лозунги. В рамках соцзмагань серед кімнат проводились конкурси на краще приміщення. Зокрема, в 1950 р. перемогли учні, які за власний кошт навіть придбали фіранки на вікна своєї кімнати [24, арк. 6].

Для забезпечення порядку у гуртожитках шкіл ФЗН та училищ постійно перебували чергові коменданти, якими керував старший комендант. Крім приміщення для проживання учнів, гуртожиток ставав ще й місцем продовження виховного процесу. До штатів закладів введено посади вихователів, які слідкували за дотриманням розпорядку дня, проводили вечірні перевірки, контролювали дисципліну. Майстри виробничого навчання теж були зобов'язані регулярно відвідувати у гуртожитку довірені їм групи. Після війни на усі згадані вище посади здебільшого призначали демобілізованих сержантів та офіцерів, які прагнули запровадити порядки, наближені до військових. Часом цьому сприяли і великі розміри спальних кімнат, що розраховувалися одразу на цілу групу учнів кожне і нагадували казармені приміщення.

Постійний нагляд за учнями був дійсно необхідний. Середовище хлопців, що виростили в умовах війни без достатнього батьківського виховання, було досить жорстоким. Непоодинокими явищами були бійки, крадіжки та грабунки. За байдужості та потурання адміністративно-педагогічного персоналу порушення дисципліни могли набирати загрозливих форм. Так, у квітні 1950 р. одна з груп РУ №1 (м. Суми) відчула всюдозволеність після розпивання спиртного зі своїм майстром і вчинила напад на іншу групу. В результаті одного нападника за жорстоке побиття з хуліганських мотивів засудили до 4 років позбавлення волі, ще двох його товаришів - до 3 років [25, арк. 13, 17].

У закладах, де одночасно навчалися представники обох статей, з вересня 1944 р. запроваджувалося відокремлене проживання [2, с. 114-115]. Для кожної статі відводилися окремі будівлі або, принаймні, різні поверхи чи різні частини корпусів. Однак зазначимо, що жіноча присутність тут була порівняно невеликою. Наприклад, у 1945 р. у гуртожитках закладів трудових резервів Сумщини мешкали 1832 юнаків та лише 266 дівчат (тобто у співвідношенні майже 7:1). Водночас загалом по Україні відповідні показники склали 75,5 тис. осіб чоловічої та 15 тис. осіб жіночої статі (близько 5:1) [13, арк. 61]. У наступні роки кількісне співвідношення між статями на користь жіночої не змінювалося.

Таким чином, відновлення гуртожитків навчальних закладів трудових резервів Сумщини здебільшого проводилося силами учнівського контингенту та адміністративно-педагогічного персоналу. Велике значення для цих важливих об'єктів соціальної сфери мала допомога базових підприємств. Головними проблемами, які перешкоджали відбудові та нормальному функціонуванню гуртожитків, були дефіцит будівельних матеріалів, нестача меблів, м'якого інвентаря, палива, а також тісного приміщень, антисанітарія, питання дисципліни. Загалом умови проживання учнів покращилися лише в кінці досліджуваного періоду.

1. Веселов А.Н. Профессионально-техническое образование в СССР: Очерки по истории среднего и низшего профессионально-технического образования в СССР / А.Н.Веселов. - М.: Профтехиздат, 1961. - 435 с.
2. Котляр Э.С. Государственные трудовые резервы СССР в годы Великой Отечественной войны / Э.С.Котляр. - М.: Высшая школа, 1975. - 240 с.
3. Пузанов М.Ф. Очерки истории профессионально-технического образования в Украинской ССР / М.Ф.Пузанов, Г.И.Терещенко. - К.: Вища школа, 1980. - 296 с.
4. Бомбандьорова О.А. Державні трудові резерви на відбудові енергетичних та металургійних підприємств України (1943-1945 рр.) / О.А.Бомбандьорова // Наукові записки: [збірник наукових статей] / Відп. ред. М.І.Шкіль, укл. П.В.Дмитренко. - К.: Вид-во НПУ ім. М.П.Драгоманова, 1999. - Вип. 35, Ч. 4: Педагогічні та історичні науки. - С. 201-210.
5. Лобода М. Підготовка кваліфікованих робочих кадрів для підприємств важкої промисловості України (1943-1950 рр.) / М.Лобода // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей. - Випуск 11. - К.: Інститут історії України НАН України, 2008. - С. 340-350.
6. Хойнацька Л.М. Підготовка трудових резервів для машинобудівної промисловості України (1943-1950) / Л.М.Хойнацька // Доповіді та повідомлення. Історія: В 2 ч. - Ч.2: XX століття. - Одеса-Київ-Львів, 1999. - С.475-480.
7. Янковська О. Соціальна політика держави очима робітників і селян / О.Янковська // Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х - середина 1950-х рр.). У 2-х книгах, 3-х частинах. - Кн.1, ч.1-2 / Відп. ред. В.М.Даниленко. - К.: Інститут історії України НАН України, 2010. - С.293-351.
8. Сумская область в период Великой Отечественной войны 1941-1945: Сборник документов и материалов. - К.: Наукова думка, 1988. - 440 с.
9. Державний архів Сумської області (далі - Держархів Сумської обл.), ф. Р-3369, оп.1, спр.2, 10 арк.
10. Там само, спр.12, 31 арк.
11. Там само, спр.24, 58 арк.
12. Там само, спр.3, 7 арк.
13. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), ф. 4609, оп.1, спр.21, 92 арк.
14. Держархів Сумської обл., ф. Р-3369, оп.1, спр.18, 57 арк.
15. ЦДАВО України, ф. 4609, оп.1, спр.9, 65 арк.
16. Держархів Сумської обл., ф. Р-3369, оп.1, спр.7, 218 арк.
17. ЦДАВО України, ф. 4609, оп.1, спр.45, 135 арк.
18. Держархів Сумської обл., ф. Р-6477, оп.1, спр.27, 24 арк.
19. Там само, ф. Р-5016, оп.1, спр.18, 13 арк.
20. Там само, ф. Р-3369, оп.1, спр.34, 83 арк.
21. Там само, ф. Р-6477, оп.1, спр.28, 2 арк.
22. Там само, спр.31, 61 арк.
23. Там само, спр.44, 10 арк.
24. Там само, спр.76, 10 арк.
25. Там само, ф. Р-3369, оп.1, спр.65, 159 арк.

РОСИЦЬКИЙ В. С

**ПІСЛЯВОЄННА ПЕРЕПИСКА УЧАСНИКІВ БОЮ ЗА КОНОТОП
(ВЕРЕСЕНЬ 1941 р.) З ДИРЕКТОРОМ КОНОТОПСЬКОГО
МУЗЕЮ МОСКАЛЬОВИМ І. В. ЯК ЦІННЕ ІСТОРИКО-
КРАЄЗНАВЧЕ ДЖЕРЕЛО**

Оборона м. Конотоп та переправ через р. Сейм на початку вересня 1941 року була одним з важливих періодів війни. Періодом, коли частини РСЧА відступали та повинні були проривати численні кільця оточення.

Джерелами того часу є спогади та свідчення очевидців, мемуари учасників, археологічні знахідки, а також листи учасників тих боїв.

Метою даної статті є висвітлення аспектів боїв вересня 1941 р. під Конотопом за допомогою залучення листів учасників боїв; вивчення досвіду застосування такого роду джерел; порівняльний аналіз аналогічних типів джерел і приватних листів та офіційних мемуарів, а також введення їх до наукової розробки.

Дана проблематика є досить актуальною, оскільки існує потреба внесення до наукового розроблення регіонального комплексу фронтових та післяфронтових епістолярних джерел.

Вивчення листів до директора музею Москальова І. В. допомагають зрозуміти багато аспектів самих боїв вересня 1941 року та дають змогу зробити їх цілісну реконструкцію. Їх аналіз, як приватної переписки, дає підстави зробити висновок про цінності, психології та світогляд фронтовиків, виявити ті моменти, що були вирішальними в тій чи іншій ситуації.

Розроблення підходів до роботи з джерелами такого типу дасть нам змогу чіткіше вчитатися в них. Наприклад, Колтанов С. М. у своїй монографії з дипломатички визначає методологію та методику роботи з епістолярними текстами. Він ділить їх на певні частини: початковий протокол, основна частина та кінцевий протокол [3]. Але в нас не листи фронтовиків додому, а листи післявоєнні і разом з тим до певної людини, яка представляла певну установу, тобто музей. І саме написання цих листів мало певний посил. І в цьому випадку ми підключаємо методи і напрацювання таких дослідників, як Бакст Е. І. [1], Верховська А. І. [2], Рязанов С. І. [4]. Специфіка роботи з листами в даних дослідженнях часто йшла на ідеологічному підґрунті, хоча в них було вироблено основні засади роботи з ними.

Переписка директора Конотопського краєзнавчого музею Москальова В. І. з учасниками боїв за р. Сейм на конотопському напрямку Тарасовим А. Я. [7], Самчуком І. А. [6] Смоліним Г. Б. [6], Фроловським Т. А. [8] є досить цінним джерелом. Це джерело всіляко відрізняється від "офіційних" мемуарів за стилем, за висвітленням фактів. Це, можна сказати, "неформальна" розповідь про страшні дні вересня 1941 року. У кожного з цих учасників своя правда, своє бачення, але в дечому вони сходяться. Ще однією особливістю є те, що ці листи різних відносно за віком та званням людей. І листи-спогади, які писалися для приватного спілкування між директором музею Москальовим І. В. та

учасниками боїв, є набагато точнішими та не мають ідеологічного нашарування. Яскравим прикладом такого твердження є порівняння листа Самчука І. А. [6] та його мемуарів "Тринадцатая гвардейская" [5].

Досить цікаві, з точки зору фактології, а саме дані листа, написані Москальовим І. В., для відтворення картини боїв вересня 1941 року під Конотопом, листи Фроловського Т. А. [8]. Останній подає характеристику росту за партійними шаблями, бо він станом на 7-8 вересня був батальйонним комісаром 1042-го стрілецького полку 40-ї армії.

В основній частині листа автор досить чітко, але з певним ідеологічним навантаженням дає характеристику боїв 7-8 вересня 1941 року та бойовий шлях свого 1042-го стрілецького полку: "В августe 1941 полк оборонял столицу Украины г. Киев, р-н Святошино. 7-8 сентября шли кровавые бои на р. Сейм. Все подразделения полка героически сражались частями фашистской армии. Особенно отличились артиллеристы, пулеметчики, минометчики и стрелковые роты" [8]. У заключному протоколі - остаточне переформування полку з 1042-го стрілецького полку в 123-й стрілецький полк 62-ї стрілецької дивізії та в кінці шанобливе прощання [8].

Наступним для аналізу та висвітлення є лист Тарасова А. Я., молодого офіцера, від 20 лютого 1975 року [7]. Цей лист є відповіддю на лист Москальова І. В. Як видно з листа, Тарасов - молодий офіцер, і його виклад подій вересня 1941 року перегукується з проблемами молодого офіцера, командира. Тарасов лейтенант, командир кулеметної роти 1042-го стрілецького полку. Він порушує проблему віку в його полку та відсутність взаєморозуміння, можливо, через втрати молодих солдатів: "Полк состоял в основном из добровольцев - бывших участников гражданской войны в возрасте 50-55 лет. И только командиры почти все молодые, от 18 до 26 лет" [7]. Як бойовий офіцер, визначає характер бою та розмір втрат у своїй роті: з 180 вояків живими залишилось всього 10 чоловік, а в полку 80 чоловік [7]. Він виокремлює район загибелі основної частини свого полку: "На высоте в районе деревни Выровка" [7]. Цей лист є досить ґрунтовним джерелом в описі характеру бою та розміщення радянських частин.

Останнім у нашій розповіді є лист Самчука І. А., у якому він наводить спогади Смоліна Г. Б., який разом із Самчуком І. А. підписався в заключному протоколі [6]. Основній частині листа передує значний початковий протокол, де повідомляється, що разом з цим листом Самчук І. А. відправляє книгу про бойовий шлях 13-ї гвардійської стрілецької дивізії, яка була створена з 3-го повітрянодесантного корпусу, де у складі 5-ї повітрянодесантної бригади він служив начальником штабу. Повідомляє про свій візит у кінці 1958 року до м. Конотоп. Зазначений лист написаний у березні 1959 року. В основній частині Самчук І. А. наводить найбільш детальний опис боїв у районі м. Конотоп у 1941 році. Загалом він так і назвав свої спомини, які і надав Москальову І. В., - "Описание боев в районе г. Конотоп в 1941 г." [6]. Починає свою розповідь з оборони Києва та передислокації 5-ї повітрянодесантної бригади під м. Конотоп. Дає дані, що 5 вересня 3-й повітрянодесантний корпус отримав наказ зайняти оборону по р. Сейм та описує розташування частин корпусу [6]. Хронологію доводить 18 вересня, до відходу. Опис Самчука І. А. є найбільш ґрунтовним і дає

цілісну картину боїв 7-18 вересня 1941 року на р. Сейм на конотопському напрямку.

Отже, вивчення листів конотопських фронтовиків як історичного джерела є потребою в системній реконструкції їх інформаційного потенціалу в контексті актуальних методологічних напрямків сучасного джерелознавства. А ці листи є ще цінним джерелом для висвітлення трагічної та водночас героїчної сторінки історії Конотопщини, бо саме вони розкривають маловідомі героїчні дії воїнів РСЧА.

1. Бакст Э. И. Письма солдат и трудящихся в редакции московских газет в период подготовки Великого Октября / Э. И. Бакст // Исторический архив. - 1960. - № 5.
2. Верховская А. И. Письма в редакцию и читателям / А. И. Верховская. - М., 1972.
3. Колтанов С. М. Русская дипломатика / С. М. Колтанов. - М., 1988.
4. Рязанов С. И. Специфика эпистолярных зданий / С. И. Рязанов // Вопросы литературы. - 1965. - № 6.
5. Самчук И. А. Тринадцатая гвардейская / И. А. Самчук. - М. 1971.
6. Фонди Конотопського краєзнавчого музею. Переписка директора Мосальова І. В. з учасниками боїв за р. Сейм 1941 року - вхідний лист І. А. Самчука від березня 1959.
7. Фонди Конотопського краєзнавчого музею. Переписка директора Мосальова І. В. з учасниками боїв за р. Сейм 1941 року - вхідний лист А. Я. Тарасова від 20.02.1975.
8. Фонди Конотопського краєзнавчого музею. Переписка директора Мосальова І. В. з учасниками боїв за р. Сейм 1941 року - вхідний лист Фроловського Т. А. від 15.06.1979.

ШАЛІВСЬКА З. В.

СЛОВО ПРО СЛАВНОГО ЗЕМЛЯКА: ІВАН АНДРІЙОВИЧ ЛИСИЙ (1910-2000 рр.)

Конотопська земля щедра на талановитих людей, які прославилися своїми досягненнями в різних сферах людської діяльності. Імена багатьох широко відомі світові. Та творча спадщина не всіх наших земляків достатньо вивчена, а отже, і оцінена та використана. До таких славних імен належить і Іван Андрійович Лисий - історик, краєзнавець, просвітянин, палкий український патріот, людина драматичної долі.

Народився він 10 вересня (за ст. стилем) 1910 р. в селі Підлипному Конотопського району в селянській родині. Після закінчення початкової школи навчався в Конотопській четвертій семирічці. У березні 1930 року родину Івана Андрійовича разом із ще 12-ма хліборобськими сім'ями було вислано до Архангельської області на лісопояс як куркулів. Там від непосильної праці, голоду та хвороб вони й загинули в таборі "Красный Бор". За спробу втечі з місця заслання був переведений на апатитові розробки в м. Хібіногорськ, де працював теслюю, залізничником, гірником на апатитовій рудні. Після закінчення гірничо-хімічного технікуму працював геологом на апатитових розробках та на мідно-нікелевому комбінаті. Допитливого та здібного юнака помітив репресований професор, і за його сприяння отримав дозвіл поїхати навчатись до Києва на історичний факультет педагогічного інституту (нині ім.

Драгоманова). Навчання перервала Друга світова війна. На фронті в 1941-1943рр. Іван спочатку був санітаром, потім зв'язківцем у діючій армії. Після важкого поранення й ампутації ноги повернувся на батьківщину. До своєї оселі його не пустили, тож вчителював у школах району. Поновив денне навчання й закінчив інститут. Та працювати за фахом йому не дали як "неблагонадійному", довелося клеїти пачки для синьки в артілі "Труд інваліда", бо жалюгідної пенсії не вистачало для родини з 6-ти осіб.

Доробок Івана Лисого з краєзнавства безцінний. Це й праці з історії від часів Київської Русі про Липецьке князівство, визвольної боротьби середини XVII ст. на Конотопщині, зокрема, бій загону Домарацького з козаками під проводом Якова Сомка біля села Підлипне в червні 1652 р. Описав бій військ гетьмана І. Виговського під Конотопом. Складена ним карта Конотопської битви, яку глибоко досліджував, наводиться в багатьох виданнях. Достеменно знав археологічні пам'ятки краю, склав археологічну карту району, брав участь у розкопках давніх поселень. Особливо багато праць присвятив Іван Андрійович історії приміського села Підлипне, де народився. Мав цікаві відомості про його церкву від 1652 р., революційні події 1905 року, буремні часи громадянської війни. Зокрема, збирав матеріали про боротьбу загону січових стрільців, участь конотопців у бою під Крутами, діяльність перших просвітянських гуртків, хорових, театральних колективів, розвиток освіти в селі. Він описав старовинні сільські обряди: весільний, похоронний, зимові гуляння, вивчав топоніміку села. А зібрані ним біографічні дані ста конотопських кобзарів та бандуристів з унікальними фотографіями (більшість народних співців було репресовано), як і решта унікальних робіт, чекають на свого видавця.

Вражають спогади І. Лисого про пережите на лісоповалах, фотографії, замальовки з таборів. Розповідаючи про свої поневіряння на засланні, Іван Андрійович пише: "Я поставив собі за мету вижити для боротьби проти осоружної мені кривавої імперії босяків - садистів, будь-що вижити. А щоб успішно воювати з ворогом, - треба воювати його ж зброєю, казав Б. Хмельницький. А щоб долати ворога, - треба ґрунтовно вчитись. Інколи брав аркуш паперу або на дощечці писав пережите, запам'ятовував, а потім рвав або палив..." [1]. Збереглося родинне обійстя на вулиці, названій його ім'ям, звідки юнака разом з батьками вигнали на чужину, та будинок, у якому утримували нещасних селях перед етапом. А ось як він описує останню домівку українських хліборобів: "У лісі часто траплялись могили з хрестами, де були розпливчасті, зроблені хімічним олівцем надписи, що це небіжчик з Білоцерківщини, Київщини чи Полтавщини, вбитий при спробі втекти. Схиливши голови, ми хрестились, віддаючи шану невідомим, про яких ніколи не дізнаються рідні, де вони навіки упокоїлись" [1].

Іван Андрійович був різнобічно обдарованою людиною. Грав на народних інструментах: кобзі, бандурі, володів технікою їх виготовлення. Приятелював з відомим кобзарем Олександром Корнієвським. А його поетична спадщина щира та пристрасна. Не можна без сліз читати його спогади про роки, проведені в сталінських таборах, муки та смерть земляків [1]. Цій темі присвячено багато віршів Івана Лисого. В одному з них він писав:

Нас розсіяли скрізь по чужині
 В безіменних могилах,
 У ворожій країні,
 У багнюках немилих.
 Лиш вітри з України
 Проголосять над кожним з убитих,
 Принесуть нам жахливі новини
 Про вождів - людожерів неситих.

Знаний в наукових колах України, він до останніх днів підтримував тісні зв'язки з музеями Києва, Львова, Чернігова, Полтави. У його архіві збереглися документи про передачу ним цінних знахідок музею народної архітектури й побуту України, музею Івана Гончара, з яким він листувався [2]. Є багато теплих листів від етнографа Лідії Орел, Юлія Романовича Коцюбинського з Чернігова [3]. У нещодавно виданій книзі "Ми просто йшли..." [4] Лідія Орел так пише про нашого земляка: "Незабутньою залишається зустріч і спілкування з краєзнавцем Іваном Лисим з Конотопа. На двох милицях він часто кидався під бульдозер, сподіваючись зупинити вандалізм". Дійсно, Іван Андрійович вболівав за долю археологічних пам'яток Конотопщини - церков, степових могил, які розорювали, воював з байдужими до історичної спадщини чиновниками.

Складний життєвий шлях не озлобив цю великої душі людину. Про все пережите не дуже любив розповідати. Разом з дружиною виховали чотирьох дітей. Старався як міг допомагати людям. Пам'ятаю, як на одне з засідань "Просвіти" приніс адреси родин репресованих кобзарів і запропонував відвідати їх на Великодні свята. Був дотепним, трохи іронічним, любив жартувати. Незважаючи на нездоров'я та похилий вік, всі сили Іван Андрійович віддавав громадським справам. Його можна було зустріти на просвітянських конференціях в Сумах та Києві, на козацьких заходах у Батурині, Шаповалівці. Боляче переживав, що так повільно йде становлення держави.

У нашій пам'яті Іван Андрійович залишився як людина високої гідності, невтомний український патріот, оптиміст. За клопотаннями конотопських просвітян вулиця, на якій він народився в селі Підлипному, названа його ім'ям. Йому також присуджена премія імені О. Лазаревського.

Залишив Іван Лисий багатий архів, який мусить бути збережений і використаний, як він і мріяв, на користь України. Ми ж зобов'язані зберегти світлу пам'ять про нашого славного земляка і продовжити його справу.

1. Подвижник. Спогади сучасників про Івана Андрійовича Лисого. - К. : Видавець О. О. Купріянова, 2010.

2. Орел Л. Невідома Україна. Українське Полісся. - К. : Інформаційно-аналітична агенція "Наш час", 2010.

3. Коцюбинський Ю. Лист до Лисого І. А. від 25. 03. 1999 р. Родинний архів.

4. Орел Л., Ященко Л. Ми просто йшли... / Л. Орел, Л. Ященко. - Ніжин. : ТОВ "Гідромакс", 2010.

КРАВЕЦЬ І.

ШЕВЧЕНКО Й ЛАЗАРЕВСЬКІ

Великий Гете писав: "Хто б поета хотів збагнути, мусить в край його прибути". Ця істина не викликає заперечень. А коли йдеться про Тараса Шевченка - і поготів : кожен українець має відвідати ті місця, де був поет, дізнатися, із ким він спілкувався, про що думав, хто допомагав йому. До справжніх друзів Шевченка, випробуваних у найчорніші роки його життя, належить родина Лазаревських (шість братів: Василь, Михайло, Федір, Яків, Олександр, Іван і сестра Глафіра та їхня мати Опанасія Олексіївна, у дівочтві Латинська), що народилися в селі Гирявка (тепер Шевченкове) Конотопського повіту Чернігівської губернії у родині невеликих панків, нащадків козацької старшини. До заслання він не був з ними знайомий. Але слава, що прийшла до поета, коли він випустив у народ, зробила його ім'я широковідомим, і тому не дивно, що, довідавшись про приїзд до Оренбурга заарештованого Шевченка, один із братів Федір, який служив тоді в Оренбурзькій прикордонній комісії, відразу ж розшукав його в солдатській казармі.

Федір Лазаревський згадує:

"9 червня 1847 року сидів я у своїй Прикордонній комісії і ретельно займався поточними справами. В кімнату забіг переписувач Галявинський і каже: "Вночі жандарми привезли Шевченка; він зараз у пересильній казармі".

Не задумуючись, я побіг з казарми й насилу розшукав там новопривезеного арештанта. Він лежав долілиць на нарах, заглибившись в читання Біблії. Доти я ніколи не бачив Шевченка, а знав тільки його "Кобзар" та "Гайдамаків". Забувши про присутніх наглядачів, у юнацькому пориві я кинувся йому на шию. Неохоче підвівшись з нар, Тарас Григорович заговорив зі мною недовірливо. . .

Потім я пішов до свого начальника генерала Ладигенського і спитав: "Чи не можна чимось допомогти Шевченку?". Генерал здивовано подививсь на мене і посміхнувсь. Ладигенський був начальником гуманним, не на тодішні часи. Очевидно, він зрозумів порив молодого захоплення, делікатно охолодив мене, зауваживши офіційним тоном, що Шевченко, напевне, заслужив свою долю, що в такій справі треба бути обережним і співчуття своє стримувати. . .".

Так, Федір Лазаревський був першим, хто по-дружньому привітав поета, першим, хто, за словами Шевченка, "не устыдился моей серой шинели".

Федір Матвійович Лазаревський, маючи досить високе службове становище у Прикордонній комісії, написав керівнику Орської дистанції тієї ж комісії Олександрійському з проханням допомагати чим можливо поету-земляку. Лікар за освітою, людина прогресивних поглядів, Александрійський мав змогу й полегшував долю Шевченка в Орську: одержуючи на свою адресу книжки й листи, які надсилались поетові, приймаючи його у себе вдома не як

солдата і засланця, а як доброго знайомого, нарівні з іншими гостями.

Михайло Матвійович Лазаревський, який теж служив у прикордонній комісії, був потім одним з адресатів, через якого Шевченко підтримував зв'язок з друзями. У кінці липня він завітав до Орська, де і познайомився особисто з поетом, знаючи про нього від свого брата. Ця зустріч була теплою й щирою. Наприкінці року поет пише Михайлові листа, у якому скаржиться на погіршення умов унаслідок переведення його в казарми, розповідає він і про свої недуги, свій тяжкий душевний стан, просить виконати для нього цілу низку доручень.

Закінчився 1847 рік - перший рік заслання. Для поета-засланця перший рік солдатської муштри, особливо в Орську, був дуже важким: фізично знесилювала солдатська муштра, а неможливість спілкування з передовими людьми України і Росії примушувала страждати його душу. Дуже болісно переживав він заборону писати й малювати.

Але Шевченко не скорився, не відступився від своїх переконань. "Караюсь, мучусь... але не каюсь", - писав він в одному з віршів, створених у Орській фортеці. Саме тут ним за рік було написано 20 поем та ліричних віршів, що стали шедеврами української поезії.

Надії на те, що новий 1848 рік буде кращим, ніж попередній, поет не мав. Але його не забувають друзі. На початок року, тобто на січень, припадає лист від братів Лазаревських: Василя та Федора, де вони висловлюють повагу й співчуття до Шевченка, надсилають конверти, пера, зошити.

Для морального стану Шевченка, волею самодержавця, засланою за тисячі кілометрів в далекі оренбурзькі степи, дружнє ставлення братів Лазаревських, мало дуже велике значення.

Але ніякі клопоти не можуть вплинути на царський уряд та на Третє відділення. Багато знайомих відцурались від засланою поета, боячись утисків уряду. Белозерський у своїх спогадах пише: "Тоді через катастрофу 1847 року та обшуки усі в провінції були під таким страхом і трепетом, що й думати не наслідувались про листування з Шевченком".

Тільки брати Лазаревські, Рєпнін, Чернишов, Лизогуб листувалися з Тарасом Григоровичем у перший рік його заслання.

На початку грудня до Оренбурга приїздить Михайло Лазаревський. У листі від 6 грудня 1849 року Федір пише сестрі Глафірі Огієвській, яка мешкає в містечку Кролевець: "Третього до мене приїхав Михайло. Разом з Михайлом намалював мій портрет наш Шевченко". Цей парний портрет братів Лазаревських зберігається зараз у Петербурзькому літературному музеї "Пушкинський дом".

У жовтні поета переводять до Оренбурзького батальйону № 1, в одну з рот, що знаходилась в Новопетровському укріпленні. Грубі невиховані командири роти, де служив Шевченко, зневажали й знущалися з нього. Сім важких років перебував поет у Новопетровському укріпленні. І весь цей час брати Лазаревські (Федір, Михайло і Василь) продовжували листування з ним, надсилали гроші й різні речі, виконували його доручення, бажаючи хоч якось полегшити важке становище поета.

Турбуються Михайло і Василь про видання повісті Шевченка "Матрос".

Останній прохає переписати рукопис, зробити деякі виправлення в заголовку та тексті й віддати до редакції "Современника" або "Отечественных записок".

У листі від 2 травня 1875 року Михайло Матвійович сповіщає Шевченку: "...що ти згідно з проханням громадянина Толстого та Петровського отримувеш відставку, вибираючи рід та місце проживання". 28-м травня датовано розпорядження командира Оренбурзького окремого корпусу Петровського про звільнення поета від служби.

12 серпня на рибальському човні Шевченко вирушає до Астрахані. Там він пробув 17 днів. 20 вересня поет пароплавом прибув до Нижнього Новгорода. 22 січня завітав до Тараса Григоровича Яків Лазаревський. Зустріч була теплою й щирою. Яків розповів поетові сумну історію про Катеринославське селянське повстання 1856 року і його наслідки. Розповідав про життя на Україні, про своїх сусідів.

25 лютого поет одержує лист від Михайла Матвійовича з повідомленням про дозвіл жити в Петербурзі. 8 березня Шевченко залишив Нижній Новгород. У дорозі він застудився, захворів на запалення лівого ока. Зупинився в Москві. У листі до Михайла Лазаревського Тарас Григорович пише, щоб той приїхав до нього, і разом вони зможуть їхати до Петербурга.

Гостинну Москву Шевченко залишив 26 березня, залізницею виїхавши до Петербурга. Він приїхав у квартиру Михайла Лазаревського. Михайло та Василь зустріли його по-братньому. Так само ставляться до Тараса Григоровича й молодші брати Лазаревські: Олександр та Іван, студенти Петербурзького університету.

29 березня в "Щоденнику" - цій щирій сповіді перед самим собою - з'являється запис:

"На удивление симпатичные люди эти прекрасные братья Лазаревские, и все шесть братьев, как один. Замечательная редкость. ... Василь принял меня, как давно невиданного друга. А мы с ним первый раз в жизни встречались: от земляк так земляк".

Шевченко оселився на квартирі Михайла Лазаревського, який жив у будинку графа Уварова. Олександр Лазаревський пише в спогадах:

"Живучи з молодшим братом-студентом у цій музейній квартирі, ми обідали, або, як кажуть у Києві, - "столувались" у Михайла Матвійовича. У нього ж обідав і Тарас Григорович. Отже, щодня за обідом ми сходились з Шевченком, щодня мали можливість слухати його щирі бесіди...".

Повернення поета із заслання викликало велике піднесення серед передової інтелігенції Росії. У червні Тарас Григорович міняє квартиру, переселяється в Академію мистецтв, де йому відвели велику кімнату з антресолями, але не пориває зв'язків із друзями. Віршем "Сон" поет закінчує рукопис свого "Журналу" і в день народження найближчого його друга Михайла Матвійовича Лазаревського дарує йому свій "Щоденник", засвідчуючи цим свою велику дружбу і любов до нього. Вірш "Вечір" ("Садок вишневий коло хати") присвячений Опанасії Олексіївні Лазаревській. Ще до особистого знайомства з матінкою Лазаревських поет багато чув про неї від її синів. Живучи інтересами своїх синів, вона брала участь у долі поета і полюбила його, не знаючи особисто.

Сини тепер частіше пишуть до матінки, прагнуть якимось розважити її у тузі. Одержавши від Шевченка в подарунок офорт "Свята родина" з дарчим надписом "Афанасии Алексеевне Лазаревской в знак глубокого уважения. Т. Шевченко", привезений Іваном Лазаревським в Гирявку, Опанасія Олексіївна була надзвичайно зворушена.

У листі до Опанасії Олексіївни Шевченко пише: "...Благородных сыновей Ваших я привык называть моими родными братьями, позвольте же Вас называть моей родною, невиданной и искренне любимой матерью и примите сердечный сыновий поцелуй от глубоко любящего Вас Шевченко".

У лютому 1860 року Шевченко подарував Олександрю "Кобзар" з присвятою: "Чистому сердцем доброму козакові Олександрю Лазаревському. Кобзар. Тарас. 6 лютого 1860 року".

Після десятирічного заслання й повернення до Петербурга Шевченко довго піклується про видачу дозволу на відвідування рідної, милої його серцю України, мріючи зустрітись там з близькими та рідними людьми. Тарас Григорович звернувся 5 травня 1859 року до правління Академії мистецтв з проханням видати йому дозвіл на поїзд до Малоросії, у губернію Київську, Чернігівську й Полтавську, для поліпшення здоров'я й малювання етюдів із природи.

Перебуваючи на Україні, Тарас Григорович хотів особисто висловити свою шанобливу вдячність "божественной старушке" Лазаревській.

Поет перебував у садибі Лазаревських з 22 по 25 серпня. "...Сонце вже стояло низенько, розкидаючи довгі тіні по садибі Лазаревських. Попід гаєм, обволікаючи місцевість курявою, поверталась додому череда. На подвір'я в'їхав віз, з якого біля ганку, критого черепицею, зіскочила людина в запорошеному курявою парусиновому кобеняку, тримаючи у руці солом'яного бриля.

Почувши шум тарантасу, що під'їжджав, із хати вийшов молодший з братів Лазаревських - Іван, який у цей час був на літніх канікулах вдома. На хвилину зняквівши, він зразу ж кинувся назустріч приїжджому. Тарас Григорович радо вітав молодика.

Пригинаючись, щоб не зачепитись об низеньку притолоку, Шевченко зайшов у сімці, а потім і у кімнату. Високі вузькі дзеркала з якимись дашками нагорі, пузатенькі невеличкі шафки на високих ніжках, старі портрети і картини, на яких майже нічого не можна розібрати, так вони потемніли, мусянжовий годинник з музикою під скляною кришкою, в старовинному фотелі з високою спинкою сидить та для якої поет знайшов у своїй образній мові вираз "божественная старушка".

Приїжджий відрекомендувався: "художник Шевченко". Поцілувавши з пошаною, як це роблять люблячі сини, руку Опанасії Олексіївни і ставши на коліна для благословення, Тарас Григорович схвильовано замовк. Благословивши його і торкнувшись вустами до великого зморшкуватого лоба Кобзаря, старенька запросила його встати, розпитуючи про подорож до Гирявки. Трохи пізніше за вечерею на садовому ганку Шевченко вже встиг зачарувати Опанасію Олексіївну своїми цікавими оповіданнями і своєю поведінкою".

Вночі приїхав з Орла і Федір Лазаревський. Зі слів Гліба Олександровича Лазаревського, живі свідки цього гостювання дворові Опанасії Олексіївни:

служниця Хима Іванівна Бабкіна та кучер Яким Степанович Ложка свідчили, що Шевченко хоч і був зажурений внаслідок неприємностей, яких він зазнав на Батьківщині у цей період, але в розмовах був веселою, говірливою, жартівливою й водночас дуже ввічливою людиною. Він просив дозволу постелити йому в садку, куди намощено було запашної отави. Легко йому "дихати" було тут у Гирявці. І названі брати, й старенька Лазаревська - всі вони намагалися зробити все для його спокою, відволікти його від важких неспокійних дум, від суворой сучасності. На сніданок Тарас Григорович просив собі кислого молока, за обідом та вечерєю з великим апетитом їв усі страви.

Надвечір сів він на ганку комори, спершись спиною до Федора, й разом співали пісень. Федір Матвійович свідчив в останні роки свого життя, що найкраще в Шевченка виходила його улюблена пісня:

Забіліли сніги, заболіло тіло
Ще й головонька,
Ніхто не заплаче по білому тілу
По бурлацькому.

Слухаючи цю пісню, не можна було, говорив він, втриматись без сліз. Було таке, коли всі плакали: й стара пані, і Федір та Іван - вся челядь.

Тут, у Гирявці, Шевченко збирає старовинний та сучасний фольклор, який був для нього одним зі способів пізнати народне життя. На зворотній сторінці аркуша, на якій Шевченко переписав вірш "Ой на горі роман цвіте", містяться автографи до двох народних пісень. Під текстом цього вірша стоїть дата "1859, 23 серпня, Гирівка".

З великою насолодою відпочиває Тарас Григорович у майже сторічному гирявському парку. Там за млином стояла велика верба, під якою любив працювати Кобзар.

Вдень ходив Тарас Григорович до села, розмовляв із селянами, заходив до садиби Марії Миколаївни Лашинської, двоюрідної сестри Опанасії Олексіївни. У цій садибі пам'ятали його ласкаве ставлення до дітей.

Тут він відпочивав на канапі, яка за часів Радянської влади була передана до Конотопського краєзнавчого музею. На цій канапі рукою Олександра Матвійовича написано: "Тут відпочивав Тарас Григорович Шевченко".

На високій тополі в садку Лазаревських поет вирізав свою монограму - "Т". Наступного літа на другій тополі поряд вирізав літеру "М" - Михайло Лазаревський.

У Гирівці поет ходив в українській сорочці, але пошитій не так, як на Конотопщині, і тому на край цієї сорочки Федір Лазаревський звернув увагу. Так, у листі від 14 жовтня 1860 року до матері він прохав пошити йому сорочку "таку, як у Шевченка".

Бажаючи зробити приємне своєму найближчому другові, Тарас Григорович запропонував намалювати портрет О. О. Лазаревської і відвезти його Михайлові. Зрозумілою була материнська радість з цієї нагоди.

25 серпня, розцілувавшись з господинею, Тарас Григорович та брати Лазаревські поволі шляхом рушили до Конотопа.

Село Шевченкове (колишня Гирявка) виникло у II половині XVII століття. У зв'язку з перебуванням Т. Г. Шевченка в селі Гирявка в 1923 році населений пункт був перейменований у Шевченкове. У 1926-1927 роках село було Жовтневого району. У сільську раду входили село Шевченкове і шість хуторів: Торговиця, Путивець, Саранівка, Романьків, Харевичів, Червоні Ставки.

12 липня 1959 року в центрі села встановлено пам'ятник видатному поету (скульптор Яків Красножон).

У Шевченковому проживають правнучка О. М. Лазаревського Петруша Віра Андріївна, праправнук Петруша Юрій Михайлович, з якими підтримуються тісні зв'язки.

1. Лазаревський Б. Шматочки минулого / Б. Лазаревський // Тризуб. - Париж, 1935-1936 рр.

2. Лазаревський О. О. І ті люди, і село те / О. О. Лазаревський // Вітчизна. - 2007. - № 5.

3. Лазаревський О. О. Шевченко та Лазаревські / О. О. Лазаревський. - Київ, 2004.

АКІЧЕВ Ш. М.

"МАТЕРИАЛЫ ПО ИСТОРИИ ФОРМИРОВАНИЯ ОПОЛЧЕНИЯ 1812 г. В ЧЕРНИГОВСКОЙ ГУБЕРНИИ" ЯК ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ КОНОТОПСЬКОГО ОПОЛЧЕННЯ 1812 РОКУ

Однією з малодосліджених сторінок історії Конотопа є історія участі наших земляків у Вітчизняній війні 1812 року. У Державному архіві Чернігівської області (ДАЧО) зберігаються "Труды Черниговской губернской архивной комиссии", Чернигов, 1913, вип. 10. Вони містять "Материалы по истории формирования ополчения 1812 г. В Черниговской губернии" з матеріалами про Конотопське ополчення 1812 року. На засіданні Чернігівської архівної комісії 16 травня 1912 керівник комісії В. Л. Модзалевський повідомив про пропозицію І. Д. Пашинського придбати в нього за 75 крб. матеріали про організацію Дворянського ополчення 1812 року. Було вирішено матеріали придбати за 75 крб. і після обробки вмістити у 10 випуску "Трудов комиссии..." [7, с. 246], присвятивши одне з осінніх засідань комісії спогадам про Вітчизняну війну 1812 р. [7, с. 247].

Частина матеріалів з історії Чернігівського ополчення 1812 р. пов'язана з історією Конотопського ополчення й становить інтерес для дослідників. Матеріали подаємо з деякими скороченнями в перекладі на російську мову.

1812. Труды Черниговской губернской архивной комиссии. Выпуск 10. Чернигов, 1913 г. (ЧГАК). Материалы по истории формирования ополчения

1812 г. в Черниговской губернии (извлечены из дел Архива Черниговского Дворянского депутатского собрания): - "Сбор ратников, средств и формирования ополчения возложены были на дворянское сословие в лице губернского маршала (предводителя дворянства) Николая Михайловича Стороженко. Получив манифест, Н. М. Стороженко немедленно стал призывать дворян к делу ополчения. Он разослал воззвания с предписаниями поветовым маршалам. Последние пригласили явиться на собрание всех дворян, числящихся по повету, и дворянские собрания всех поветов единодушно сошлись во мнении, что для того чтобы исполнить волю монарха и выполнить долг к отечеству, необходимо составить ополчение, чего бы это не стоило. Свои мнения собрания изложили в постановлениях, которые были присланы Черниговскому губернскому маршалу и теперь хранятся при архиве Черниговского губернского предводителя дворянства. Постановления эти сводятся, в общих чертах, к следующему:

1. Со всех помещичьих владений каждого повета поставить на защиту отечества одного из каждых 15 ревизских душ, числящихся в повете по последней переписи, а кто имеет возможность поставить и более, тому представляется на волю и усердие. Нужные на сей предмет деньги собрать, сделав располог на каждую ревизскую душу.

2. Те владения, кои обязаны ставить защитников, должны снабдить каждого возможным оружием: ружьем, саблею, сделанною из косы, большим ножом (вместо кинжала) и вообще острым орудием, даже дреколем, могущим служить для защиты.

3. Избрать достойного по вверению ему предлежащего подвига из служивших в военной службе; к нему выбрать из дворян одного для заведывания приемом ратников ополчения. Выбрать из среды себя в каждую сотню по одному сотнику и в каждую полусотню пятидесятника; кроме того, дозволить молодым дворянам следовать в качестве волонтеров при поветовом начальнике, в его подчинении.

4. Каждый поставивший защитников, должен снабдить поставляемых одеянием, приличным времени, и месячным провиантом: [6, с. 93] по 2 гарнца муки ржаной или сухарей в соразмерном количестве, по 2 гарнца крупы, по 2 фунта сала и 1 ? фунта соли, или вместо провианта натурою внести 2 р. 70 коп., а также иметь в запасе на каждого поставленного трехмесячный провиант, и, вооружив, как выше сказано, представить поветовому начальнику и получить билет на каждого, а также квитанции в доставлении провианта.

5. Назначить годичное жалованье поветовому начальнику ополчения, сотенным, а где были избраны пятисотенным, пятидесятникам, казначею, адъютанту, письмоводителю, а также, по возможности, ассигновать средства на канцелярию поветового начальника ополчения. Подати собирались подушно, т.е. со всех лиц, попавших в ревизию по последней переписи. Несмотря на смерть какого-нибудь члена семьи, числящегося по переписи, взыскание подушного налога и за умершего обращалось на членов, оставшихся в живых. Таким образом, как видно по отчетам, собрано было: ... По Конотопскому повету 24 603 р. 48 коп. ... Всего (по Черниговской губернии) 226645 руб. 27 коп. [6, с. 94].

Все денежные средства были собраны путем располага, сообразуясь с числом выставленных защитников, соответственно количеству населения повету, а именно: ... Конотопского повету - 1297... Всего 18 424.

- ..Ратники ополчения из крестьян сформированы были в сотни, а дворяне представлены были отдельно и конными на средства малосемейных и не выставивших ратников. Деньги на волонтеров из дворян были внесены добровольно. Сбор подушных налогов был представлен на личное усмотрение дворян каждого повета. Отсюда получилась разница в распределении подушного налога, а также в назначении жалованья [6, с. 95].

- Чиновникам и защитникам и провианта последним. Так, например, собрание дворянства Конотопского повета постановило назначить в годичное жалованье: поветовому начальнику - 600 р. в год, в месяц - 50 руб.; пятисотенным - 450 р. в год., 38 р. 50 к. в месяц; сотенным - 300 р. в год, 25 р. в месяц; пятидесятникам - 150 р. в год, 12 р. 50 к. в месяц; казначею-адъютанту - 200 р. в год, 16 р. 66 2/3 к. в месяц; письмоводителю поветового начальника - 200 р. в год, 16 р. 66 2/3 к. в месяц; на канцелярию - 300 р. в год, 25 р. в месяц; каждому защитнику - 12 р. в год, 1 р. в месяц... Месячный расход, или, вернее, стоимость провианта на один месяц на всех защитников, равнялся $18\ 424 \times 270 = 49\ 742$ р. 80 коп.

- Относительно выбора чиновников из среды дворян надо сказать, что тогда все, не перешедшие в податное состояние, имели право участвовать в собраниях поветового дворянства, исключая находящихся под судом и следствием. Собрания были очень многолюдны... В Конотопском повете присутствовало 98 человек [6, с. 96].

- ...По ассигновке Конотопского повета по 2 р. 70 коп на каждого защитника [6, с.102].

5. Дворянство Конотопского повета. 1812 г., июля 22 дня. Малороссийской Черниговской губернии Конотопского повета дворяне с благоговейным ревнованием ко исполнению Его Императорского Величества воли, изображенной в манифесте, изданном в лагере близ Полоцка сего года июля в 6-й день, воззывающей дворянское сословие ко единодушному и общему возстанию содействием против всех (как в манифесте изъяснено) вражеских замыслов и покушений, в поражении его всеми средствами и силами и повелевающей для первоначального составления предназначенных сил во всех губерниях дворянству сводить поставленных ими для защиты отечества людей, избирая из среды самих себя начальника над ними и давая о числе их знать в Москву; по повестке маршала здешнего повета нижеподписавшееся собрание [6, с.106].

- В городе Конотопе и по прочтении онаго манифеста и довольном суждении единодушным согласиём положили следующее: 1) со всех помещичьих владений Конотопского повета, с каждых 15 ревизских душ поставить на защиту отечества одного человека пешаго, а кто из помещиков возможность имеет поставить и более, тому предоставляется на волю, и усердие такового ознаменовано будет отличностию; кому же сколько поставить людей и кто до какого владения причисляется, учинить при нынешнем собрании

расписание; 2) те владения, кои обязаны ставить защитников, должны снабдить каждого из них саблею, из косы сделанною, или пикою, или же ножом большим вместо кинжала, как то было во время прошедшей милиции, а при возможности и ружьем: 3) в начальника поветового избрать достойного ко вверению ему предлежащего подвига из служивших в военной службе одного, да к нему для письмоводства правителя канцелярии одного из дворян и одного за адъютанта, двух чиновников в пятисотенные начальники в звании батальонных командиров, в каждую сотню по одному сотнику и по два пятидесятника; кроме тех чиновников, молодые дворяне, могущие объявить желание свое служить при оном ополчении, вроде волонтеров, могут следовать при начальнике поветовом в подчиненности; 4) людей назначаемых на службу, снабдя каждого чемоданом суконным и холстяным и предвыраженным оружием, всяк из помещиков должен, выбрав их, принять в готовности непременно с получения билета в два дни, буде не можно ближе, и на первый случай одеть их должен всякий помещик одеянием простым, но не сношенным, каковых людей принять в свою подчиненность поветовому начальнику и прочим избранным чиновникам по порядку; при каковом представлении обязан каждый помещик поручить начальнику на каждого защитника и месячный провиант натурою, или деньгами по 2 р. 70 коп., да особо того иметь каждому владельцу по числу поставленных людей в запасе в доме своем на каждого трехмесячный провиант; 5) для содержания выставленных на службу людей жалованьем каждому на месяц по 1 рублю, [6, с. 107] также для экстренных от повета надобностей, т.е. на посылку, куда следоватимет, от поветового начальника курьеров и на канцелярские расходы, да на жалованье чиновникам: поветовому, двум пятисотенным сотникам, пятидесятникам и адъютанту, казначею, письмоводителю при поветовом начальнике, положить с них поветовому начальнику 600 р., пятисотенным по 450 р., сотникам по 300 руб., пятидесятникам по 150 р., казначею, адъютанту и письмоводителю по 200 р., да на расходы, какие могут случиться по части сей службы, 300 р. и сию сумму сложить с помещичьих владений на первый случай, полагая с каждой ревизской души по 1 р. 23 коп., да с тех дворян, кои не имеют крестьян, с их стяжаний по количеству их хозяйственных заведений, что и распределить в нонешнем же собрании единогласным положением, какову сумму каждый помещик обязан при представлении людей по числу оных и деньги внести, равно и неимеющие крестьян, избранному на сей предмет казначею, котораго к приему оной избрать среди себя из надежнейших дворян с тем, дабы он, принимая деньги от отдатчиков, записывал в заснурную книгу, за подписом поветового маршала ему врученную и давал в приеме квитанцию. Дабы же удобно сберечь сию казну от всяких покушений, поместить ее в казенной кладовой в особом сундуке с печатью того избранного казначея, и из оной суммы, за составлением ополчению, выдать всем начальникам онаго третное жалованье, защитникам же по одному рублю, впрочем содержать оную сумму в целости, до выступления ополчения из повета, куда повелено будет, или до будущего определено о сем положении, и о выбранных чиновниках донести от маршала господину генерал-губернатору и господину гражданскому

губернатору и губернскому маршалу по эстафете на утверждение. Выбранным же чиновникам, сочинив список за подписом сего собрания, с одного справочную копию поручить одну поветовому начальнику, а две препроводить к таковому ж губернскому и губернскому ж маршалу, при отношении с нас от маршала, дополнив в оном от округа собрания дворянства просьбу об определении из отставных солдат [6,108] в каждую роту по 4 человека для приведения в порядок и образование, хотя несколько защитников, что же принадлежит до выбора на основании Высочайшего Манифеста над всем в губернии ополчением начальника, мы, признавая по известным нам качествам и достоинству способным к занятию таковой должности генерал-лейтенанта графа Николая Васильевича Гудовича и генерал-майора Степана Романовича Бобыря, предоставляем с нас господину маршалу уведомить о сем нашем мнении, равно как и о всем сем распоряжении господина губернского маршала, а по мере ополчения о числе сводимых людей доносить через каждые три дня начальнику губернии и уведомлять губернского маршала.

- Собрано защитников 1 297 человека, из них 717 отправлены в Новозыбков, а 580 до Елионку и Воронок с месячным провиантом натурою по 2 пуда сухарей или муки, по 2 гарнца круп и 3 фунта сала и соли на каждого и на закупку котлов по 30 коп.

- Пятисотенным первого отделения был назначен штабс-капитан Чарныш.

- Денежных средств собрано на государственное ополчение по означенному повету 24 603 руб. 48 коп. На содержание 14 007 руб. 60 коп. А всего - 38 611 руб. 8 коп. [6, 109].

- Список дворян, избранных в чиновники по постановлениям собраний дворянства. 1) По Конотопскому повету 1-го ополчения, отправленного в Новозыбков. Пятисотенный начальник штабс-капитан Чарныш. Сотенными: поручик Янович, подпоручик Гойденко, прапорщик Заярневский, прапорщик Белецкий, коллежский регистратор - Зуб. Пятидесятные: коллежский регистратор Харевич, коллежский регистратор Армашевский, губернский регистратор Федченко, дворянин Костенецкий, дворянин Костенецкий, губернский регистратор Костенецкий [6,132], губернский регистратор Новохацкий, губернский регистратор Дуброва, губернский регистратор Хильчевский, губернский регистратор Глушанинов - Радванский.

Поветовый начальник Костенецкий, под командою которого была отправлена в слободы Елионку и Воронок 2-я половина ополчения. Сотенными: поручик Купчинский, корнет Макухин, поручик Салогуб, губернский секретарь Федорович. Пятидесятные: прапорщик Педок (?), коллежский регистратор Омельяненко, губернский регистратор Никифоров, губернский регистратор Максим Кольчевский, дворянин Соханский, дворянин Приймаков, дворянин Гирман, сотенный Денисенко, пятидесятный губернский регистратор Булан, дворянин Примак [6, 133].

... После окончания войны Черниговское ополчение было распущено по домам. Для избежания стеснения в квартирах и удобнейшего продовольствия все Черниговское ополчение было разделено в пути своего следования на 4 колонны: первая колонна под начальством полковника Карпеки, 2-я под

командованим майора Даниловича, третя під командованим полковника Боршевського поверталася на Брест-Литовск Кобрин, Давид-город, Бринево, Мозырь, Чернобыль, в Чернігівську губернію в Сорокошичи, через Жидиничи і Козел в Чернігов. Все колонни повернулися в листопада-місяці 1814 г. Перша - 2-го, друга - 6-го, третя - 10-го і четверта - 5-го листопада, вважаючи останню відправку на місце діючої армії 26 вересня 1812 г. Ополчення несло мобілізацію 2 роки і 1 ? місяця, якщо взяти останній термін прибуття 3-ї колонни в Чернігов 10 листопада. Ко часу прибуття ополчення по всі місця його слідування були розслані предписання, як для подобаючої зустрічі, так і для подобаючого задоволення всім необхідним. В свою чергу, і чернігівський громадянський губернатор Бутович розслав предписання всім власникам і всім установам про розборку повертаючихся захисників. Все ополчення, по прибутті, було вистроєно на площі перед Соборною Преображенської церквою в військовому порядку. Відслужені були благодійні молебні, знамена, "як пам'ятник усердних подвигів дворянського сослов'я", покладені в соборному храмі, сдано було зброя, а самі захисники були відправлені по старим місцям проживання" [6, с. 136].

Регулярні частини царської армії захищали Україну з південного заходу та півдня й півночі. Російське командування надавало особливого значення південно-західному напрямку. Україна не стала ареною великих військових дій у 1812. Генерал-губернатор Я. Лобанов-Ростовський 10 липня 1812 звернувся з відозвою до земських комісарів про набір у козацькі полки. Почалася організація народного ополчення та створення добровільних козацьких полків. За вимогами військового відомства Росії козацький полк складався з 1200 козаків, 38 офіцерів, 88 унтер-офіцерів, 17 сурмачів і поділявся на 2 батальйони. Батальйон складався з 4 ескадронів по 150 чоловік [5, с. 234.]

Командний склад козацьких полків комплектувався з відставних офіцерів та унтер-офіцерів. Їм надавали права офіцерів уланських полків російської кінноти. Після указу Олександра I від 6 липня швидкими темпами створювалося ополчення. До нього записалося багато державних селян та кріпаків, які прагнули отримати волю. За два місяці в Чернігівській губернії було сформовано 10 піхотних та 6 кінних полків з ополчення у складі 26 тисяч чоловік [8, с. 10].

Після урочистих проводів біля Соборної церкви Конотопа перший загін 1 вересня 1812 відправився на війну. Кожен загін народного ополчення мав власний значок-прапор. Один із них зберігається в нашому музеї, інший в Чернігівському історичному музеї ім. В. Тарнавського. Згідно із описом - полотняний, вкритий з обох боків світло-червоною масляною фарбою, у вигляді хоругви з трикутним вирізом по стороні, протилежній древку. З одного боку полотнища напис: "За веру и отечество жертвуем". З іншого - зображення корони та вензеля Олександра I. Розмір прапору - 66 x 73 см. Згадка про прапори є у київській газеті "Киевлянин", № 254 за 1889 рік, де розповідається про Конотоп XIX ст.: "В здешней Соборной церкви среди разных предметов церковного имущества, в куче старого хлама на днях найдены два ополченских значка 1812 года, сделанные из плотного холста, окрашенные в бледно-розовый цвет, форма их - незатейливый прямоугольник, с обычной вырезкой остроугольной,

чтобы легче развевались концы, на обеих сторонах - вензель А I под императорской короной, а под ними надпись "За веру и отечество жертвуем". Нынешний церковный староста собора А. В. Эльфимов весьма внимательно отнесся к этим патриотическим остаткам старины - сделал для них чехлы, приделал древки с бронзовыми позолоченными остроконечиями, на которых вырезано "1812 год. Отечественная война". По местному обычаю, значки эти отныне будут выносимы при торжествах, молебствиях, наравне с цеховыми значками, которые существуют у нас доселе и неизменно участвуют при всяком торжественном молении за государя" [4].

У складі 5-го Чернігівського полку 200 козаків з Конотопщини воювали з наполеонівськими військами у Вітчизняній війні 1812. У Бородинській битві наші земляки, солдати Чернігівського драгунського полку, Тарас Марченко, Сидір Шило, Микита Власенко, Петро Милешко разом із унтер-офіцерами Приваловим та Дригою увірвалися на французьку батарею, порубали канонірів і повернули зброю проти ворога [8, с.118].

Після вигнання наполеонівської армії з Росії відбулись закордонні походи російської армії, ополченців і українських козаків до Франції. Багато ополченців загинуло від хвороб і тяжких поранень. З Чернігівської губернії, за даними ДАЧО, було відправлено 24 325 ополченців (захисників). Із них втекло 1762, померло - 2081, загинуло у боях - 32 [3, арк. 396-397].

З Конотопського повіту було відправлено 1429 чоловік [1, с. 66]. Козаки - конотопчани (200 чоловік) знаходились в 5-му козачому полку Чернігівського ополчення (командир фон Шернер). Полк мав в своєму складі 1147 рядових, з них 20 % становили конотопчани. Полк знаходився весь час в Білорусії й виконував обов'язки "летучої пошти".

У фондах ДАЧО зберігається рапорт конотопського городничого С. Соболевського до чернігівського цивільного губернатора О. П. Бутовича про урочисту зустріч ополченців 30 листопада 1814 р. [2, арк. 239-239 зв.].

Підсумовуючи, необхідно наголосити, що історія Конотопського ополчення є однією зі славетних сторінок військової історії міста, яке продовжило славні традиції переможців у Конотопській битві 1659 року.

1. Державний архів Чернігівської області (далі - ДАЧО), ф-128, опис 1, справа 1208, арк. 24-39.

2. ДАЧО, ф. 128, оп. 1, спр. 1324, арк. 239-239 зв.

3. ДАЧО, ф. 133, оп. 1, спр. 188, арк. 396-397.

4. Києвлянин. - 1889. - № 254.

5. Сумщина в історії України : навчальний посібник. - Суми : Видавництво "МакДен", 2005. - с. 236.

6. Матеріали по истории формирования ополчения 1812 г. в Черниговской губернии // Труды Черниговской губернской архивной комиссии. - Чернигов. - вип. 10, 1913.

7. Журналы заседаний 16 мая 1912 г. // Труды Черниговской губернской архивной комиссии. - Чернигов. - вип. 10, 1913.

8. Український народ у Вітчизняній війні 1812 р. // Збірник документів і матеріалів. - К., 1948.

ЄВТУШЕНКО О. В.

ВУЛИЦІ КОНОТОПА ХVІІІ СТ.

Назви вулиць - це не писемний архів історії кожного населеного пункту. На сьогоднішній день в м. Конотоп налічується понад 400 вулиць та їхніх провулків. У їх назвах відображені свідчення історичних подій, суспільного життя, виробництва, торгівлі, побуту даного регіону різних історичних періодів. Метою цієї роботи є визначення назв вулиць Конотопа, історія виникнення яких сягає ХVІІІ ст. До розгляду пропонуються вулиці міста, назви яких дійшли до нас з ХVІІІ ст., та вулиці міста, назви яких втрачені внаслідок тих чи інших історичних подій, спроба визначення походження назв вулиць, зазначення перших писемних згадок про них.

Назви вулиць подаються в алфавітному порядку.

БАТУРИНСЬКА вул., **БАТУРИНСЬКИЙ** тракт.

Перша згадка про вулицю належить до 1782 р., міститься в "Описі Конотопа 1782 р." [1]. Назва вулиці вказувала на напрямок дороги, яка поєднувала м. Конотоп з м. Батурин, назва якої згодом перетворилася на назву вулиці, тракту.

ВАРВАРИНСЬКА вул. (нині вул. ФРУНЗЕ)

Перша згадка про вулицю належить до 1929 р., міститься на "Плані міста Конотопа 28.06.1929" [2]. Але, швидше за все, назва вулиці могла виникнути у ХVІІІ ст. Походила від розташованої на ній релігійно-культової споруди - церкви Св. Вмч. Варвари, однієї з найстаріших церков м. Конотоп, збудованої на прик. 1750-х рр. у центрі Конотопської фортеці. Церква до нашого часу не збереглась, згоріла в 1775 р. [3].

ВЄРОВСЬКИЙ тракт (нині вул. **ВИРІВСЬКА**)

Перша згадка про тракт належить до 1782 р., міститься в "Описі Конотопа 1782 р." [1]. Назва тракту вказувала на напрямок дороги, яка поєднувала м. Конотоп з с. Вирівка, назва якої згодом перетворилася на назву тракту.

ВЕРЕНКОВСКАЯ вул. (нині вул. **БАТУРИНСЬКА** від пл. Конотопських дивізій до вул. Комсомольська).

Перша згадка про вулицю належить до 1784 р., міститься на "Плані м. Конотоп 1784 р." [4]. Назва вулиці може походити від слів верейка, верєя (трансформувалось вере(й)ковська - вере(н)ковська) - заплавна гряда, вид валів природного походження, які знаходяться в заплавах річки в декілька рядів з поперечними проривами. Верєя - стовпи, на яких кріпляться ворота: "Верєи подгнили, того и гляди рухнуть" [5].

ВОВКОГОНІВСЬКА вул. (нині вул. **ЖАРИКОВА**)

Перша згадка про вулицю належить до 1782 р., міститься в "Описі Конотопа 1782 р." [1]. Назва вулиці походила від назви одного з Конотопських козацьких куренів сер. ХVІІ - ХVІІІ ст. - "Вовкогонівського" (на поч. ХVІІІ ст. курень містив в собі "46 домогосподарств кінного и 36 пешого "товариств"; куренний

отаман Клим Кириенко) [6]. Зараз район вулиць Жарикова, Лазаревського, початку вул. Успенсько-Троїцької.

ГЕРМАНІВСЬКА вул. (нині вул. КОЧЕМАЗОВА)

Перша згадка про вулицю належить до 1782 р., міститься в "Описі Конотопа 1782 р." [1]. Вулиця отримала назву від особового імені Герман, володар якого міг бути першим поселенцем на території майбутньої вулиці; від прізвища (прізвиська) Герман, володарі (володар) якого були першими поселенцями на території майбутньої вулиці, а згодом, можливо, і найчисленнішими представниками даного прізвища (прізвиська) серед володарів інших прізвищ, що заселяли дану територію [7].

ГЛУХІВСЬКИЙ тракт (нині вул. ЯРКІВСЬКА)

Перша згадка про тракт належить до 1782 р., міститься в "Описі Конотопа 1782 р." [1]. Означала дорогу, яка прямувала в напрямку м. Глухів, назва якої згодом перетворилася на назву тракту.

ГОНЧАРІВСЬКА вул. (нині 2-й пров. вул. САРНАВСЬКОЇ).

Перша згадка про вулицю належить до 1782 р., міститься в "Описі Конотопа 1782 р." [1]. Вулиця могла отримати назву від прізвища (прізвиська) Гончар, володарі (володар) якого були першими поселенцями на території майбутньої вулиці, а згодом, можливо, і найчисельнішими представниками даного прізвища (прізвиська) серед володарів інших прізвищ. У назві вулиці також може бути відображена назва професії певної групи мешканців даної території: гончарство [7].

ДРИЖЧОВСЬКА вул. (нині вул. ЯРКІВСЬКА від вул. Драгомирова Ген. до вул. Нахімова).

Перша згадка про вулицю належить до 1782 р., міститься в "Описі Конотопа 1782 р." [1]. Назва вулиці пов'язана з назвою одного з Конотопських козацьких куренів сер. XVII-XVIII ст. - "Дрижчовський" (на поч. XVIII ст. курінь містив у собі "29 домогосподарств кінного і 34 пішого "товариств") [6]. На сьогодні район вулиць Свердлова, Сарнавської, Драгомирова.

Дрижчовка (дрожчовка) - в значенні дороги, руху по дорозі, їзди, може походити від слова дрожки - повозка: "Дрожки были у нас. Раньше запрягали в них лошадь" [5; 43].

ЗАВАЛЬНА вул. (нині частина вул. ВОЛОЧАЇВСЬКОЇ від вул. Красногірська до вул. Батуринська).

Перша згадка про вулицю належить до 1782 р., міститься в "Описі Конотопа 1782 р." [1]. Назва вулиці несла в своєму змісті певну інформацію про об'єкт, підкреслювала розташування вулиці за певною територією, об'єктом, межею: згідно із планом м. Конотоп 1784 р. вулиця пролягала на незначній відстані від зовнішньої частини західної стіни (за валом) Конотопської фортеці, західніше вул. Підвальна [4].

ЗАВГОРОДНЯ вул.

Перша згадка про вулицю належить до 1782 р., міститься в "Описі Конотопа 1782 р." [1]. Назва вулиці містить певну інформацію про об'єкт, вказує на розташування вулиці вздовж східної околиці міста - за містом; у час виникнення назви, була крайньою вулицею східної частини міста - Загребелля [7].

ЗАДЕСЕНКА вул.

Перша згадка про вулицю належить до 1782 р., міститься в "Описі Конотопа 1782 р." [1]. Назва вулиці несе в своєму змісті певну інформацію про об'єкт, містить відомості про топографічну характеристику вулиці - розташування її за річкою Десенка (XVIII ст.). Річка Десенка могла отримати свою назву від переселенців з берегів р. Десна, які опановували дану територію середньовічного м. Конотопа [7].

КАНДИБИНА вул. (нині вул. РОБІТНИЧО-СЕЛЯНСЬКА)

Перша згадка про вулицю належить до 1782 р., міститься в "Описі Конотопа 1782 р." [1]. Назва вулиці походить від прізвища Кандиба - представників Конотопської козацької старшини XVII-XVIII ст. (Конотопські сотники Федір Кандиба, 1681-1689 рр., Андрій Кандиба, 1689-1707 рр.). У 1689 р. колишній Корсунський полковник Федір Кандиба, який отримав за універсалом Гетьмана І. Самойловича "уряд Конотопського сотництва", оселяється на околиці "предместья Загребелье" [8] та засновує хутір, який невдовзі отримує назву від прізвища його власника. У наш час на території колишнього х. Кандиби знаходиться Загальноосвітня школа-інтернат І-ІІ ст. санаторного типу № 1. Вулиця, що вела з Путивльського тракту до х. Кандиби, і отримала одноіменну з хутором назву.

На території Загребелля на кошти Кандиб було збудовано дві церкви: Св. Миколая, збудована Андрієм Федоровичем Кандибою близько 1670 р., (збереглась до нашого часу) та Богоявлення Господнього, збудована Данилом Андрійовичем Кандибою в 1740 р. (до нашого часу не збереглась) [3].

КОЗИНІВСЬКА вул. (нині вул. 9-го СІЧНЯ)

Перша згадка про вулицю належить до 1782 р., міститься в "Описі Конотопа 1782 р." [1]. Вулиця отримала назву від прізвища Козин, володарі (володар) якого були першими поселенцями на території майбутньої вулиці, а згодом, можливо, і найчисленнішими представниками цього прізвища серед володарів інших прізвищ, що заселяли дану територію [7].

КРАСНОГІРСЬКА вул.

Перша згадка про вулицю належить до 1782 р., міститься в "Описі Конотопа 1782 р." [1]. Походження назви вулиці, швидше за все, слід пов'язувати з власною назвою "Красная горка" - так у давньослов'янські та давньоруські часи називались особливі, культові місця, які слугували нашим предкам місцем збору піч час поклоніння божествам, проведення язичницьких обрядів і вважались священними. Для таких місць, як правило, обирались найбільш підвищені частини берегів річок, берегові миси, окремо розташовані природні підвищення в заплавах річки. Вулиця Красногірська, від самого свого початку (вул. Леніна) і до кінця (вул. Братів Радченків), пролягає через гористий ландшафт надзаплавних терас, з їхніми мисами та ярами, лівого берега р. Єзуч.

ЛУГІНКА вул. (нині частина вул. ГЕН.ТХОРА)

Перша згадка про вулицю належить до 1784 р., міститься на "Плані м. Конотоп 1784 р." [4]. Вулиця отримала назву від "Лугининоу гати", яка була збудована в XVIII ст. на р. Липка. Відомості про "Лугинину гать" знаходимо в О. М. Лазаревського: "Плотина с мельницами существовала здесь (на р. Липка

- О. С.) уже в 1671 г., когда п. Лугина Иван, обыватель Конотопский, купил на этой плотине одно колесо у Василия Пестуна, а затем, вероятно, скупил и другие бывшие здесь "кола", та как насыпанная здесь плотина к нач. XVIII в. получает название Лугининой гати" [6, с. 74].

МИКОЛАЇВСЬКА вул. (нині вул. ПЕТРОВСЬКОГО).

Перша згадка про вулицю належить до 1784 р., міститься на "Плані м. Конотопа 1784 р." [4]. Назва вулиці походила від росташованої на ній релігійно-культурної споруди - церкви Св. Миколая, збудованої близько 1670 р. конотопським сотником Андрієм Кандибою. Церква збереглась до нашого часу [8].

МОСТОВА вул. (нині вул. ЛЕНІНА).

Перша згадка про вулицю належить до 1784 р., міститься на "Плані м. Конотопа 1784 р." [4]. Мощена вулиця - одна з центральних вулиць середньовічного міста. Назва вулиці несла в своєму змісті певну інформацію про об'єкт, вказувала на інженерне облаштування вулиці - покриття її мостовою. Покриття вулиць середньовічних міст мостовими було обумовлено запобіганням розмиву їх поверхні дощами і талими водами. Особливо розвинуто в містах лісової зони. На території Русі перші мостові зафіксовані археологами в культурних шарах давнього Новгороду X ст. Облаштування мостових було традиційним і незмінно повторювалось до XVIII ст. В основі мостової лежали три продольні круглі лаги, довжиною 10-12 м діаметром 10-20 см. Вони вкладались вздовж вулиці за напрямком мостової паралельно одна одній на відстані 1,3-1,6 м одна від одної. Поперек на ці лаги вкладались товсті масивні плахи - розколоті навпіл колоди діаметром 25-40 см пласкою поверхнею вгору. Мостова робилась шириною 3,5-4,0 м у X-XI ст., до 4,0-5,0 м у XIII-XVIII ст. Плахи підганялись впритул одна до одної. З нижнього боку в них робились округлі вирубки, які збігалися за формою й розмірами з лагами. У ці вирубки входили лаги, завдяки чому забезпечувалось міцне нерухоме положення плах мостової. Плахи виготовлялись з соснових або елових колод, діаметр яких інколи сягав 40-50 см. Зазвичай мостові функціонували 15-30 років. За цей час вони, як правило, не зношувались. Спорудження нових мостових було зумовлено сильними пожежами, коли верхня частина плах була пошкоджена вогнем або за необхідності підйому рівня мостової у зв'язку з загальним ростом культурного шару міста. Нову мостову робили таким же чином, як і попередню: на плахи старої мостової клали нові лаги і на них поперек нові плахи. Таким чином, рівень мостової кожного разу підіймався на 15-25 см [9].

НИЖНЯ вул. (нині ЧЕРВОНАЗАВОДСЬКА вул.)

Перша згадка про вулицю належить до 1782 р., міститься в "Описі Конотопа 1782 р." [1]. Назва вулиці несла в своєму змісті певну інформацію про об'єкт, підкреслювала росташування вулиці нижче по відношенню до чогось - до іншої вулиці (вулиць), дороги, шляху, річки тощо [7].

ПОДВАЛЬНА вул. (нині вул. ЯРМАРКОВА)

Перша згадка про вулицю належить до 1782 р., міститься в "Описі Конотопа 1782 р." [1]. Назва вулиці несла в своєму змісті певну інформацію про об'єкт, підкреслювала її росташування у безпосередній близькості відносно певної

території, об'єкта, межі: згідно з планом м. Конотоп 1784 р. [4], вулиця пролягала вздовж валу (під валом) зовнішньої частини західної стіни Конотопської фортеці.

ПОЛТАВСЬКИЙ тракт (нині частина вул. ГЕН. ТХОРА)

Перша згадка про вулицю належить до 1782 р., міститься в "Описі Конотопа 1782 р." [1]. Означала дорогу, яка прямувала в напрямку м. Полтава, назва якої, згодом, перетворилася на назву тракту.

ПУТИВЛЬСЬКА вул., **ПУТИВЛЬСЬКИЙ** тракт (нині вул. СВЕРДЛОВА)

Перша згадка про вулицю належить до 1782 р., міститься в "Описі Конотопа 1782 р." [1]. Назва вулиці вказувала на напрямок дороги, яка поєднувала м. Конотоп з м. Путивль, назва якої, згодом, перетворилася на назву вулиці, тракту.

РИКОВЩИНА вул. (нині район вул. РИБАЛКА, 1, 2, 3-й пров.)

Перша згадка про вулицю належить до 1782 р., міститься в "Описі Конотопа 1782 р." [1]. Назва вулиці може походити від слова роковщина - зерно, яке віддавали в данину попу; частина поля, засіяна зерном, зібраний врожай з якої віддавали попу: "На пасху поп снова роковщину собирал" [5, с. 119].

РОМЕНСЬКА вул. (нині частина вул. ГЕН. ТХОРА)

Перша згадка про вулицю належить до 1784 р., міститься на "Плані м. Конотопа 1784 р." [4]. Означала дорогу, яка поєднувала м. Конотоп з м. Ромни, назва якої, згодом, перетворилася на назву вулиці.

СЕВАШІВКА вул. (нині вул. БР. СТЕПНЯКІВ)

Перша згадка про вулицю належить до 1782 р., міститься в "Описі Конотопа 1782 р." [1]. Вулиця отримала назву від прізвища Севаш (Сиваш), володарі (володар) якого були першими поселенцями на території майбутньої вулиці, а згодом, можливо, і найчисельнішими представниками даного прізвища серед володарів інших прізвищ, що заселяли дану територію [7].

СОБОРНА вул.

Уперше назва вулиці з'являється на поштових листівках м. Конотопа 1914-1915 рр. Але, скоріш за все, назва вулиці могла виникнути у XVIII ст. Походила від росташованої на ній релігійно-культурної споруди - Собору Різдва Пресвятої Богородиці, збудованого Гордієм Ніжинським та Іваном Вакуленком в 1739-1745 рр. коштом бунчукового товариша Андрія Лизогуба на місці старого дерев'яного, згорілого в 1725 р. Собор до нашого часу не зберігся (зруйнований в 1930-х рр.)[3].

У XVIII ст. в м. Конотопі також існували вулиці: Ярмолівка, Перетятківщина, Лаврених, Красовні, Сахнівська [1], Московська, Петрова, Римаровська, Кавина, Овчинникова, Макар'євська, Шилівка, Клещовська, Бондарівка [10].

1. Коваленко О. Неопублікований опис Конотопа 1782 р. /О. Коваленко // Сумська старовина. - 2006. - № XVIII-XIX. - С. 217-225.

2. Фонд Музею історії ПТ КІСумДу та КІСумДу.

3. Євтушенко О. Конотоп /О. Євтушенко // Зруйновані храми Сумщини. Мартиролог втрачених святинь. - 2007. - Т. II. - С. 90.

4. Вечерський В. Спадщина містобудування України / В. Вечерський. - Київ, 2003. - С. 364.

5. Черепанова Е. Русские говоры Сумской области. Материалы диалектологической экспедиции / Е. Черепанова. - Сумы, 1998. - С. 22.
6. Лазаревский А. Описание старой Малороссии. Полк Нежинский. Конотопская сотня: передрук / А. Лазаревский. - Конотоп, 2004. - С. 75-76.
7. Коваль А. Знайомі незнайомці. Походження назв поселень України / А. Коваль. - Київ, 2004. - 302 с.
8. Гумилевский Ф. Историко-статистическое описание Черниговской Епархии / Ф. Гумилевский. - Чернигов, 1874. - 286 с.
9. Рыбаков Б. Археология СССР. Древняя Русь. Город, замок, село / Б. Рыбаков. - Москва, 1985. - 170 с.
10. Ананьева Т. Описи Лівобережної України кінця XVIII - поч. XIX ст. / Т. Б. Ананьева, О. І. Бойко, О. А. Куликова, К. І. Климова. - Київ, 1997. - С. 101.

ТРОФІМЧИК Д. Д.

ДЯКА ЗА МИРНЕ СЬОГОДЕННЯ

Кожен день віддаляє нас від жахливих і героїчних подій 40-х років минулого століття. Але Велика Вітчизняна війна ще й досі нагадує нам про себе, відлунуючи в наших серцях болем і смутком... За вічним законом людської пам'яті, ми покладаємо квіти до обелісків, братських могил і меморіалів слави, схиляємо голови на знак глибокої шани й безмежної вдячності за чисте небо над головою, хвилиною мовчання вшановуємо пам'ять загиблих... На щастя, сучасна молодь знає про цю війну лише з підручників, кінофільмів, розповідей ветеранів, яких щодня стає все менше і менше...

Проте серед нас є люди, котрі щодня живуть подвигом наших дідів і прадідів, тим жорстоким і водночас славетним минулим - це учасники військово-історичних клубів (реконструктори). Про них і піде мова.

Об'єднавшись на громадських засадах, члени військово-історичних клубів і організацій України мають на меті:

- вивчення, збір та систематизація інформації з військової історії 30-40-х років минулого століття;
- популяризація й пропаганда героїчного минулого нашої країни;
- розширення зв'язків, обмін інформацією між військово-історичними клубами на території СНГ та зарубіжжя;
- вивчення, реставрація, реконструкція уніформи, амуніції, техніки країн, що брали участь у війнах 30-40-х років XX століття;
- розробка й реалізація програм і проєктів у галузі військової історії, освіти, виховання, культури та інших соціально-значущих сферах;
- проведення лекцій, творчих зустрічей, уроків пам'яті, військових-реконструкцій та інших заходів патріотичного спрямування;
- створення кіно-, фото-, аудіоматеріалів відповідного спрямування.

Є така організація і в нашому місті. Про деякі напрямки діяльності Конотопської міської громадської організації "Останній рубіж" я хочу сьогодні

розповісти з метою її популяризації, особливо серед молоді, оскільки вважаю, що робота пошуковців "Останнього рубежу" цього варта! І заслуговує на увагу й підтримку.

Громадська організація "Останній рубіж" офіційно зареєстрована 27 грудня 2006 р., її засновниками і першовідкривачами цієї нової для нашого міста справи стали Євтушенко О. В. та Павлюк О. В. Навколо спільної ідеї вони об'єднали людей, різних за віком, за професією (лікарі, педагоги, працівники банківської сфери, краєзнавці, військові), за поглядами й вподобаннями. КМГО "Останній рубіж" створювалась як пошуковий загін, а згодом взяла на себе роль організатора військово-історичних реконструкцій подій Великої Вітчизняної війни на Конотопщині.

Головною метою діяльності пошукового загону "Останній рубіж" є вивчення історії бойових дій на Конотопщині в роки Великої Вітчизняної війни, пошук і поховання тих червоноармійців, які до сьогодні, на жаль, так і лишилися "лежати на полі бою невідомими", встановлення їхніх імен і військових звань. За період 2006-2011 рр. пошуковцями "Останнього рубежу" знайдені й поховані 20 військовослужбовців Червоної Армії, особи 10-ти з них встановлені, 10-ти - залишаються невідомими.

Як зазначає керівник ПЗ "Останній рубіж" Євтушенко О. В.: "Для кожного з нас пошук солдатів, які загинули в роки війни на Конотопщині, - наша робота, наш обов'язок перед суспільством, а військово-історична реконструкція - розповідь про ті жахливі події воєнних літ, які відбувались у нас на Конотопщині в 1941-1943 рр., спроба якомога краще і доступніше розповісти про них нашим сучасникам".

У травні 2009 р. членами "Останнього рубежу", спільно з Сумським пошуковим загonom "Гвардієць" і Кролевецьким пошуковим загonom у рамках "Вахти Пам'яті" проведені пошукові роботи в районі с. Таранське Конотопського р-ну; результат - знайдено бліндаж командного пункту 4-го батальйону 5-ї повітряно-десантної бригади 3-го ПДК й останки 9-ти військовослужбовців Червоної Армії, ім'я 5-ти з них вдалося встановити.

Неодноразово виставка "Відлуння Великої Вітчизняної" за матеріалами цих пошукових досліджень експонувалась у краєзнавчих музеях Конотопа, Сум, Кролевеця, у навчальних закладах міста. На сьогоднішній день вона передана музею історії нашого навчального закладу для створення музейної кімнати.

Відчуті масштаби реконструкторської діяльності жителі Конотопського району та м. Конотоп змогли 24 липня 2010 р., коли організацією "Останній рубіж" було проведено першу на території Конотопщини військово-історичну реконструкцію "Бій на річці Сейм. Літо 1941р." (поблизу х. Таранське). Дійство проходило на історичних місцях, саме тут у 1941 р. вели кровопролитні бої підрозділи 5-ї повітряно-десантної бригади 3-го ПДК під командуванням Героя Радянського Союзу полковника Родімцева О. І. Для багатьох молодих і недосвічених червоноармійців життя обірвалося в ті дні, багато сімей так і не зустріли своїх рідних. Декілька днів вони ціною власного життя тримали оборону нашого міста: "Бой был жестоким и упорным. Список потерь с нашей стороны состоит из 43 страниц машинописного текста. Батальон своих позиций не сдал.

Практически все солдаты погибли, о чём свидетельствуют многочисленные братские могилы в этой местности" [1]. Перша реконструкція довела потенціал, вміння членів організації, їхню відданість улюбленій справі. Сумське обласне телебачення "Відікон" створило документальний фільм про цей захід 2010 р. та реконструкцію подій 41-го року, і про "Останній рубіж" мали змогу дізнатися не лише ті, хто був глядачами на реконструкції. Учасники реконструкції на запрошення навчальних закладів міста проводили години пам'яті, присвячені видатним датам в історії Великої Вітчизняної війни. Активна робота організації сприяла залученню нових учасників.

Конотопські пошуковці-реконструктори активно відвідують Всеукраїнські фестивалі, тактики військово-історичної реконструкції і зупиняться на досягнутому вони не збираються. 30 липня 2011 р. поблизу х. Таранське відбулась друга військово-історична реконструкція бою на р. Сейм "Літо 1941-го". Дійство 2011 р. було більш масштабним - лишень у самій реконструкції бою взяли участь близько 200 чоловік.

Результатом піврічної підготовки стало проведення 10-13 липня 2012 р. військово-історичної реконструкції "Дорогами 1941-го. Конотоп". До дійства цього року було залучено понад 100 учасників, різні види озброєння, бійці пройшли відстань понад 35 км, та й головна мета була досягнута - не тільки кожен реконструктор проникся духом тієї епохи, а й жителі навколишніх сіл зробили для себе висновок про масштаб і характер тих подій.

Та на цьому рік для учасників "Останнього рубежу" не закінчується - вже наприкінці липня 2012 р. почались пошукові роботи в районі с. Прилужжя та с. Хижки. За спогадами, в 1941 р. неподалік с. Прилужжя німці розстріляли поранених наших солдат. Місцеві жителі поховали їх в ямі прямо посеред поля. Пошуковці віднайшли залишки 16 солдат, їх особисті речі, що допомогло відновити хоч і не значний, та все ж фрагмент історії.

6 жовтня в с. Хижки Конотопського району на Меморіалі Слави відбулося урочисте поховання воїнів Червоної Армії, які загинули в роки Великої Вітчизняної війни, захищаючи Конотопщину від фашистських загарбників у вересні 1941 р. і 1943 р. Ще для 16-ти воїнів Червоної Армії Велика Вітчизняна війна, нарешті, закінчилась...

1. Поляков А. Вернуть из небытия / А. Поляков // Панорама. - № 19, 6 - 13 травня 2009.

2. Некрасова К. Як обороняли Конотоп / К. Некрасова // Конотопський край. - № 61, 2 серпня 2011.

3. Соколов Р. В. Память о подвиге / Р. В. Соколов // Перекресток. - № 1, серпень 2012.

4. Аленіна В. История живую / В. Аленіна // Телегурман. - № 29, 4 серпня 2011.

5. Статут КМГО "Останній рубіж", 27.12.2006.

6. <http://rkka.kiev.ua/>

АРТЮХВ. О.

ПРО ІСТОРИЧНІ СМИСЛИ СЛОВА "ІСТОРІОСОФІЯ"

Ретроспективне заглиблення у зміст поняття є сутнісною рисою філософського аналізу. Ще творець філософської герменевтики Ганс-Георг Гадамер (1900-2002) зазначав, що так, як філософія протилежна природничо-науковому типу знання з його специфічною штучною термінологією, то філософські поняття живуть у самій мові філософа, а їх попередні смисли та контексти вживання мають безпосередній вплив на сам характер філософських висловлювань [6].

Історія понять є важливою складовою історико-філософської науки. Виникнувши ще наприкінці XIX століття, історія понять особливої популярності набуває починаючи з другої половини XX ст. Тут, крім праць самого Г.-Г. Гадамера, варто назвати творчі розробки німецького історика Райнгарта Козеллека [17]. За Р. Козеллеком будь-яке поняття, з одного боку, узагальнює деякий досвід, описуючи наявне буття, а з іншого - передбачає деяку нормативність, своєрідний проект майбутнього. Серед небагатьох праць українських науковців із цієї проблематики варто назвати монографію Михайла Мінакова, який дослідив зміст поняття досвіду [20].

Ми у своїй розвідці за предмет аналізу візьмемо слово "історіософія", зважаючи на його сучасні претензії стати новою назвою для цілої галузі філософського знання - філософії історії. Зважаючи на таку важливість цього поняття, метою дослідження є: прослідкувати семантичні трансформації терміна "історіософія" з моменту його виникнення і до сьогодні.

Вважається, що у науковий обіг термін "історіософія" ввів польський лівогегельянець Август фон Цешковський (1814-1894) (у книзі "Prolegomena zur Historiosophie". - Berlin, 1838) для позначення гегелівської філософії історії, а також спекулятивної теоретичної історії взагалі. Сам А. Цешковський писав, що "... завданням історіософії є: дослідити субстанціально минуле, піддати глибокому аналізу будь-які змістовні елементи людського життя, котрі дотепер розвинулися, розпізнати односторонню і розливу для всіх їх природу, їх боротьбу і взаємне пересилування, - означити спеціальні ділянки загального зв'язку, аби дійти усвідомлення собі того, в котрій з тих ділянок ми тепер знаходимося, котрі вже пройшли, а котрі нас ще чекають, перш ніж злетіти на найвищу вершину світового духу" [29, s. 18]!

Таким чином, А. Цешковський започаткував винайденням поняття "історіософія" та його первинним смисловим наповненням розгортання в подальшому цілого віяла значень цього поняття.

Надалі у слов'янській гуманітарній традиції спостерігається формування двох основних смислових ліній поняття "історіософія". Відомий російський історик і соціолог Микола Карєєв (1850-1931), вчений з виразним позитивістським спрямуванням своєї методології, у своїй докторській дисертації "Основные вопросы философии истории" (1883) дає визначення філософії історії як "абстрактно-феноменологічного зображення змін в житті людства" [11, с. 109]. Філософія історії - це не соціологія, законів розвитку суспільства вона не відкриває, навпаки, вона, як і історія, є наукою про явища (феномени). На думку М. Карєєва, опис явищ зовсім не виключає узагальнюючого підходу. Сам відбір, фіксація і осмислення історичних фактів вже передбачають абстрагуючу точку зору. Тому він і називає філософію історії абстрактно-феноменологічною наукою. Точніше, це все те ж "зображення всесвітньої історії, тільки доведене до вищого ступеня абстрактності".

Історіософію ж інколи називають аналогом філософії історії, але, за М. Карєєвим, це, насамперед, теорія філософії історії: "Під іменем історіософії ми розуміємо не що інше, як загальну теорію філософії історії, як існує загальна теорія історичної науки - історика. Це чисто практична дисципліна, яка повинна, так сказати, дати звід принципів, якими зобов'язаний керуватися філософ історії" [11, с. 109].

У третьому (скороченому) виданні "Основных вопросов философии истории" (1897) російський історик чіткіше визначає зміст історіософії:

"Філософією історії ми називаємо історію людства з філософської точки зору, а філософську теорію історичного знання й історичного процесу, взятого абстрактно, називаємо історіософією: остання повинна запозичувати свої висновки з філософії (найзагальніші погляди), з "історики", тобто теорії історичного знання (методи) і із психології та соціології (закони духового і соціального життя), щоб бути теорією філософії історії, системою її загальних ідей і принципів..." [12, с. 9].

Отже, історіософія - це і теорія історичного процесу, і теорія історичного знання. Важливим видається також той факт, що на цьому етапі інтерпретації "історіософії" до наук, з яких історіософія запозичує свої висновки, М. Карєєв відніс і таку на той час "номологічну" науку, як соціологія. Фактично він ввів соціологію до складу історіософії як "загальної підготовки філософії історії". Бо, наприклад, таке соціологічне поняття, як прогрес, є вихідним принципом, методологічним керівництвом до філософського огляду історії.

Якщо завдання філософії історії постає в пошуку смислу дійсної історії, суд над її ходом в його результатах для окремих груп особистостей і для всього людства, у відповіді на питання про напрям долі людства, то історіософія дає

"загальні принципи філософії історії" і вирішує "питання про відношення між філософським умоспогляданням і фактичними даними історичної науки, загальні питання світогляду, які мають значення в історико-філософських працях, питання, які входять до теоретичних наук про людину. Завдання історіософії - уявити, чим повинна бути філософія історії, які суб'єктивні елементи ми маємо право до неї внести, в чому полягає сутність історичного процесу, взятого

абстрактно, так сказати, механізм історії. Історіософія, коротше кажучи, є синтез теорій, якими повинна керуватися філософія історії" [12, с. 10].

В українській історично-теоретичній думці термін "історіософія" одним із перших почав вживати Михайло Грушевський (1866-1934). Вже у "Вступних замітках" до першого тому "Історії України-Руси" (1898) він писав: "Уживши старої історіософічної термінології, сі дві доби політичного українського життя - стару, книжну, і новішу - народню (козацьку), можна б назвати тезою й антитезою, що доходить до синтези в століттю українського відродження" [7, с. 20]².

Отже, знову ж, "історіософія" тут звично, як і у А. Цешковського, пов'язується з філософією Гегеля. Більше того, сам український історичний процес має у "раннього" Грушевського формулу гегелівської тріади: "теза" - постання держави як опонента та гнобителя суспільства (IX-XVI століття), замінюється на "антитезу" - боротьбу суспільства за своє визволення (XVI-XVIII століття), яка скінчилася, однак, безуспішно. У XIX столітті настане доба "синтези", коли інтелігенція, з'єднавшись з народом, створить вільне суспільство.

А ось у колі карєєвських тлумачень терміна "історіософія" знаходилися також деякі українські інтелектуали, але вже першої третини XX століття. Вони, може, й не розібралися в усіх тонкощах смислового наповнення цього терміна, але оцей потяг до "узагальнюючого", "абстрагуючого" розуміння історіософії відчувається й у них. Так, у соціолога В'ячеслава Липинського (1882-1931) під "історіозофією" потрібно розуміти синтетичну частину конкретних історичних досліджень [18, с. 353], а у філософа Миколи Шлемкевича (1894-1966) "історіософією зветься перш за все спроби встановити загальні правила історичного чи суспільного розвитку, спроби підвести подібності в перебігу історії до загальних понять" [26, с. 191].

Згодом термін "історіософія" зустрічається і в працях Юліана Вассіяна, Віктора Петрова [21], Юрія Бойка-Блохина [3]. Потрібно також наголосити, що відновив зацікавленість категорією історіософії в українських гуманітарних науках уже в постсоветські часи відомий український історик Омелян Пріцак (1918-2006), для якого "історіософія - це теорія історії, філософське розуміння історичного процесу" [22, с. 45], тобто семантика історіософії у нього вписується, в цілому, в карєєвську традицію інтерпретації цього терміна.

Якщо ж повернутися знову до самого М. Карєєва, то потрібно сказати, що пізніше, у своїй "Историологии" (1915), він зробить важливі смислові уточнення. Тепер у нього теорія історичного процесу - це історіологія, а історіософія спрямовується на "теоретичне вияснення того, що таке історичне життя в його відношенні до людського існування" [13, с. 19]. Тому історіософські питання - це не просто об'єктивно-теоретичні питання про історичний процес, а насамперед питання "про кінцеву мету історичного процесу, про його смисл, який передається йому цією помисленою його метою, про його етичну сутність..." [13, с. 21].

Справді, деонтологічний (етичний) принцип передбачає підхід до історії з боку її можливого майбутнього, яке, у свою чергу, конструюється суб'єктивним людським інтересом у точці тепер. Саме ж можливе майбутнє, тобто як певний образ зреалізованої мети, постає крізь призму деонтології наслідком застосування етичної категорії належного до історичного процесу.

Висунемо припущення, що саме така інтерпретація М. Карєєвим "історіософії" в "Историологии" послужила поштовхом для подальшого наповнення новими смисловими нюансами цього терміна у творчості російських мислителів ХХ століття, наприклад, як розгадки "долі" Росії, "смыслу" її історії, "кінця" історії тощо.

Таким чином, постає друга смислова лінія в тлумаченні терміна "історіософія". Започаткував її відомий російський філософ Микола Бердяєв (1874-1948). У 1930 році він опублікував статтю "О характере русской религиозной мысли XIX-го века" (Современные записки. - 1930. - № 42. - С. 309-343), в якій вказав на таку смислову специфіку предмета історіософії:

"Оригинальна російська думка народжується як думка історіософська. Вона намагається розгадати, що помислив Творець про Росію. Який шлях Росії й російського народу в світі, чи той, що й шлях народів Заходу, а чи взагалі особливий, свій шлях? Росія і Європа, Схід і Захід, ось основна тема російської рефлексії, російських розмислів" (цит. за: [1, с. 5]).

М. Бердяєв сам себе називав історіософом [2, с. 257] і вважав, що основна проблема історіософії - проблема смыслу історії - чільно пов'язана з іудаїзмом та християнством, а не давньогрецькою філософією. Для нього справжня історіософія є "філософія історії есхатологічна, є розуміння історичного процесу в світлі кінця, і в ній є елемент профетичний" [2, с. 266]. Ще раз наголосимо, що реанімував цей термін саме М. Бердяєв: ні у С. Франка, ні у Л. Карсавіна, ні у "євразійців", які в 20-х роках ХХ століття теж писали на теми філософії історії, термін "історіософія" не зустрічається. Та й у самого "раннього" М. Бердяєва у таких його "історіософських" працях, як "Судьба России" (1918) чи "Смысл истории" (1923), його немає.

Бердяєвську лінію в інтерпретації змістового наповнення терміна "історіософія" продовжив розвивати й російський філософ та богослов Василь Зеньковський (1881-1962). У своїй "Истории русской философии" (1948) він наголошував, що історіософія - це філософія історії, але специфічна, "російська" філософія історії.

"Російська думка всуціль історіософічна...", - слідом за М. Бердяєвим твердив він, - тому, що вона постійно звернена до питань про "смысл" та "кінець" історії. Їй притаманні, крім есхатологічності, ще й риси утопічності [10, с. 16].

І, нарешті, за В. Зеньковським, в історіософії при аналізі історичної дійсності обов'язково привноситься "оцінковий момент" [10, с. 17].

Саме такі тлумачення дозволили пізніше, вже в часи "перестройки", стверджувати тодішньому советському історику російської філософії Михайлу Масліну, що з поняттям "історіософія" "звичайно асоціюється релігійно-ідеалістичне осмислення історії" [19, с. 71].

Але в тій же советській філософії спостерігається й інша тенденція в інтерпретації смислу "історіософії". Мова йде про відродження ранньої карєєвської лінії розуміння цього феномену.

Так, ще у 1982 році російський советський філософ науки Анатолій Ракітов пропонував вважати історіософією "осмислення історії, точніше, теоретичне знання про історію" [23, с. 145]. І хоча А. Ракітов і твердив, що, вживаючи термін "історіософія", він не пов'язує себе з попередніми значеннями і смислами [23, с. 145], але далі він пише, що історіософія - це теоретичний тип знання, який надбудовується над емпіричною історіографією і намагається зрозуміти на рівні свого предмета закономірні зв'язки, тенденції, загальні схеми реального історичного процесу [23, с. 153]. Бо "запозичена із філософії природознавства і філософії права і перетворена у відповідному напрямку, ідея історичного закону ставала центральною проблемою і у певному розумінні системотворчим принципом історіософії..." [23, с. 150].

Таким чином, інтерпретацію А. Ракітова можна все-таки вважати поверненням до соціологічно-позитивістського типу тлумачення цього терміна.

Інший філософ науки, Володимир Філатов, уже в постсоветські 90-ті роки писав, що у такому феномені, який "в західній філософській літературі називають "субстанціональною", "матеріальною", інколи - "спекулятивною" філософією історії", ставиться завдання віднайти в подіях минулого деякі загальні закономірності і структури або ж виявити у них загальний "смісл" історії, її "мету", "призначення" [25, с. 484]³. І далі, спираючись на аргумент вже існуючої традиції, як на щось само собою зрозуміле, російський науковець робить висновок, що "в російській філософській мові така філософія історії часто називається "історіософією" [25, с. 484].

Далі російський науковець Юрій Кімелев узагальнив всі погляди на проблематику предметного поля "субстанціональної" чи "спекулятивної" філософії історії. Для нього основними завданнями цієї складової філософії історії постають: "1) встановлення головних причин і факторів історії як такої" (закони чи природні фактори, наприклад); 2) онтологічна концептуалізація її першовитоків; 3) "хронологічне й процесуальне членування історичного життя"; 4) "загальні форми або "фігури" перебігу історії" (лінія, коло, спіраль); 5) проблема смислу історії" [14, с. 5-6].

При такому сприйнятті філософія історії має дві складові - субстанціональну (вона ж - онтологічна, метафізична, спекулятивна) філософію історії та гносеологію (вужче - епістемологію) історії. Предмет субстанціональної філософії історії наближається тоді до предмета історіософії.

Ну, і вже процедуру з остаточного ототожнення предметів "субстанціональної" філософії історії та історіософії, продовжуючи традицію А. Ракітова, В. Філатова та Ю. Кімелева, досить вдало здійснила у своїй статті Ольга Русакова [24]. У неї історіософія - це "особлива область філософсько-історичного знання і творчості", об'єктом якої постає "об'єктивне історичне буття, об'єктивний історичний процес як відтворення суспільного життя" [24, с. 55]. Цієї ж лінії притримується і Наталя Зайцева, яка у своїй докторській дисертації

схиляється до думки, що історіософія є досвідом "специфічного сутнісно-онтологічного осмислення історичного життя або своєрідної "метафізики історії" [9, с. 279]. Сюди ж можна віднести й погляди української дослідниці Тамари Яшук, для якої історіософія передбачає настанову "на якесь сутнісно-онтологічне осягнення історичного життя" [28, с. 33]. Отже, "історіософія" постає тоді просто російським чи українським називанням того ж самого, що в західній філософській традиції має назву "онтологічна", "субстанціональна", "спекулятивна" чи "матеріальна" філософія історії. Іван Бойченко у своїй узагальнюючій праці також пише, що історіософія - це, насамперед, певний "вимір", "площина", "грань", "іпостась" філософії історії [4, с. 130-132]. Другою складовою філософії історії у нього є теорія історичного пізнання, або формальна філософія історії. І третьою складовою - методологія історії. Проблемне поле історіософії, на його думку, включає в себе проблеми початку і кінця історії, причинно-наслідкових зв'язків, історичної закономірності, мети та сенсу історії [4, с. 132-161].

Культивування ж бердяєвських конотацій поняття "історіософія" особливо стало популярним, починаючи з доби "перестройки", серед російських інтелектуалів патріотичного спрямування, у творах яких воно обслуговує ідею "особливого цивілізаційного шляху Росії". Вони вважають, що для адекватного відображення глибинних смислів російської історії західноєвропейський термін "філософія історії" не надто підходить. Неповторність російського історичного процесу і на рівні рефлексій над ним повинна вилитися і називатися неповторним поняттям, яке вказує на відсутність моменту типології із тими теоріями історичного процесу, що втілилися в назві "філософія історії". Це слово - "історіософія". Бо називання - це не механічне відображення предмета на поняттєвому рівні, навпаки, у слові міститься якась сутність "російськості".

Знову ж таки, "історіософія" при такому розумінні нерозривно пов'язується з релігійним (православним) сприйняттям історичного процесу. З їх точки зору вся людська історія сприймається як розкриття Божого промислу в часовій перспективі. Історіософія тоді орієнтується на осягнення внутрішнього смислу російської історії, що в кінцевому результаті закорінюється в Богові. Народ постає народом тільки в тій мірі, в якій володіє вічною соборною душею, що відображає творчий помисел Бога про російський народ і відповідний помисел цього народу про себе.

Тому складовими проблемного поля історіософії буде питання про мету та сенс історії, про можливість завершення людської історії, пошуки справжньої таємниці історії, осмислення основ історичного буття російського народу, пошуки коренів та прозріння майбутньої долі цього народу. Звідсіля і такі риси патріотично зрозумілої історіософії, як телеологізм, провіденціалізм, есхатологізм та теургізм.

Постійне наголошування на відмінності європейської філософії історії і російської історіософії привело деяких філософів-раціоналістів взагалі до крайньої позиції, тобто до заперечення можливостей існування останньої. Так, відомий польський католицький філософ Юзеф Бохенський (1902-1995) відніс історіософію до сфери знань забобонного характеру. Для нього історіософія є

"мнимая философия истории, якобы способная предвидеть будущее. Историсофия является суеверием, ибо никакой основы для долгосрочных прогнозов у нее нет" [5, с. 72].

Послабленим варіантом цієї крайньої позиції слугують погляди тих науковців, що взяли за зразок істинності західноєвропейську модель філософії історії. Так, на думку Костянтина Кислюка, по відношенню до філософії історії історисофія є своєрідною "недофілософією".

Для нього це особлива форма теоретичного рівня історичного пізнання, яка розміщується між філософією історії й "історичною міфологією". В порівнянні з філософією історії історисофія характеризується "логічною полегшеністю", поверховістю, суб'єктивністю й спекулятивністю, спрощеністю моделей історичного пояснення [16, с. 29-30]. В іншому місці він пише, що історисофія - це "проміжне утворення" між християнською теологією історії та класичними формами філософії історії [15, с. 15].

Таким чином, внаслідок довгого існування в гуманітарних науках, будучи включеним у різні пізнавальні ситуації і набуваючи при цьому все нових і нових значень, типологічно зараз слово "історисофія" стало реально полісемантичним. Що є причиною зміни смислів цього поняття в історії?

По-перше, слово є називанням якогось предмета. Якщо предмет змінюється, а слово залишається тим самим, то це приводить до виникнення нових смислів і у змісті самого слова (поняття), які відображають нові змісти у самому предметі уваги дослідника.

По-друге, виникнення нових смислів у слові пов'язується із суб'єктом, тобто дослідником. Саме дослідник може привносити в зміст поняття якісь такі смисли, що не відображають предмет, а є, приміром, відображенням його світоглядної позиції чи його індивідуального наукового досвіду.

Примітки

¹ Російський філософ Густав Шпет (1879-1937) у межах інтерпретації А. Цешковським гегелівської філософії історії як історисофії писав, що "носій соціального й історичного, - дух, - складає предмет такої онтологічної дисципліни, яка носить назву філософії історії або історисофії" [27, с. 24].

² І пізніше, у своїх спогадах (написаних у 20-ті роки ХХ століття), згадуючи становлення світогляду в молоді роки, М. Грушевський також добре пам'ятає, що термін "історисофія" стосується саме філософії історії Гегеля: "В поміч підоспіла історисофія Гегеля - його космічний дух, що усвідомлює себе в людстві, і різні національні культури являються різними стадіями, чи ступенями цього космічного усвідомлення. За світом германським має виступати на арену світової творчості і свідомості світ слов'янський, і в нім поруч народності великоруської повинна в повній мірі розгорнутись і проявити себе народність українська" [8, с. 137].

³ Спочатку ця стаття була опублікована під назвою "Историсофский и критический подходы в философии истории" [Проблемы методологии. - Самара: Самарский университет, 1998. - С. 88-104].

1. Бердяев Н. А. О характере русской религиозной мысли XIX века / Николай Бердяев // Н. Бердяев о русской философии : в 2 ч. - Свердловск : Изд-во Уральского ун-та, 1991. - Ч. 2. - С. 3-31.
2. Бердяев Н. Самопознание: Опыт философской автобиографии / Николай Бердяев. - М. : Мысль, 1990. - 320 с.
3. Бойко Ю. Проблеми історіософії українського націоналізму / Юрій Бойко // Визвольний шлях. - Мюнхен, 1983. - Кн. 1. - С. 81-93; Кн. 3. - С. 345-353.
4. Бойченко І. В. Філософія історії : [підручник] / І. В. Бойченко. - К. : Знання, 2000. - 724 с.
5. Бохеньский Ю. Сто суеверий. Краткий философский словарь предрассудков / Юзеф Бохеньский; [пер. з польск. М. М. Гуренко]. - М. : Прогресс-ВІА, 1993. - 189 с.
6. Гадамер Г.-Г. Історія понять як філософія / Г.-Г. Гадамер; [пер. з нім. М. Кушніра] // Г.-Г. Гадамер. Істина і метод : у 2 т. - К.: Юніверс, 2000. - Т. II. - С. 73-85.
7. Грушевський М. Історія України-Руси: в 11 т., 12 кн. / Михайло Грушевський. - К.: Наукова думка, 1991. - Т. 1. - 649 с.
8. Грушевський М. Спомини / Михайло Грушевський // Київ. - 1992. - № 3. - С. 131-142.
9. Зайцева Н. В. Историософия как метафизика истории: опыт эпистемологической рефлексии: дис... доктора философских наук / Н. В. Зайцева. - Самара, 2005. - 297 с.
10. Зеньковский В. В. История русской философии: в 2 т. / Василий Зеньковский - Л. : ЭГО, 1991. - Т. I. - Ч. 1. - 223 с.
11. Кареев Н. И. Основные вопросы философии истории. Критика историософических идей и опыт теории исторического процесса : в 2 т. / Николай Кареев - М., 1883. - Т. 1. - 346 с.
12. Кареев Н. Основные вопросы философии истории. Обе части в одном томе / Николай Кареев. - СПб., 1897. - 456 с.
13. Кареев Н. Историология (Теория исторического процесса) / Николай Кареев. - Пг., 1915. - 320 с.
14. Кимелев Ю. А. Философия истории. Системно-исторический очерк / Ю. А. Кимелев // Философия истории. Антология. - М. : Аспект Пресс, 1995. - С. 3-19.
15. Кислюк К. В. Це зручне слово "історіософія" / Костянтин Кислюк // Наукові записки Національного університету "Києво-Могилянська академія": Філософія та релігієзнавство. - К., 2004. - Т. 25. - С. 14-18.
16. Кислюк К. В. Історіософія в українській культурі : від концепту до концепції / Костянтин Кислюк. - Харків : ХДАК, 2008. - С. 29-30.
17. Козеллек Р. Минуте майбутнє. Про семантику історичного часу / Райнгарт Козеллек; [пер. з нім. В. Шведа]. - К.: Дух і Літера, 2005. - 380 с.
18. Липинський В. Листи до братів-хліборобів / В'ячеслав Липинський. - Київ; Гарвард: Б. в., 1995. - 472 с.
19. Маслин М. А. Современные буржуазные концепции истории русской философии. Критический анализ / М. А. Маслин. - М. : Изд-во Московского ун-та, 1988. - 208 с.
20. Мінаков М. Історія поняття досвіду / Михайло Мінаков. - К. : ПАРАПАН, 2007. - 380 с.
21. [Петров В. П.] Віктор Бер. Історіософічні етюди / Віктор Петров // МУР. - Збірник II. - Мюнхен; Карльсфельд, 1946. - С. 7-18; Збірник III. - Мюнхен; Карльсфельд, 1947. - С. 7-10.
22. Прицак О. Історіософія та історіографія Михайла Грушевського / Омелян Прицак. - К.; Кембридж : Б. в., 1991. - 80 с.
23. Ракитов А. И. Историческое познание / А. И. Ракитов. - М. : Политиздат, 1982. - 304 с.
24. Русакова О. Ф. Историософия: структура предмета и дискурса / О. Ф. Русакова // Вопросы философии - 2004. - № 7. - С. 48- 59.
25. Филатов В. П. История, историография и методология истории / В. П. Филатов

- // Наука глазами гуманитария / отв. ред. В. А. Лекторский. - М. : Прогресс-Традиция, 2005. - С. 483-500.
26. Шлемкевич М. Сутність філософії / М. Шлемкевич. - Париж; Нью-Йорк; Мюнхен : Б. в., 1981. - С. 87-255.
27. Шпет Г. Г. История как проблема логики: Критические и методологические исследования / Густав Шпет. - М. : Книжный дом "ЛИБРОКОМ", 2011. - 475 с.
28. Ящук Т. І. Філософія історії : курс лекцій / Тамара Ящук. - К. : Либідь, 2004. - 536 с.
29. Cieszkowski, August. Prolegomena do Historiozofii / August Cieszkowski. - Pozna, 1908. - 138 s.

ЗВАГЕЛЬСЬКА О. В.

КРАЄЗНАВЧІ УПОДОБАННЯ ГЕННАДІЯ ПЕТРОВА

Відомий журналіст Геннадій Терентійович Петров (1936-1996) залишив яскравий слід як талановита і щира людина. Важко одним словом сформулювати його найбільш улюблені теми, адже у творчому доробку журналіста лише газетних публікацій близько 1500.

Звичайно, на першому місці були літературознавство та історія літератури, біографії відомих земляків, пам'ятки архітектури. Проте торкався Г. Т. Петров і інших аспектів історичної пам'яті. Переважно його публікації - це оповіді, що часто ведуться від першої особи. За жанром це публіцистика, сповнена власними поглядами та широкими узагальненнями, що, у свою чергу, спиралися на могутню ерудицію автора [3]. Фактично це приклад науково-публіцистичних есе, хоча сам Г. Т. Петров, за спогадами тих, хто його добре знав, не любив прилаштовувати матеріал під конкретний жанр. Його творче кредо було - писати не на питання дня, не на замовленню тему або до ювілейних дат, а про те, що він вважав завжди актуальним.

Публіцистика - вершина журналістської майстерності. Вона потребує досконалого володіння фаховим мистецтвом, найповніше виконує функції і завдання журналістики - бути історією сучасності, впливати на суспільно-політичне життя. Далеко не кожний може стати публіцистом, для цього потрібний особливий талант, глибокі знання в різних сферах дійсності, зрозумілий стиль. Саме ці якості і поєднував у собі Г. Т. Петров.

Г. Т. Петров відкрив багато забутих сторінок історії нашого краю: організовував мистецькі вечори, літературні читання, створив цілу низку портретів-нарисів про славетних земляків Я. Мамонтова, Г. Михайличенка, Н. Онацького, В. Нарбуга, П. Дорошенка, І. Ключникова та багатьох інших діячів науки і культури, імена яких в силу політичних міркувань десятиліттями були піддані забуттю [4].

Попри такий вагомий внесок, праці Г. Т. Петрова залишаються маловідомими через обмеженість інформації про самого автора та його доробок. Петров друкувався не тільки в газетах Сумщини, а й всеукраїнських виданнях протягом понад 30 років. Через відсутність точного і повного бібліографічного покажчика важко знайти ту чи іншу публікацію з певної теми. Водночас його творча спадщина має суттєве наукове значення і могла б прислужитися краєзнавцям, історикам, літературознавцям та молодим журналістам. Виданий 15 років тому бібліографічний покажчик Г. Т. Петрова не відповідає сучасним науковим стандартам та не задовольняє потреби споживачів [1].

Народився Г. Т. Петров у Сумах на вулиці Гончарній, про яку часто з захопленням розповідав. Після закінчення Глухівської школи № 1 вступив на факультет журналістики Львівського державного університету ім. Івана Франка, який закінчив у 1960 р. Після університету працював у Хотінській районній газеті, а з 1961 - в Сумах відповідальним секретарем газети "Вперед". Деякий час навчався в аспірантурі Інституту мистецтвознавства, фольклору і етнографії ім. М. Рильського АН України. Створив і довгі роки очолював опорний пункт видавництва "Дніпро" на Сумщині. Через газету "Вперед" намагався донести до читачів інформацію про новинки книжкового ринку. Щороку виходило близько ста відповідних нотаток. У 1981 році газету за це було відзначено другою республіканською премією [2].

З 1990 р. Г. Т. Петров працював у редакції сумського тижневика "Панорама Сумщини". Тут йому вдалося зібрати колектив небайдужих до долі України журналістів.

Г. Т. Петров був організатором культурно-масових заходів, присвячених пам'яті П. Куліша, М. Лукаша, ініціатором встановлення пам'ятних меморіальних дощок О. Олесю, М. Лисенку, Б. Грінченку. Завдяки йому на Сумщині почали проводитися Лисенківські свята мистецтв (с. Шпилівка Сумського району), Паліцинські читання (с. Залізняк Сумського району) [5].

Г. Т. Петров - один із почесних членів президії Паліцинської академії. Саме Г. Т. Петров разом з М. П. Теслею доклав величезних зусиль, аби популяризувати творчу спадщину О. О. Паліцина. Він щороку організовував Літературне свято у Залізняку - на батьківщині першого перекладу "Слова о полку Ігоревім", друкував матеріали, присвячені цій події, виступав на наукових конференціях дослідників "Слова...". Його публікації: "Без коріння саду не цвісти", "Золоте слово: Літературне свято у Залізняку", "Ні, не манкурти ми" та багато інших популяризували діяльність нашого славетного земляка, яскраво, захоплююче розповідали читачам про славетне минуле Сумщини.

Окрема заслуга - порятунок пам'ятки українського зодчества, Воскресенської церкви м. Суми, яку в 1960 роках планували знести.

Багато статей Г. Т. Петрова побудовані за логікою наукових досліджень, коли розглядається конкретний факт, у якому наявні смислові неузгодження або лакуни, відшуковуються нові матеріали, що часто дозволяють дійти зовсім нових висновків або значно уточнити попередні.

Місяцями працюючи в архівах Сум, Харкова, Києва, Москви, детально вивчаючи фонди та бібліотеки музеїв, Г. Т. Петров відшукував і опрацьовував сотні і тисячі документів, виносячи на широкий загаль раніше невідомі факти, що часто ставали базою для подальших розробок краєзнавців, учених, музейних працівників. Цей хист науковця дозволяє говорити про Г. Т. Петрова як про журналіста-дослідника.

Г. Т. Петров залишив по собі багатий архів та велике книжкове зібрання, частина якого зберігається в Обласній науковій бібліотеці.

Заповідав поховати себе на цвинтарі у Великій Чернеччині, поруч із другом поетом Анатолієм Семенютою, що й було виконано його друзями та шанувальниками.

1. Геннадій Петров : бібліографічний покажчик: до 60-річчя від дня народження . - Суми, 1996. -56 с.

2. Кислиця П. Енциклопедист : до 70-річчя від дня народження Геннадія Петрова / Земляки : альманах Сумського земляцтва в Києві. Вип. 3. - Суми, 2006. - С. 129-132.

3. Краєзнавці України (сучасні дослідники рідного краю): довідник. Т. 1. - К. - Кам'янець-Подільський, 2003. - С. 168 - 169.

4. Матеріали науково-практичної конференції "Петровські читання". 2 червня 2006 р. - Суми, 2006. - 100 с.

5. Сумщина в іменах. Енциклопедичний довідник. - Суми, 2003. - С. 349.

БАТУРИНА В. В.

ВЕСІЛЬНИЙ ОБРЯД: ІСТОРІЯ ТА СЬОГОДЕННЯ

Весілля на нашій землі відоме з найдавніших часів - про це свідчать перші письмові згадки про весільні пісні XI ст., перші описи весільного обряду XVI-XVII ст. Спеціальне фахове вивчення цього жанру фольклору припадає на другу половину XVIII - XIX ст. Перші описи українських весільних обрядів та весільних пісень здійснили на початку XIX століття українсько-польський фольклорист Зоріан Доленга-Ходаковський та польський етнограф Лукіан Голембйовський. Вагомий внесок у справу збирання нових зразків весільного фольклору зробили Іван Вагилевич, Яків Головацький, Амвросій Метлинський, Павло Чубинський, Степан Руданський, Леся Українка та інші. Мета роботи: дослідити етапи традиційного весілля на Конотопщині.

Весільні обряди українського народу різноманітні й цікаві. Вони можуть відрізнятися в залежності від регіону, де народилися та проживають молодята, але все ж таки мають низку спільних рис.

Весіллям передувало сватання. Для проведення цього обряду існували спеціальні атрибути, за допомогою яких наречена могла показати, чи згодна вона виходити заміж за парубка.

Обряд весілля на Конотопщині

На Конотопщині атрибутами сватання та весільного обряду були хліб, рушники, гарбуз. Якщо дівчина погоджувалася йти під вінець, сватів пригощали хлібом та пов'язували їх рушниками. Якщо хлопець не підходив, свати отримували гарбуза. Традиційно господарі вихвалялися достатком своєї родини, показували все, що мали. Якщо молодята підходили один одному, сватів щедро пригощали.

Заручини - це важлива традиція, яка передує весільному обряду. Родини хлопця та дівчини зустрічаються тричі перед весіллям. На одній з цих зустрічей вони можуть отримати відмову, а на наступних - згоду. Остання зустріч мала більш офіційний характер, під час неї офіційно проголошували майбутнє весілля. Якщо будь-яка сторона відмовлялася від весілля, вони мали сплатити за всі витрати, що понесли свати.

Весільний обряд поділявся на низку дій. Основними були: запрошення на весілля, приготування короваю, виготовлення весільних вінків, розплітання коси та прощання з дівочтвом, вінчання, посадження молодят на спеціальне місце за столом, заміна дівочого віночка на хустку. Усі головні події відбуваються в

господі молоді.

Запрошувала на весілля молода (так на Конотопщині називали наречену) із друзками (дівчата теж вбрані в національні костюми). Кожного, хто траплявся по дорозі, наречена повинна була вшанувати, тричі вклоняючись у пояс. Якщо заходила до хати, із якої кликали на весілля, схвильовано проказувала: "Просили батько й мати, і я прошу - приходити до нас на весілля".

Під час весільного обряду кожний із запрошених виконував свою роль у проведенні дійства й намагався зробити цей день незабутнім для головних героїв свята. Традиційно молодий проводив викуп нареченої, зустрічав тещу, наречена прощалась із рідною домівкою та своїми подругами.

Особливе місце у весільних обрядах українців відігравав коровай, для випікання якого запрошувалися жінки-коровайниці. Вони мали бути одружені тільки один раз, а подружнє життя їх повинно було бути щасливим.

У багатьох регіонах Сумської області був звичай під час весілля класти на голову нареченої обрядовий хліб-калач, що виступав у цьому випадку оберегом. Існував також обряд саджати наречену на діжку із замішаним тістом для короваю. Цей обряд повинен був оберігати наречену від злих сил і надати їй властивостей тіста - родючість і силу.

На Конотопщині обряд весілля був особливим, оскільки не проходив без музик та традиційних весільних пісень, що відтворювали світогляд народу, його ставлення до навколишньої дійсності, сімейного життя. Були вони сумні, веселі, жартівливі. Сумних співала сторона нареченої, веселих - молодь, яка раділа за шлюбну пару, жартівливі пісні лунали на заключному етапі весілля.

Гості в цей час перевдягалися, наприклад, в циганський одяг, жінки - в чоловіче вбрання, чоловіки - в жіноче, розмальовувалися, возили по селу тестя й тещу на возі, жартували й потішалися різними витівками. Двері хати, де відбувається весілля, відкриті для всіх - званих і незваних, близьких і далеких - усіх, хто хоче побажати молодим щасливого спільного життєвого шляху.

Через віки наш народ проніс щиру, палку любов до звичаїв, пов'язаних зі шлюбом. Береже їх і зараз. І нині існує безліч стародавніх традицій, яких дотримуються молоді. У звичаях, обрядах, традиціях народу закладений великий смисл життя.

1. Лозко Галина. Українське народознавство / Галина Лозко. - К.: Зодіак-Еко, 1995.

2. Українська народна творчість. Весілля. У двох книгах: Книга 1 / за редакцією Л. П. Головняк. - К.: НД, 1970.

3. Антонова Є. І. На весілля з рушниками / Є. І. Антонова. - Донецьк: УкрНТЕК, 2002.

4. Борисенко В. Про традиції українських народних обрядів. У домі свято. - К.: Родослав, 1989.

5. Пістун Н. Ф. Подільське весілля / Н. Ф. Пістун // Українська мова і література в школі. - № 3, 1991.

ІСТОРІЯ ОСВІТИ

ПАНЧЕНКО С. П.

ВЗАЄМОДІЯ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА ШКОЛИ ТА СІМ'Ї

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими або практичними завданнями. Середовище сім'ї та школи є факторами, що, у першу чергу, впливають на перебіг соціалізації дитини. Але на сучасному етапі, у зв'язку з кризою сім'ї, спостерігаються її негативні впливи на становлення дитини. Сприяти підвищенню педагогізації сім'ї покликана школа, і обов'язки щодо налагодження взаємодії школи та сім'ї в інтересах дитини покладаються на соціального педагога. Але значна кількість сімей, що мають проблеми, вимагає особливого підходу школи та пошуків нових шляхів взаємодії педагогів та батьків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні дослідження із соціальної педагогіки присвячені переважно проблемам специфіки роботи соціального педагога з певними категоріями населення та сім'єю (Т. Ф. Алексеєнко, І. Д. Зверева, А. Й. Капська, Г. М. Лактіонова, Л. І. Міщик, І. М. Трубавіна та ін.).

У науковій літературі використовують багато варіантів визначень поняття "середовище" - це комплекс різноманітних зовнішніх явищ, що стихійно діють на людину; сукупність умов, що оточують людину й впливають на неї як організм та особистість; реальна дійсність, в умовах якої відбувається розвиток людини; навколишні суспільні, матеріальні та духовні умови існування людини; оточення людини, яке вона сприймає, на яке реагує, з яким вступає в контакт та взаємодіє. У вихованні (соціалізації) людини беруть активну участь різноманітні соціальні інститути (середовища) - починаючи від дитячих дошкільних закладів до навчальних, трудових колективів залежно від того, де навчається, працює людина. Проте особливий вплив, уже з перших кроків дитини, справляє сім'я, де, власне, і починається її соціалізація, закладається основа моральності. Тому сім'я, батьки несуть особливу відповідальність за виховання підростаючого покоління.

Середовище сім'ї, а також школи продукують систему способів, форм виховної діяльності, норм поведінки вихователів, колективів, інституцій, засобів соціального контролю й систем цінностей. У ранньому дитинстві формуються елементарні знання про моральну культуру, правила поведінки в суспільстві, котрі в подальшому визначатимуть морально-ціннісну цілісність особистості. Отже, сім'я закладає фундамент особистості, а її остаточне формування здійснює школа.

Школа, забезпечує організацію навчально-виховного процесу, який мають здійснювати кваліфіковані спеціалісти. Середовище школи, на відміну від

загального, є штучним, сформованим людиною для досягнення мети навчально-виховного процесу. Середовище школи, у якому відбуваються освітні особистісні процеси взаємодії учителів та учнів на основі використання новітніх інформаційних технологій, називають функціональним простором сучасної школи. Цей простір має забезпечувати не тільки розвиток творчого потенціалу школяра, а й збереження та зміцнення його фізичного та психічного здоров'я. Шкільне навчальне середовище повинне забезпечувати комфортний стан дітей. Правильно організоване навчальне середовище дасть змогу кожній дитині знайти заняття до душі, повірити в свої сили та здібності, навчитися взаємодіяти з дорослими та однолітками, розуміти та оцінювати їх почуття та вчинки.

Соціальні педагоги та практичні психологи навчальних закладів є головною ланкою в структурі психологічної служби освіти в Україні, їхня діяльність регламентується Положенням про психологічну службу та іншими нормативно-правовими документами психологічної служби системи освіти.

Донедавна в загальноосвітніх навчальних закладах функції соціального педагога певною мірою виконували класні керівники, вихователі груп подовженого дня, організатори дитячих колективів, тренери та керівники гуртків, заступники директорів з навчально-виховної та виховної роботи. Соціальний педагог - це фахівець із виховної роботи з дітьми, підлітками, молоддю, дорослими, який покликаний створювати сприятливі соціальні, навчально-виховні умови для розвитку й соціалізації особистості; він організовує взаємодію освітніх та позашкільних закладів та установ, сім'ї, громадськості з метою створення в соціальному середовищі умов для соціальної адаптації та благополуччя в мікросоціумі дітей та молоді, їх всебічного розвитку [1].

Соціальний педагог у навчальному закладі виступає посередником між навчальним закладом та сім'єю: допомагає батькам і вчителям зрозуміти інтереси та потреби дітей в отриманні освіти й віднайти способи їх задоволення в навчальному закладі; допомагає визначати індивідуальні навчальні програми для дітей, які цього потребують (наприклад, навчання вдома). До посадових обов'язків соціального педагога входять також турбота про дітей, які за певних причин не відвідують школу; надання допомоги та підтримки батькам при переведенні дитини в інший навчальний заклад; захист прав дітей, які є представниками національних меншин; виявлення дітей, які незаконно зайняті на роботі в навчальний час і вирішення питання їхньої освіти; сприяння дітям та батькам в отриманні гарантованих їм пільг; організація різноманітних благодійних акцій тощо.

Сьогоднішні учні стикаються з багатьма соціальними, економічними, особистісними проблемами, які часто негативно впливають на процес їхнього соціального й громадянського становлення. Роль сім'ї в сучасному суспільстві й житті людини незрівнянна за своїм значенням ні з якими іншими соціальними інститутами. Сім'я, як основний осередок суспільства, виконує найважливіші соціальні функції, відіграє значущу роль у житті людини, його захисту, забезпеченні соціалізації, формуванні й задоволенні індивідуальних потреб. Сучасна ситуація в Україні (економічна криза, нагнітання соціальної та політичної

напруженості, міжетнічні конфлікти, зростаюча матеріальна й соціальна поляризація суспільства тощо) загострила проблеми сім'ї. У значній частині сімей різко погіршилися умови реалізації основних соціальних і особистісних функцій, вони виявилися в складних життєвих обставинах.

Однією з актуальних проблем, які стоять перед сучасною школою, є профілактика будь-яких проявів жорстокості щодо дітей та молоді. Потенційно неблагополучними вважаються сім'ї, у яких порушені зв'язки з середовищем, внутрішньородинні зв'язки, порушена структура сім'ї, її спроможність виконувати свої функції. І не завжди потенційно неблагополучні сім'ї стають неблагополучними. Це залежить від потенціалу сім'ї, підтримки та допомоги у вирішенні життєвих проблем. Колектив навчального закладу повинен комплексно вирішувати проблеми учня. Роль соціального педагога в цій справі досить вагома [2, 3]. Відвідування та вивчення сімей учнів загальноосвітніх закладів - важлива складова педагогізації батьківської громадськості й необхідна передумова організації роботи соціального педагога - з формування педагогічної культури сім'ї. Вивчення сімей учнів - це можливість для соціального педагога знайти правильний підхід до вихованців, уникнути помилок і конфліктних ситуацій, використовувати доцільні методи й прийоми у своїй педагогічній практиці, познайомитись з виховними особливостями, системою моральних і духовних цінностей батьків, виявити неблагополучні сім'ї та випадки порушення прав дитини в сім'ї. На стабілізацію сім'ї, відновлення її функціональних зв'язків, нормалізацію стосунків між батьками і дітьми впливатиме залучення батьків соціальним педагогом до спеціальних програм педагогічної просвіти, які б сприяли повноцінному функціонуванню сім'ї й запобіганню проблемам у взаєминах дітей і батьків.

Висновки. Отже, школа покликана й має можливість позитивно впливати на виховний потенціал сім'ї. Сприяє цьому введення посади соціального педагога. Враховуючи складність та важливість даного напрямку роботи школи та соціального педагога, подальшим напрямком дослідження є вивчення формування професійної компетентності майбутнього соціального педагога у вищих навчальних закладах до роботи з сім'єю.

1. Професія - соціальний працівник [Текст] / упоряд.: О. Главник ; за заг. ред. К. Шендеровського, І. Ткач. - К. : Главник, 2006. - 112 с.

2. Закревська Л. М. Перші кроки соціального педагога у школі [Текст]. На допомогу соціальному педагогу - початківцю. - Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2005. - 52 с.

3. Никитина Л. Е. Социальный педагог в школе [Текст]. - М. : Академ. проект, 2003. - 112 с.

КОРЕНЕВА І. М.

СХЕМАТИЗАЦІЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ ЯК УМОВА ПОВНОГО ЗАСВОЄННЯ ЗНАТЬ ТА ФОРМУВАННЯ СИСТЕМНОГО МИСЛЕННЯ СТУДЕНТІВ

Загальновідомо, що сучасний педагог вищої школи має бути не єдиною ініціативною особою у процесі навчання, що повідомляє готові знання, навчає за зразком шляхом використання індуктивної логіки від часткового до загального, механічної пам'яті, вербального викладу та репродуктивного відтворення. Роль викладача полягає в координації процесу активного пізнання студентами теоретичної, методологічної та практичної основи майбутньої професії. Особливої уваги в сьогоденні вищої школи набуває проблема формування системного мислення студентів, що орієнтоване на розвиток їхніх інтелектуальних здібностей, засвоєння якомога більшого обсягу навчальної інформації та формування готовності до майбутньої професійної діяльності.

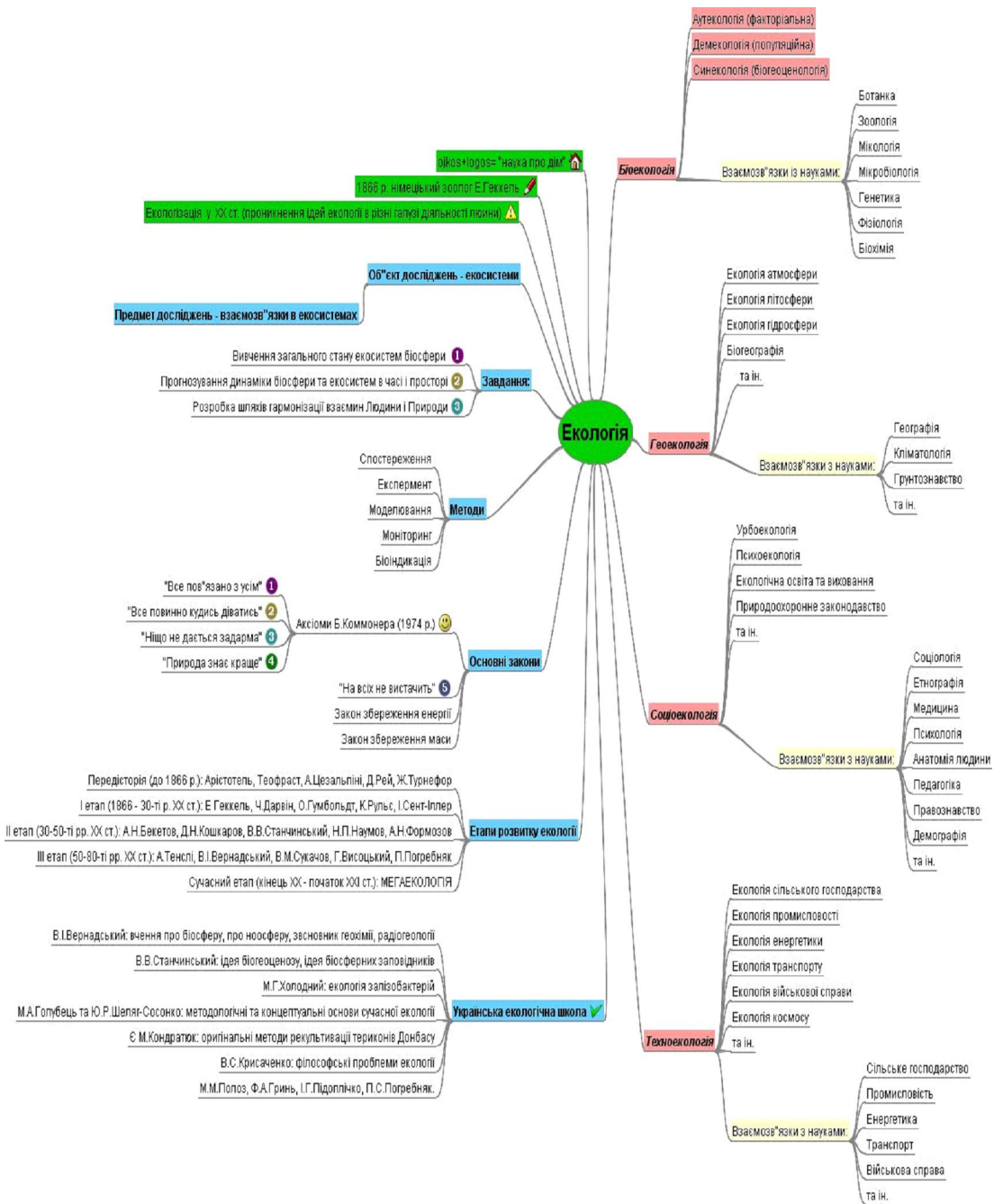
Одним із результативних шляхів формування системного мислення студентів та повного засвоєння знань є схематизація навчального матеріалу у процесі навчання, що попереджує втрату впевненості у власних пізнавальних здібностях, підвищує здатність концентруватись на головному матеріалі, економить час на засвоєння, є способом підвищення пізнавальної мотивації учіння студентства.

Схематизація навчального матеріалу або його візуалізація у вигляді структурно-логічних схем - це спосіб аналітичної уяви матеріалу у вигляді графічного відображення взаємозв'язків (у тому числі і структурно-логічних). Інформація, що подається в такому вигляді, сприймається оптимально та засвоюється краще [1].

У викладанні курсу "Загальна екологія" для студентів-біологів було використано такий прийом схематизації навчального матеріалу, як майнмеппінг, або створення "карт розуму" (карт пам'яті, логічних карт, інтелектуальні карти). Засновником такого способу подання інформації є англійський психолог, що займався питаннями мислення та психології навчання Тоні Б'юзен [2, 3].

У процесі вивчення навчального курсу, як засвідчив досвід викладання у вищій школі, найзручніше знайомити студентів з інтелектуальними картами під час лекції. Інтелектуальні карти на лекції допомагають структурувати навчальний матеріал, виділити головне, зацікавити студентів способом викладу нового матеріалу. Методика проведення такої лекції вимагає наявності оснащеної мультимедійним обладнанням аудиторії, що дозволить демонструвати задалегідь підготовлений лектором матеріал.

Студенти на лекції слідкують за логічним викладом матеріалу за інтелектуальною картою, переносячи її поступово до конспекту та доповнюючи прикладами з повідомлень лектора.

Виклад вступної лекції із загальної екології у вигляді інтелектуальної карти

Таким чином студент виділяє головні поняття, наповнює схему асоціаціями, що сприяють запам'ятовуванню, трансформує лінійний конспект лекції в радіальний.

Інтелектуальні карти, крім використання на лекціях, можливо широко застосовувати для підготовки до практичних занять, написання рефератів, підготовки до екзаменів, підготовки звіту, захисту наукової роботи та контролю засвоєння навчальних досягнень студентами.

Так, для складання такої інтелектуальної карти передусім студенту необхідно виділити головну думку (якщо це реферат), головне питання (якщо це підготовка до семінарського, практичного заняття). Другим кроком має стати формулювання основних тезисів, тобто поділ основного питання на розділи, частини, компоненти, що стануть джерелами формування подальших асоціацій та розгалужень. Цю радіальну структуру необхідно зафіксувати у вигляді інтелектуальної карти з центральним твердженням по центру та розгалуженнями по темі навколо центрального твердження. Останнім етапом є доопрацювання інтелектуальної карти, тобто видалення несуттєвих думок, розгалужень, доповнення її коментарями та визначення зв'язків та залежностей у вигляді стрілок, з'єднань та виділення кольорами.

На сьогодні існує багато програмного забезпечення для допомоги викладачам та студентам у створенні інтелектуальних карт (MindManager, Visual Mind, FreeMind, xMind та інші), зокрема наведена карта на рис. 1 виконана в програмі FreeMind, це дозволяє використовувати для роботи з нею її електронну версію у форматах JPEG, PDF, доповнити посиланнями, поясненнями термінів, урізноманітнити схему кольорами, іконками, асоціативними образами тощо.

Отже, використання майндмепінгу дозволяє повніше та краще запам'ятовувати новий матеріал, скорочує час на його засвоєння оскільки він заснований на асоціативній роботі мозку, перетворює студента із суб'єкта навчання та активного учасника навчального процесу, підвищує пізнавальну мотивацію учіння.

---

1. О'Коннор Дж. Искусство системного мышления: Необходимые знания о системах и творческом подходе к решению проблем / Джозеф О'Коннор, Иан Макдермотт - М: Альпина Бизнес Букс, 2006. - 256 с.

2. Бьюзен Т. Супермышление / Тони Бьюзен, Барри Бьюзен. -М.: "Попурри", 2007. - 320 с.

3. Buzan T. The Memory Book: How to Remember Anything You Want/ BBC. 2010 - 264 p.

ТЮЛЬПА Т. М.

ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНІ ПЕРЕДУМОВИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ У ПРОЦЕСІ ЗАСВОЄННЯ ЕСТЕТИЧНОГО ДОСВІДУ

Багатогранні процеси в освіті, викликані до життя великою кількістю нерозв'язаних соціально-педагогічних проблем, не можуть отримати свого повноцінного розвитку без безперервного зв'язку з багатим національним педагогічним досвідом.

Історичні умови становлення українського суспільства, внутрішні протиріччя системи освіти, ступінь їх вирішення впливали на соціалізаційні проблеми, вносили в ці процеси корективи, викликані дією суб'єктивних і об'єктивних факторів, обумовлюючи особливість тих чи інших історичних етапів. Кожному з них відповідають особливі завдання, які вирішує педагогіка в цілому, й соціальна її складова, насамперед, різні підходи до вирішення соціокультурних проблем, конкретні умови для їхнього здійснення. Усе це, по-перше, розкриває особливості конкретних етапів в історичній педагогіці взагалі, і, по-друге, визначає загальні тенденції соціалізації особистості у процесі засвоєння естетичного досвіду в Україні зокрема.

Передача накопиченого досвіду властива людському суспільству. Досвід є одним з головних чинників подальшого розвитку суспільства, він розглядається як сукупність загальнолюдського та власного досвіду, який накопичується впродовж життя людини в активній діяльності. Минулий час історії не втрачається, не зникає без сліду, а зберігається в досвіді. Тому процес становлення особистості є сходженням до джерел історії, процес постійного самовдосконалення. Саме досвід надає культурно-історичному процесу характеру неподільності. Тобто досвід є не лише підґрунтям для розвитку окремої людини, але й тим, що об'єднує майбутнє та минуле. Досвід несе в собі знання й уміння попередніх поколінь, які збагачують сучасний досвід, а наші надбання стануть основою для формування досвіду майбутніх поколінь [1]. При цьому відбувається накопичення й передача досвіду з покоління в покоління, що становить істотну характеристику суспільного розвитку]. Процес передачі накопиченого досвіду здійснюється з природно-історичною необхідністю, він внутрішньо властивий людському суспільству і є об'єктивним процесом продовження життя суспільства.

Аналізуючи категорію досвіду, ми виокремлюємо такі його функції, як світоглядно-ідеологічну (виховно-моральну) та соціально-регулятивну (комунікативна, соціально-адаптивна), які важливі для формування якостей суб'єкта та його соціальних взаємодій.

Закономірності соціалізації особистості у процесі засвоєння естетичного

досвіду неможливо вірно зрозуміти поза розглядом історико-культурних витоків зазначеної проблеми. У зв'язку з цим особливий інтерес викликають етапи підйомів у світовій і вітчизняній теорії й практиці соціалізаційних процесів. Врахування й творче використання історичного досвіду дозволяє знайти, обґрунтувати ефективні шляхи до логічних, історично доведених, цілеспрямованих змін у галузі опанування естетичним досвідом, відібрати більш значущі напрямки, визначитися в характері і якості можливих нововведень, виявити ступінь їх ефективності та цінності.

У процесі розвитку суспільства удосконалювалися всі сторони життя людини, у тому числі й естетичне ставлення до дійсності. Аналізуючи ідеї, підходи, теорії, концепції формування естетичного досвіду, які існували в різні історичні епохи, ми маємо можливість прослідкувати динаміку розвитку прогресивних ідей у даному виховному напрямку.

Історія створення та засвоєння естетичних цінностей в Україні заглиблюється у далеке минуле і є часткою загальнослав'янської культури. Найбільш давніми її проявами є винятково багаті жанри пісенної усної народної творчості, символічні зображення язичницьких богів-ідолів, людей, тварин, побутові малюнки, орнаменти, приказки, сюжети старовинних байок і казок, ритуали побутової обрядовості, у яких зберігся віковий досвід естетичного засвоєння світу.

Численні легенди, повір'я були спрямовані на засвоєння загальнонародських цінностей, формували світогляд, зміцнювали моральні сили [2, с. 179]. Дослідники Ю. Дмитрієв, Г. Панфілов, Д. Федоренко, К. Шохин підкреслюють важливе місце фольклору в процесі соціалізації особистості, тому що в ньому знаходили відображення уявлення, устремління, ідеали народу [2, с. 23].

Старовинні документи свідчать про те, що перший естетичний досвід людина отримувала завдяки церковному мистецтву та народній творчості і являло собою складне поєднання духовного й природного впливів [3]. Національні основи естетичного виховання як цілеспрямованого процесу засвоєння естетичного досвіду закладалися в умовах розвитку народної педагогіки, яка збирала кращі риси народного буття. Внутрішніми умовами вдосконалення даного процесу стало багате духовне життя, тонкість психіки, високі моральні ідеали українського народу, якими позначені педагогічні досягнення минулого.

Поширення в Київській Русі грамотності й писемності сприяло проникненню найбільш прогресивних думок, що обґрунтовують історико-культурні основи соціалізаційних процесів, які були зібрані в нравоповчальних творах того часу. Перспективною в поглядах на засвоєння соціокультурного досвіду підростаючим поколінням була ідея про єдність етичного й естетичного. Ці думки знайшли нове звучання в поглядах педагогів майбутніх поколінь.

Традиції духовної культури, успадковані від періоду розквіту Київської Русі, були найважливішим фактором розвитку культурно-освітнього руху наступних поколінь. Народна культура і естетичне світосприйняття знайшли відображення у творах народної творчості і мали великий соціалізуючий потенціал, на якому

наголошували українські діячі.

Педагогічна мудрість народу, гуманні ідеї епохи Відродження, практичний досвід естетичного виховання, накопичений в Україні, у своїй сукупності послужили фундаментом, на якому розвивалися оригінальні погляди педагогів братських шкіл, стали основою для удосконалення процесу естетичного засвоєння світу.

Кращі надбання братських шкіл були збагачені завдяки діяльності Києво-Могилянської академії, яка органічно поєднала освітню діяльність з естетичним удосконаленням особистості і являла собою яскраву модель зв'язку педагогіки та естетики. У практиці освіти і виховання Києво-Могилянської академії було природно відбито специфіку української національної культури, що, з одного боку, нерозривно пов'язана з власним корінням, давньослов'янським світосприйняттям, а з іншого - безпосередньо співвіднесена з загальноєвропейським культуротворчим процесом, орієнтована на теоретичні наукові пошуки [4, с. 5].

Саме тут було розроблено провідні шляхи засвоєння естетичного досвіду:

- орієнтування на загальне естетичне самовдосконалення;
- формування національної самосвідомості засобами народного мистецтва;
- педагогічно-просвітницька спрямованість естетичного виховання;
- глибокий рівень засвоєння теоретичних знань і практичних умінь та навичок, власна естетична творчість.

Продовжуючи традиції братських шкіл, педагоги Києво-Могилянської академії ставили за мету формування свідомого ставлення до естетичних цінностей.

Розгляд навчально-виховного процесу в навчальних закладах кінця ХУІІІ - початку ХІХ століття дозволяє охарактеризувати його як етап, де найбільш цілеспрямовано здійснювалось засвоєння соціокультурного досвіду. Документальні, мемуарні, мистецтвознавчі джерела свідчать про широкоаспектні залучення підростаючого покоління до різноманітних видів естетичної діяльності, а відсутність наукового підходу передбачала в якості передумови велику естетичну забарвленість усіх форм осмислення буття.

Важливим фактором становлення духовного життя в Україні у ХІХ столітті був розвиток освіти. Відкриття Харківського (1805 р.), Київського (1834 р.) університетів, плідна діяльність Ніжинського, Одеського ліцеїв, які відігравали важливу роль у розвитку культуроосвітніх процесів, сприяли виведенню вирішення проблем засвоєння естетичного досвіду на науково-теоретичний рівень.

У центрі уваги науковців того часу були питання походження та сутності мистецтва, формування естетичного смаку й ідеалу, виховної та пізнавальної значущості естетичної творчості та інші [2, с. 112].

О. Архангельський і І. Богданович ставили питання про важливу суспільну роль мистецтва, його пізнавальне й виховне значення. Прогресивні естетичні ідеї пропагував А. Токарев. Він наголошував на великому виховному значенні мистецтва, головне завдання якого полягає в моральному утвердженні людини. Представники Харківської школи В. Джунківський, О. Сомов вважали, що мистецтво - це важливий засіб глибокого пізнання людської природи. Вони були

переконані, що призначення мистецтва - у пізнанні, відображенні життя, і закликали за допомогою його вивчати багатогранні явища навколишнього світу. М. Шашкевич наголошував на просвітницькому характері мистецтва, яке розповідає про духовний досвід народу, його місце у світовому культурному просторі, визначає національні особливості розвитку, є часткою системи естетичних цінностей суспільства.

Підсумовуючи думки про значущість мистецтва в культурному становленні особистості, вчені-педагоги у своїх дослідженнях відзначали соціальну, пізнавально-просвітницьку, морально-перетворюючу, естетико-піднесену функцію мистецтва, його вплив на формування розуму, почуттів, волі. Так, естетичні принципи Т. Г. Шевченка, його творча та просвітницька діяльність мали великий вплив на формування естетичних уявлень, засвоєння естетичного досвіду в Україні. Митець вважав, що " прекрасне як чинник, що очищає душу людини від скверни низького існування, робить її доброю та людяною". Пізнання прекрасного в результаті естетичного виховання, за переконаннями митця, може стати могутнім засобом розвитку самосвідомості людини [5, с. 89].

Отже, тенденції становлення соціалізаційних процесів під час засвоєння естетичного досвіду молоді на різних історичних етапах розвивалися у відповідності як до характеру суспільного розвитку, так і до особливостей становлення національної культури й мистецтва, забезпечувалися різними типами естетичного ставлення людини до світу, що відповідало її уявленню про красу, гармонію, тобто засвоєнню системи естетичних цінностей.

Таким чином, аналіз історико-педагогічного матеріалу дозволяє зробити наступні висновки. Сутність естетичного досвіду визначається як соціально-історичне явище, результат культуротворчої діяльності, а також як сукупність знань і умінь, набутих людиною на основі й у процесі естетичного ставлення до дійсності та мистецтва. Естетичне виховання, як процес цілеспрямованого засвоєння досвіду людства, не регламентувалось, не зводилось до здобуття підростаючим поколінням певної суми знань і умінь, а пронизувало всю життєдіяльність, широко культивувалось у різних формах, створювало той ґрунт, на якому зростала духовно багата особистість. Мистецтво було не предметом для вивчення, а "предметом життя" (М. Пирогов), засобом творення людини.

Соціальний аспект цього явища зумовлений тим, що, спираючись на естетичні знання та способи освоєння дійсності за законами краси, соціально-історична практика поступово збагачується, гармонізує ставлення людини до навколишнього середовища. Завдяки цьому естетичний досвід набуває соціально-історичного змісту, тісно пов'язується із системою моральних, правових, політичних та економічних відносин у суспільстві.

---

1. Пронякин В. И. Опыт как причинно-временной фактор культурогенеза: Автореф. дис. ... канд. филос. наук: 19.00.07. - К., 1990. - 18 с.

2. Иваньо И. В. Очерк развития эстетической мысли Украины / И. В. Иваньо. - М. : Искусство, 1981. - 423 с.

3. Бабішин С.Д. Освіта в Київській Русі / С.Д. Бабішин // Початкова школа. - 1971. - № 12. - С. 76-81.

4. Онищенко О. Естетичне виховання: історичні традиції та сучасність / О. Онищенко // Мистецтво та освіта. - 1998. - № 3. - С. 2-6.

5. Шевченко Т. Г. Твори в 6-ти томах. - К., 1964., т. 5.

СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ ТА ФІЛОЛОГІЯ

ГОЛОВАНЕНКО Е. А., ДУНЬ Н. Л.

**ЭКСКУРСИЯ КАК СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ
СТРАНОВЕДЧЕСКОЙ И ЛИНГВОСТРАНОВЕДЧЕСКОЙ
КОМПЕТЕНЦИИ ИНОСТРАННЫХ СТУДЕНТОВ**

Реализация целей обучения русскому языку как иностранному на разных этапах требует от студентов соответствующей страноведческой и лингвострановедческой подготовленности.

При изучении иностранного языка учащиеся сталкиваются с целым рядом фактов, относящихся не к области лексики, грамматики, фонетики или стилистики, а к сферам социальной, бытовой или исторической. Правильное понимание и употребление некоторых слов или фраз предполагает иногда знание их происхождения, ситуаций, в которых их можно использовать, или элементарных сведений из истории, литературы, политической реальности страны изучаемого языка. Одновременно с изучением языка надо изучать и культуру его народа - знакомиться с историей, литературой, экономикой, географией, политикой страны, бытом, традициями, психологией.

Страноведческая аспектизация предполагает две стороны: предметную информацию, или фактические сведения, и фоновую (фоновые знания). Отбор фактической информации зависит как от целей обучения, так и от коммуникативных потребностей учащихся, их познавательных интересов.

В фоновой информации отражается социально-детерминированный опыт носителей языка и культуры, их предпочтения, нравственные ценности данной лингвокультурной общности [1].

Страноведческая информация (и фактическая, и фоновая), удовлетворяя запросы учащихся, обеспечивает устойчивый интерес к изучению языка, поддерживает мотивы-стимулы к совершению речевой деятельности. Страноведческая компетенция проходит путь поэтапного развития. Понимания значения слов и правил грамматики явно недостаточно для того, чтобы активно пользоваться языком как средством общения. Необходимо знать как можно глубже мир изучаемого языка.

Для того, чтобы научить иностранному языку как средству общения, нужно создавать обстановку реального общения, налаживать связь преподавания иностранного языка с жизнью, активно использовать его в живых, естественных ситуациях [2]. Большая роль в этом отводится внеаудиторной работе, развивающей самостоятельную и творческую инициативу. Особое место в этой связи отводится экскурсиям.

Проведение экскурсий, наряду с повышением интереса к изучению русского языка, способствует расширению кругозора студентов, обогащению их "картины мира".

При организации экскурсии необходимо учитывать этап обучения, уровень развития речевых навыков у студентов.

На начальном этапе обучения целесообразны обзорные экскурсии ознакомительного характера, когда главная задача студентов - понять, о чём идёт речь.

Методика проведения экскурсий постепенно усложняется. От обзорных следует переходить к тематическим экскурсиям, цель которых - детальное рассмотрение части объекта. Так, например, от обзорной экскурсии в художественный музей им. Н. Х. Онацкого целесообразно перейти к тематической экскурсии "Художники Сумщины".

Преподавателями кафедры языковой подготовки иностранных граждан Сумского государственного университета накоплен опыт проведения экскурсий. В качестве примера рассмотрим обзорную экскурсию по городу Сумы.

Эта работа проводится в три этапа: 1) подготовка экскурсии; 2) проведение самой экскурсии; 3) итоговое занятие.

На первом этапе преподаватель определяет маршрут и согласует его с экскурсоводом, разъясняет студентам цели и задачи экскурсии.

Подготовительный этап включает в себя также работу над текстом "Город, в котором я учусь" с использованием различных видов предтекстовых и послетекстовых упражнений. Предполагается послетекстовая работа с открытками, на которых написаны опорные слова и словосочетания, и просмотр фильма с комментариями студентов. В заключение студенты знакомятся с планом экскурсии и картой маршрута. Для активизации лексического и грамматического материала студенты получают раздаточный материал с заданиями перевести незнакомые слова, которые будут использоваться в ходе экскурсии, а также фразы, куда необходимо вставить переведённые слова в нужной грамматической форме. Раздаточный материал является составной частью "Дневника экскурсии", который студенты будут вести во время экскурсии. В "Дневнике" отводится место, где студенты могут записывать, по мере возможности, интересующую их информацию и возникшие вопросы как на родном, так и на русском языке. Записи, сделанные в "Дневнике экскурсии", студенты будут использовать во время третьего, заключительного, этапа.

Второй этап предполагает проведение самой экскурсии. Её может проводить как экскурсовод с предварительной установкой преподавателя, так и сам преподаватель. Обычно предпочтение отдаётся второму варианту, так как преподаватель учитывает языковые возможности учащихся. В определённый момент проведения экскурсии в роли гида могут выступать подготовленные студенты группы или студенты-старшекурсники, что повышает интерес к экскурсии, формирует уверенность в собственных силах, обеспечивает передачу услышанной информации товарищам не только на родном, но и на русском языке.

На третьем этапе проводится обмен впечатлениями с использованием "Дневника экскурсий", даются развернутые ответы на вопросы, повторно

просматриваются открытки с опорными словами. Студенты самостоятельно комментируют фотографии и видеосюжеты, сделанные ими в ходе экскурсии. Также задаются вопросы, которые студенты писали в процессе экскурсии в "Дневнике". После коллективного обсуждения экскурсии учащиеся получают задание написать сочинение-миниатюру по заданной теме. Студентам, которые испытывают трудности, предлагается письменно ответить на вопросы.

Завершением работы является оформление альбома или стенда "Мы живём в городе Сумы" с фотографиями, фотовыставка или создание фильма, которые впоследствии можно использовать как наглядные пособия.

Эти фотоснимки, видеосюжеты и видеофильмы, созданные своими руками, студенты с удовольствием посылают родным и друзьям, делясь впечатлениями о городе Сумы и Украине.

На следующих этапах обучения целесообразно проводить следующие тематические экскурсии:

- "Старый город";
- "Путешествие по улицам города";
- "Город в кольце учебных заведений".

Тематическая экскурсия посвящается определенной конкретной теме и предполагает углубленное знакомство с ней путем показа максимального количества объектов, относящихся к теме, и привлечения необходимого дополнительного материала.

В качестве особой темы для студентов продвинутого этапа обучения можно предложить экскурсию "Деревянная "архитектура" города".

В подготовке к тематическим экскурсиям полезными оказываются лингвострановедческие словари, словарные статьи которых наряду с грамматическими пометами, переводом на иностранные языки, толкованием понятий включают и изъяснение лексического фона.

В качестве примера приведём изъяснение лексического фона слова дуб, так как словарь тематической экскурсии "Старый город" представлен словами дуб, крепость, казак, вал, перекоп и др. Без представления о дубе как о могучем, крепком дереве иностранцам трудно понять надежность крепостных стен "Сумина города", сооружённых из дубовых колод, которые выдержали трехкратную осаду крепости крымскими татарами во второй половине XVII века. Изъяснение лексического фона помогает в этом: "Дуб - одно из самых долговечных деревьев. Древесина дуба обладает большой прочностью. Она не боится влаги. Пролежав в воде, она, наоборот, становится ещё прочнее и красивее. Поэтому её использовали не только в строительстве домов и производстве мебели, но и в строительстве подводных сооружений и в кораблестроении.

В художественной литературе часто встречается образ дуба: "А кругом был могучий дубовый лес, суровый сейчас, молчаливый. Каждое дерево - богатырь!" (Г. Троепольский). Человека сравнивают с дубом, если хотят показать его силу, выносливость, силу духа: "Он не был тот прежний, непреклонный, непоколебимый, крепкий, как дуб; он был малодушен, он был

теперь слаб" (Н. Гоголь) [3].

Противопоставление, использованное Гоголем, подчеркивает мощь и величие этого дерева. Следует добавить информацию о том, что дубы росли вокруг "Сумина города" в большом количестве.

Для учащихся начального этапа обучения такое изъяснение лексического фона должно быть адаптировано.

Далее внимание студентов акцентируется на гидронимах Псёл, Сума и Сумка. Студенты видят место перекопа, в старину заполненного водой, между Пслем и Сумкой (современной Стрелкой) в районе нынешней улицы Перекопской, который замыкал природные оборонительные рубежи [4]. Пешеходный характер экскурсии даёт возможность определить площадь старого города, учитывая 15-минутный переход к улице Казацкий Вал.

Тема исторического центра звучит и в многоплановой тематической заочной экскурсии "Путешествие по улицам города", в которой выделяются подтемы:

- живая история;
- немного географии;
- улицы в именах;
- город химиков, металлургов, машиностроителей.

Сначала вступительная часть экскурсии проводится по карте, так как охватывается территория всего города. В историческом аспекте, кроме улиц Казацкий Вал, Перекопской, Воскресенской, Соборной, имевших очень плотную застройку, и прилегавших к югу от центра через Перекоп улиц Петропавловской и Лебединской (ныне улица Кирова), обращается внимание на названия, указывающие на развитие ремёсел: Ремесленная, Кузнечная, Гончарная (оставшаяся в памяти людей старшего поколения). Студентам интересно узнать, что развивалось не только кузнечное и гончарное дело, но и литейное, ткацкое, сапожное, и в связи с этим происходил рост населения города. [4]

Переходя к следующей тематике, студенты знакомятся с топонимами - названиями городов и близлежащих сёл, заложенных в названиях улиц и переулков. Некоторые названия знакомы студентам - Харьковская, Ахтырская, Полтавская, Нижнесыроватская, - так как они находятся в районе СумГУ, где они учатся. Но не все знают значение названий, указывающих направление движения к населённым пунктам, которые легли в основу названия улиц. В других частях города расположены улицы Курская, Песчанская, переулок Суджанский, улица Миропольская, Битицкая, Белгородская, Белопольское шоссе, Путивльская, Черниговская, Лебединская, Роменская, указывающие на общее направление движения к соответствующим населённым пунктам. В старину улицы растекались от центра в стороны торговых путей на Белополье, Суджу, Ромны, Ахтырку, Лебедин, что отразилось в названиях улиц. [4] Таким образом, студенты получают представление о названиях городов и селений, находящихся в разных направлениях от города.

По выбору студентов проводится экскурсия на местности в одном из микрорайонов.

Интерес у студентов вызывает и подтема "Улицы в именах", рассказывающая о героях Сумщины и знаменитых людях, посетивших наш край или живших тут. К первым относятся улицы Ковпака, Руднева, Терезова, Антонова, Береста, Супруна, Кожедуба, Зеленко, Дубровского и др. Студенты отдают дань мужеству героев, погибших за свободу родины. Обычно студенты мединститута выбирают экскурсию к недавно открытому памятнику уроженцу с. Червановка Белопольского района Фёдору Дубровскому, принявшему мученическую смерть от рук фашистов, будучи заживо погребённым. Памятник находится на пересечении названной в честь него улицы и улицы Римского-Корсакова недалеко от медицинского института. Неоднократно проходя мимо памятника, студенты не придавали ему особого значения, но побывав на экскурсии и узнав о судьбе участника подпольного и партизанского движения во время Великой Отечественной войны, живо начинают интересоваться этой темой. Их фоновые знания пополняются пониманием традиции называть улицы именами героев и чтить их память, подтверждением чему являются цветы, которые постоянно приносят благодарные жители. Также экскурсия может быть проведена возле памятника трижды Герою Советского Союза И. Кожедубу в парке, носящем его имя. Подвиги этого легендарного лётчика вызывают искреннее восхищение у слушателей. Естественным продолжением каждой из таких тематических экскурсий может быть посещение залов краеведческого музея, посвященных теме Великой Отечественной войны.

Вторая и третья группа имён, увековеченных в названиях улиц, - Чехов, Куприн, Леся Украинка, О. Вишня и др.; М. Лушпа, Зиновий Красовицкий. Студенты-медики обращают внимание на название последней улицы, так как они знают имя этого известного врача-инфекциониста. Впоследствии, бывая на практике в инфекционном отделении Сумской городской больницы №1, они останавливаются у барельефа, установленного в специальной нише на стене здания.

Названия улиц Metallургов, Машиностроителей и целого микрорайона - Химгородок - говорят сами за себя, показывая развитие города как промышленного центра.

Особое место отводится экскурсии "Деревянная "архитектура" города". Студентам продвинутого этапа обучения интересно узнать, что большинство зданий, построенных до середины XX-го века, только снаружи являются кирпичными, а их внутренняя конструкция выполнена из дерева. Разбирая старые здания, рабочие поражались хорошему состоянию древесины дуба, которая может стоять не одно столетие. Привлекает внимание студентов самый примечательный памятник деревянного зодчества - альтанка - в городском сквере, который в начале XX-го века имел название "Сад Харитоненко". Не остаётся незамеченным находящийся поодаль бывший садовый домик, также выполненный из дерева. История строительства альтанки в 1913 году и оживлённая жизнь, кипевшая вокруг неё, также вызывают интерес студентов. Примечательна и усадьба тогдашнего "цветочного" магната Перковича,

построенная на берегу р. Стрелки. Так как по ходу экскурсии было упомянуто имя И.Г. Харитоненко, у студентов, как правило, возникают вопросы о личности Ивана Герасимовича и его роли в жизни города. Обычно они изъявляют желание подробнее узнать об этом человеке. Таким образом, планируется новая экскурсия "Благодетель города Сумы".

Работа, проводимая в данном направлении, чрезвычайно важна, так как знакомство с фактами культуры происходит через изучение языковых единиц, наиболее ярко отражающих её национальные особенности. Среди языковых единиц с национально-культурным компонентом семантики особенно актуальными являются безэквивалентные фоновые слова, антропонимы, топонимы. Эти единицы не могут быть непосредственно переведены на язык учащихся и требуют специальных методических приёмов семантизации. Учащиеся должны усвоить определённый набор таких слов, уметь узнавать их в речевом материале. Часть этих единиц усваивается рецептивно, часть - продуктивно. На начальном этапе объём рецептивного восприятия данных единиц превышает объём продуктивного усвоения. С развитием языковой компетенции процентное соотношение увеличивается в сторону последнего.

Такой системный подход к проведению экскурсий способствует созданию русской речевой среды, пополнению словарного запаса, развитию навыков аудирования, умению выделять главную информацию из услышанного. Таким образом обеспечивается формирование и развитие страноведческой и лингвострановедческой компетенции. Лингвострановедческая компетенция позволяет извлекать из лексики изучаемого языка примерно ту же информацию, что и его носители, и добиваться тем самым полноценной коммуникации. В итоге усвоение лингвострановедческого материала является необходимым условием формирования коммуникативной компетенции.

1. Практическая методика преподавания русского языка на начальном этапе / Н. С. Власова, Н. Н. Алексеева, Н. Р. Барабанова и др. - М., 1990. - 230 с.

2. Костомаров В. Г., Митрофанова О. Д. Методическое руководство для преподавателей русского языка иностранцам. - М., 1988. - 215 с.

3. Зинченко Т. Н., Мищенко Т. Н., Сиротина Г. Н. Лингвострановедческий словарь и его роль в обучении русскому языку // Вопросы обучения иностранцев русскому языку. Лингвистика и методика: сб. научных трудов / Г. И. Макарова и др. - К.: УМК ВО, 1990. - 414 с.

4. Суми: Вулицями старого міста: Історико-архітектурний альбом / керівники авт. колективу: Ю. С. Кобиляков, В. С. Соколов, В. К. Шейко. - Суми: РВО "АС-Медіа", 2003. - 263 с.

ЗАВГОРОДНИЙ В.А., КИСЕЛЕВА А. И.

ФОРМИРОВАНИЕ ЛИНГВОКУЛЬТУРОВЕДЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНЦИИ ИНОСТРАННЫХ СТУДЕНТОВ

Для иностранных студентов начало обучения в Украине совпадает со знакомством с ее культурой, с ее местом и значением в мировой истории. Для большинства из них характерен весьма низкий, а зачастую нулевой, уровень общих знаний по истории и культуре Украины. Среди причин первоначального слабого восприятия духовных ценностей нашей страны можно выделить замкнутость многих культур, нацеленность большинства студентов только на учебу и получение профессиональных знаний, ограниченность контактов с носителями языка, заранее сформированные отрицательные стереотипы и, конечно, незнание украинского (русского) языка.

С первых дней пребывания иностранного студента в чужой стране работа с ним должна строиться с учётом того, что для иностранного студента преподаватели - это не только первые представители новой страны, но и люди, от которых во многом зависит скорость социальной и академической адаптации студента. А это, в свою очередь, невозможно без сформированных навыков общения. Таким образом, задача формирования у иностранных студентов навыков общения является одной из основных задач, стоящих перед преподавателями [1].

Основным средством осуществления общения является вербальный язык, с помощью которого упорядочивается мировидение любого народа, поэтому в процессе решения коммуникативных задач язык также передаёт субъектам общения информацию о своей этнической культуре. При изучении языка уже на начальном этапе иностранный учащийся получает первые представления о культурных и духовных ценностях нашего народа, о "языковой картине мира". Уроки языка развивают познавательную активность студентов, способствуют быстрейшему освоению ими новой для них культурно-языковой среды, развитию их речевой деятельности в социально-культурной сфере, формированию лингвокультуроведческой компетенции. В этот период перед преподавателями встает проблема места, содержания и форм презентации культуроведческого, в том числе и краеведческого, материала в рамках учебного процесса, а также вопрос о дозировке этого материала.

В условиях нашего вуза иностранные студенты оказываются перед необходимостью вступать в коммуникацию со студентами из самых разных стран, которые, с одной стороны, стремятся сохранить свою этническую идентичность, с другой - пытаются адаптироваться к украинской действительности. Таким образом, межнациональное общение представляет для них приобщение к чужой культуре при сохранении национальных культур.

При этом особая, интегрирующая роль принадлежит языку, который выступает как средство взаимодействия субъектов диалога.

Перед преподавателем языка стоит задача дать иностранным студентам не только лингвистические, но и экстралингвистические знания, научить культуре межнационального общения как с украинцами, так и с представителями других народов.

Это задание на занятиях призвано выполнять лингвострановедение - особое научное направление, сочетающее в себе, с одной стороны, элементы лингвистических знаний, т.е. изучение семантики языковых единиц, с другой - элементы страноведения, т.е. изучение реалий страны изучаемого языка.

Лингвострановедением называется аспект преподавания русского языка иностранцам, в котором с целью обеспечения коммуникативности обучения и для решения общеобразовательных и гуманистических задач лингводидактики реализуется кумулятивная функция языка и проводится аккультурация адресата, причем методика преподавания имеет филологическую природу - ознакомление проводится через посредство русского языка в процессе его изучения [2].

Лингвострановедение - методическая дисциплина, реализующая практику отбора и презентации в языковом учебном процессе сведений о национально-культурной специфике речевого общения русской языковой личности с целью обеспечения коммуникативной компетенции иностранцев, изучающих русский язык [3].

При изучении языка (что является главной первоначальной задачей) иностранный студент часто сталкивается с целым рядом малопонятных ему фактов, относящихся не к лексике, грамматике или стилистике, а к исторической, социальной, бытовой и иным сферам. Проблемой интеграции таких компонентов культуры в процессе обучения языку (в частности при усвоении иноязычной лексики) призван заниматься преподаватель украинского (русского) как иностранного. В процессе обучения языку элементы страноведения сочетаются с языковыми явлениями, которые выступают не только как средство коммуникации, но и как способ ознакомления студентов с новыми для них реалиями. Наряду с овладением иностранным языком происходит усвоение культурологических знаний и формирование способности учитывать при этом особенности мышления носителей изучаемого языка.

Количество иностранных граждан, желающих получить образование в Украине, неуклонно растет с каждым годом. В частности, контингент иностранных студентов СумГУ только за последний год вырос на 10% - до 1245 человек из 51 страны мира. Поэтому проблему столкновения культур мы наблюдаем постоянно и весьма отчетливо. Иностранные студенты разных стран представляют разные этнические группы. В связи с этим среди иностранных студентов наблюдается огромное разнообразие в культурном, религиозном, языковом отношениях. Преподавателям приходится работать с христианами (католики и православные), мусульманами разных течений (шииты и сунниты), буддистами, зароастристами, индуистами. Различное религиозное мировоззрение, культурное воспитание, разные системы образования и

различный уровень подготовки, разные возрастные диапазоны - все это обуславливает значительную гетерогенность аудитории и, в свою очередь, значительно усложняет выполнение указанной выше задачи.

Подумаем, почему иностранные студенты стремятся получить высшее образование в Украине, в частности в СумГУ? Прежде всего следует отметить то, что политическую и идеологическую составляющую мотивированности учебы, которая доминировала в советское время, в настоящий момент полностью вытеснила экономическая составляющая. Студентов-иностранцев, выбравших учебу в нашей стране, привлекают:

- достаточно высокий уровень преподавания в наших вузах, их конкурентоспособность на мировом рынке образовательных услуг;
- относительно низкая плата за обучение;
- прием в украинские вузы без вступительных экзаменов, на основании сертификатов, полученных по окончании подготовительного факультета (отделения);
- возможность остаться в Украине (в том числе и для продолжения учебы в аспирантуре), найти работу в странах СНГ или эмигрировать в Европу, США.

По признанию иностранных студентов, решение об учебе в Украине чаще всего принимают их родители, они же выбирают университет и будущую специальность. Что знают об Украине студенты, выбравшие для получения образования нашу страну? Как правило, практически ничего. Они совсем не знают истории Украины. Наша культура в лучшем случае ассоциируется у них лишь с именами некоторых эстрадных исполнителей, футболистов или боксеров, с названиями нескольких фильмов и мультфильмов, которые им удалось посмотреть на родине. Какой представляют себе иностранцы нашу страну до приезда к нам? Морозной, заснеженной и непонятной. Наши люди представляются им мрачными и не очень дружелюбными, постоянно озабоченными политикой или своими проблемами и даже агрессивными. Такой образ нашей страны, образ украинцев, как правило, формируется у студентов благодаря средствам массовой информации, в которых тенденциозность нередко превалирует над объективностью. Более правдивую и полезную информацию студенты получают от своих соотечественников, уже побывавших в Украине. Для некоторых из них она стала второй родиной, другие же так и не успели или не пожелали узнать ее. С какими трудностями сталкиваются студенты-иностранцы в первые месяцы своего пребывания в нашей стране? В первые несколько месяцев иностранные студенты переживают стресс - так называемый "культурный шок". Под культурным шоком обычно понимают комплекс неприятных ощущений, связанных с пребыванием в чужой стране, нормы жизни и поведения которой отличаются от стандартов родной страны. Возникает чувство одиночества в новой культуре, человек испытывает тревогу, переходящую в негодование и доходящую порой до полного отрицания образа жизни другого народа [4]. "Первичное восприятие чужой культуры можно представить себе в виде айсберга (ставшая классикой метафора); видна только его верхушка, но огромная подводная гора, где сосредоточена исторически

выработанная основная масса культурных явлений, недоступна при первичном восприятии. Попадая в другую культурную среду, человек, не имея достаточно объективной информации о ней, экипированный стереотипами, сразу попадает в сети культурного шока" [5].

Он вызван как языковым барьером, так и особенностями климата, а также отсутствием или недостатком привычной пищи (даже вода здесь не такая, как на родине), непониманием мимики, жестов украинцев, их эмоциональной реакции, незнанием национальных обычаев, традиций и т. п. Первое время иностранные студенты обостренно воспринимают все, что наблюдают вокруг, акцентируя внимание на таких негативных явлениях нашей жизни, как плохие дороги, плохо освещенные не очень чистые улицы, запущенные дворы, неопрятные помещения, плохо работающий городской транспорт, не очень хорошая работа украинских чиновников. "Ненавязчивый" сервис никого из иностранцев не может оставить равнодушным и нередко становится объектом их критики. У студентов-иностранцев вызывают недоумение отсутствие современного оборудования в медицинских учреждениях, недостаточная оснащенность учебных аудиторий техническими средствами, зачастую относительно невысокий уровень компьютеризации учебных заведений и пр. Студенты-иностранцы опасаются как встреч с неформальными группировками (типа скинхедов), так и встреч с представителями правоохранительных органов, которые не всегда корректно ведут себя по отношению к иностранным студентам. Все перечисленное омрачает пребывание студентов-иностранцев в нашей стране (особенно в первые месяцы).

Однако они постепенно привыкают к реалиям нашей жизни, адаптируются к местным условиям, приспособляются. Бытовые проблемы отодвигаются на второй план, а на первый выдвигаются проблемы, связанные с учебой, с изучением украинского (русского) языка, общеобразовательных дисциплин на языке страны обучения. Например, новыми для них может быть учебный режим, формы обучения, методики преподавания и даже формы осведомления о своих проблемах или непонимании.

Проблемы, с которыми студенты-иностранцы сталкиваются в учебном процессе, успешно разрешаются с помощью преподавателей, кураторов групп, деканатов, работников ДМО. Значительно сложнее разрешить проблему "дефицита" общения с украинцами, носителями нашего языка и культуры, потребность в котором испытывают все иностранные студенты. Они тянутся к своим сверстникам, им недостает общения. Наша задача - помочь расширить круг общения с ровесниками, украинскими студентами, в общежитии, в университете, во время отдыха или совместных мероприятий. И если такая работа выполняется неформально, добросовестно, результат не заставит себя ждать - у иностранцев сформируется образ украинцев как людей открытых и доброжелательных, готовых прийти на помощь, выручить в трудную минуту. Годы учебы, знакомство иностранных студентов с нашей культурой, общение с украинцами постепенно ломают сложившиеся у них еще на родине стереотипы.

Одним из путей сделать притягательными для иностранцев, желающих получить высшее образование за рубежом, нашу страну и ее жителей, как уже говорилось, является ненавязчивое, постепенное знакомство с нашей народной культурой.

Культура - сложное и многозначное понятие. Все, что создано людьми на протяжении их истории, фактически относится к культуре. Отдельную область культуры, занимающую в ней свое особое место, составляет народная культура, охватывающая самые различные стороны народной жизни. Эта культура складывается в процессе истории народа (этноса), основой же ее являются традиции, постоянно развивающиеся, но обладающие вместе с тем большой устойчивостью. Такая особенность традиций и позволяет отличать один этнос от другого. Но, однако, не следует думать, что у разных народов нет общих или одинаковых традиций - они есть, но комплекс их всегда уникален.

Народная, или традиционная, культура "старше" других областей культуры, которые возникли в результате успехов профессиональной деятельности человека, поэтому в известном смысле она является как бы базисом, основой для развития культуры в целом. Может быть, поэтому ее различные стороны обладают в той либо иной степени своеобразием, свойственным народной культуре.

Традиционная (народная) культура охватывает самые различные стороны жизни. Это и жилой дом, и организация усадьбы, и устройство поселения - в селе и в городе, и традиционная одежда, народная кулинария, строй семейной жизни, различные праздники - домашние и общественные, народное творчество - устное (фольклор) и прикладное.

Может показаться, что некоторые из этих областей являются сугубо материальными (например, дом, пища, одежда), тогда как другие относятся к духовной сфере. Но такое деление (оно существует для удобства и в науке) является условным. Нет резкой грани между материальным и духовным в народной культуре, ибо всякое явление (дом, костюм, свадебный или другой обычай и т.д.) формировалось на протяжении веков в сознании народа. От поколения к поколению передавалось представление о том, каков должен быть или идеальный дом, или одежда, тот или другой обычай (так создавались стереотипы). И пока такое представление сохранялось, возникали, воспроизводились в реальности такие разные явления, как традиционный для народа дом, традиционная песня либо игрушка.

Особую область народной культуры составляют праздничные традиции и сопутствующие им обряды. Украина, пожалуй, как ни одна европейская держава, богата народными обрядами и традициями, красочность и яркость которых поражает воображение. Обрядовые действия аккумулировали в себе верования и традиции не только христианства, насчитывающего тысячелетнюю историю, но и более древнего верования - язычества. Эта сторона народной жизни особенно тесно связана с народным сознанием, в ней наиболее стойко сохраняются культурные традиции этноса. Вместе с тем это очень подвижная, изменчивая область.

Праздники обычно разделяют на семейные и общественные. Семейные посвящены жизненному циклу человека (например, рождение, свадьба). Общественные - его трудовой деятельности, религиозным представлениям, отношению к природе.

Среди общественных праздников в наши дни можно встретить и очень древние, и совсем молодые торжества.

Примером быстро утвердившегося в народном сознании нового общественного праздника может служить День Победы, 9 Мая, который появился в результате разгрома фашистской Германии и отражает безмерное горе, пережитое народом в этой войне, и радость победы.

Большое место в общественных праздниках у нашего народа всегда отводилось так называемым календарным праздникам, приуроченным к датам христианского календаря и тесно связанным с циклом сельскохозяйственных работ. Это очень древние праздники, отличающиеся красочными обрядами и обычаями, имеющими разное происхождение. Сюда относятся зимние праздники - рождественско-новогодний цикл; весенние, где первым праздником была Масленица, а последним Троица, которая знаменовала переход к лету.

Нашей кафедрой разработаны и постоянно совершенствуются учебные материалы по лингвострановедению [6], предполагающие расширение и углубление знаний студентов об истории, культуре, общественной жизни страны. Студенты-иностранцы знакомятся с важнейшими вехами в истории Украины, традициями и обычаями древних славян, достопримечательностями городов Украины, а также с жизнью и творчеством великих украинских писателей.

Неизменный интерес у иностранцев вызывает тема "Праздничные обычаи украинского народа". После выполнения предтекстовых заданий лексического и грамматического характера (подберите к данным словам антонимы, подберите к данным словам синонимы, от данных существительных образуйте глаголы несовершенного и совершенного вида, образуйте от данных существительных прилагательные и т.п.) студенты работают с текстом. Один из текстов - "Праздники древних славян".

У древних славян были разные религиозные праздники, которые повторялись в одно и то же время на одном и том же месте.

Славяне разделили свои праздники согласно трем видам деятельности Солнца, которые выражались в трех временах года.

Первым был праздник весны - воскресения или возвращения солнца, летний солнцеворот. Праздник начинался рано: только-только начинал таять снег. В это время совершали богослужение и приносили в жертву козла.

Праздник весны имеет четыре значения: религиозное, земледельческое, семейное и поминальное. Прежде всего это было торжество прихода весны. Оно начиналось с приветствия матери солнца - Лады. После этого пели гимны в честь солнца, песни в честь воды, обращались к лесам с просьбой расти и развиваться. Второе значение праздника было земледельческое. Игры и песни изображали земледельческие работы: посев мака, льна, ячменя, пшеницы. Третье значение - семейное, четвертое - поминальное.

В конце продолжительного праздника Лады справлялось великое торжество Купала. Оно отмечалось в день летнего солнцестояния. В этот праздник большую силу имеют огонь и вода, деревья, земля и травы. По народным поверьям ночью расцветает дивный папоротник, и можно найти волшебную траву, которая указывает на сокровища. Сами травы имеют целебную силу, и поэтому рекомендуется их собирать в праздник Ивана Купала.

Третий праздник у славян был зимой. Он связан с рождением солнца. Сейчас сохранились обычаи щедровать и колядовать на Новый год. Все эти обычаи были преимущественно земледельческими.

Послетекстовые задания предполагают более углубленную работу по формированию навыков понимания, репродуцирования с последующим продуцированием текста.

Образцы заданий.

Задание 1 Составьте предложения с приведенными ниже словами.

- 1 Древние, у, славяне, были, религиозные, разные, праздники.
- 2 Игры, изображать, песни, и, земледельческие, работы.
- 3 Сохранились, щедровать, колядовать, обычаи, и.

Задание 2 Закончите предложения.

- 1 Славяне разделили свои праздники согласно....
- 2 Праздник весны имеет четыре значения: ....
- 3 Праздник Купала отмечали ....
- 4 Травы имеют ....
- 5 В ночь на Купала расцветает ....
- 6 Зимние праздники связаны с ....

Задание 3 Ответьте отрицательно на вопросы.

- 1 Славяне разделили свои праздники согласно трём видам деятельности Луны?
- 2 Весенние праздники начинались в мае, когда уже цвели цветы?
- 3 Весной пели гимны в честь ветра и дождя?
- 4 Праздник Купала - это весенний праздник?
- 5 В ночь на Купала расцветает роза?
- 6 На Новый год люди прыгают через костёр?

Задание 4 Прочитайте про себя текст и выделите то новое, что вы узнали из него.

Задание 5 Перескажите ту часть текста, которая вам показалась наиболее интересной.

Задание 6 Составьте вопросный план текста, трансформируйте его в назывной. Перескажите текст по плану.

Как видим, задачи обучения языку неразрывно сливаются с задачами изучения народной культуры в широком смысле, открывая таким образом ещё один канал приобщения к познанию страны. Можно сказать, лингвострановедение - это пятый аспект (наряду с фонетическим, грамматическим, лексическим, филологическим аспектами) преподавания украинского (русского) языка как иностранного.

Работая с иностранными студентами, мы никогда не должны забывать о том, что не только ради усвоения грамматических правил они приходят на занятия по языку. И, помня о том, что язык - это инструмент для получения профессиональных знаний, нужно постоянно сознавать, что студентов интересуют также наша страна и наши люди.

Это предъявляет определенные требования и к преподавателю. В идеале он должен хорошо знать родную культуру. Он должен смотреть на слова не только как на совокупность языковых данных, но и как на способ передачи информации о предмете, явлении. Он должен овладеть методикой "извлечения" культуры из фактов языка и уметь отобрать существенные для каждой конкретной аудитории страноведческие сведения и организовать работу над ними.

Наши студенты в большинстве своем старательные и умные. И мы верим, что на родине их ожидает большое будущее. Не хотелось бы, чтобы, закончив украинский вуз, они уехали из нашей страны, так и не став частью нашей культуры, не став "нашими иностранцами" - "нашими африканцами", "нашими арабами", "нашими туркменами".

---

1. Филимонова Н. Ю. Педагогическое общение как специфическая форма взаимодействия субъектов общения: стремление к диалогу / Н. Ю. Филимонова // Современные направления теоретических и прикладных исследований : сб. науч. тр. - Одесса, 2006. - С. 46-49.

2. Верещагин Е. М. Язык и культура / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров. - изд. 4-е, исправл. и доп. - М., 1990. - С. 37.

3. Прохоров Ю. Е. Лингвострановедение. Культуроведение. Страноведение / Ю. Е. Прохоров. - М., 1995. - С. 64.

4. Садохин А. П. Теория и практика межкультурной коммуникации / Садохин А. П. - М., 2004. - С. 120.

5. Гетьманенко Н. И. Культурный шок? Это излечимо! / Н. И. Гетьманенко // Русский язык.

БУРНОС Е. Ю.

УЧЕТ ЛИНГВОСТРАНОВЕДЧЕСКОГО КОМПОНЕНТА НА ЗАНЯТИЯХ РУССКОГО ЯЗЫКА КАК ИНОСТРАННОГО

Учебный принцип активной коммуникации, который является одним из ведущих в обучении иностранцев русскому языку, невозможен без лингвострановедческого аспекта обучения. Лингвострановедение - направление, с одной стороны, включающее в себя обучение языку, а с другой - дающее определенные сведения о стране через изучаемый язык. Язык является одним из основных признаков нации и уходит своими корнями в историю, культуру, религию и быт народа-носителя языка. Цель лингвострановедения - обеспечение коммуникативной компетенции в актах межкультурной коммуникации.

В. Г. Костомаров и Е. М. Верещагин, определяя лингвострановедение как "совокупность приемов и способов презентации, закрепления и активации сведений из национальной культуры в языковом учебном процессе", [1, 23] подчеркнули тем самым важность внесения лингвострановедческого аспекта в методику преподавания русского языка как иностранного.

В процессе обучения русскому языку иностранный студент учится говорить, читать, писать, т.е. учиться понимать, воспроизводить и порождать русскую речь. Языковой (лингвистический) уровень обучения языку является важным условием коммуникативной компетенции учащегося. Но практика преподавания РКИ доказала невозможность "адекватной коммуникации на изучаемом языке, если этот язык изучается только как новый код, в отрыве от выражаемой им национальной культуры" [2, 97]. Таким образом, очевидно, что культурно-историческая осведомленность иностранца - необходимое условие адекватного владения языком.

Приезжая в другую страну, у студента появляется необходимость лучше узнать место, где он живет и учится. Такое знакомство должно происходить не только через информацию, которую он получает на уроках русского языка. В данной ситуации большую роль играет также внеаудиторная работа преподавателя и студента. Ни у кого не вызывает сомнений, насколько целесообразно и важно проводить дополнительные беседы, лекции, включающие информацию краеведческого характера, организовывать конкурсы, вечера, а также проводить специальные учебные экскурсии. Важным фактором усвоения учебного материала являются интерес и мотивация. Страноведение (краеведение) - вспомогательное средство, повышающее интерес учащегося к Украине, к ее культуре и традициям, что, в свою очередь, помогает ему преодолеть трудности при изучении русского языка.

Лингвострановедение стимулирует активизацию речевой и мыслительной деятельности учащихся, способствует обогащению словарного запаса, расширяет рамки речевых ситуаций. Лингвострановедческий аспект преподавания русского языка можно квалифицировать как межуровневый,

который пронизывает все системные уровни обучения русскому языку. Страноведческий материал способствует становлению коммуникативных умений в разных сферах общения. Усвоение разнообразной информации о нашей стране помогает адекватному восприятию окружающей действительности. Поэтому преподавание русского языка как иностранного предполагает страноведческий аспект, который осуществляется как процесс формирования страноведческой компетенции учащихся.

Важнейшим источником историко-культурной информации о крае, о городе для иностранного студента является учебный текст, адаптированный к уровню его подготовки. Поэтому в основу краеведческого пособия для чтения должна быть положена работа с текстом, которая предусматривает как соблюдение традиционных общеметодических и общедидактических принципов обучения чтению, так и соблюдение специфических требований лингвострановедческого аспекта преподавания русского языка, в частности:

- а) системность в подаче лингвострановедческой информации;
- б) соотношение актуальных фоновых знаний и фоновых знаний культурного наследия с точки зрения коммуникативной ценности;
- в) предъявление страноведческого материала в системе текстов;
- г) соотнесенность лингвострановедческой зрительной наглядности с содержанием лингвострановедческих учебных текстов [3, 54].

Работа над текстом, содержащим краеведческий материал, носит комплексный характер: текст презентует содержательную информацию, способствует развитию речевых навыков и умений чтения, а также овладению чтением на русском языке. Таким образом, изучение культуры происходит в формах изучаемого языка.

Целями обучения лингвострановедению являются:

- 1) совершенствование речевых умений в социально-культурной сфере общения;
- 2) формирование умений аргументированного монологического высказывания;
- 3) формирование умений участия в дискуссии общенаучного, общественно-политического и социально-проблемного содержания;
- 4) формирование умений понимания основного смысла и деталей содержания оригинального текста общенаучного, социально-проблемного, общественно-политического характера в процессе чтения и аудирования;
- 5) формирование умений аннотирования, реферирования и перевода текстов общенаучного содержания;
- 6) овладение новой лексикой и словообразовательными моделями, характерными для книжной речи;
- 7) совершенствование умений письменной речи.

К страноведческому тексту как к учебному материалу в зависимости от задач, стоящих на том или ином этапе обучения, должны предъявляться определенные требования, а именно:

- а) учебный текст должен быть актуальным, вызывать интерес у

студентов, содержать необходимую информацию познавательного, страноведческого и воспитательного характера;

б) содержательно-информационный потенциал текста должен соответствовать определенному виду чтения;

в) структура текста должна отвечать планируемыми видам работ;

г) язык учебного текста подвергается минимизации и компрессии в зависимости от целей, задач и этапов обучения;

д) объем учебного текста регламентируется рамками учебного времени, отведенного на его прочтение, и количеством страноведческой информации, представленной в нем;

е) учебный текст страноведческой тематики должен быть согласован со всей системой текстов в учебнике (выдержан принцип концентризма в подаче страноведческой информации) и иметь свои четко определенные цели.

Работая с текстом по лингвострановедению, преподаватель должен сначала научить студентов читать вслух, а затем перейти к обучению чтению про себя.

Чтение вслух имеет очень большое значение для обучения иностранному языку вообще и процессу чтения в частности. Оно позволяет овладеть звуковой системой языка, закрепляет способности к звуковой перекодировке сигналов как на уровне буквы, так и на уровне слова, предложения, текста.

Специфика учебной программы по русскому языку как иностранному на продвинутом этапе обучения не позволяет отводить много времени на чтение текстов на уроке, в процессе которого можно было бы отрабатывать навыки чтения вслух. В связи с этим можно говорить о самостоятельной работе над текстами дома, где понадобятся навыки чтения про себя. Самостоятельная работа с текстами дома является более продуктивной потому, что тексты пособия по лингвострановедению сопровождаются комментариями и словарями на языках-посредниках или родных языках студентов.

Особое значение в пособии по страноведению имеет зрительная наглядность. Иллюстрации, сопровождающие тексты, отражают лексический фон, а также дают учащемуся представление о предмете, побуждают его обратиться к тексту, который содержит познавательную культурологическую информацию.

Лингвострановедение, с одной стороны, дает иностранному студенту страноведческие сведения, необходимые для адекватной коммуникации, с другой стороны, обучает приемам и способам самостоятельного извлечения фактов из разных форм языка: лексики, фразеологии, афористики, форм речевого этикета, невербальных средств языка.

В связи с осуществлением принципа активной коммуникации в подаче материала необходима система заданий и активизации речевой деятельности студентов. Эта система должна быть направлена на активизацию мыслительной деятельности, носить проблемный характер, учитывать будущую специальность обучаемого и реалии родной для него культуры. Введение элементов родной культуры оживляет урок, способствует росту

мотивации, положительно влияет на процесс формирования речевых навыков и умений. Опираясь на прием сопоставления фактов двух культур, преподаватель апеллирует к уже имеющимся знаниям, опыту и ассоциациям, а это ведет к оптимизации процесса обучения русскому языку, а также стимулирует учащихся к самостоятельному творчеству, способствуя переносу речевых навыков и умений в конкретные ситуации общения.

Начальным этапом в работе над лингвострановедческим материалом является выделение наиболее важной безэквивалентной и фоновой лексики, ее семантизация и распределение по темам в зависимости от будущей специальности студентов. Особенно важной представляется работа по семантизации лексики.

При включении лингвострановедческого компонента в содержание обучения РКИ необходимы адекватные средства для его усвоения. Такими средствами могут быть аутентичные материалы: литературные и музыкальные произведения, предметы реальной действительности, которые могут приблизить иностранного студента к естественной культурологической среде.

Коммуникативная направленность обучения предполагает включение студентов-иностранцев с самого начала занятий в процесс коммуникации на русском языке в различных сферах общения. Отбор лингвострановедческого материала проводится по тем сферам общения, которые являются актуальными для иностранцев в процессе обучения. Это, прежде всего, повседневно-бытовая, социально-культурная, общественно-политическая, учебно-профессиональная сферы. Включение студентов-иностранцев в сферы общения напрямую зависит от этапа обучения, конечных целей, от особенностей контингента обучаемых, их интересов, потребностей, национальной культуры, будущей профессии.

Иностранцы студенты с первых дней их пребывания в Украине становятся участниками повседневно-бытового общения. Для облегчения их адаптации в условиях иноязычной действительности, для удовлетворения их социальных, бытовых, учебных и культурных потребностей в учебном процессе отбираются сведения о традициях, правилах речевого поведения, речевые стереотипы, формы речевого этикета, обслуживающие стандартные ситуации данной сферы общения.

Содержательная информация об Украине, с которой знакомятся студенты-иностранцы на занятиях по русскому языку, очень разнообразна. Исходя из возможностей использования лингвострановедческого материала, эти задачи можно сформировать следующим образом: ознакомить студентов с прошлым и настоящим нашей страны, расширить знания в области различных искусств и т.д.

Возможность для осуществления этих задач представлена пособием "Лингвоукраиноведение". Специфическая особенность пособия заключается в том, что страноведческая информация актуальна и содержит разнообразные формы лексической и грамматической работы, реализует требования как обучения, так и воспитания.

В пособии представлены такие темы, как: "Сумской государственный

университет", "Украина", "Киев - столица Украины", "Сумы", "Обычаи украинского народа. Праздники древних славян", "Украинские пословицы и поговорки", "Загадки", "Украинская традиционная свадьба", "Народные приметы", "Сельская хата", "Тарас Григорьевич Шевченко".

Данное пособие дает сведения об общественном и государственном строе Украины, истории и географии, достижениях науки и культуры, о литературе, спорте, старых и новых традициях. Представленные тексты способствуют решению нескольких задач. Являясь материалом для обучения и чтения, они построены на изученном языковом материале. На основе предложенных текстов можно проводить работу по тексту, пересказ текста по вопросам, моделирование диалогов к тексту, программирование собственных высказываний с опорой на текст. Данное пособие не только знакомит студентов со страноведческим материалом, но и систематизирует и углубляет знание грамматики, лексики, обеспечивает осознанное владение языковым материалом. В учебный процесс по русскому языку включаются страноведчески ценные материалы об истории Украины и Киева, климате и населении страны, о знаменитых украинских писателях и поэтах. Подача этой информации требует работы над общенаучной лексикой и над определенным набором языковых единиц с национально-культурным компонентом. В сфере социально-культурного общения студенты-иностранцы выступают в качестве участников экскурсий по городу, посетителей музеев, театров, выставок. Фоновые знания могут передаваться иностранным студентам вербальным путем или усваиваться в процессе жизни и деятельности иностранцев в Украине. Знакомство студентов-иностранцев с фактами из разных сфер жизни украинцев способствует правильному использованию языковых средств, выбору и реализации программ собственного речевого поведения. Знания, полученные на занятиях по русскому языку, активизируются в реальных жизненных ситуациях при повседневном общении. Знание страноведения помогает в формировании коммуникативной компетенции в условиях данной страны.

Таким образом, страноведческая компетенция наряду с лингвистической создает основу для становления и развития коммуникативной компетенции иностранных студентов. Усвоенные знания способствуют нормативному речевому поведению в ситуациях общения, адекватности восприятия услышанного, прочитанного написанного.

1. Верещагин Е. М., Костомаров В. Г. Язык и культура. Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного. - М., 1983.

2. Щербачева Н. И. Место и роль лингвострановедения в изучении восточных языков : материалы научной конференции. - М., 1993.

3. Турчанинова Э. М. К вопросу о типологии лингвострановедческих учебных текстов на начальном этапе обучения русскому языку: сб. научно-методических статей "Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного". - М. : "Русский язык", 1979.

4. Роденко А. В., Конек О. П., Тубол Н. А., Бурнос Е. Ю. Методические указания по аспекту "Лингвоукраиноведение" для студентов-иностранцев 1-го курса. - Сумы : Изд-во СумГУ, 2005.

КОНЕКО. П.

КРАЕВЕДЧЕСКИЕ ТЕКСТЫ НА ЗАНЯТИЯХ ПО РУССКОМУ ЯЗЫКУ СО СТУДЕНТАМИ-ИНОСТРАНЦАМИ

В практике преподавания русского языка как иностранного в настоящее время все больше внимания уделяется проблеме формирования культурологической компетенции обучаемых. Актуальность данной проблемы связывается, с одной стороны, с ролью культуры "как системы ценностей, используемых в качестве содержания образования" [1], а с другой - с возможностями иностранного языка в развитии личности обучаемого, расширения его культурного пространства. Отмечается также важность культурологических знаний при изучении иностранного языка как компонента, обеспечивающего диалог двух культур - родной и изучаемой [2, с. 21].

Под термином "культурологическая компетенция", как правило, понимается "комплекс экстралингвистических знаний, умений и навыков, а также приёмов адекватного поведения в области иноязычной культуры, или, иными словами, способность осуществлять межкультурную коммуникацию, базирующуюся на знаниях лексических единиц с национально-культурным компонентом семантики и умения адекватного их применения в ситуациях межкультурного общения, а также умения использовать фоновые знания для достижения взаимопонимания в ситуациях опосредованного и непосредственного межкультурного общения" [3].

Как следует из приведенной дефиниции, основу культурологической компетенции составляют фоновые знания, которые в современной методике определяются "как невербальный компонент коммуникации, как сумма условий, ... являющихся национально-специфическим индикатором интракультурного общения" [4, с. 312].

Учеными по-разному определяется объем понятия "фоновые знания" типичного носителя той или иной культуры. Так, В. П. Фурманова выделяет такие составляющие фоновых знаний, необходимые для успешного общения в ситуациях межкультурной коммуникации: 1) историко-культурный фон (сведения о культуре общества в процессе его исторического развития); 2) социокультурный фон; 3) этнокультурный фон (информация о быте, традициях, праздниках); 4) семиотический фон (информация о символике, обозначениях, особенностях иноязычного окружения) [5].

Одной из наиболее простых и удобных моделей, предназначенных для анализа специфики иноязычной культуры, является модель, предложенная Х. Хамерли. Исследователь различает:

1) информационную (или фактическую) культуру (знания по истории, географии, общие сведения, которыми обладает типичный представитель общества); 2) поведенческую культуру (особенности взаимоотношений в обществе, нормы, ценности, разговорные формулы, язык телодвижений); 3)

традиционную культуру с "большой буквы" (художественные ценности) [6]. Эта модель, на наш взгляд, может стать основой работы, направленной на приобщение студентов к иной картине мира.

Применительно к методике преподавания русского языка как иностранного особо значимым является ориентация на преодоление культурного барьера, создаваемого национально-специфическими особенностями культур-коммуникантов (см. работы В. Елизаровой, С. Г. Тер-Минасовой, Р. Р. Тазетдиновой, Ю. Е. Прохорова и др.).

С. Г. Тер-Минасова к компонентам культуры, несущим национально-специфическую окраску, относит следующие:

а) традиции (или устойчивые элементы культуры), а также обычаи (определяемые как традиции в "соционормативной" сфере культуры) и обряды (выполняющие функцию неосознанного приобщения к культуре, господствующей в данной системе нормативных требований);

б) бытовую культуру, тесно связанную с традициями, вследствие чего ее нередко называют традиционно-бытовой культурой;

в) повседневное поведение (привычки представителей некоторой культуры, принятые в некотором социуме нормы общения), а также связанные с ним мимический и пантомимический (кинестический) коды, используемые носителями некоторой лингвокультурной общности;

г) "национальные картины мира", отражающие специфику восприятия окружающего мира, национальные особенности мышления представителей той или иной культуры;

д) художественную культуру, отражающую культурные традиции того или иного этноса [7, с. 27-28].

Предложенная дифференциация национально-культурных компонентов может составить основу культурологической работы на занятиях по русскому языку со студентами-инофонами по следующим направлениям:

1) знакомство с национальными традициями, обычаями и обрядами (краеведческий аспект);

2) знакомство с особенностями бытовой культуры другого народа, поведенческой культурой (обеспечивает социально-бытовую адаптацию);

3) знакомство с произведениями искусства, аккумулирующими духовный опыт народа и отражающими специфику его менталитета.

Рассмотрим формы работы, обеспечивающие овладение национально-культурным кодом, на занятиях по русскому языку со студентами-иностранцами, обучающимися в украинских вузах, на примере комплекса заданий к тексту, содержащему краеведческую информацию. (Под краеведческой информацией будем понимать географическую, этнографическую, топонимическую информацию, касающуюся определенной территории, а также информацию историко-культурного характера, в частности информацию о традициях, обычаях и обрядах определенного народа). Следует отметить, что специфика такой работы с иностранными студентами, приехавшими на учебу в Украину, состоит в том, что тексты по краеведению

для этой аудитории должны содержать информацию об особенностях не только русской, но и украинской культуры. Поликультурное пространство украинского вуза побуждает студента-инофона к познанию не только культуры носителей языка обучения, но и культуры страны обучения.

Существуют различные методические приемы презентации, закрепления и активизации краеведческой информации с помощью языкового материала, например: 1) объяснение лексического фона; 2) наличие дополнительного зрительного и вербального рядов; 3) выявление страноведческого (краеведческого) содержания текста; 4) системное и комплексное комментирование текста и т.п.

Комплексный анализ текста краеведческого содержания предполагает те же формы работы, что и с другими текстами социокультурного характера. Ниже приведены задания, снимающие культурологические, языковые трудности; вопросы, выявляющие степень общего понимания содержания краеведческого текста, понимания его фактического содержания.

Предтекстовые задания (направлены на выработку механизмов чтения, на развитие языковой догадки, на расширение потенциального словаря, в том числе и за счет формирования навыков семантизации культурологически окрашенных слов в контексте).

1. Прочитайте и переведите слова, назовите общие лексические темы, которые их объединяют: калина, ива, дуб, тополь, вишня, барвинок, бархатцы; кукушка, аист, журавль, ласточка, соловей.

2. Знакомы ли вам слова обряд, обычай, орнамент, берегиня? Что они обозначают?

3. Назовите общий корень в словах. Поставьте к каждому слову вопрос. Определите, к какой части речи они относятся. Приведите пример употребления слов символика, символизировать, символический, символ; святой, святыня, священный; вышивка, вышиванка, вышивальщик, вышивать, вышитый.

4. От данных глаголов образуйте существительные, которые обозначают процесс. Образец: создать - создание, спасти - спасение.

Сохранить, применить, определить, изобразить, приблизить, украсить, представить, направить, олицетворить, использовать, вышивать.

5. Образуйте существительные от прилагательных по образцу. Образец: современный - современность.

Честный, вечный, мощный, праздничный, гармоничный, духовный, растительный.

6. Запишите существительные и прилагательные в нужной падежной форме. Укажите падеж.

Символ (Украина), святыня (украинский народ), образ (народное творчество), название (вышитая рубашка), знак (огонь), символика (цвет), дерево (жизнь); использовать в (обряды), вышивать на (рубашки), применяться на (вышивки).

7. Вспомните, что такое причастие. Охарактеризуйте слова обращаясь, благословляющая, опущенные, поднятые, изображены, направлены, сдержанный.

8. Образуйте географические названия по образцу. Образец: Сумы - Сумщина.

Полтава, Киев, Житомир, Луганск, Днепропетровск, Чернигов, Херсон, Тернополь, Харьков.

9. Найдите и покажите на карте Правобережную Украину, Левобережье, Слобожанщину, Полесье, Подолье, Бойковщину, Гуцульщину, Закарпатье, Буковину.

Притекстовые задания (студенты получают целевую установку на извлечение информации, помогающую понять содержание текста).

1. Прочитайте текст, постарайтесь понять его содержание. Значение новых слов выясните по словарю.

Украинская вышиванка

Каждый народ имеет народные символы. Называя народный символ, можно узнать, о какой стране идет речь. Так, когда мы говорим "клен", то знаем, что это символ Канады, "береза", "ромашка" - символы России.

Народные символы Украины - это святыни украинского народа. В украинской графике используются символы и образы из песенного народного творчества, из легенд, которые используются в обрядах и обычаях. Их вышивают на рубашках, полотенцах и т. п.

Народные символы Украины делятся на растительные и животные. К растительным символам относятся калина, ива, дуб, тополь, вишня, барвинок, бархатцы. Они издавна олицетворяют красоту Украины, духовную мощь народа, подчеркивают любовь к родной земле. Животные символы - это конь, птицы (кукушка, аист, журавль, ласточка, соловей).

Неотъемлемым атрибутом национальной украинской культуры является вышиванка. Вышиванка - разговорное название традиционной украинской вышитой рубашки. Для украинцев вышиванка - символ здоровья, красоты, счастливой судьбы, честности, любви, праздничности; оберег.

Изготавливались вышиванки из полотна домашней работы. На вышиванках применялись традиционные символические орнаменты: геометрические (считаются самыми древними), растительные, животные.

На Правобережной Украине предпочитали геометрический узор, на Левобережье - растительный. Традиционные мужские символы - знаки огня (ромбическая решетка), знаки солнца - ромб с отростками-лучами или прямой крест. Традиционный женский символ - берегиня (или как ее еще называют "царица", "мать мира"), фигурка с поднятыми руками (обращающаяся к небу) и с опущенными - как будто благословляющая. Еще один женский символ похож на букву Х - это начертание руны "урожай". Вышивается также косой крест - знак Луны.

Украинские вышиванки хоть и имеют общий стиль, но все же отличаются в разных регионах. Так, на Волини, Полесье и Бойковщине встречаются вышиванки одного цвета. На Киевщине и в Полтаве на вышиванках изображены элементы природы. На Гуцульщине и Подолье на вышиванках изображены геометрические орнаменты.

Символику форм конкретизувала символика цвета. В орнаментах преобладают черный и красный цвета с добавлением синего, зеленого, желтого (золотого). Такой тип вышивки мог символизировать не только труд земледельца в зоне лесостепи с наличием рек, озер, но и определенную гармоничность в отношениях человека с природой и человеческих взаимоотношениях; силу, мощь; рост. С изображениями ромба и двух линий могли связываться определенные представления о календаре, четырех временах года, между рождением и смертью (две линии).

Своя история есть и у слобожанской вышивки. Слобожанщина заселялась в XVII веке, поэтому коренных традиций вышивания здесь не было: люди эмигрировали сюда со всех концов Украины. Самое большое влияние на вышивку Слобожанщины оказала соседняя Полтавщина, для которой характерны растительный орнамент с его основным символом - деревом жизни и геометрический орнамент с глубокой земледельческой символикой.

Одна из особенностей слобожанской вышивки - дерево жизни на рушниках: своеобразная летопись рода, история семьи вышивальщика. Под деревом на рушниках вышивают полосу - она символизирует потусторонний мир. В основе дерева - вазон или стилизованные корни. Как правило, нижние ветки дерева жизни с плодами или цветами опущены вниз - к потустороннему миру. По мере приближения к верхушке ветви на дереве жизни приподнимаются, на самой верхушке направлены вверх к небу, что символизирует вечность жизни. На среднем и верхнем ярусе ветвей располагали птичек - посланцев неба. Слобожанская вышивка отличается не только символикой, но и сдержанным цветовым решением: шитье красным по белому, черным по белому, белым по красному и пастельные оттенки цветов.

Вышиванки передавались из поколения в поколение, из рода в род, сохранялись как реликвии [по 8, 9].

Послетекстовые задания (выводят студента уже на более высокий уровень восприятия - уровень смысла).

1. Закончите предложения.
2. Народные символы Украины - это . . . .
3. Народные символы Украины делятся на . . . .
4. К растительным символам относятся . . . .
5. Животные символы - это . . . .
6. Неотъемлемым атрибутом национальной украинской культуры является . . . .
7. Для украинцев вышиванка - . . . .
8. На вышиванках применялись . . . .
9. На Правобережной Украине предпочитали . . . , на Левобережье - . . . .
10. Традиционные мужские символы - . . . .
11. Традиционный женский символ - . . . .
12. Символику форм конкретизировала . . . .
13. В орнаментах преобладают . . . .
14. Самое большое влияние на вышивку Слобожанщины оказала . . . , для которой характерны . . . .

14. Одна из особенностей слобожанской вышивки - ...
15. Вышиванки передавались ...
2. Ответьте письменно на вопросы.
  1. На какие две группы делятся народные символы украинцев?
  2. Какие вы знаете растительные символы украинцев?
  3. Что относится к животным символам?
  4. Что является неотъемлемым атрибутом национальной украинской культуры?
  5. Что такое вышиванка?
  6. Что символизирует вышиванка для украинцев?
  7. Какие орнаменты применялись на вышиванках?
  8. Какие орнаменты предпочитали на Правобережной Украине? На Левобережье?
  9. Какие цвета используют в вышиванках? Что они обозначают?
  10. В чем особенность слобожанской вышивки?
3. Составьте назывной план текста. Перескажите текст по плану.

Заметим, что краеведческий материал - это, прежде всего, информация, которая может и должна сопровождаться наглядным материалом: иллюстрациями, картинками, фотографиями и т.д. Поэтому логичным завершением знакомства с народными символами Украины, в частности с украинской вышиванкой как феноменом собственно украинской культуры, будет экскурсия в краеведческий музей или музей декоративно-прикладного искусства с последующим написанием сочинения творческого характера.

Как показывает опыт, активное использование краеведческих текстов на занятиях по русскому языку как иностранному является эффективным средством формирования культурологической компетенции обучающихся, а также средством развития других видов речевой деятельности.

1. Пассов Е. И. Развитие индивидуальности как цель иноязычного образования [Электронный ресурс] / Е. И. Пассов. - Режим доступа : http://www.gramota.ru/mag_arch.html?id=207.

2. Практическая методика преподавания русского языка на начальном этапе / Н. С. Власова, Н. Н. Алексеева, Н. Р. Барабанова и др. - М. : Русский язык, 1990. - 230 с.

3. Михайлова С. Н. Формирование культурологической компетенции учащихся как одна из важнейших задач обучения иностранному языку в современной школе [Электронный ресурс] / С. Н. Михайлова. - Режим доступа : http://www.ezhva-licey.ru/teachers/nmr/metodich_razrabotki/formir_kompetencii.

4. Шатилов С. Ф. Некоторые актуальные теоретические вопросы профессионально направленного обучения иностранному языку в педагогическом вузе / С. Ф. Шатилов, Ю. В. Еремин // Профессионально направленное обучение иностранному языку в педагогическом вузе. - Л., 1985. - С. 3-16.

5. Халеева И. И. Некоторые проблемы обучения межкультурной коммуникации на основе когнитивного подхода / И. И. Халеева // Психолингвистика и межкультурные взаимоотношения : тезисы докладов X Всесоюзного симпозиума по психолингвистике и теории коммуникации (Москва, 3-6 июня, 2001). - М. : Институт языкознания, 2001. - С. 310-312.

6. Hammerly H. Synthesis in Second Language Teaching [Text] / H. Hammerly // Second Language Publications, 1982.
7. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация : учебное пособие / С. Г. Тер-Минасова. - М. : Слово/Slovo, 2000. - 624 с.
8. Когутич Татьяна. Символы украинской вышиванки [Электронный ресурс] / Татьяна Когутич. - Режим доступа : http://vish.ucoz.ua/publ/simvoly_ukrainskoj_vyshivanki/1-1-0-5.
9. Ковальская Елена. Слобожанская вышивка может исчезнуть [Электронный ресурс] / Елена Ковальская // Вечерний Харьков. - 2013. - 26 января. - Режим доступа : <http://vecherniy.kharkov.ua/news/73642>.

ПИЛИПЕНКО-ФРИЦАК Н. А.

ОБУЧЕНИЕ СТУДЕНТОВ-ИНОСТРАНЦЕВ РУССКОМУ ЯЗЫКУ НА ОСНОВЕ РЕАЛИЗАЦИИ ЛИНГВОКРАЕВЕДЧЕСКОГО ПОДХОДА

Изучение иностранного языка в контексте культуры, впервые обусловленное в книге В. Г. Костомарова и Е. М. Верещагина "Язык и культура. Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного" [1], не только не потеряло своей актуальности в настоящее время, но и получило новое развитие. Тенденция к расширению и углублению международных контактов в различных сферах жизни общества, интеграция Украины в европейское образовательное пространство, возрастающая культуро-образующая функция образования обусловили поиск новых подходов в теории и практике преподавания иностранных языков. В этих условиях опора на культуру приобретает особую силу.

В ряду инновационных подходов к образовательному процессу, в частности к языковой подготовке, в последние десятилетия ведущую роль играет обучение иноязычному общению в контексте соизучения языка и культуры, диалога культур, межкультурной коммуникации. В центре внимания оказалась языковая межкультурная коммуникация, а взаимодействие лингвистики с другими дисциплинами привело к появлению новых междисциплинарных наук.

Усиление внимания к языку как к хранителю и транслятору культуры привело в середине 90-х годов 20-го века к появлению новой дисциплины - лингвокультурологии, исследующей проявления культуры народа, отраженные и закрепленные в языке, взаимосвязь и взаимодействие культуры и языка в процессе их функционирования.

В рамках лингвокультурологического подхода в методике преподавания русского языка как иностранного большое внимание уделяется проблеме приобщения иностранных студентов к различным формам национальной культуры, историческим фактам, воплощающим в себе основы мировоззрения народа. Комплекс этих сведений обозначают словом страноведение, а методику преподавания этих сведений при изучении иностранного языка - лингво-

страноведение. Иными словами, лингвострановедение - знакомство с фактами национальной культуры и истории через изучение языка. Тем самым наряду с овладением иностранным языком происходит усвоение культурологических знаний и формирование способности понимать ментальность носителей иноязычной культуры. Образовательная ценность лингвострановедения заключается в том, что знакомство с культурой и историей страны обучения происходит путем сравнения и постоянной оценки имевшихся ранее знаний и понятий с вновь полученными, со знаниями и понятиями о своей стране. В условиях собственной культуры создается прочная иллюзия своего видения мира, образа жизни, менталитета и т. п. как единственно возможного и, главное, единственно приемлемого. Только выйдя за рамки своей культуры, то есть столкнувшись с иным мировоззрением, мироощущением и т.п., можно понять специфику своего общественного сознания, можно "увидеть" различие культур [2, с. 33-34].

Е. М. Верещагин и В. Г. Костомаров сформулировали важность преподавания курса лингвострановедения следующим образом: "Две национальные культуры никогда не совпадают полностью, - это следует из того, что каждая состоит из национальных и интернациональных элементов. Совокупности совпадающих (интернациональных) и расходящихся (национальных) единиц для каждой пары сопоставляемых культур будут различными. Поэтому неудивительно, что приходится расходовать время и энергию на усвоение не только плана выражения некоторых языковых явлений, но и плана содержания, т.е. надо вырабатывать в сознании обучающихся понятия о новых предметах и явлениях, не находящих аналогии ни в их родной культуре, ни в их родном языке. Следовательно, речь идет о включении элементов страноведения в преподавание языка, но это включение качественно иного рода по сравнению с общим страноведением. Так как мы говорим о соединении в учебном процессе языка и сведений из сферы национальной культуры, такой вид преподавательской работы предлагается назвать лингвострановедческим преподаванием" [1, с. 30].

В процессе обучения иностранному языку элементы страноведения сочетаются с языковыми явлениями, которые выступают не только как средство коммуникации, но и как способ ознакомления учащихся с новой для них действительностью. Наряду с овладением иностранным языком происходит усвоение культурологических знаний и формирование способности понимать ментальность носителей другого языка. Как отмечает Тер-Минасова, "Каждый урок иностранного языка - это перекресток культур, это практика межкультурной коммуникации, потому что каждое иностранное слово отражает иностранный мир и иностранную культуру: за каждым словом стоит обусловленное национальным сознанием (опять же иностранным, если слово иностранное) представление о мире" [2, с. 25].

Одним из важнейших приоритетов в современной методике преподавания иностранных языков является социокультурная направленность, способствующая включению учащихся в диалог культур, формированию компетенции

межкультурного общения, лингвострановедческой компетенции, а также с формированием у студентов установок на толерантное отношение и поведение, что представляется особенно важным для процесса обучения иностранных учащихся в условиях языкового окружения. Сообщение иностранным студентам знаний о культуре, истории, реалиях и традициях страны, в которой они обучаются, несомненно, повышает эффективность обучения в условиях окружающей среды, усиливает мотивационный фактор в процессе усвоения языка, активизирует познавательные интересы студентов, а также способствует воспитанию положительного отношения к иноязычной культуре, изучаемому иностранному языку. В свою очередь диалог культур как результат социокультурной направленности обучения ориентируется на усиление культуроведческого аспекта приобщения студентов к культуре и истории страны обучения. Реализация принципа диалога культур способствует формированию у студентов таких необходимых для межкультурного общения качеств, как взаимная культурная толерантность, социокультурная наблюдательность, культурная непредвзятость, взаимное культурное ассоциирование (единение), речевой и социокультурный такт и вежливость.

Надо отметить, что в процессе диалога культур учащиеся начинают глубже осознавать свою собственную культуру и историю, свое мировоззрение, свое отношение к людям, к жизни. В процессе диалога культур при взаимодействии и взаимовлиянии культур происходит своего рода аккультурация, при которой иностранные студенты - представители одной культуры перенимают нормы, ценности, традиции и культурные знания представителей другой культуры (в данном случае - страны обучения). Причем знания не просто перенимаются, а в процессе такого диалога формируются культурная непредвзятость, толерантность, доброе отношение к представителям других культур.

В процессе такой аккультурации (межкультурной коммуникации) взаимодействующие стороны включаются в чужую культуру, познаются реалии и факты, которые не имеют аналогов в своей культуре и истории, вырабатывается свой взгляд. Безусловно, изучающий иностранный язык остается носителем своей собственной культуры, однако его фоновые знания обогащаются, приобретая элементы культуры страны обучения. Тем самым учащийся начинает лучше понимать и ценить собственную культуру.

Процесс формирования лингвострановедческой компетенции студентов-иностранцев при обучении русскому языку как иностранному начинается на подготовительном этапе обучения и продолжается на продвинутом этапе. Однако надо отметить, что в содержании и методике аспектного обучения русскому языку как иностранному отводится малая роль региональным факторам. Процесс обучения русскому языку как иностранному в языковой среде станет, на наш взгляд, более эффективным при использовании в учебном процессе такой методической системы, составляющими которой являются регионально-культурные компоненты. В то же время включение местного лингвострановедения - лингвокраеведения в курс русского как иностранного и

поиски инновационных способов организации лингвокраеведческого материала являются одним из путей формирования лингвокультурологической компетенции.

Еще в 1994 году в ходе работы IV Международного симпозиума по лингвострановедению отмечалось, что в число наиболее перспективных направлений преподавания русского языка иностранным учащимся все более важное место занимает краеведение [3, с. 45]. Внимание к локальному страноведению обусловлено было тем, что иностранные студенты, приехавшие в страну, обучаясь в определенном регионе, начинают познавать культуру страны, ее историю, национальные особенности и т.д. через регион, в котором находятся. В связи с этим региональной культуре как единице национальной культуры должно, на наш взгляд, уделяться большое внимание. Возрастающая роль регионального фактора приводит к необходимости изучения региона как самостоятельной социокультурной единицы. Учет краеведческой информации является целесообразным в решении коммуникативно-познавательных задач обучения.

Лингвокраеведение имеет те же цели и задачи, что и лингвострановедение (обеспечение коммуникативной компетенции в актах межкультурной коммуникации, прежде всего через адекватное восприятие речи собеседника и понимание оригинальных текстов), но применительно к одному отдельному региону - району, городу, улице. Учитывая имеющиеся определения лингвострановедения, лингвокраеведение можно определить следующим образом: лингвокраеведение - это знакомство с традициями, историей и культурой, населением, особенностями природы и ландшафта какой-то отдельной части страны (региона) в процессе изучения иностранного языка с целью формирования коммуникативных умений и лингвокраеведческой компетенций обучаемых. Лингвокраеведческая компетенция может быть рассмотрена как система усвоенных знаний о локальной культуре и совокупность лингвокраеведческих умений, позволяющих осуществить речевую деятельность на иностранном языке применительно к культурному пространству города, края, района, что будет готовить студентов к межкультурной коммуникации, к участию в диалоге культур О. М. Отменитовой [4, с. 32].

На практических занятиях по русскому языку с целью формирования коммуникативных умений представляется возможным ознакомление иностранных учащихся с традициями, историей и культурой, с национальными особенностями отдельно взятого города, района, региона и даже отдельно взятой улицы. Ведь у каждого города, района, поселка, улицы своя история, порой восходящая к легендам.

При включении национально-культурного регионального компонента в содержание обучения русскому как иностранному языку необходимы адекватные средства для его усвоения. Такими средствами могут быть, прежде всего, аутентичные материалы: литературные и музыкальные произведения, предметы исторической и современной действительности и их

иллюстративные изображения; достижения музейной педагогики - выделение уровней духовной культуры и стадий эстетического развития; инновационные формы и способы организации регионального лингвокраеведческого материала - выделение историко-культурных зон, которые в методической интерпретации трансформируются в учебно-тематические культурные зоны и представлены в виде учебных текстов. Работа с такими текстами позволяет эксплицировать национально-культурные факты данного региона и способствует социокультурной адаптации и межкультурной коммуникации иностранных студентов.

Для реализации поставленной цели для иностранных студентов продвинутого этапа обучения были разработаны учебно-методические материалы по русскому языку, являющиеся частью аспекта Лингвоукраиноведение и состоящие из 5 уроков (тем):

1. Сумская область - край, овеянный легендами и славой.
2. История города Сумы: легенды и реальность.
3. Исторические места и памятники города Сумы.
4. Город Сумы сегодня.
5. Жемчужины Сумской области.

Отбор дидактического материала осуществлялся с учетом его региональной обусловленности, значимости и специфики аспектного преподавания.

На каждом уроке студентам был предложен адаптированный текст по изучаемой теме, содержащий лингвокраеведческие знания о городе Сумы и Сумской области, словарь с переводом на английский язык, упражнения и домашнее задание. Одновременно использовались наглядные средства: фотографии, карты, иллюстративный материал, реальные артефакты и показывались учебные фильмы, включающие сведения о локальной культуре Сумской области. Иллюстративному материалу при изучении аспекта лингвокраеведения отводится особая роль: новые слова, особенно безэквивалентные лексические единицы, целесообразно семантизировать как средствами английского языка, так и с помощью опорных фотографий, рисунков. Адекватная зрительная семантизация приводит не только к правильному усвоению лексической единицы русского языка, но и повышению эффективности учебной работы.

С целью формирования у иностранных студентов лингвокраеведческой компетенции о нашей области, ее культуре и истории была разработана система языковых и речевых заданий и упражнений. Языковые упражнения направлены на осмысление языкового материала, преодоление грамматических трудностей, формирование языковых навыков; лексические упражнения помогают снять препятствия в овладении новым материалом, сформировать парадигматические связи слов.

Речевые упражнения обладают собственно коммуникативной значимостью и направлены на развитие и закрепление собственно речевых и мыслительных навыков и умений, на обеспечение понимания прочитанного и на развитие умений репродуцировать текст.

Для включения студентов в диалог культур была проведена работа по сравнительному изучению краеведческой информации стран, которые участвуют в диалоге: рассматривалась локальная культура Сумской области в сравнении с культурой регионов, из которых прибыли студенты. На занятиях учащимся предлагаются задания, отвечающие тематике диалога культур: задания сравнительно-сопоставительного характера, которые помогают студентам понять и глубже осознать особенности культуры и истории своей собственной страны, побуждают студентов к активному поиску аналогичной информации о своей собственной стране, городе, значимом историческом или культурном событии, известных людях и т.д., а также нацеливают на презентацию и анализ этой информации.

Помимо традиционных форм проведения аудиторных занятий были использованы уроки-экскурсии по городу, занятия в музеях города. Данные формы работы способствовали активизации познавательного интереса студентов, а также усилению мотивационного фактора в процессе усвоения языка, что привело к более высокой эффективности обучения в условиях языковой среды. Данные формы работы позволили включить в учебный процесс реальный индивидуальный опыт студентов в межкультурном общении, вступить в аутентичное межкультурное взаимодействие с представителями изучаемого лингвокраеведения.

На наш взгляд, лингвокраеведению еще предстоит внести свой вклад в обеспечение социокультурной компетенции и диалога культур при обучении русскому языку как иностранному, поскольку лингвокраеведение является уникальным средством обучения межкультурной коммуникации и подготовке к ней; процесс обучения русскому языку как иностранному в языковой среде станет более эффективным при использовании в учебном процессе методической системы, составляющими которой будут регионально-культурный компонент, инновационные формы и способы организации лингвокраеведческого материала, обучение иностранных студентов в контексте диалога культур.

---

1. Верещагин Е. М., Костомаров В. Г. Язык и культура. Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров. - М.: Изд-во Русский язык, 1990. - 233 с.

2. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация: (Учеб. пособие). - М.: Слово/Slovo, 2000. - 624 с.

3. Богданова Л. И. К проблеме диалогического взаимодействия культур на уроках русского языка как иностранного / Л. И. Богданова // IV Международный симпозиум по лингвострановедению: материалы международного симпозиума по лингвострановедению, 4-6 февраля 1994 г., Москва. - Изд-во Института русского языка имени А. С. Пушкина, 1994.

4. Отменитова О. М. Формирование лингвострановедческой компетенции иностранных учащихся подготовительного факультета в процессе их самостоятельной работы (Тех. ВУЗ) / О. М. Отменитова: автореф. дис... канд. пед. наук. СПб., 1996. - 19 с.

СКВАРЧА О. Н.

К ВОПРОСУ О ПСИХОЛИНГВИСТИЧЕСКИХ И СОЦИАЛЬНЫХ АСПЕКТАХ УПОТРЕБЛЕНИЯ СУРЖИКА

Украинский язык на протяжении многих веков был поставлен в такие условия, что можно только удивляться, как он выжил и сохранился вообще. Наложённое ещё во второй половине XVII в. табу бременем лежало на нем почти до конца XX в. Понятно, что многовековое унижение украинского языка и одновременно насаждение русского не могло не сказаться на устной и письменной речи его носителей. Украинский язык даже там, где он активно функционировал, испытал такое негативное влияние русского, что превратился в смесь украинского и русского, в суржик, который породил слова-калеки, возникшие на базе двух крупных языков.

Обычно процесс взаимопроникновения слов из одного языка в другой - закономерный процесс. В украинском языке есть немало "законных", нормированных русизмов, полонизмов, германизмов, тюркизмов, заимствований из других европейских языков. Считается, что около 10% слов нашего языка являются иноязычными заимствованиями. Однако когда слова из чужой речи употребляются бездумно, бессистемно, когда извращается их содержание и искажается звуковое оформление, это засоряет язык [3, с.23].

Языковое явление, получившее название "суржик", относится к специфической форме существования языка в Украине. Его национальную и социальную природу отражает сам термин, заимствованный из сельскохозяйственной лексики. Толковый словарь украинского языка фиксирует слово суржик в двух значениях: 1. Смесь зерна пшеницы и ржи, ржи и ячменя, ячменя и овса и т. д.; Мука из такой смеси; 2. Элементы двух или нескольких языков, объединённые искусственно, без соблюдения норм литературного языка; нечистый язык. Итак, семантическое ядро слова "суржик" объединяет два элемента значения - смешивание двух разных субстанций и понижение качества образованного в результате смешивания продукта.

Сумщина - край, где говорят на трех языках: русском, украинском и сумском суржике. Что же это за явление такое, суржик? Суржик - недостаточно изученное языковое образование, включающее элементы украинского языка в соединении с русским, распространённое на части территории Украины, а также в соседствующих с ней областях России и Молдавии. Аналогичное явление в белорусском языке называется "трасянка".

Суржик как смешанную украинско-русскую речь на основе украинских говоров, с большой долей русской лексики и несколько меньшим влиянием русского языка в грамматике можно услышать как в городской, так и в сельской местности. Разнообразные варианты суржика представляют интерес для лингвистов и изучаются ими [1, с.150].

Многочисленные ранние письменные памятники суржика относятся к XVIII веку, (то есть предшествуют появлению литературного украинского языка) и приходят с Левобережной Украины, региона, где суржик наиболее распространён и в современные дни.

Первые научные работы, посвящённые исследованию суржика как явления многопланового, появились в 1990 годах. Проблематика суржика рассматривалась в трудах Т. Возняка, Т. Кознарского, Л. Масенко, В. Труба, Я. Полищук, В. Радчук, О. Рудой, Л. Ставицкой, В. Товстенко, М. Феллера, М. Стрихи, О. Шумилова, Л. Биланюк, М. Флаера, А. Окары и других учёных-языковедов. До сих пор существуют лишь рабочие варианты определения понятия "суржик". Один из таких вариантов выработали Леся Ставицкая и Владимир Труб: "Суржик - это некодифицированный разговорно-бытовой стиль языка (речь), который возник вследствие массового продолжительного контактного украинско-русского двуязычия в его диглосной форме. Суржик возникает в результате системной интерференции на фонетическом, морфологическом, лексическом, синтаксическом уровнях; он репрезентирован цельнооформленными лексемами - суржикизмами, которые накладываются на украинскую или русскую языковую основу; проявляется на базе региональных разновидностей украинского языка как языковой код в среде индивидов различных типов языковой компетенции, в разнотипных социально-корпоративных и коммуникативных сферах" [6, с.47].

По данным Киевского международного института социологии, на суржике общается от 11 до 18% всего населения Украины: от 2,5% на Западной Украине до максимального показателя 21% в Полтавской, Сумской и Черниговской областях; в южных и восточных регионах количество носителей суржика значительно превышает долю украиноязычного населения (на юге говорят на суржике 12,4%, на украинском - 5,2%, на востоке Украины используют суржик 9,6%, а украинский - 3,7%). Суржикоязычное население во время проведения социологических опросов обычно фиксируется как украиноязычное, переписи населения вообще не фиксируют суржик как разговорный язык. Суржик не имеет какого-либо официального статуса и рассматривается украинскими властями как испорченный русизмами украинский язык, хотя он возник в эпоху, предшествующую появлению украинского литературного языка.

Человеку, не знакомому с украинским языком, понять, что такое суржик, очень трудно. Суржик улавливается исключительно на фонетическом уровне, но никак не на письменном. Суржик состоит из "русизмов" и взаимной "кальки". Выражаясь простым языком, суржик образовался в среде сельского населения в результате смешения украинских говоров с русским разговорным языком. Как правило, грамматика и произношение остаются украинскими, в то время как значительная часть лексики заимствована из русского, при этом доля заимствований варьируется в зависимости от образования и жизненного опыта носителя [3, с.12]. При этом довольно часто суржик употребляется в быту вполне образованными людьми, способными говорить и на литературном русском, и на литературном украинском (но, как правило, выходцами из села).

Выбор той или иной формы слова (русской, украинской, русской на украинский манер или украинской на русский манер) определяется исключительно по месту в отдельно взятом предложении (из соображений удобства, интонации).

Суржик широко распространен на землях, расположенных вблизи российско-украинской границы, причем по обе от нее стороны, преимущественно в сельской местности. При лингвистической близости языков смешение происходило быстро и безболезненно. Употребление суржика в повседневной речи в одинаковой степени понятно украинцам и русским. Одной из причин распространенности и устойчивости современного суржика можно считать советский интернационализм с превалированием русского языка, при котором коренное население Украины сначала училось разговаривать на украинском, а в школе читать и писать учили на русском, впоследствии армия или институты тоже требовали русского. Возможен и обратный вариант: изначально человек говорил по-русски, ибо именно на этом языке говорили в его семье, а позже, начиная со школы, ему приходилось учить "мову" [5, с.52].

Обычной средой существования гибридного языка являются малые социальные сообщества, как устойчивые (двуязычные семьи, профессионально-производственные коллективы), так и стихийные, возникающие, например, в транспорте, в магазине, в очереди к врачу. Благоприятные условия для суржика создает, конечно же, семейная коммуникация, которая является естественным дыханием человека. Именно семейный язык законсервировал этот гибрид, который может использоваться и бессознательно как основное и даже единственное средство общения, и сознательно как средство языковой игры [1, с.151].

К суржику-игре охотно обращается образованная молодежь, когда хочет войти в другой языковой образ, расширить диапазон языковых вариаций. Социологические исследования показывают, что она прибегает к суржику чаще, чем люди среднего и пожилого возраста, склонные считать его признаком низкого уровня языковой культуры. Прекрасно владея другими языковыми кодами, молодой человек предпочитает использовать суржик, чтобы получить удовольствие от собственных высказываний, потому что ему так интересно. Сознательное использование суржика несет в себе также коммуникативно-прагматические установки [1, с.151]. В определенной ситуации на суржике общаться выгодно.

Суржик - феномен не только языковой, но и - что неизмеримо важнее и глобальнее - геополитической стратегии. Это симптоматический вариант ответа на вопрос выбора Украины. Современная власть в государстве принципиально избегает ответов на кардинальные геополитические вопросы, в частности относительно ориентации на Россию или Запад. А поскольку российскую экспансию Украина испытывает на порядок сильнее, чем американо-европейскую, то и реагирует на нее податливостью языковой политики. Надо иметь в виду, что пагубное влияние на наш язык имеют не только сами русизмы, т. е. ненормированные, фонетически или морфологически искаженные

лексемы, но и другие факторы, которые деформируют наш язык, расшатывают его изнутри, нивелируют его специфические особенности и признаки - все то, что определяет его самодостаточность как отдельного языка, лишает способности противостоять российскому влиянию [2, с.26].

Языковой основой суржика является украинский язык, содержащий значительное количество заимствованных слов, которые передавались из поколения в поколение, но оформленные по нормам украинского языка. Это явление наблюдается на разных уровнях языковой системы: в фонетике - это нарушение орфоэпических норм (територія, серія), в лексике - употребление русизмов (врач - лікар, накінець - нарешті, площадка - майданчик, слідуючий - наступний), в семантике - использование слов в несвойственном для них в украинском языке значении (неділя вместо тиждень), в грамматике - замена норм украинского языка русскими (два сини - два сина, через хворобу - із-за хвороби). Среди отклонений от литературной нормы доминирует ненормативное употребление слов, которые поддерживаются орфоэпическими нормами русского языка (дочка, новий); значительное количество русизмов (конечно, даже, все равно), нарушение грамматических норм при формообразовании (в окончаниях глаголов 1 лица: слухаєм, бачим); образование отчеств: Петровна; образование прилагательных сравнительной и превосходной степени: самий високий, більш висока; окончания существительных в творительном и предложном падежах ед. ч.: весной, коньом, по селам, по понеділкам; склонение числительных: семидесяти; отсутствие чередований: на руці, в бібліотеці; использование русских моделей: дякую Вас, нанести удар, екзамен по...).

Таким образом, продолжается суржикизация страны, суржикизация населения, языка, грамматики языка. Все, в том числе и немало носителей суржика, понимают, что употребление его не характеризует положительно индивида. И все же ответ на вопрос, существует ли хоть какая-то граница, не переходя которую, суржик может иметь определенное оправдание, отсутствует. И понятно почему: прорастает он лишь в условиях, когда страна, а вместе с ней и ее язык, попадают в подчинение другой стране, другому народу, другому языку. В этом случае речь метрополии имеет разрушительную роль: деформирует язык, уничтожает, вытесняет, значит, разрушает и саму душу народа, из которой вдруг начинает прорастать этот языковой гибрид - суржик. И тем успешнее это происходит, чем ближе друг к другу языки, в неравном взаимодействии которых и создается этот языковой симбиоз [3, с.12]. Нам, нашей нации, еще предстоит входить в силу, поэтому спрогнозировать нетрудно: борьба с суржиком будет у нас тяжелой и долгой. Он исчезнет тогда, когда нация вырастет.

Суржик "восточников", в частности слобожан, - это особое явление, ведь жители пограничных с Россией украинских областей чувствуют генетическое родство с русскими. Мы не можем игнорировать тот факт, что многие переселенцы, от которых происходят жители современной Слобожанщины, были русскими. Представляется обоснованным тот факт, что сумчане выбирают русский язык для общения. Однако использование суржика в таком случае

еще более недопустимо, ведь при его употреблении разрушается первооснова, генокод не только украинского, но и русского языка. Кроме того, индивид может сам выбирать, на каком языке общаться, - так же, как он решает, противостоять или потакать суржиковязычной коммуникации [4, с. 102]. А пока из уст земляков мы слышим такие слова: да, не, всігда, надо, скіки время, добре утро, осьде, у городі, до бабушкі... Или предложения: Як діла? Шо ти щас робиш? Хвате балакати, треба робити. Всех дел не переробиш. В децтве я любила гуляти в жмуркі. Мама насипала борща. Наколоти мені чая. Я утром проснулась позно. Він спішив, но трошкі опоздав. Як тобі не стидно, бессовісна ти. Вона читає бистро. Мамка робе съодні до пяті. Я уверена, шо ти подробенстей не знаєш. Я ничего не понимаю. Хоч би один человек пришов - никого нема. - Я ж казав тобі, шо никто не прийде. Скучаю за папой. Ти обратно не виучив урокі? В цьом году такий хороший урожай яблук. Ви на следущей встаете? Остановіть мені, пожалуста, возле децково садіка. Уточним, что все безударные "о" следует произносить как краткий звук "а".

Языковая свобода - важная составляющая свободы личностной, неоспоримым фактом является то, что личностная реализация без языкового самоутверждения невозможна. К сожалению, в нашем регионе наблюдается значительное снижение уровня языкового, культурного и национального сознания, которое, прежде всего, связано с языковым равнодушием. Нежелание большинства жителей города следить за культурой своей речи привело к тому, что интерферирующие компоненты укоренились в системе территориального говора города, а язык превратился в собственно суржик.

Суржик - не только показатель слабости, но и наоборот, показатель живучести нашего народа. С одной стороны, он засоряет, разрушает наш язык, но с другой - служит как бы щитом, который выставляет правдивая украинская речь (прежде всего - литературная), защищаясь от окончательного уничтожения [2, с.27].

Следовательно, в такой атмосфере суржик чувствует себя свободно. Паразитирует он на комплексе именно малорусской (а не украинской) неполноценности, одной из примет которой и является подчинение другому языку, другой культуре, которые по ошибке считаются лучше, выше. И, так сказать, инстинкт "стадности" также играет здесь свою роль. "Другие говорят на суржике, а чего я буду выделяться?" Или: "Говорю, как все".

Учитывая массовость поражения, есть все основания утверждать, что наши призывы хранить и беречь свой язык, культуру и обычаи еще долго не достигнут цели. Стоит помнить: приспособление людей к суржику имеет различные побуждения и причины, т. е. полностью здесь возможны и оправдательные мотивации. А кроме того, не следует забывать: суржик - болезнь. Разумно было бы упрекать кого-то в наличии у него болезни? Другое дело - упрекать за нежелание вылечиться от нее. Но и в этом случае упрекать кого? Отдельного человека, государство, власть? Не верьте, будто от индивида ничего не зависит. А носители суржика недоумевают, аргументируя свое право на употребление смеси украинского и русского языков: "Хіба ви мене не

понімаєте?"

И не каждого убедит аргументация относительно того, что если это "всю равно", то почему же тогда люди прилагают усилия к тому, чтобы суржика из того же ячменя и ржи не было, чтобы зерно каждой культуры было чистым. Этим иллюстрируется невозможность однозначно категорического отношения к суржику. Как явление, как тяжелая болезнь языка он, конечно, заслуживает осуждения. Но следует подчеркнуть: суржик как явление не следует отождествлять с конкретными носителями суржика. Здесь, действительно, разные причины и варианты. Есть такие носители суржика, которые сознательно вытравливали из себя украинский язык, ошибочно полагая, что суржик - это русский язык, есть непроизвольные носители суржика (и их больше), которые уже усвоили его как родовое наследство (часто в одной и той же семье общаются на однородном суржике разных поколений), есть такие, которые обращаются к суржику потому, что просто не знают форм литературных; есть те, которые, хорошо зная литературные формы, все же оперируют суржилом, чтобы "не выделяться"; есть те, в языке которых суржик показывает, что они находятся на пути от украинского языка к русскому, но есть и те, чей суржик - это ступень в их постепенном возвращении от русского к родному украинскому языку, и есть те, которые видят в нем сомнительную нормальность, наконец, очень многие, которых все это совершенно не беспокоит, - именно какая разница. Уже это многообразие вариантов доказывает, что если кто-то настаивает на требовании стерильного отношения к языку, то делает он так по крайней мере неразумно [5, с.56].

Да, суржик - зло, но работать с его носителями надо с исключительной тактичностью. Просто запретить его нельзя, потому что, считаясь с общественной требовательностью, почти всем придется начать изучение литературного языка.

Какие уроки мы должны извлечь? Да, суржик живуч, настолько живуч, что надо бороться не столько с ним, сколько с обстоятельствами и условиями, его питающими. Утвердятся в Украине ориентиры национального государства, получат реальный приоритет, общегосударственную поддержку и поощрение украинская культура и украинский язык, мы будем уверены, что в условиях вот такого нормального, здорового кульга родного языка суржик будет отступать и отступать, вплоть до своего полного, пусть и в весьма отдаленных от нас временах, исчезновения [2, с.28].

Все, сказанное выше, касается соответствующей общегосударственной атмосферы, создания которой еще надо добиться. Но другое дело - конкретные говорящие, отказ которых от суржика в основном зависит от их собственной воли, личной готовности избавиться от нерешительности или лени духа. Никто не запрещает задуматься над этим уже сегодня, переступить дефицит в стране надлежащей общественной мотивации полезности и нужности подобных действий и шагов.

На самом деле, тех, кого волнует проблема суржика, сегодня не так мало. Еще больше тех, которые готовы заняться этой проблемой, лишь бы

чувствовать хотя бы минимальную государственную или общественную поддержку и поощрение. На данном этапе развития общества суржик - явление переходное, преходящее, неприятная остановка на пути к качественному овладению одним из самых совершенных языков мира - украинским языком.

1. Андрусів С. Страх перед мовою як психокомплекс сучасного українця // Сучасність. - 1995. - № 7-8. - С. 150-151.
2. Захарків О. Годі говорити - пора діяти (про гостроту культуромовної проблеми в Україні) // Педагогічна думка. - 2006. - № 2. - С. 22-28.
3. Масенко Л. Суржик як соціолінгвістичний феномен // Українське слово. - 2007. - № 4. - С. 12.
4. Михайлюк Л. М., Матвєєва В. А. Психолінгвістичні аспекти вживання суржику (на прикладі мовлення носіїв деформованої говірки м. Лебедина Сумської області) // Філологічні науки. - Суми, 2008. - С. 98-104.
5. Труб В. Явище суржику як форма просторіччя в ситуації двомовності // Мовознавство. - 2000. - № 1. - С. 46-58.
6. Українсько-російська двомовність. Лінгвосоціокультурні аспекти: зб. наукових праць. - Київ : "Пульсари", 2007. - 77 с.

ДЕГТЯРЕВА Т. О., ШЕВЧЕНКО І. М.

ВЗАИМОСВЯЗЬ И ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ЯЗЫКА И КУЛЬТУРЫ В МЕТОДИКЕ ПРЕПОДАВАНИЯ РУССКОГО КАК ИНОСТРАННОГО

Методика обучения русскому как иностранному (РКИ) - самостоятельная педагогическая дисциплина о законах и правилах обучения языку, о способах овладения языком, а также об особенностях образования и воспитания средствами языка.

Как писал А. А. Леонтьев: "Предмет методики обучения русскому языку как иностранному - оптимальная система управления учебным процессом, т. е. система, направленная на наиболее эффективное овладение учащимися русским языком" [5, с.63].

Описание русского языка с целью его преподавания иностранцам - отдельная отрасль педагогической грамматики с определенными особенностями.

Если сравнить грамматические правила русского языка, представленные в школьном учебнике, учебнике для иностранцев и в академическом издании, то можно увидеть отличия в подаче материала.

Приведем простой пример. Тема "Виды глагола" в учебных пособиях всех трех типов рассматривается по-разному. В школьном обучении объяснение строится таким образом, чтобы учащийся мог определить вид глагола в тексте, задавая вопросы Что делать? Что сделать?

В академической грамматике подробно излагаются сведения о способах глагольного действия. В учебнике же для иностранных студентов изложение построено иначе и содержит перечень правил употребления глаголов совершенного и несовершенного вида; приводятся слова-сигналы, которые помогают иностранцу правильно выбрать вид глагола.

Различаются представления о границах грамматики. Например, тема "Глаголы движения" всегда входит не в лексические пособия для иностранцев, а в грамматические. В школьном учебнике эта тема отдельно не рассматривается.

Академическое описание ставит целью обнаружить как можно больше языковых единиц и установить системные связи между ними. В трудах этого направления ценится выявление различных групп (типы словоизменения, схемы предложения и т. п.). В то же время функционирование единиц оказывается на заднем плане. Поэтому в некоторых случаях академическое описание не помогает научить правильно употреблять слово или грамматическую форму (например, знание всех видовых значений глагола не позволяет сделать верный выбор вида, допустим, при сообщении о факте действия: Я читал об этом или Я прочитал об этом).

В настоящее время первое место среди методов обучения русскому языку как иностранному принадлежит коммуникативному методу (название предложено Е. И. Пассовым). Его целью является развитие у учащихся умений решать коммуникативные задачи средствами иностранного языка, свободно общаться с его носителями. Язык усваивается во время естественного общения, организатором и участником которого является преподаватель. При этом студент выступает субъектом данного общения и постоянно должен действовать.

Широкое развитие получило направление исследований, ориентирующее на обучение межкультурному общению и отражающее интерес учащихся к культуре и образу жизни носителей языка. Преподаватель стремится формировать у учащихся представление о языке как отражении социокультурной реальности, национальной и общечеловеческой.

Для подлинного общения с носителями других языков недостаточно правильно и корректно пользоваться языковым материалом неродного языка. Необходимо знание социальных отношений совместно действующих субъектов, т. е. наличие лингвострановедческих и страноведческих знаний, реализующих идею естественности общения.

Полное взаимопонимание между коммуникантами предполагает не только усвоение языка, но и знание культуры. Поэтому следует научить студентов "видеть в языке отражение характера народа, его представлений, симпатий и антипатий, сформировать умение творчески пользоваться этой... информацией в межкультурном общении" [6, с. 347]. По словам Д. С. Лихачева, "национальное своеобразие сближает нации, а не разъединяет их" [4, с. 287].

Отметим две тенденции, которые наметились в интерпретации фактов культуры в учебных целях.

Согласно первой тенденции, преподаватель идет от фактов языка к фактам культуры. Такой подход к знакомству с фактами культуры разрабатывается в рамках лингвострановедения. Основными объектами рассмотрения при этом являются: безэквивалентная лексика; фоновые знания, присущие носителям языка и отсутствующие или иначе трактуемые в иноязычной культуре; невербальные средства общения, отражающие особенности национальной ментальности носителей языка; тактики речевого поведения в различных ситуациях межкультурного общения; отражение культурных традиций в художественной литературе. Культуроведческая информация при этом извлекается из самих единиц языка, а объектом рассмотрения на занятиях становятся особенности отражения в языке культуры его носителей.

Вторая тенденция в изучении языка и культуры на занятиях по практике языка рекомендует идти от фактов культуры к явлениям в языке. Эта тенденция отразила произошедшее в конце XX века смещение научных интересов в сторону изучения на занятиях, прежде всего культуры. Взаимодействие языка и культуры в рамках этого направления изучается в новой области языкознания - лингвокультурологии, которая исследует взаимосвязь и взаимодействие культуры и языка в процессе их функционирования.

Коммуникативный подход к обучению иностранному языку лег в основу коммуникативной теории обучения, рассматривающей языковую компетенцию в условиях социального взаимодействия. В методике РКИ сформировалось представление о трех видах языковой компетенции, которые должны быть сформированы у учащихся:

- 1) языковая (лингвистическая) - это знание морфологии, синтаксиса, словообразования;
- 2) речевая - это навыки и умения правильно строить речь по грамматическим моделям;
- 3) коммуникативная - это умение общаться в разнообразных ситуациях.

Положение о языковой компетенции учащихся ясно показывает, какую роль в процессе обучения иностранному языку играет грамматика: она является базой, основой всего процесса обучения. Но главная цель обучения - свободное общение на языке. Поэтому при работе над грамматикой следует развивать все виды речевой деятельности: говорение, аудирование, чтение и письмо.

Работа с учащимися, изучающими язык как родной и как неродной, существенно отличается. Носители языка уже имеют языковую компетенцию, так как они выросли в определенной языковой и культурной среде. Им необходимо только систематизировать свои знания, усвоив основные морфологические, синтаксические и словообразовательные правила. В процессе обучения студентов-носителей языка преподаватель "включает" их языковую рефлексию, т. е. направляет сознание обучаемых на осмысление своих речевых действий.

Учащиеся, воспитанные в другой культурной среде, языковой компетенцией не обладают.

Речевой компетенцией носители языка также владеют, т. е. свободно могут строить речь по правилам грамматики, а студенты-инофоны - нет.

Коммуникативный аспект, особенно межличностный, не представляет особых трудностей для носителей языка, а для студентов-иностранцев - это итог всей работы.

Таким образом, задача обучения студентов, для которых русский язык не является родным, состоит в постепенном формировании всех видов компетенции в новой языковой среде.

Процесс обучения русскому как иностранному, по мнению многих ученых-методистов, требует опоры на родной язык. Учёт особенностей родного языка, сопоставление двух языков весьма полезны и ценны: при сравнении и сопоставительном осмыслении любые языковые факты лучше воспринимаются и прочно запоминаются. Обучение неродному языку с учетом знаний о родном языке помогает прочному усвоению закономерностей изучаемого языка, его национальной специфики и способствует сознательному, рациональному изучению данного языка. Сопоставление языков позволяет:

- а) разграничить смешиваемые конструкции;
- б) установить сходство и различия;
- в) систематизировать и обобщить изучаемый учебный материал, увидеть характерные признаки предметов и явлений, глубже познать их.

Цель обучения иностранному языку - речевая деятельность на изучаемом языке. Как считает И. А. Зимняя, "в качестве основного объекта обучения в преподавании иностранного языка выступает речевая деятельность" [2, с. 52].

Одна из особенностей речевой деятельности состоит в том, что её принципы не являются предметом специального осознания. Не осознаются и те правила, по которым протекают акты речевой деятельности. Но именно эти правила составляют важнейшую часть языковой способности человека. Языковая способность состоит из иерархии компонентов, связанных правилами выбора адекватных ситуации коммуникативных средств. Овладение этими правилами и дает возможность коммуникации на изучаемом языке.

Предметом специального осознания должны быть элементы системы изучаемого языка, которые выполняют важную роль в реализации коммуникативного намерения.

По Л. С. Выготскому, обучение неродному языку происходит "сверху вниз - от сознательной работы с языком к употреблению элементов языка и их комбинаций в коммуникативных ситуациях" [1, с. 75].

В результате такой работы должна быть выстроена (сформулирована) функциональная система, служащая для передачи значений. Аналитическая работа над элементами системы родного и изучаемого языков и правилами их функционирования имеет смысл только тогда, когда результатом этой работы оказывается формирование названной системы. Базой этой функциональной системы является система изучаемого языка.

Оптимальным путем обучения иностранному языку является такой путь, когда происходит "осознание грамматической структуры родного языка,

которая в дальнейшем может быть автоматизирована и перенесена на иностранный язык" [3, с. 36]. При обучении речевой деятельности на иностранном языке возникает проблема сопоставления систем родного и изучаемого языков.

Но не всякое сопоставление полезно для обучения и создания представления о том, зачем нужны в коммуникации и какие функции выполняют те или иные элементы системы изучаемого языка. Необходимым для обучения является такое сопоставление, при котором предметом сравнения являются не сами системы родного и изучаемого языков, а их функциональные нагрузки. Сформулируем некоторые общие принципы такого сопоставления.

Первый принцип - сопоставительное обозначение реалий объективного мира.

Второй принцип - коммуникативная достаточность элемента системы: передает ли он (элемент) или комбинация элементов достаточно адекватно то содержание, которое "заложено" интенцией говорящего и определено ходом коммуникативного акта.

Третий принцип - функциональное соответствие элементов родного и изучаемого языков. Системно эти функциональные способы передачи коммуникативного содержания могут не совпадать (например, порядок слов в английском вопросе и интонация в русском: Это Антон? Is this Anton?). Однако функционально они должны быть эквивалентны. Это тот случай, когда через анализ родного языка лучше, прочнее осмысливается изучаемый.

Четвертый принцип - равная семантическая "насыщенность" элементов. Этот принцип определяет уровень обобщения каждого из сравниваемых элементов.

Пятый принцип - соответствие сравниваемого элемента фоновым знаниям учащихся. На грамматическом уровне применение этих принципов относительно просто, но на уровне лексическом их реализация весьма сложна.

В разных языках слова и грамматические категории обозначают разные значения, связанные с тем, как членят мир люди данной языковой общности. Например, грамматическая категория вида глагола характерна для русского языка, полностью отсутствует в тюркских языках. Кроме того, одни и те же языковые единицы могут иметь разные признаки, по которым они выделяются.

В семантической структуре лексики разных языков наблюдаются существенные расхождения, поскольку каждый язык представляет собой своеобразную систему внешних раздражителей.

В процессе обучения обычно различают следующие явления:

а) совпадающие в русском и родном языках, которые можно переносить из родного языка в русский;

б) частично совпадающие, которые должны быть лишь скорректированы;

в) несовпадающие или отсутствующие в одном из языков явления, которые необходимо формировать.

Принципы сопоставления должны "работать" на всех ярусах системы языка, им должно соответствовать сравнение единиц всех уровней.

Таким образом, сопоставление языков должно быть подчинено главному - обучению адекватной коммуникации на изучаемом языке. Это сопоставление должно быть направлено на формирование не только системы представлений о конкретных средствах коммуникации с целью реализации коммуникативной интенции, но и на формирование определенных лингвострановедческих знаний. При таком сопоставлении языков, которое может быть названо функционально-психолингвистическим, необходимо соответствующее описание языковых систем.

Сопоставительное изучение языков, его теория и практика, принадлежит к актуальным направлениям современного языкознания. Одной из отличительных особенностей сопоставительной лингвистики является её непосредственный выход в методику обучения иностранному языку.

Некоторые исследователи считают, что необходимо сопоставлять научное описание изучаемого языка с параллельным описанием родного. Эффективность применения сопоставительного метода в практике обучения подчеркивается в трудах известных лингвистов и методистов - Ш. Бадли, О. Есперсена, Ч. Фриза, Р. Ладо, А. Н. Смирницкого, В. Н. Ярцевой.

В практике преподавания иностранного языка сопоставительное обучение является сравнительно молодым. Развитие методики сопоставления шло в двух направлениях:

- 1) от известного языка к изучаемому иностранному;
- 2) от понятийных категорий к средствам и способам их реализации в различных языках.

Оба плана сопоставления взаимно дополняют друг друга и актуальны в современной методике преподавания иностранного языка. В наши дни сопоставительно-межъязыковое обучение получило научное обоснование и находится в процессе интенсивного развития.

Как указывалось выше, процесс обучения тому или иному языку требует опоры на родной язык. Роль подобной опоры возрастает по мере подготовленности иностранных студентов. Абсолютное изгнание родного языка из процесса обучения не дает должного эффекта.

Так Л. В. Щерба писал: "Ученики после всех объяснений учителя, стремящегося согласно правилам прямистской методики объяснить смысл того или иного слова или языкового явления без помощи родного языка, все же только тогда понимают этот смысл, когда находят для него эквивалент на родном языке" [7, с. 78].

Студенты воспринимают информацию о новом языке "через призму" своего родного языка; у них есть уже некоторое понимание науки о языке - грамматики, орфографии. Осознание и как бы оценка новой идеи идет от известного родного языка. Студент, говоря на родном языке, не задает вопроса: почему так надо сказать, но ищет объяснение всем почему, когда и как надо говорить и писать на изучаемом чужом языке.

Родной язык в процессе понимания нового языкового выражения мыслей и чувств присутствует как своеобразное мерило этих языковых способов

выражения, новых языковых явлений и фактов: это трудно, это непонятно, в то время как в родном языке все хорошо, понятно, ясно. Вот почему следует использовать языковые знания, уже сложившиеся на родном языке, при обучении русскому как иностранному.

Таким образом, знание характерных особенностей русского и родного языков и их учет в процессе обучения способствуют не только формированию системы представлений о конкретных средствах коммуникации с целью реализации коммуникативной интенции, но и определенных лингвострановедческих знаний.

1. Выготский Л. С. Вопросы теории и истории психологии. Собр. соч. Т.1 / Л. С. Выготский. - М.: Педагогика, 1982. - 488 с.
2. Зимняя И. А. Психологические аспекты обучения говорению на иностранном языке / И. А. Зимняя. - М., Просвещение, 1985.-165 с.
3. Зимняя И. А. Психология обучения неродному языку / И. А. Зимняя. - М.: Русский язык, 1989.- 219 с.
4. Лихачев Д. С. Раздумья / Д. С. Лихачев. - М., 1991. - 318 с.
5. Методика / под ред. А. А. Леонтьева. - М., 1988.- 248 с.
6. Митрофанова О. Д. Лингводидактические уроки и прогнозы конца XX века / Материалы IX Конгресса МАПРЯЛ, Братислава, 1999.- С. 340-351.
7. Щерба Л. В. Преподавание иностранных языков в средней школе / Л. В. Щерба. - М.; Л: Госиздат, 1974. - 111с.

ВОРОНА Н. О.

ЛІНГВОУКРАЇНОЗНАВСТВО: ЗМІСТОВЕ НАПОВНЕННЯ, ВИКОРИСТАННЯ МІЖПРЕДМЕТНИХ ЗВ'ЯЗКІВ У ВИКЛАДАННІ ДИСЦИПЛІНИ

Те, що мова й культура тісно пов'язані, що всі тонкощі культури, світосприйняття, ментальності знаходять своє відображення в мові, - загальновідомий і всіма дослідниками визнаний факт. Але практичне застосування і всебічне вивчення цього питання активно розпочалося лише в 90-ті роки минулого століття. Як вважає автор статті "Лінгвокультурологічний аспект у викладанні російської мови як іноземної" Маслюк Л. П., це потребує "конкретизації цілей і завдань навчання іншомовного спілкування в контексті діалогу культур на основі пильної уваги до ментально-культурних особливостей тих, кого навчають [4, 56]. Такий підхід до вивчення мови дослідники називають по-різному: лінгвокультурологічним (В. Воробйов), міжкультурним (Н. Філіппова), лінгвосоціокультурологічним (А. Ягодова), соціокультурним (Е. Прохорєць, Ю. Прохоров) і т. п., але всі вони визнають необхідність вивчення іноземної мови в тісному зв'язку з культурою носіїв цієї мови. Такий підхід

дозволяє не лише повною мірою оволодіти іноземною мовою, але й навчитись сприймати чужу культуру, ментальні особливості, традиції і норми спілкування, а отже, вирішити проблеми взаємодії представників різних культур, попередити міжетнічні конфлікти, подолати міжкультурний бар'єр взаємного нерозуміння. Російський дослідник Бердичівський А. П. пропонує враховувати такі компоненти міжкультурної взаємодії: 1) практичний (правила, які необхідні для орієнтування у чужій країні); 2) естетичний (відмінності у життєвих цінностях, одязі і т. п.); 3) етичний (розбіжності у нормах поведінки); 4) "стереотипний" (роками складені стереотипи щодо культури своєї країни в порівнянні з культурою іншої); 5) рефлексивний (особисті зміни за результатами міжкультурного контакту). [2, 52-54].

Різні аспекти викладання країнознавства не залишилися і поза увагою українських дослідників, зокрема О. Абрамчук і Л. Горчинська досліджують країнознавство та лінгвокраїнознавство як засіб опанування української як іноземної, Н. Василенко досліджує міжкультурну комунікацію у виховному процесі, Г. Присовська, Л. Береза розглядають українські народні традиції як засіб вирішення проблем адаптації іноземних студентів і т. п. Але проблеми і складності у процесі викладання іноземної мови стосуються не лише студентів, але й викладачів-філологів, які повинні певною мірою оволодіти знаннями суміжних дисциплін. У нашому випадку це історія, культурологія, етнографія, соціологія психологія і т. п.

Отже, постає проблема необхідності врахування міжпредметних зв'язків. Крім того, викладаючи лінгвоукраїнознавство представникам різних національностей, викладач має бути толерантним, дипломатичним, спостережливим, щоб не викликати невдоволення, несприйняття, а тим більше, не спровокувати міжетнічний конфлікт. Важливість міжпредметних зв'язків ні в кого не викликає сумніву, проте залишаються певні неузгодженості, протиріччя щодо методів і засобів їх втілення навіть серед фахівців, не кажучи про різне ставлення до проблеми самих студентів, чию думку ми теж не можемо проігнорувати.

Для викладачів російської або української як іноземної це має особливе значення хоча б тому, що переважна більшість студентів-іноземців обирає нефілологічний профіль навчання. Це означає, що мотивація таких студентів щодо вивчення країнознавства буде значно нижчою, ніж під час вивчення професійних текстів.

Переважає більшість дослідників (Асоян Л. В., Тарасова Т. В., Цареградська Т. А, Самарук Н. М., Алексєєнко Т. М., Манівська Т. Є. та ін.) приділяє увагу вивченню іноземної мови, коли кінцевою метою навчання має бути професійне спілкування майбутніх фахівців, переважно усне, меншою мірою письмове [1]. Цій меті підпорядковане й змістове наповнення, коли переважна більшість текстів, що пропонується для вивчення, повинна мати безпосереднє відношення до обраного студентами фаху. Вивчення ж історії й культурології є професійним лише для студентів філологічних дисциплін, яких в українських університетах навчається переважна меншість. Це вимагає від

викладачів філології не лише фахового підходу до розуміння відповідної дисципліни, а отже, додаткової самоосвіти, а у разі потреби й консультацій з викладачами спеціальних дисциплін, крім того, вміння викладати не лише зрозуміло, але й цікаво. Погоджуємося й з думкою переважної більшості дослідників, що вивчення граматики має поєднуватись зі змістом текстів, проте мати не фрагментарний, а системний характер. Звідси випливає, що тексти мають бути не надто складними, не переобтяженими зайвою інформацією. Класичний підхід щодо структури вивчення теми : лексико-граматичні завдання як передтекстова робота, робота з текстом, післятекстова робота з можливим використанням творчих завдань залишається дієвою і сприймається всіма дослідниками. Розбіжності трапляються на етапі підбору конкретних типів завдань, але вони несуттєві.

Теоретичні аспекти міжпредметності, на нашу думку, добре висвітлені у роботі Самарук Н. М. [7]. Автор підкреслює складність визначення самого поняття "міжпредметні зв'язки", що пояснюється складністю самої цієї категорії, а також відсутністю у сучасній дидактиці однозначного підходу до цієї теми. Нам видається достатньо прийнятним тлумачення П. Кулагіна, наведене автором статті, що міжпредметні зв'язки - "це принцип навчання, згідно з яким навчання нового програмного матеріалу будується з урахуванням змісту суміжних навчальних предметів" [6,180].

Відаючи належне важливості розгляду теоретичних засад, маємо звернути особливу увагу на їхню практичну реалізацію. У зазначеній розвідці Самарук Н. М. даються загальні рекомендації щодо шляхів реалізації міжпредметних зв'язків, що цілком відповідає темі роботи. Це особлива увага до комплексного підходу, який передбачає зокрема чітке планування реалізації міжпредметних зв'язків, відповідний відбір матеріалу, понятійну узгодженість, відмову від епізодичного застосування таких зв'язків, поступове збільшення обсягу та рівня складності міжпредметного матеріалу, відповідну підготовку фахівців (проведення семінарів, розробка спеціальних методик, методичних рекомендацій і т. ін.) [6,184-185].

У проаналізованих нами дослідженнях про застосування міжпредметних зв'язків у вивченні російської мови увага зазвичай приділяється лише окремим аспектам цієї проблеми. Зокрема розглядається питання організації самостійної роботи студентів-іноземців (Алексєнко Т. М., Манівська Т. Є, Єгорова О. Ю, Єгорова Ю. В.), відбір та інтерпретація художніх текстів (Льїна Е., Чуйкова Г. П.), вироблення стратегії кращого розуміння україномовних художніх текстів (Станкевич Н. І.) тощо.

На наше переконання, перегляд та удосконалення як програмних, так і методичних матеріалів потрібні не лише для курсу російської мови, що спирається на професійну підготовку студентів-іноземців, але й курсу лінгвокраїнознавства та курсу з вивчення художнього стилю мовлення. В тому вигляді, в якому вони існують зараз, ці курси цікаві досить обмеженій кількості студентів. Переважна більшість студентів є прагматично налаштованою, тому дедалі частіше висловлює побажання, щоб ці курси мали лише відношення до

майбутньої професії студентів-іноземців. Ми вважаємо, що до курсу лінгвокраїнознавства, крім традиційних тем про місто, про країну, про університет, про традиції українців варто додавати теми про історію лікувальних закладів, про життя й діяльність відомих українських лікарів, якщо йдеться про медичний фах, про інженерів та винахідників, про провідні підприємства України - для технічних факультетів тощо. Проблемним є й вивчення художнього стилю, на що звертають увагу й інші дослідники, зокрема через відсутність у багатьох іноземців будь-яких знань про російську або українську літературу, історію. Маємо пояснювати історичний контекст художніх творів, літературні традиції, застарілу лексику, особливо під час розгляду класичних творів. Автори Ільїна та Чуйкова пропонують розробляти до художніх текстів культурологічний та історичний коментар.

Не відмовляючись від читання класики, радимо розглядати й деякі сучасні літературні твори або уривки з них, бо досвід свідчить про більшу цікавість студентів саме до таких творів, особливо коли ці твори тематично пов'язані з майбутньою спеціальністю студентів. З цікавістю сприймаються студентами й російські художні твори, що мають зв'язок з національною культурою самих студентів.

Наприклад, вірші С. Єсеніна з циклу "Персидские мотивы" для іранських та арабських студентів, вірші про Африку М. Гумільова для африканських студентів і т. ін. Цілком погоджуючись з можливістю застосування музики під час вивчення російської фонетики на ПВ (Л. Сіліверстова, С. Гіль), рекомендуємо використовувати музичні твори при розгляді творів літературних, наприклад, романси на вірші О. Пушкіна, С. Єсеніна.

Виходячи з беззаперечної тези, що краще сприймається й запам'ятовується те, що цікаво й корисно, а також спираючись і на власний практичний досвід викладання російської як іноземної, і на досвід інших викладачів, звертаємо особливу увагу на необхідність підвищення мотивації навчання іноземних студентів. У розглянутих нами дослідженнях ідеться про різні аспекти цієї теми, зокрема про застосування комп'ютерних технологій при вивченні європейських мов (Давиденко Ю., Онищенко М.), про використання кінофільмів та екскурсій (Чистякова А. Б.) та ін.

Вважаємо, що під час вивчення лінгвоукраїнознавства використання візуальних методів особливо актуальне, бо сприймати тексти про українську природу, побут, національний одяг, наприклад, набагато цікавіше і зрозуміліше після екскурсії до художнього і краєзнавчого музею або знайомлячись з репродукціями картин відомих українських художників М. Пимоненка, С. Васильківського. Цікавими для студентів є і картини Т. Шевченка, про якого студенти знають лише як про поета.

Розглядаючи питання міжпредметних зв'язків як необхідну умову вивчення студентами іноземної мови, ми зверталися переважно до досвіду викладання російської, що обумовлено більшою актуальністю цієї теми для студентів нашого університету на цьому етапі, але ми з цікавістю вивчаємо й досвід викладання української мови студентам-іноземцям, яким діляться дослідники Бей Л. Б.,

Тростинецька О. М., Чистякова А. Б., Селіверстова Т. М., Лагута Т. М., Лисенко Н. О. та ін. Ми згодні з думкою Лисенко Н. О., що не лише для студентів далекого зарубіжжя, але й для багатьох українських студентів Слобожанщини державна мова сприймається як іноземна, а звідси - обмежений словниковий запас, недостатнє володіння граматичними нормами, калькування російських зразків [3,102]. Можна собі уявити, які труднощі виникають у студентів-іноземців, коли вони, крім безлічі вже названих проблем, стикаються ще і з проблемою двомовності.

Цієї проблеми не мають студенти вnz Західної України, які вивчають українську мову, українську культуру і мають україномовне оточення. Студенти-іноземці південноукраїнських та східноукраїнських вnz вивчають курс лінгвоукраїнознавства російською мовою, тому не завжди можуть відчутти зв'язок між мовою і культурою східних українців. Певний вихід, вважаємо, можна знайти, якщо окремі географічні назви, назви предметів побуту, українських страв, прислів'я, уривки з фольклору, українські пісні дублювати українською мовою з подальшим перекладом. Досвід показує, що студенти з цікавістю сприймають українську мову, запам'ятовують тексти українських пісень, приказки і т. п. Викладання лінгвоукраїнознавства на заході і на сході України відрізняється не лише мовою викладання. Викладачі західних вnz значно більше уваги приділяють історичному аспекту, вони дуже докладно знайомлять студентів-іноземців з усіма важливими подіями з історії України, з державними святами, адміністративним устроєм України тощо. Викладачі з півдня і сходу України надають перевагу регіональній історії і культурології. Викладачі кафедри мовної підготовки іноземних громадян Сумського державного університету, створюючи свій курс лінгвоукраїнознавства, намагалися дотримуватись золотой середини, включивши до своїх методичних вказівок як тексти про Україну, її історію, культуру, побут, традиції, так і тексти про місто Суми, про Сумський державний університет, про Сумський художній музей і т. п. [5].

Вважаємо, що ними були досить системно розроблені в зазначених вказівках і передтекстові граматичні завдання, і післятекстова робота, але є і певні зауваження, які можуть бути враховані у другому виданні. На нашу думку, до поданого матеріалу необхідно додати ілюстрації, включити теми про українські народні пісні, яких український народ створив найбільше в світі, дуже цікавий і колоритний український національний одяг, українські страви, зокрема святкові, які мають особливе символічне значення, оскільки ці теми є актуальними і цікавими для іноземних студентів.

Більше цікавих фактів варто було б, на наш погляд, додати до тем про культурні традиції українців, особливо про українське традиційне весілля, про найважливіші українські традиційні свята. У текстах, де містяться історичні відомості і згадуються знакові історичні постаті, мала б бути коротка довідка про таких відомих історичних осіб, як князь Володимир Великий, князь Ярослав Мудрий, гетьман Богдан Хмельницький та ін. По-перше, для студентів розповідь про історичні події цікавіша через сприйняття конкретних особистостей, а по-

друге, студентам-іноземцям ці імена ні про що не говорять. Можливо, підвищенню мотивації у вивченні курсу лінгвоукраїнознавства посприяють і завдання, пов'язані з порівнянням українських традицій і звичаїв з національними традиціями іноземних студентів. Можна запропонувати їм розповісти про їхні країни, міста і т. ін. Цікавою для іноземців буде і інформація про погляд на українську культуру, традиції, історичні події іноземних істориків, культурологів, мемуаристів. Так, студентів-арабів, напевне, зацікавить згадка про сирійця Павла Алеппського і його ґрунтовну працю "Україна - земля козаків", яку відомий мандрівник і дослідник написав, двічі побувавши в Україні в 1654 і 1655 роках. У своїй праці сирієць Алеппський з великою любов'ю і захопленням розповідає і про звичайних українців, дивуючись їхній освіченості, музикальності, любові до природи, так і про гетьмана Богдана Хмельницького, якого вважав взірцем державного діяча.

Підсумовуючи все викладене вище, можна зробити висновок, що викладання іноземцям курсу лінгвоукраїнознавства не таке вже і легке завдання, яким воно може видатися на перший погляд, і потребує не лише ґрунтовної підготовки викладача-мовника щодо суміжних дисциплін, але й певних особистих якостей, головною з яких, окрім толерантності і дипломатичності, на наше глибоке переконання, є повага і любов до своєї країни, її історії і культури. Ознайомлення студентів із історією, культурою, побутом і традиціями країни, в якій вони перебуватимуть 6 або 7 років, не лише допоможе іноземцям оволодіти новими необхідними знаннями, але й посприє їхній кращій адаптації в українському суспільстві, допоможе уникнути багатьох непорозумінь і конфліктів.

Ця складна і необхідна робота має проводитись не лише під час занять з лінгвоукраїнознавства, але й у повсякденному житті і викладачами російської мови, і кураторами академічних груп, і співробітниками деканатів.

1. Асоян Л. В., Тарасова Т. В., Цареградська Т. А. Актуальні методичні напрямки вдосконалення викладання російської мови студентам-іноземцям у внз України в навчально-професійній сфері з урахуванням міжпредметних зв'язків викладання мов у вищих навчальних закладах освіти на сучасному етапі // Міжпредметні зв'язки. Наукові дослідження. Досвід. Пошук. : збірник наукових праць . - № 12. - С. 30 - 35; www-center.univer.kharkov.ua/vestnik.

2. Бердичевский А. П. Особенности преподавания РКИ в современной Европе // Очерки по теории и практике преподавания русского языка как иностранного: сб. ст. и учебных материалов. - М., 2003. - С. 40-66.

3. Лисенко Н. О. Шляхи подолання негативного впливу українсько-російського білінгвізму на мовну культуру студентів. - № 15. - С. 102 - 108.

4. Маслюк Л. П. // Зб. наук праць. - № 16. - С. 15-159.

5. Методические указания по аспекту "Лингвоукраиноведение" / составители: А. В. Роденко, О. П. Конёк, Н. А. Тубол, Е. Ю. Бурнос. - Сумы : Изд-во СумГУ, 2005. - 103 с.

6. Програма по русскому языку для студентов-иностранцев основных факультетов высших учебных заведений Украины. - Х., 2004. - 59 с.

7. Самарук Н. М. Теоретичні аспекти міжпредметності. - № 14. - С. 179 - 186.

БИТЮК І. В.

ІСТОРІЯ ВИВЧЕННЯ ФЕНОМЕНА "МОРАЛЬНА ПАНІКА" ЯК МАНІПУЛЯЦІЙНОЇ ТЕХНОЛОГІЇ

У наш час мас-медіа стали одним із компонентів психосоціального середовища існування людства, вони претендують, і небезпідставно, на роль дуже потужного чинника формування світогляду особистості й ціннісної орієнтації суспільства. І саме їм належить лідерство в ідеологічному впливі на суспільство та індивідуальну свідомість із метою її масифікації. Задля впливу на свідомість, цінності й поведінку людей мас-медіа вдаються до різноманітних масово-комунікаційних технологій, у тому числі й "моральної паніки".

Мета дослідження - осмислити феномен "моральна паніка" як явище мас-медійного впливу у системі соціальних комунікацій.

Предмет дослідження - "моральна паніка" як маніпуляційна технологія в системі соціальних комунікацій.

Концепція "моральної паніки" розвивається у західній соціології з 1970-х років. Вона застосовувалася для аналізу різних явищ: молодіжних субкультур (Cohen (1972), Thornton (1995), злочинності (Zatz (1987), наркоманії (Goode, Ben-Yehuda (1994), сатанізму (Jenkins, Meier-Kaykin (1992) та Victor (1993), сексуальних злочинів (Jenkins (1995), СНІДу (Thompson (1998), Hawdon (2001), Rawe (2002) тощо. В Україні та Росії цей феномен лише почав вивчатися у галузі соціології та політології такими дослідниками, як О. Бурега, В. Куликом, П. Мейлахсом, У. Блюдіною, Н. Смирноюю, І. Костеріною. Серед комунікологів - як вітчизняних, так і зарубіжних - ґрунтовні дослідження цього явища майже ніхто не проводив.

Загалом же поняття "моральна паніка" стало широко використовуватися на початку 1970-х, коли соціолог С. Коен досліджував молодіжні субкультури. Під цим феноменом він розумів "перебільшену, посилену засобами масової інформації суспільну реакцію на відносно малозначущі дії соціальної девіації, яка становить загрозу суспільним цінностям та інтересам" [1, 9]. Указуючи на роль медіа у створенні "моральної паніки", дослідник зауважує, що ЗМК самі визначають моральне і аморальне, накладаючи на одні вчинки ярлик девіантності, а на інші - ні. Однак, на нашу думку, дослідник зовсім ігнорує те, що "моральна паніка" може породжуватися не лише внаслідок відхилень, а й бути спричиненою поведінкою в межах суспільної норми, пов'язаної з особливими соціальними, політичними та економічними факторами, адже саме цим можна пояснити той факт, що сучасні ЗМК штучно формують "моральну паніку" заради досягнення поставлених цілей.

Паралельно з С. Коеном "моральну паніку" вивчав соціолог і кримінолог Дж. Юнг, який досліджував її у зв'язку з темою наркотиків і "хіпі" з середини 1960-х років. Науковець дійшов висновку, що з плином часу дії поліції проти

курців марихуани призвели до інтенсифікації їхньої девіантної поведінки. У результаті девіантність посилювалася й відбувся "переклад фантазії на реальність", адже людина, як відомо, може одночасно жити у двох вимірах - суспільно й особистісно реальному (об'єктивному) та вигаданому, нав'язаному, віртуальному (суб'єктивному). Саме така психологічна особливість людини є засобом маніпуляції нею.

Англійські дослідники Е. Гуд та Н. Бен Єгуда вважали, що "моральна паніка" є механізмом для закріплення моральних кордонів суспільства - лінії між моральним і неморальним, переступаючи які людина переходить із царства добра в царство зла. Вони наголошували, що саме мас-медіа встановлюють моральні кордони і саме завдяки їм формується та розвивається моральна паніка [2, 52].

На думку російського дослідника П. Мейлахса, "моральна паніка" - це "моральна або правова невизначеність, проблемність у сфері життя суспільства, коли традиційні мораль і право опиняються у колі протидії з реальністю" [3]. Дослідник визначає "моральну паніку" як "надмірну реакцію засобів масової інформації, поліції, лідерів місцевих громад на дії певних соціальних груп, які є досить тривіальними як з точки зору її характеру, так і з точки зору кількості включених осіб" [4].

Досліджуючи "моральну паніку" в контексті конструювання соціальної реальності, О. Бурего визначає її як "соціальний конструкт, за яким окремі суб'єкти політики та ретранслятори їх думки - ЗМІ - здатні формувати різні суспільні фобії та побоювання" [5].

В етиці під "моральною панікою" розуміють "особливий стан масової свідомості, яка гостроемоційно реагує на соціальну напругу, під час якої відбувається загроза соціальним та культурним цінностям" [6, 243].

Осмислюючи наведені дефініції, під "моральною панікою" ми вважатимемо перебільшену реакцію ЗМК на девіантну поведінку певної особи чи групи осіб або нестандартні явища, які порушують встановлені суспільством норми та становлять загрозу загальнолюдським цінностям. Коли маси відчувають небезпеку соціально значущим явищам суспільного життя (цінностям), то в масовій свідомості починає формуватися відчуття моральної паніки.

С. Коен описав типовий механізм формування "моральної паніки" у медіа через:

- популяризацію проблеми;
- надання публічності;
- створення ефекту "вірусу", який сприяє поширенню чуток;
- сприяння програванню "девіантів".

- Д. Кіллінбек називає такі ключові елементи "моральної паніки":
- хтось або щось визнається загрозою цінностям чи інтересам суспільства;
  - загроза відображається у ЗМІ;
  - стрімко нагнітається суспільна небезпека;
  - влада або інші структури, які долучаються до формування громадської

думки, відповідають на цю тривогу;

паніка спадає або призводить до соціальних змін [7].

У кінці 1970-х років у працях представників Бірмінгемського центру сучасних досліджень культури була спроба поєднати вивчення "моральної паніки" з вирішенням політичних чи економічних проблем. У середині 1990-х років до аналізу проблем взаємодії медіа та суспільної моралі звернувся англійський дослідник К. Тестер [8]. У центрі його інтересів - як медіа створюють глобальні проблеми, як передають моральні цінності й насправді впливають на їх зміст. Тестер переконаний, що вивчення медіа і моралі в соціальному і культурному сенсі має ґрунтуватися на розумінні того, що медіа в дійсності не можуть розглядатися самі по собі, вони не можуть бути віддалені від більш широкого соціального і культурного контексту.

ЗМК шляхом активізації соціальної свідомості громадян, залучення їх до обговорення найважливіших суспільних проблем здійснюють вплив, який проявляється у тому числі й у формі "моральної паніки", яка виникає у результаті загрози цінностям суспільства. У той самий час сьогодні люди більше контактують із репрезентаціями фізичного й соціального світу, аніж із об'єктивними реаліями. Вони діють не з урахуванням того, що відбувається насправді, а на основі тих уявлень, які нав'язали їм ЗМК.

Однак об'єктивна реальність не стає медіа-реальністю так само, як медіа-реальність не стає реальністю аудиторії. Об'єктивна реальність фільтрується та викривляється у точці перетину об'єктивної реальності мас-медіа. Так само фільтрується і викривляється медіа-реальність - у точці перетину мас-медіа та аудиторії. Мас-медіа неминуче викривляють об'єктивну реальність, відбираючи та трансформуючи інформацію. Завдяки цим механізмам реальна подія перетворюється на викривлене повідомлення та об'єктивна реальність стає медіа-реальністю.

У свою чергу людина спрощує сприйняття навколишньої дійсності через систему стереотипів. За словами Л. Филипович, "реальність втрачає свою об'єктивність (онтологічність) і перетворюється на суб'єктивовані індивідом чи спільнотою образи - стереотипи" [9]. Вони є засобом, що опосередковують індивідуальний досвід, надають спрощені, адаптовані версії явищ і подій. Певні стереотипи взагалі є структурами соціально-лінгвального комплексу мас-медіа і їх використовують задля формування "моральної паніки". Зазначимо лише окремі найпоширеніші, згідно з визначенням М. Бутиріної, семіотичні практики створення "гіперболізованих" стереотипів:

інверсія сигніфікації (денотат пов'язується із сигніфікатом, що вказує на більш високий ступінь загострення соціальної проблеми. Наприклад, коли пташиний грип називають "чумою ХХІ століття", "біологічним тупиком", "пандемією");

подвоєння сигніфікату (для позначення певного соціального явища застосовується подвійний сигніфікат, один із аспектів якого має денотативне значення, а другий - конотативне. Наприклад, "біотероризм" - проблему генетично-модифікованих продуктів шляхом сигніфікації - пов'язують із

тероризмом, тим самим збільшуючи її масштабність та соціальну загрозу); акцидентна категоризація (певний об'єкт співвідноситься із категорією okazіонально, не за об'єктивною логікою, а згідно з мотивами комуніканта); селективна типізація (певні види соціальної активності типізуються за довільно обраною комунікантом ознакою. Наприклад, правопорушення на Кримському півострові розглядаються з точки зору загострення міжетнічних відносин) [10, 54].

Отже, в основу стереотипізації покладений механізм створення домінування конотативних значень над денотативними, який є визначальним для здійснення маніпуляції та сприяє породженню у суспільстві "моральної паніки". На стереотипізацію спілкування звертав увагу і Б. де Куртене, який вважав, що в мовному спілкуванні існує потяг до спрощення задля зручності відносин між людьми [11, 59]. Загалом же творцем теорії стереотипів є видатний американський публіцист У. Ліппман. На його думку, новина і дійсність ("правдива картина") - різні речі [12, 234].

Із точки зору філософії стереотипи є частиною свідомості та виявляються у формі моральних норм, традицій, віри, виступають складниками масової комунікації, а отже, перебирають на себе її властивості. Цікава думка О. Зернецької про специфічну природу масової комунікації, яка спричинена, передусім, середовищем поширення та функціонування цінностей, моделей поведінки для мас, уособленим, зокрема, в масовій культурі [13, 7-8].

Психологи стверджують, що коли людина відчуває загрозу цінностям, це відбивається на її моральній свідомості, а відтак і психіці. У результаті людину можна легко спровокувати на ті чи інші дії, спрямовані, як правило, не на вирішення проблеми, а на її поглиблення. При цьому вона втрачає контроль над соціальною реальністю і стає заручником власних емоцій. А на емоційну сферу психіки людини першочергово спрямовується вплив, який породжений різними технологіями.

На думку С. Кара-Мурзи, "схильність до сприйняття емоційної інформації є глибинною якістю психіки, що виникла раніше здатності мислити" [14, 142]. Той, хто хоче впливати на масу, не потребує логічної аргументації, йому необхідно писати найяскравішими фарбами, перебільшувати і завжди повторюватися. Саме такі прийоми характерні для моральної паніки. Як правило, вона виникає за гіперболізації соціальних проблем, а будь-яка з них є соціальною конструкцією. Засновник школи символічного інтеракціонізму Г. Блюмер вважає, що "соціальна проблема - це те, що суспільство визначає як таку" [15, 96]. Тож об'єктивної умови для виникнення моральної паніки може й не існувати, адже для неї характерне не відображення якоїсь об'єктивної умови, а створення "девіаційного перебільшення". І визначальним тут є не об'єктивне існування явища, а процес надання йому суспільної проблемності.

Виникає питання, кому ж це вигідно? По-перше, моральна паніка часто відволікає увагу від більш реальних і великих проблем суспільства. По-друге, як зазначає український дослідник В. Кулик, "предмет моральної паніки завжди формулюється в моральних термінах, викликаючи у людей переважно гнів, а

не страх" [16, 503]. Відтак можна припустити, що це явище стало частиною інструментарію політичних технологій, коли потрібно створити "образ ворога" або знайти "народного диявола", на яких можна вказати як на винуватців певної соціальної проблеми. Серед інших причин породження моральної паніки - штучне ініціювання суспільної девіації.

На думку В. Різуна, "слід боятися не впливу і не його технологій здійснення, а цілей та змісту впливу. Не так страшне формування думки, як те - якої думки. Не так страшна маніпуляція, як її наслідки, що випливають з цілей маніпулятора та смислу його діяльності" [17, 146]. Саме в цьому й криється прихована небезпека "моральної паніки", адже сучасні ЗМК майже не виконують функції безпосереднього впливу на сформовану масу як лідери. Вони займаються більш "тонкою справою": формують маси зі "свідомих та розумних індивідів", які готові йти за справжніми лідерами. І саме феномену "моральної паніки" відводиться роль своєрідної маніпуляційної технології у системі соціальних комунікацій.

Таким чином, ЗМК відіграють роль інструмента формування громадської думки, вони роблять можливим дискурс у масштабах всього соціуму. Вони аналізують різноманітні ситуації суспільного життя, надають їм оцінку. Мас-медіа здатні посилати панівні настрої або змінювати їх на протилежні. Сьогодні маніпуляція не обов'язково пов'язана з грубим перекручуванням інформації. ЗМК зміщують акценти, створюючи замість реального "уявний світ", інформацію перетворюють на символічну, як під час формування "моральної паніки". Усе це дає змогу внести у свідомість людей те, до чого прагнуть маніпулятори. Подальші дослідження "моральної паніки" як маніпуляційної технології дозволять більш детально проаналізувати її вплив у системі соціальних комунікацій.

1. Cohen S. Folk Devils and Moral Panics: The Creation of the Mods and Rockers / Stanley Cohen. - London : MacGibbon & Kee, 1972. - P. 212.

2. Goode E. Moral panic: The social Construction of Deviance / E. Goode, N. Ben-Yehuda. - Oxford., Blackwell. - 1994. - 302 p.

3. Мейлахс П. А. Дискурс прессы и пресс дискурса: конструирование проблемы наркотиков в петербургских СМИ [Електронний ресурс] : Федеральный образовательный сайт ЭСМ (Экономика, Социология, Менеджмент) / П. А. Мейлахс. - Режим доступа : <http://ecsocman.hse.ru/text/16856969/>

4. Мейлахс П. А. Четвертая мировая война, или очередная моральная паника [Електронний ресурс] : Русский народный сервер против наркотиков / П. А. Мейлахс. - Режим доступа : <http://www.narcom.ru/ideas/common/36.html>.

5. Бурего О. Моральна паніка в контексті конструювання соціальної реальності [Електронний ресурс] / О. Бурего. - Режим доступа : http://otherreferats.allbest.ru/psychology/00080106_0.html.

6. Словарь по этике / [под ред. А. А. Гусейнова, И. С. Кона]. - М. : Политиздат, 1989. - 447 с.

7. Кіллінбек Д. Роль телевизионных новостей в формировании школьной агрессии как "моральной паники" [Електронний ресурс] : Journal of Criminal Justice and Popular Culture, 2001. / Д. Кіллінбек. - Режим доступа : <http://www.albany.edu/scj/jcpc/vol8is3/killingbeck.html>

8. Tester K. Media, Culture and Morality / Kit Tester. - London : Routledge, 1994.

9. Филипович Л. О. Українські релігійні стереотипи та їх вплив на процеси культурної

ідентифікації сучасних українців: європейський та альтернативний вектори [Електронний ресурс] : Доповідь на Міжнародній філософській конференції "Європа: об'єднавчі процеси і християнські цінності" (Львів, 27-28 лют. 2009 р.) / Л. О. Филипович. - Режим доступу до тексту : <http://www.risu.org.ua/ukr/study/religstudy/article;27763>

10. Бутиріна М. В. Функціональність стереотипів в контексті масово-комунікаційної практики / М. В. Бутиріна // Наукові записки Інституту журналістики: науковий збірник. - К., 2009. - Т. 34, січень-березень. - С. 50-54.

11. Куртенэ де Б. Избранные труды по общему языкознанию : [в. 2 т.]. - М. : Изд-во АН СССР, 1963. - Т. 1. - С. 59.

12. Lippman W. Public Opinion / W. Lippman. - N. Y. : MacMilan Company, 1957. - P. 234.

13. Зернецька О. В. Глобальний розвиток систем масової комунікації і міжнародні відносини / О. В. Зернецька. - К. : Освіта, 1999. - 352 с.

14. Кара-Мурза С. Г. Манипуляция сознанием / С. Г. Кара-Мурза. - М. : Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2002. - 832 с.

15. Blumer H. Social problems as collective behaviour / Herbert Blumer // Social Problems. - 1971. - P. 92-102.

16. Кулик В. Дискурс українських медіа: ідентичність, ідеології, владні стосунки / В. Кулик. - К. : Критика, 2010. - 653 с.

17. Різун В. Теорія масової комунікації: підручник / В. Різун. - К. : Просвіта, 2008. - 260 с.

САДВНИЧИЙ В. О.

ПРОБЛЕМНИЙ КОМПЛЕКС НАУКОВО-ПОПУЛЯРНОЇ ТЕМАТИКИ МЕДИЧНОГО СПРЯМУВАННЯ ГАЗЕТНОЇ ПЕРІОДИКИ СУМЩИНИ 1917-1919 РОКІВ

Проблематика й тематика періодичних видань Сумщини початку ХХ ст., особливо періоду від Лютневої революції в Петрограді до остаточного встановлення радянської влади, час від часу потрапляють у коло зацікавлень науковців. Однак ці публікації переважно належать краєзнавцям або історикам. Інколи факти періодики виникають у публікаціях фахівців таких напрямів, як економіка, освіта, кооперація та ін. Зверталися до них і медики, зокрема під час створення праць із історії цієї галузі [1], [2]. В основі таких публікацій - з точки зору ефектів, які досягаються в результаті впливу на аудиторію, - дати задоволення від інформації, яка підтримує думку реципієнта щодо певного суперечливого питання, задовольнити пізнавальні інтереси.

Тобто основою аналізу ставали процеси розвитку тієї чи іншої галузі, а не науково-популярна чи ділова тематика газетної періодики. У той самий час аналіз її проблемного комплексу дозволить розширити знання як про розвиток певної галузі, так і про стан та функціонування тогочасного медіа-простору регіону. Говорячи про перший акцент, слід наголосити, що сьогодні в Україні спостерігається занепад соціальної складової, у першу чергу медицини: не тільки рівень охорони здоров'я знижується, а й ставлення до нього як до життєвої цінності. У результаті суспільство зіштовхується як із поширенням, часто до епідемічного рівня, хвороб, що 20 років тому здавалися збореними назавжди

(туберкульоз, дифтерія, іспанка, холера, дифтерія, сибірська виразка), так і нових (СНІД, сарс, пташиний грип, цитомегаловірусні інфекції, хламідіоз).

Таким чином, актуальність досліджуваної проблеми зумовлена кількома чинниками. Насамперед, потребою наукового осмислення проблемного комплексу науково-популярної тематики медичного спрямування періодики Сумського краю початку ХХ ст.; необхідністю визначення ролі й місця в цьому процесі періодичних видань у боротьбі з епідемічними хворобами не лише ліками, а й санітарно-просвітницькими заходами, без чого неможливо визначити рівень тогочасного медіа-простору.

Об'єктом дослідження обрано газети "Лучь" і "Сумской вестник". Предмет дослідження - матеріали медичної тематики, опубліковані на сторінках цих видань. Джерельна база - тексти газет.

Хронологічні рамки роботи охоплюють лютий 1917 - лютий 1919 року.

Мета статті полягає у вивченні проблемно-тематичного комплексу науково-популярної тематики медичного спрямування на сторінках газетної періодики Сумщини 1917-1919 років. З огляду на поставлену мету визначено коло завдань: характеристика соціально-епідеміологічної ситуації означеного періоду; виявлення газетних публікацій медичної тематики; визначення основної тематики медичного спрямування.

Для проведення дослідження застосовано описовий та порівняльно-історичний методи, а також типологічний аналіз та огляд літератури з теми.

Питанням функціонування спеціалізованої періодики, питанням медичної та інших дотичних соціальних тематик газетних публікацій у тій чи іншій площині приділяли увагу М. Аржанов, Г. Аронов, Н. Артамонова, К. Васильєв, Я. Ганіткевич, З. Гужва, Д. Жбанков, Н. Загребельна, О. Захарова, В. Ігнатієнко, А. Кохан, В. Кравець, Т. Лихачова, Т. Лісевич, В. Москаленко, В. Плющ, Н. Рубан, Н. Сидоренко, С. Сірополко, В. Сутулін, І. Чорнобров, О. Школьна, інші. Однак заявлена нами тема в такому розрізі розглядається вперше, що дозволить в історичному контексті розвитку місцевих газет розширити поняття про функції періодики, проблемне коло тематики, вплив на соціум. Саме в цьому й полягає наукова новизна роботи.

Вибір досліджуваного періоду зумовлений тим, що після Лютневої революції в Росії у Києві створено Українську Центральну Раду, яка 10(23) червня 1917 року проголосила автономію України. А 9(22) січня 1918 року IV Універсалом проголошено суверенність і незалежність Української Народної Республіки. 29 квітня 1918 року Центральну Раду скасовано, влада перейшла до І. Скоропадського, розпочалась доба Гетьманату. 15 листопада 1918 року створено Директорію під головуванням В. Винниченка, яка виступила з відозвою про скасування Гетьманщини та відновлення Універсалу про незалежність УНР. Кінцева дата пов'язана із відступом Добровольчої Армії А. Денікіна фактично зі всієї території нинішньої Сумщини, входження краю до складу Української Соціалістичної Радянської Республіки. Почалося утвердження радянської влади, що зумовило соціально-політичну переорієнтацію газет. Часта зміна політичних режимів призвела до певного хаосу в соціальній сфері. Руйнівна дія війни та

політичних катаклізмів призвели до катастрофічного стану усіх галузей, у тому числі й системи охорони здоров'я. Як наслідок, різко погіршився санітарний стан в Україні, зросла захворюваність, особливо інфекційна, яка набула характеру епідемії із високою смертністю людей.

Спираючись на різноманітні дані: фонди Сумського обласного державного архіву, публікації краєзнавців, згадки в джерелах із різних галузей (історія кооперації, "Просвіти", промисловості, медицини) тощо, можемо припустити, що в означений нами період на території нинішньої Сумщини виходило 23 газети. Одні з них видавалися ще з попередніх років, інші з'являлися на кілька місяців, ще інші зі зміною влади змінювали своє підпорядкування.

"Сумской вестникъ" заснований у 1912 р. як щоденна безпартійна газета. Видавалася (з перервами) до встановлення в Сумах радянської влади. Редакторами в різні часи були Г. І. Ільченко, Супрун, Д. С. Ростовцев, М. І. Стеценко, І. І. Кизченко.

Газета "Лучъ" почала виходити 4 травня 1918 р. У першому номері подані такі дані: видання ("Годъ издания I"), видавець ("Издание Сумского Союза Кооперативныхъ Т-въ"), спрямованість ("Ежедневная внепартійная демократическая газета"). Редактор - Гладишев.

Тогочасна преса, виконуючи головну функцію - інформувати, прагнула показувати дійсність об'єктивно й під кутом зору, на який очікувала читацька аудиторія. Тож основна тематика медичного спрямування сумських періодичних видань пов'язана з епідеміологічною ситуацією.

У 1918 р. стався напад іспанки (грипу). За даними журналу "Врачебное дело" за період із 8 липня до 15 листопада на Сумщині зареєстровано 350 хворих, 138 із яких померли. Найбільше захворюваність поширилася по Сумському, Глухівському й Путивльському повітах [3, с. 115].

Висвітлюючи цю тему, газета "Лучъ" із занепокоєнням сповіщала, що хворі на грип не звертаються до закладів медицини. Інше видання наводить і місцеву статистику "іспанки": зокрема в селі Річки на грип захворіло 64 особи, 7 із яких померло ("Сумской вестникъ", 13 листопада 1918 р.). У Сумах протягом жовтня грипом захворіло 164 мешканці ("Сумской вестникъ", 14 листопада, 1918 р.). Надруковане оголошення про вихід книги лікаря Ачкасова "Испанская болезнь, ее причины, общая картина и лечение" ("Сумской вестникъ", 9 листопада, 1918 р.).

Не меншу небезпеку несли висипний та черевний тиф. Жевріючі з 1915 р. вогнища висипного тифу переросли в епідемію. За даними С. Ігумнова, цією інфекцією перехворіло в 1919-1921 роках 11,6 % населення [4, с. 64]. Сучасні автори, зокрема історики медицини, зауважують, що фактична захворюваність була вищою від цифр офіційної статистики в 4,2 рази.

Ще однією проблемою була епідемія холери. Активно розробляла цю проблематику газета "Лучъ". Лише за серпень 1918 р. цій темі присвячено 6 матеріалів. При цьому варто зауважити, що за цей період вийшло тільки 15 газет.

Тема епідемії холери була чільною й на сторінках газети "Сумской вестникъ". Інформаційне навантаження несе повідомлення про відкриття в Сумах

холерного барака на 25 ліжок ("Сумской вестникъ", 31 червня, 1918 р.). І на сторінках цього видання активним щодо медичної тематики можна назвати місяць серпень. Зокрема в номері від 9 серпня опубліковано дев'ять матеріалів. У розрізі протиепідемічних заходів привертають увагу публікації "В ожидании холеры" та "В ожидании эпидемии". У першому з них ідеться про заходи боротьби з епідемічними хворобами, яких вживає місцева влада. Другий матеріал - санпросвітницький. Розповідається, що можуть і повинні зробити громадяни, аби запобігти хворобам. У розрізі нашої теми привертає увагу й оголошення від лікаря М. Воскресенського, який від 3 серпня розпочинає щеплення проти холери ("Сумской вестникъ", 9 серпня, 1918 р.). Ще далі у висвітленні медичної тематики пішли видавці газети від 15 жовтня, опублікувавши 11 матеріалів. Зокрема наводиться статистика розвитку інфекційних хвороб, а також повідомлення про обов'язкове проведення санітарних оглядів.

Випадки азійської холери зафіксовані в с. Яструбине, а в Хотіні - черевного тифу. Як ми розуміємо із газетної публікації, влада на це не звертає уваги (швидше за все - не може). І засіб масової інформації, виконуючи функцію адвоката, стає на захист людей: апелює до керівництва й просить надіслати в ці регіони спеціальні загони для боротьби з хворобами ("Сумской вестникъ", 8 листопада, 1918 р.).

Основний тягар боротьби з епідеміями випав, безумовно, на медичних працівників, серед яких захворюваність і смертність були більшими, ніж серед представників інших соціальних інститутів. За даними проведених досліджень у трьох повітах Харківської губернії, включаючи Сумський, у 1919-1921 рр. інфекційні захворювання охопили 39 відсотків медпрацівників. Летальність становила 10,6%. Висипним тифом хворіли 29,3% лікарів, 26,5% фельдшерів, 25,2% медсестер і санітарок. Серед лікарів померло 11,1%, серед медсестер - 9%, а серед фельдшерів помер кожен четвертий [44, с. 66]. У с. Миколаївка хворий на холеру заразився висипним тифом. Від цього хворого заразилися лікар, 3 фельдшери й санітар ("Сумской вестникъ", 7 грудня, 1918 р.).

Як зазначає В. Здоровега, "інформаційні процеси у масштабах суспільства - це постійна циркуляція повідомлень, знань" [5, с. 74]. З аналізу публікацій періодики Сумщини означеного часу бачимо, що на першому місці стояло не лише інформування, а й просвітницька робота, спрямована на боротьбу з епідеміями. Тобто для утвердження знань тогочасні журналісти підтримували різними формами постійну циркуляцію інформації.

Оскільки медикаментів фактично не було, населення інформували про використання в лікуванні трав. Одним із дієвих засобів тоді вважали ромашку лікарську. Правління Ліги по боротьбі з туберкульозом на сторінках газети "Лучь" цій темі присвятило розлогий матеріал, наголошуючи на лікувальних властивостях білої ромашки, її антисептичних якостях, впливові на організм, особливо при легеневій формі туберкульозу (чахотці). Ліга закликала мешканців Сум купувати цю рослину на базарах ("Лучь", 23 червня 1918 р.).

Автор, означений криптонімами М. К., проводячи санітарно-просвітницьку

роботу, у матеріалі "К борьбе с холерой" розповідав про заходи боротьби з епідеміями холери, тифу й інших інфекційних захворювань ("Лучь", 3 серпня 1918 р.), які може проводити кожна людина.

Висвітлювалися такі важливі питання боротьби з епідеміями, як вплив соціальних факторів, необхідність профілактичних оглядів, недостатність тільки медичних заходів для покращання здоров'я людей, необхідність застосування широких громадських заходів у вирішенні профілактичних протиепідемічних питань.

Проаналізувавши матеріали періодичних видань, можна зробити висновки, що в ситуації частої зміни політичних режимів і руйнівної дії війни різко погіршився санітарний стан в Україні загалом і на Сумщині зокрема. Це призвело до зростання інфекційних хвороб. Епідеміологічна ситуація не просто отримала широкий резонанс у тогочасному суспільстві, вона торкнулася фактично кожного громадянина: хто не хворів - боявся захворіти. Саме тому ця тема була домінантою комунікації соціуму, саме тому цю тему не могли оминати засоби масової комунікації.

Медіа-простір Сумщини того часу активно насичувався медичною проблематикою, яка складала надзвичайно потужний і розмаїтий сегмент тематики. Ці публікації служили популяризації та координації боротьби з епідемічними хворобами, пропагували методи боротьби з ними, принципи гігієни. Газетні матеріали допомагали реципієнтам виробляти реакцію на події.

Широке висвітлення медичної тематики підтверджує один із найголовніших чинників впливовості ЗМІ - близькість матеріалів із проблемами, що хвилювали аудиторію. Відтак вивчення науково-популярної тематики регіональних газет різних періодів покликане скласти цілісне уявлення про особливості функціонування інформаційного простору України.

1. Кравець В. П., Сутулін В. В. Білий колір - життєдайний. З історії медицини Конотопа / В. П. Кравець, В. В. Сутулін. - Суми : Собор, 2001. - 184 с.

2. Чорнобров І. В. Люди милосердя. Сторінки історії медицини Сум / І. В. Чорнобров. - Суми : Корпункт, 2001. - 308 с.

3. Эпидемические заболевания // Врачебное дело. - 1919. - № 5. - С. 98-125.

4. Игумнов С. Н. Заболеваемость и смертность населения в Харьковской губернии в 1921 году и предыдущие годы / С. Н. Игумнов // Профилактическая медицина. - 1922. - № 2-3. - С. 55-72.

5. Здоровега В. Й. Теорія і методика журналістської творчості : [підруч.] / В. Й. Здоровега. - [2-ге вид.]. - Львів : ПАІС, 2004. - 268 с.

ТРОЯН-СТЕПАНЮК А. А.

МОРЕ В СКАЗКАХ А. С. ПУШКИНА

Многие поэты обращались к образу моря в своих произведениях. Одними из первых море воспели античные авторы. Стихотворный размер гекзаметр, пришедший из Древней Греции, некоторые ученые ассоциируют с шумом набегających волн.

По ходу развития литературы менялся и развивался образ моря в поэзии. Особенно важное значение он приобрел у поэтов-романтиков: образ моря символизировал идеал романтической свободы.

Выдающимися русскими поэтами-романтиками по праву считаются В. Жуковский, А. Пушкин, К. Батюшков, М. Лермонтов. Если Василий Андреевич Жуковский буквально стоял у истоков этого литературного метода в России и в своем творчестве отразил смену сентиментализма ранним романтизмом, то лирика Александра Сергеевича Пушкина пережила переход от зрелого романтизма к критическому реализму. В произведениях обоих поэтов фигурирует типичный для романтизма образ моря, по-разному воспринятый и описанный в зависимости от особенностей творческого видения мира авторов.

Тема моря в романтической поэзии Пушкина изучена довольно детально (Лотман Ю.М., Непомнящий В.С., Томашевский Б.В., Тынянов Ю.Н., Фридман Н.В., Григорьян К.Н., Иванова Л.П.). Сказки же незаслуженно остаются на исследовательской периферии, а ведь именно с них начинается знакомство с великим Пушкиным. Таким образом, наша работа является попыткой восстановить должный научный интерес к сказочным текстам.

В отечественной филологии утвердилось мнение, согласно которому в душе и сознании поэта путешествие по Крыму с семьей Раевских в 1820 году оставило глубокий след. За несколько недель он побывал в Керчи, Феодосии, Гурзуфе, Бахчисарае, Симферополе. Память о пребывании Пушкина в Крыму хранится до сих пор. Во многих местах установлены памятники поэту, его имя носят улицы, санатории, школы, библиотеки. Так, города Керчь, Феодосию, Гурзуф, Бахчисарай, Одессу, Севастополь, а также Сумы и Конотоп объединяет присутствие на карте улиц А.С. Пушкина, Пушкинской).

После окончания Лицея, живя в Санкт-Петербурге, А.С. Пушкин видел Финский залив Балтийского моря. В начале лета 1820 г., по пути из Екатеринослава в Таганрог А.С. Пушкин увидел Азовское море в районе Мариуполя. После двухмесячного пребывания с Раевскими на Северном Кавказе, в районе Бештау (Пятигорья), молодой Пушкин направился с ними в Крым. Его путь из Тамани в Керчь прошёл через пролив, на юге выходящий в Чёрное море. В письме к младшему брату Лёвушке (Л.С. Пушкину) от 24.09.1820 г. он вспоминал: "С полуострова Таманя, древнего Тмутараканского княжества, открылись мне берега Крыма. Морем приехали мы в Керчь" [5].

После недолгого пребывания в Керчи путешественник степью направился ко второму древнему городу: "Из Керчи приехали мы в Кефу, остановились у Броневского, человека почтенного по непорочной службе и по бедности. Теперь он под судом - и, подобно старику Вергилию, разводит сад на берегу моря, недалеко от города. Виноград и миндаль составляют его доход. Он не умный человек, но имеет большие сведения об Крыме. Стороне важной и запущенной. Отсюда морем отправились мы мимо полуденных берегов Тавриды, в Юрзуф, где находилось семейство Раевского. Ночью на корабле написал я элегию, которую тебе присылаю", - сообщил поэт в своём первом кишинёвском письме-воспоминании [5]. Находясь в Феодосии, Пушкин увидел черноморский простор, уходящий на юг до самого горизонта.

Живя в Гурзуфе, поэт совершил множество прогулок вдоль побережья и в горы, среди которых были поездка верхом к вершине Аю-Дага и лодочная прогулка к мысу Суук-Су.

Позже из Михайловского в письме А.А. Дельвигу (середина декабря 1824 - первая половина 1825) он напишет: "Из Феодосии до самого Юрзуфа ехал я морем... Всю ночь не спал. Луны не было, звёзды блистали; передо мною, в тумане тянулись полуденные горы... В Юрзуфе жил я сиднем, купался в море и обедался виноградом... Я любил, проснувшись ночью, слушать шум моря - и заслушивался целые часы" [6].

Как отметил известный литературовед, культуролог и семиотик Ю.М. Лотман, пребывание в Крыму, несмотря на всю его краткость, сыграло огромную роль в жизни и поэзии Пушкина: к этому времени восходят многие творческие замыслы и впечатления, которые потом будут разрабатываться и трансформироваться в сознании поэта. По одной из версий, пушкинское Лукоморье находится на берегу Гурзуфского залива.

Вспомним также, что в 1836 году на одной из выставок в Санкт-Петербурге произошло знакомство юного художника-мариниста Ивана Айвазовского с мастером пера А.С. Пушкиным. Айвазовский всегда с уважением относился к творчеству поэта, восхищался его талантом, а после личной встречи он стал вдохновением для художника. В год пятидесятилетия со дня смерти поэта Айвазовский написал картину "Пушкин на берегу моря", а позже и другую, более известную - "Прощание Пушкина с морем", которую Айвазовский писал вместе с Репиным (Репин работал над фигурой поэта, а Айвазовский над пейзажем). В них соединилась поэзия моря с образом поэта.

Произведения А.С. Пушкина "многозвучны", "полифоничны". Как М.И. Глинка тонко почувствовал переплетение тональностей стихотворения "Я помню чудное мгновенье" и точно выразил этот рисунок в музыке своего знаменитого романса, так и Н.А. Римский-Корсаков передал весь образный спектр в операх "Сказка о царе Салтане" и "Золотой петушок".

И в этом слиянии многозвучного содержания текста со сложной значимостью его фонетической формы, с глубоко содержательной музыкой, с живыми красками кроется одна из тайн совершенной гармонии творения гениев. И все это объединяет вдохновляющее море.

Материалом данного исследования являются три сказки А.С. Пушкина: "Сказка о попе и о работнике его Балде" (1830), "Сказка о царе Салтане" (1831), "Сказка о рыбаке и рыбке" (1833), в которых море непосредственно присутствует в текстовом пространстве. В двух других сказках его роль минимизирована лишь до одного словоупотребления: "Справят здесь, - лихие гости Идут от моря. / Со злости Инда плакал царь Дадон, / Инда забывал и сон" ("Сказка о золотом петушке"; употреблено в значении пространственно-географического объекта), "Ветер, ветер! Ты могуч, / Ты гоняешь стаи туч, / Ты волнуешь сине море, / Всюду веешь на просторе" ("Сказка о мёртвой царевне и о семи богатырях"; употреблено в ключевом для пушкинских сказок значении одушевленной стихии).

О значении моря в языке и творчестве поэта можно судить и по "Словарю языка Пушкина" (т. 2, М., 1957), где "море" помечено внушительным частотным индексом 242. Уточним, что для сказок этот индекс составляет 154 единицы (больше половины общего количества).

Морскую аранжировку также составляют и лексемы берег, волна, вода, зыбь, пена, корабль, рыбак, рыбка, лебедь.

Важной составляющей образа моря является его звуковое оформление. Исследователи отмечают исключительный музыкальный характер формы поэтической речи у Пушкина, что можно отметить и в сказках. Музыкальной организации стиха способствует как специфический синтаксис, богатый на повторы, так и своеобразная "оркестровка" речи, или звукопись. Звукописи романтики придавали большое значение. Они видели в ней дополнительное и сильное средство создания образной речи: создание музыкальной образности, приближающей язык слов к языку музыки - единственному языку, который, согласно понятиям романтиков, способен был выражать невыразимое. Подобную богатую звукопись мы встречали во многих стихах Жуковского, первого русского романтика. Пушкин восхищался Жуковским и был его учеником. Истинным учеником, потому что во многих отношениях превзошел своего учителя. Это относится и к мастерству звукописи, которое так очевидно в сказках.

Звукопись подкрепляет грамматические связи слов в тексте. Особенно настойчиво добиваются поэты звукового подобия определений и поясняемых ими слов (ср. волна гульлива, вольна; лебедь белая; бездна вод; золотая рыбка). Нередко можно наблюдать звуковое сближение и других грамматически связанных членов предложения: подлежащего и сказуемого, - сказуемого и обстоятельства, сказуемого и дополнения (ср. море морщить; пушки с пристани палят, кораблю пристать велят). Звуковые повторы в таких случаях подчеркивают логические связи слов.

В художественных произведениях наблюдается подбор лексики, заданный звуковым обликом главного по смыслу слова; к тому же нередко это слово или слово, непосредственно с главным связанное, используется для заголовка. Так, в "Сказке о рыбаке и рыбке" повторяются взрывные, мягкие звуки: сказка, рыбак, рыбка, старик, невод, берег... Звуковые повторы глубже вводят в наше

сознание главное слово море, скрепляют логические связи созвучных с ним слов, создавая звукообраз, то есть художественный образ, усиленный средствами звукописи. Возникновение звукообраза объясняют психологически: в процессе творчества поэта переполняют те или иные созвучия, связанные с главными образами. Это побуждает его подбирать слова близкого звучания по-своему закрепляющие и усиливающие основной звуковой комплекс.

Звукообразы придают художественную завершенность и особую целостность поэтической форме произведения и нередко являются отличительной чертой того или иного автора. Например, для поэзии А.С. Пушкина характерен звукообраз моря с ассонансом О, У и аллитерацией глухих взрывных и вибранта Р, который в сказках одухотворяется, наделяется способностью отвечать на внешние события. Сохранение звукообраза моря на протяжении всей сказки создает особую ее целостность.

Поэтический талант включает в себя и поэтическую интуицию, сверхсознание поэта, которое помогает ему не только создать нужные образы, подобрать нужные слова и рифмы, но и заставить саму ткань стиха звучать музыкой звуков и гореть красками живописи.

Жил старик со своею старухой

У самого синего моря.

Здесь в помощь воображению читателя приходит фонетическая организация текста. В данном образце можно отметить аллитерацию глухого свистящего С, что порождает слуховые ассоциации плеска волн, свистящего шума ветра. Т.И. Шуришина в работе "Актуальные проблемы стилистики текста (цветофоносемантический аспект)" подчеркивает, что "в художественном тексте цвет может выражаться двумя способами: эксплицитно, словом, и тогда говорят о цветописи, и имплицитно, звуком, и тогда мы имеем дело с цветописью звуком" [8; 49]. Употребление И, У, которые по теории А.П. Журавлева [1; 102] соответствуют синему и темно-синему, сине-зеленому цветам, имплицитно вслед за лексемой синее помогает создать объемную, реалистичную картину морского пейзажа.

В.А. Маслова отмечает, что заголовок является доминантой смысла всего текста, подчиняющей себе его построение, а следовательно, и восприятие; он может быть загадкой для читателя или ключом к разгадке авторского замысла, потому что "заголовок обладает прогностическими возможностями" [7; 83].

Так, в названии "Сказки о рыбаке и рыбке", "Сказки о царе Салтане, о сыне его славном и могучем богатыре князе Гвидоне Салтановиче и о прекрасной царевне Лебеди", "Сказки о попе и о работнике его Балде" на фонетическом уровне сочетание глухих звуков С, Ц, К, П, Т, Ч и вибранта Р создает в воображении читателя ощущение плеска воды.

Примечательна в этом плане фонетическая инструментовка следующего микротекста:

Отпусти ты, старче, меня в море!

Дорогой за себя дам откуп:

Откуплюсь чем только пожелаешь.

В данном отрывке резкое отклонение частотностей употребления определенных звуков от нормы становится заметным "на слух". Это наблюдается чаще всего при намеренном подборе звуков поэтом, при специальной инструментовке на какой-либо звук. Так, обращает на себя внимание повышенная частотность звукобукв П, Т, С, К. Основными фоносемантическими характеристиками для звукобуквы П, по теории А.П. Журавлева, являются тихий, тусклый, для Т - тихий, темный, для С - светлый, тихий, для К - подвижный, быстрый, тихий. Таким образом, благодаря данной консонантной инструментовке глухими взрывными П, Т, К и свистящим С создается звуковой образ тихого плеска волн, а оппозиция темный, тусклый - светлый передает блеск морской глади. В анализируемом фрагменте также наряду с прилагательными, обозначающими цвет (синий, черный), колористический фон бушующего моря создает и звуковая организация текста: звукобуква И соответствует синему цвету, У+Ю - темно-синему, сине-зеленому, голубоватому, О+Ё - белому, зеленому.

Образ моря одушевляется, наделяется способностью отвечать на внешние события, передавая и сам характер происходящего. Это создается благодаря использованию персонифицированных форм глагола море слегка разыгралось, почернело синее море ("Сказка о рыбаке и рыбке"), все море смутилось / И волнами так и расходилось ("Сказка о попе и о работнике его Балде"); Море вздуется бурливо, / Закипит, подымет вой, / Хлынет на берег пустой, / Разольется в шумном беге... Не шумит оно, не хлещет, / Лишь едва, едва трепещет ("Сказка о царе Салтане"). В "Сказке о царе Салтане" характер живого моря сообщается волне, а само море олицетворяется: "Ты, волна моя, волна! ... И послушалась волна: / Тут же на берег она / Бочку вынесла легонько / И отхлынула тихонько". Настроение морской стихии также может переноситься на другие ее проявления: черная буря; вздулись сердитые волны, так и ходят, так воем и воют ("Сказка о рыбаке и рыбке").

Талант писателя состоит в том, чтобы учесть основное содержание образа и вписать его в определенный контекст. Согласно фольклорной традиции рыцарей представляют в латах или кольчуге. Так, в "Сказке о царе Салтане" А.С. Пушкин для обозначения воинского обмундирования использует лексему чешуя (И очутятся на бреге, / В чешуе, как жар горя, / Тридцать три богатыря), а не латы или кольчуга, характерные для фольклора, вплетая в контекстуальный смысл элемент, непосредственно связанный с водной стихией, и таким образом гармонично вписывающийся в "морскую" тематическую ткань повествования.

Для сказочного текста имманентно обилие повторов. Так, автор не использует прономинацию для обозначения моря, прибегая скорее к повтору самого слова и создавая особенную ритмику: "Вот пошел он к синему морю; / Видит, - море слегка разыгралось ... Пошел старик к синему морю; / (Не спокойно синее море.) ... Старичок отправился к морю, / (Почернело синее море.) ... Вот идет он к синему морю, / Видит, на море черная буря: / Так и вздулись сердитые волны, Так и ходят, так воем и воют ("Сказка о рыбаке и рыбке"); Пошел, сел у берега моря; / Там он стал веревку крутить / Да конец

ее в море мочить ... К морю опять он приходит, / У моря бесенка находит ("Сказка о попе и о работнике его Балде"); Князь у синя моря ходит, / С синя моря глаз не сводит ("Сказка о царе Салтане").

Повторы соответствуют ритму набегающих волн. Созданию такого звукового эффекта в "Сказке о рыбаке и рыбке" также способствует и трехстопный стихотворный размер с акцентом на последнем слоге. "Сказка о царе Салтане" написана хореем, размером напевным и ритмичным, который в сочетании с фонетической инструментровкой текста помогает передать динамичность образа моря. Стихи "Сказки о попе и о работнике его Балде" "неровные", с разным числом слогов в строке, но с рифмами, написанными в лубочном стиле, передающем активный характер повествования.

Основное условие описания пространства сказки - это его деление различными границами на "подпространства" (термин Ю.М. Лотмана). "Подпространства" могут быть организованы на осях вертикальной (верх - низ) и горизонтальной. Так, в пространстве анализируемых сказок четко определяются его параметры: горизонтальный - основное место действия (базар, попово подворье, дом, берег моря, ближний лесок в "Сказке о попе и о работнике его Балде"; царство Салтана с дворцом, остров Буян с холмом в широком поле, долиной, а потом чудесным городом в "Сказке о царе Салтане"; берег моря с ветхой землянкой в "Сказке о рыбаке и рыбке") и вертикальный - суша, морской берег как Земля, море как подводное царство чертей и небеса (воздух) как пространство для полета.

Также миру людей, участников волшебных событий, в сказке противопоставлен мир мифических существ, например, Кощей, Бабы-Яги, а в нашем случае - золотой рыбки, Царевны Лебедь, 33 богатырей, чертей. Пространство, где живут сказочные герои-люди, и мир мифических существ разделены, как любое ирреальное пространство, определенными границами: густым лесом, рекой, в данном случае - границей суши и моря. Таким образом, мир мифических существ отодвигается в сказке еще в более отдаленное пространство - под воду в море [4].

В сказках развит широкий спектр значений "моря": это и место, где разворачиваются сказочные события (Жил старик со своею старухой / У самого синего моря ("Сказка о рыбаке и рыбке"); Балда, с попом понапрасну не споря, / Пошел, сел у берега моря ("Сказка о попе и о работнике его Балде")), и живое существо (море слегка разыгралось ("Сказка о рыбаке и рыбке"); ... все море смутилось / и волнами так и расходилось ("Сказка о попе и о работнике его Балде")), и мир обитания фантастических существ (По-нашему говорила рыбка, / Домой в море синее просилась, / Дорогою ценою откупалась ("Сказка о рыбаке и рыбке"); ... Вот из моря вылез старый Бес... ("Сказка о попе и о работнике его Балде")). В сказке о царе Салтане море - стихия, и разделяющая, и соединяющая "царство славного Салтана" с островом Буяном. Можно утверждать, что это сказочная вариация образа Чёрного моря, если согласиться, что Салтан - это султан, стольный град которого - Стамбул, или Царьград.

Славянская культура заимствовала индоевропейские представления о космическом море: в фольклорной картине мира русских море как часть океана является праматерией, из которой образовались земля и весь мир. В космогоническом порядке море является элементом пространства, который существует вечно. Этим объясняется отнесение моря к фантастической составляющей сказки, ведь образ моря воплощает бесконечность времени, вечность, праматерию, бездонность, глубину, изменимость.

1. Журавлев А. П. Звук и смысл / А. П. Журавлев. - 2-е издание, исправленное и дополненное. - М.: Просвещение, 1991. - 160 с., 102
2. Иванова Л. П. Концепт "море" в творчестве А. С. Пушкина / Л. П. Иванова // Крымский Пушкинский научный сборник. - Выпуск 2, Морской вектор в русской культуре. - Симферополь: "Крымский архив", 2002. - С. 33-44.
3. Маслова В. А. Лингвистический анализ экспрессивности художественного текста / В. А. Маслова. - Минск: Высшая школа, 1997. - 156 с., 83
4. Папина А. Ф. Текст: его единицы и глобальные категории / А. Ф. Папина. - М.: Едиториал УРСС, 2002. - 368 с.
5. Пушкин А. Письмо Пушкину Л. С., 24 сентября 1820 г. Из Кишинева в Петербург // А. С. Пушкин. Полное собрание сочинений: в 10 т. - Л.: Наука, Ленингр. отд-ние, 1979. - Т. 10. Письма. - С. 18.
6. Пушкин А. Дельвигу А. А., декабрь 1824 // Полное собрание сочинений в шестнадцати томах. - Т. 13. Переписка, 1815-1827-1937-1959. - С. 251.
7. Пушкин А. С. Поэмы, Сказки // А. С. Пушкин. Собрание сочинений в десяти томах. Том третий. - Гослитиздат. - М., 1959.
8. Шуришина Т. И. Актуальные проблемы стилистики текста (цветофоносемантический аспект): учебное пособие / Т. И. Шуришина. - Черновцы: Рута, 1999. - 96 с.
9. Словарь языка Пушкина: в 4 т. / Отв. ред. акад. АН СССР В. В. Виноградов. - 2-е изд., доп. / Российская академия наук. Ин-т рус. яз. им. В. В. Виноградова. - М.: Азбуковник, 2000.

ИВАНОВА И.Б.

КОНОТОП В ЖИЗНИ И ТВОРЧЕСТВЕ В. В. МАЯКОВСКОГО

Жизнь и творчество В. Маяковского - одной из ярчайших поэтических фигур русской литературы XX века - и сегодня привлекает внимание широкого круга литературоведов, критиков, педагогов-филологов. Особое место в литературном наследии писателя занимает украинская тема. Это объясняется рядом причин. Здесь и украинские корни, гордо и на долгие годы полемично заявленные в стихотворении "Нашему юношеству":

Я -
дедом казак, другим -
сечеви́к,
а по рожденью
грузин.

Не случайно в доме, по воспоминаниям матери, Александры Алексеевны, часто звучали русские, украинские и грузинские песни. Так, по оценке самого поэта "между тремя культурами" росли и формировались мировоззренческие и поэтические взгляды будущего поэта-новатора, бунтаря и лирика.

В последнее время появились новые работы, подробно исследующие генеалогию поэта и достаточно убедительно доказывающие его украинское происхождение. Впрочем, это мало что меняет в нашем представлении о личности Маяковского-интернационалиста, искренне, с любовью и всегда с уважением пишущем и о негре Вилли, и о "тихом еврее Лавуте", и о латыше Нетте, и о десятках других людей самых разных национальностей.

Одно из лучших стихотворений Маяковского называется "Долг Украине". Своим творчеством поэт на протяжении всей жизни пытался уменьшить этот долг, призывая учить "величавый и простой" украинский язык, историю Украины.

В автобиографии "Я сам" в записях за 1926 год читаем: "Вторая работа - продолжаю прерванную традицию трубадуров и менестрелей. Езжу по городам и читаю" [4, 40]. И далее, как мы понимаем, в далеко не полном перечне городов поэт рядом с Парижем, Берлином, Тулой, Прагой и другими городами называет украинские Винницу и Харьков.

Поэт был частым гостем на Украине. Ещё в 1912 году он приезжал в Новую Маячку (бывшей Херсонской губернии). Туда на Рождество его пригласил Давид Бурлюк. Здесь отец Давида работал управляющим в имении, и Маяковский впервые увидел зимний украинский пейзаж, украинскую ночь, о которой написал позднее, услышал украинскую речь, узнал о жизни украинцев, их обычаях. Позднее он четыре раза побывает в Одессе, трижды - в Днепропетровске, дважды посетит Винницу, Николаев, был в Луганске, Полтаве, Житомире, Донецке, Бердичеве.

Особенно часто поэт приезжал в Киев и Харьков, где выступал 45 раз. Лишь в 1925 - 1926 годах он побывал в этих городах 15 раз. Также обширен список городов, мест и других географических реалий Крыма, который тогда входил в состав РСФСР. О пребывании в Киеве, Харькове, Одессе, Виннице он написал в своих произведениях, остались многочисленные афиши, возвещающие о концертах, встречах с читателями в этих городах. Вспоминал он и украинские места, где не довелось побывать: Кременчуг, Изюм, Чернигов, Фастов, Славянск.

В современном литературоведении наметился серьёзный интерес к такому жанру, как травелог. На русскую почву этот термин был перенесен более 10 лет назад и трактуется как повествование или лекция о путешествии, зачастую сопровождаемое иллюстрациями или географическими картами.

Заграничні поїздки довірених московських і ленинградських літераторів почалися вскорі після закінчення Громадянської війни. Значення Маяковського в історії таких подорожей величезно. "Я їзжу не дивуватися, а дивувати", - говорив поет.

Но, судя по его "американскому" и "парижскому" циклам, имело место и то, и другое. "Стихи и очерки Маяковського, посвященні Європі, стали тем окуляром, через який розглядали Захід радянські літератори, ехавші слідом за головним поетом революції" [6, 101]. Це спостереження, безсумнівно, справедливо і по відношенню до Америки. Серед великих книг, книг першого ряду, написаних в жанрі тревелогів, дослідники називають вірші з "американського" циклу В. Маяковського і його книгу описок "Моє відкриття Америки" [7].

Вислідуване вивчення творчості Маяковського, його записних книжок, великої кількості переписки дозволяє прийти до певних висновків стосовно "сумської" (в широкому сенсі) теми. На жаль, ні в збірнику творчості поета, ні в інших матеріалах і документах ми не знайдемо прямих доказів перебування поета на Сумщині. Але є згадки про її міста. Особливе місце тут належить Конотопу. Дослідник творчості Маяковського, зібравши великий матеріал про його перебування в Україні, Б. Л. Звагельський дає переконливе, на наш погляд, пояснення "конотопськими" відпочиваннями поета [1; 2].

Очевидно, що в самому місті Володимир Володимирович не був, не блукав по його вулицям і провулкам, не заходив до "хочлацкіх" лавок, не прогулювався між апетитними рядами базару з місцевими ягодами. Але в станції він, без сумніву, був, тому що багато раз їздив туди. І коли їздив з Москви до Києва, а іноді і з Харківом до української столиці. Конотоп же, як і сьогодні, був достатньо великою вузловим станцією і знаходився на перехресті залізничних магістралей, які ведуть до Москви, Києва, Мінська, Воронежу, Харківу і т. д.

Строительство в 1868 - 1869 годах Курско-Киевской железной дороги оказало большое влияние на последующее развитие Конотопа. В разные времена через Конотоп проходили жизненные и творческие пути Т. Шевченко, Г. Квитки-Основьяненко, Н. Гоголя, И. Франко, Леси Украинки, Марко Вовчок, П. Кулиша и др. Зная интерес поэта ко всему, что его окружает, стремление всё узнать, можно предположить, что он выходил на конотопский перрон, заходил в здание станции.

Справедливость этого предположения подтверждают и факты, изложенные в книге Павла Лавута "Маяковский едет по Союзу". Автор ездил с Маяковским по стране в 1926 - 1930 годах, помогая ему в организации многочисленных творческих вечеров. Его книга написана в жанре воспоминаний, путевых записей. Она даёт представление о кипучей работе поета и о великом влиянии поездок на его творчество.

П. Лавут пише о том, что Маяковский горячо любил Украину, не раз выступал в разных её местах, и поэтому ему пришлось много ездить по украинской земле. "От Киева до Москвы нашей попутчицей оказалась киноактриса Юлия Солнцева.

Маяковский пригласил её к нам в купе из соседнего вагона. Проводник требовал, чтоб она вернулась к себе: "Не имеет права переходить в вагон высшей категории". Владимир Владимирович не соглашался с прихотями проводника и принципиально не отпустил Солнцева, уговаривая её остаться. Солнцева спросила Маяковского: "Почему вы выходите на каждой станции?"

- Я должен всё знать, иначе мне неинтересно" [3].

На встрече с пролетарскими читателями в Ростове-на-Дону 7 февраля 1926 года поэт подчёркивал, что необходимо писать о том, о чём сами пишущие хорошо знают, но в то же время, что ещё не вошло в литературу. Это была принципиальная позиция писателя, которой он придерживался до конца своей жизни. На одной из последних встреч с читателями 25 марта 1930 года Владимир Владимирович снова подтвердит её: "Я избегаю писать о том, чего не видел". До выстрела 14 апреля останется меньше месяца.

Очевидно, Маяковский хорошо был знаком со станциями, которые проезжал, следуя в Киев. Об этом говорит, например, такой факт. В юмористическом рассказе "Как я её рассмешил" (1926 год, журнал "Огонёк") поэт несколько раз вспоминает Бахмач, соседнюю с Конотопом железнодорожную станцию.

Самым известным упоминанием Конотопа является стихотворение "Небоскрёб в разрезе". Как известно, в 1925 году Маяковский несколько месяцев был в Америке, где вёл очень активную литературную жизнь. Само собой - это работа над новыми произведениями, а ещё - встречи с читателями, концерты. Главный результат - "американский" цикл, как его позднее назовут исследователи. Эмоции: восторг от стройных авеню и "стритов", "расчёта сурового гаек и стали", высокого уровня технического развития - уступят место более объективной, взвешенной оценке в прозе - очерках "Моё открытие Америки".

Отметим, что и в "американском" цикле, и в "парижском" поэт стремился к максимальной объективности в изображении реалий заграничной жизни. В стихотворении "Нашему юношеству" (1927) он призывает молодежь следовать именно такому взвешенно-спокойному и в то же время активно-деятельному подходу:

Смотрите на жизнь
без очков и шор,
глазами жадными цапайте
всё то,
что у вашей земли хорошо
и что хорошо на Западе.

Хороши "вздыбленный" Бруклинский мост, огромный небоскрёб Вульворт в "корсетной коробке", яркая бродвейская лампиония, собвеи и элевейтеры. Обо всём этом немало сказано в стихах об Америке. В "Небоскрёбе в разрезе" поэт наглядно демонстрирует своё отношение ко всему тому, что увидел, понял и осмыслил в горьковском "городе жёлтого дьявола". Перед читателями предстаёт уже знакомый из других стихотворений силуэт небоскрёба. Но мы видим его в необычном ракурсе: "насквозь", в разрезе.

Возьми
разбольшущий
дом в Нью-Йорке,
взгляни
насквозь
на зданье на то.
Увидишь -
старейшие
норки да каморки -
совсем
дооктябрьский
Елец аль Конотоп [4, 322-323].

Этаж за этажом дом-великан открывает перед нами свой мир. Многочисленные конторы и маленькие "старейшие норки да каморки" жильцов. В одних жадно и озабоченно считают деньги, в других - мечтают о богатых женихах и невестах, в-третьих - собирают компромат на неверных супругов. Здесь нет места чему-то настоящему, красивому и поэтичному. Форма - "дом длиною до звёзд, а высотой - до луны" - не соответствует содержанию. Духовное опустошение, отсутствие высоких идеалов, серая, однообразная жизнь - так по-чеховски выделась Маяковскому провинция.

В стихотворении "Три тысячи и три сестры" он спрашивает: "Помните, раньше дела провинций? Играть в преферанс, прозябать и травиться". Конотоп и явился для поэта олицетворением такого морального опустошения, мрака и мещанства. Заметим, что название украинского районного центра встречается и во всех афишах выступлений Маяковского после возвращения из США. Поэт организует ряд вечеров под общим названием "Моё открытие Америки". Среди других тезисов программ находим: "Нью-Йоркский поэтический Конотоп". Показательно, что в Харьковской афише названия частей вечера Маяковский представил на украинском языке.

О Конотопе Маяковский упоминает ещё в одном, не столь известном стихотворении - "Ух, и весело!". Под текстом автор даёт информацию, что он написал его 18 января 1924 года на пути из Киева в Москву. Интересно, что примерно через месяц поэт снова выступает в Киеве и читает это стихотворение, которое в печатной программе значится под названием "Вагон

до Конотопа". Содержание стихотворения не соответствует своему первоначальному задорному названию. Ничего по-настоящему весёлого нет в том, что на "крохотном перегоне от Киева до Конотопа" пассажиры чувствуют себя неуверенно:

Разговор
перекидывается сам
от бандитов
к Брынским лесам.
Остановят поезд -
минута паники [4, 206-207].

И когда в четыре часа ночи раздался стук в купе, перепуганные люди узнали, что им всего лишь предлагают купить открытки, выручка от продажи которых пойдёт на развитие воздушного флота страны. Вот в таком иронично-сатирическом контексте поэт здесь вспоминает Конотоп.

В неоконченной поэме "Пятый Интернационал" (1922) Маяковский переносит читателя на много лет вперёд. В первой части отдельные страницы посвящает он своей стране. В другой половине текста перед нами заграница. Поэт слушает радио, где сплошная неразбериха, шум:

Тысячное радио.
Несколько слов:
"Ллойд-Джордж.
Болезнь.
Надуло лоб.
Отставка.
Вызвал послов.
Конференция!"
Конотоп! [5, 165]

Смысл употребления названия города с последующим восклицательным знаком вполне определён: это синоним беспомощности, всевозможных досужих разговоров и бестолковости.

Таким образом, начиная с 1922 года в поэтическом мире Маяковского периодически появляется образ маленького украинского города, который стал для него символом мещанства, провинциализма, моральной и духовной опустошённости: будь-то Россия, Америка или ещё какая-то другая страна мира.

Сегодняшний Конотоп - город областного подчинения, административный и культурный центр Конотопского района, расположенный в западной части Сумской области. Несомненно, он мало напоминает тот, который нарисовал поэт в своих произведениях. Это один из немногих городов области, где есть улица, носящая имя великого поэта. Думается, Конотоп начала XXI века ему

бы понравился. И скорее всего - ожил бы на страницах стихов, очерков, зазвучал во время многочисленных выступлений с эстрады, встреч с молодёжью. "Поэт - всегда должник Вселенной", - говорил Маяковский. Вся его жизнь и стала возвращением этих необычных долгов.

1. Звагельский Б. Л. "Вагон до Конотопа" / Б. Л. Звагельський // Ленінська правда. - 1968. - 15 червня.
2. Звагельский Б. Л. Маяковский на Україні / Б. Л. Звагельський // Ленінська правда. - 1969. - 27 травня.
3. Лавут П. Маяковский едет по Союзу / П. Лавут. - М.: Сов. Россия, 1969. - 138 с.
4. Маяковский В. В. Сочинения : в 2 т. Т. 1 / В. В. Маяковский ; сост. Ал. Михайлова; вступ. ст. А. Метченко ; прим. А. Ушакова. - М.: Правда, 1987. - 768 с.
5. Маяковский В. В. Сочинения : в 2 т. Т. 2 / В. В. Маяковский ; сост. Ал. Михайлова; прим. А. Ушакова. - М.: Правда, 1987. - 768 с.
6. Пономарёв Е. Травелог Маяковского. Начало жанра / Е. Пономарёв // Вопросы литературы. - 2012. - № 2. - С. 100-143.
7. Советские травелоги: Западная Европа устами писателей 1920 - 1930-х годов. - Режим доступа: [www.svoboda.org>content/transcript/24551956.html](http://www.svoboda.org/content/transcript/24551956.html).

РОДЕНКО А. В., САГДУЛЛАЕВ ГАНИШЕР

СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ УКРАИНСКИХ И УЗБЕКСКИХ ПОСЛОВИЦ О РОДИНЕ

Пословицы и поговорки живут в народной речи и сопровождают человека на протяжении всей его жизни. Меткие образные высказывания отражают все стороны человеческого бытия, запечатлевают исторические события, отображают мировосприятие того или иного народа. Под пословицами понимаются краткие изречения, имеющие поучительный смысл и передающиеся народом из поколения в поколение. Пословицу называют народной мудростью, практической философией, школой жизни, сводом правил человеческого общежития, исторической памятью народа. Выдающийся языковед В. И. Даль писал, что пословицы - это "свод народной премудрости", "стоны и вздохи, плач и рыдание, радость и веселье, горе и утешение в лицах". Он назвал их "цветом народного ума", "житейской народной правдой" [1]. Выражая мнение не отдельных людей, а целого народа, пословицы имеют предельно краткую, запоминающуюся форму.

Поговорка - это широко распространенное образное выражение, которое не имеет обобщающего смысла и поучительной тенденции. Пословицы и поговорки содержат много общих и схожих свойств, они являются языковыми афоризмами, имеют рифму и легко запоминаются. Одним из отличительных признаков пословиц является их назначение: пословицы чаще используют как аргумент, как доказательство своей правоты, тогда как поговорку, главным образом, - для украшения речи, придания ей национального колорита.

Пословицы и поговорки прошли долгий исторический путь становления и развития. Первые меткие образные выражения появились на заре человеческой цивилизации. В условиях древнего общества, когда не существовало письменности, возникла потребность закреплять и передавать насущные правила человеческого общежития, нормы и понятия морали, наблюдения за природными явлениями и окружающим миром. Эти наблюдения и правила оформлялись в виде образных суждений, выполняя роль неписаных законов. В древних народных изречениях отразились также языческие верования и мифологические представления и образы.

Самыми древними пословицами считаются те, которые были найдены археологами в Египте. Они вошли в жизнь многих людей, но по понятным причинам не всегда удается понять, что за мысли были изложены в каждой пословице.

Первые сборники пословиц, дошедшие до нас, были составлены в Европе в XIII-XV веках. Пословицы имели стихотворную форму и отличались особой ритмичностью. Впоследствии многие из таких стихотворных пословиц подверглись обработке, приобрели более сжатую форму и распространились в народной среде. Пословицы становились одним из видов устного народного творчества и предметом наследования [2].

Источники появления пословиц довольно разнообразны. Главные из них - непосредственные жизненные наблюдения людей, социально-исторический опыт народа. Меткие выражения, удачные сравнения, сказанные кем-то однажды, подхватывались другими, становились атрибутами народной речи благодаря постоянному употреблению в аналогичных по смыслу ситуациях. Как говорится в одном из изречений, пословица - это "мудрость многих, остроумие каждого". Однако некоторые пословицы и поговорки, бытующие в народе, восходят к книжным источникам и являются наследием великих людей разных эпох: это и фразы из стихотворений, содержащихся в старинных рукописях, из стихов известных поэтов, и философские цитаты из произведений классической литературы. Превратившись в пословицу, высказывания становились частью общественного сознания, и поэтому возникает стойкое убеждение, что все пословицы и поговорки созданы народом, что их первоисточник находится в коллективном разуме народа.

Переходя от поколения к поколению, пословицы и поговорки закрепляли накопленный народом трудовой, житейский, социальный опыт, поддерживали самобытный уклад народной жизни, укрепляли духовный и нравственный облик представителей тех или иных национальностей. Созданные в разные времена, при разных обстоятельствах и ситуациях узбекские и украинские мудрые изречения несут в себе самую суть бытности народов, сложившейся за всю историю их существования и развития. При детальном рассмотрении пословиц двух народов можно понять, чем и как живет каждый народ, почему поступает так, а не иначе, откуда взялись основные принципы и манеры поведения и многое другое. Поэтому значительное количество пословиц характеризуется ярким национальным колоритом и отображает специфику

мировоззрения узбекского и украинского народов, их картину мира, условия жизни, историю, быт и национальный характер.

Сравнение пословиц украинского и узбекского народов показывает, насколько общим является их мировидение, отношение к различным жизненным ситуациям, что, в свою очередь, способствует взаимопониманию и сближению. С другой стороны, пословицы помогают лучше понять национальный характер людей, создавших их, их интересы, обычаи, быт и традиции.

Богатейший жизненный опыт народа представлен в пословицах о Родине. Понятие "родина" является самым значимым в этническом сознании двух народов, о чем свидетельствует количественное преобладание пословиц и поговорок, касающихся осмысления морально-нравственных ценностей [3].

Любовь к Родине является неотъемлемой чертой национального характера любого народа. Народный фольклор украинского и узбекского народов пронизан любовью к родной земле, которая, подобно матери, дала жизнь и вырастила человека. В народных произведениях четко прослеживается мысль о том, что все трудности можно преодолеть, а вот разрыв с родиной - нет, что человек на чужой стороне никому не нужен, а человек, променявший свою родину на "теплые места", - предатель.

В емких образных выражениях украинского и узбекского народов открыто проявляется патриотизм, словесно выражается любовь к родине. Причем в языке двух народов находятся эмоционально окрашенные слова, обозначающие место рождения человека, край, страну, где он родился: родина, родная страна, родная земля, отечество, отчизна. Эти слова и сочетания с ними делают пословицы и поговорки более эмоциональными [4].

Сопоставление узбекских и украинских пословиц и поговорок позволяет выделить общие и отличительные черты образа Родины. Однако прежде всего следует обратить внимание на значение слова "родина". В украинских и узбекских словарях оно толкуется следующим образом:

Укр.: Родина - 1. Країна стосовно до людей, які народилися в ній і є її громадянами; вітчизна. - Страна, где человек родился и является ее гражданином, отчизна. 2. Спадщина від батьків. - Наследство от родителей [5].

Узб.: Vatan - 1. Kishilarning tugʻilib oʻsgan joyi. - Место, где родился человек и где он рос. 2. Yurti, mamlakati. - Страна, государство. 3. Tarixan muayyan xalqqa tegishli hudud. - Исторически определенные народом границы [6].

Анализируя данные определения, можно сделать вывод о том, что для украинского и узбекского народов родина - это, с одной стороны, личностное, персональное восприятие своего пространства, которое ассоциируется с родной землей как кормилицей и матерью-прародительницей, с другой стороны - это отечество, государство, которое нужно беречь и защищать и которым принято гордиться.

Так, в подавляющем большинстве украинских пословиц понятие "родина" - это прежде всего то место, где человек родился, его малая родина:

Укр.: Людина без рідної землі як соловей без гнізда. - Человек без родной земли как соловей без гнезда. Вдома і стіни гріють. - Дома и стены греют.

Вдома і солома їдома. - Дома и солома съедобна [7].

Некоторые украинские пословицы имеют своих "двойников" в узбекском языке. Например, пословицы, где родина сравнивается с золотой колыбелью:

Укр.: Рідна земля - мов колиска золота. - Родная земля словно колыбель золотая.

Узб.: O`z yurtning - oltin beshiging. - Отчизна тебе - колыбель золотая [8].

Для обеих культур характерно очень личное и открытое (в словесном плане) эмоциональное отношение к родине-матушке, к святому отечеству как к самому дорогому в жизни человека, тому, что дороже золота. Если в украинских пословицах родная земля сопоставляется с раем, то в узбекских - с тронем Сулеймана:

Укр.: Грудка рідної землі дорожча за золото. - Горсть родной земли дороже золота. У ріднім краю навіть дим солодкий. - В родном крае и дым сладкий. Рідна земля і в жмені мила. - Родная земля и в горсти мила. Рідний край - земний рай. - Родной край - земной рай. Де рідний край, там і рай. - Где родной край, там и рай.

Узб.: Bulbul chamanni sevar, odam - Vatanni. - Соловей цветник любит, человек - родину. Odam Vatani bilan tirik, o`rdak ko`li bilan. - Человек родной жив, утка - озером. O`z yering qadrdon maskan. - Своя земля наощупь тепла. O`z yurtning - oltin beshiging. - Отчизна тебе - колыбель золотая. Vatan Sulaymon taxtidan yaxshidir. - Родина лучше, чем трон Сулеймана.

В обоих языках очень четко прослеживается утверждение, что каждый человек чувствует неразрывную связь с родной землей:

Узб.: Daraxt bir joyda ko`karadi. - Зеленеет древо на одном месте. Yurting tinch, sen tinch. - Отчизна в руинах - и сердце в заботах. Yaqinlaridan ketsa ham, Vataniidan ketmas. - Хоть ушел от родни, не ушел от родины.

Укр.: Кожна травичка на своєму корені росте. - Каждая травинка на своем корне растет. Забудеш рідний край - твоє всохне коріння. - Забудешь родной край, твой засохнет корень. Як будеш рідної землі триматися, то будеш від неї сили набиратися. - Если будешь держаться родной земли, то будешь от нее силы набираться.

В подавляющем большинстве пословиц любовь к родине выражается через противопоставление родной и чужой стороны. Понятие "родина" всегда идет с позитивной окраской. Напротив, пословицы о чужбине имеют негативную характеристику: чужая сторона словно мачеха, на чужой стороне счастья не видать, там печаль, тоска и разочарование. Смысл подобных пословиц заключается в выражении тоски по родным местам во время пребывания вдали от родины, горячей любви к своей земле, к своему народу:

Укр.: Не бувши на чужині, не оціниш по-справжньому рідної землі. - Не побывав на чужбине, не оценишь по-настоящему родную землю. Рідна сторона - мати, чужа - мачуха. - Родная сторона - мать, чужая - мачеха. На чужій стороні й весна не красна. - На чужой стороне и весна не красна.

Узб.: O`zga yurtda shoh bo`lguncha o`z yurtningda gado bo`l. - Лучше на родине быть чабаном, чем на чужбине султаном. O`z ayvoning yaxshidur, begona

saroydan. - Свой дом лучше чужого двора. O`zga yurtda - har qadamda chuqur. - На чужой земле что ни шаг, то яма. O`zga yurtda shoh Lekin o`z yurtiga brgona. - Пусть на чужбине ты падишах, зато в отчизне ты подышал. Begona joyda it ham dumini qisar. - На чужбине и пес пожимает хвост.

В сопоставляемых языках выделяется также группа пословиц о преданности родине, чувстве долга перед ней. Земля узбекского и украинского народов всегда представляла собой соблазн для завоевателей со всех сторон света, поэтому во многих пословицах выражена идея защиты родины, свободы отечества. При этом у представителей обоих народов личная свобода неразрывно связана со свободой своей родины:

Узб.: Vatanni qo`riqlaganing sari mardliging oshar. - Когда родину охраняешь, сам мужаешь. Sergalikka ulgurding O`z yurtingni asrading Sergak bo`lib turmading Yuz yil g`amga tashlading. - Преуспел старожил, что свой край сторожил. А не станешь сторожить - век в горести жить.

Укр.: Жить - Вітчизні служити! - Жить - Отчизне служити! Батьківщина - мати, умій за неї постояти. - Родина - мать, умей за нее постоять. За рідний край - хоч помирай! - За родной край - хоть умирай!

Сравнивая образные изречения, можно заметить, что некоторые компоненты украинских пословиц часто не имеют узбекских аналогов и наоборот. Но в то же время наблюдается значительное сходство лексического наполнения узбекских и украинских пословиц о родине. Это объясняется тем, что несмотря на различия в традициях и обычаях этих народов, общечеловеческие ценности едины. И в узбекских, и в украинских выражениях очень распространена когнитивная-пословица "нет лучшей страны, чем родная". В обоих языках ясно прослеживается мысль о том, что на чужбине жизнь не в радость. Наконец, пословицы обоих народов призывают беречь и защищать родную страну. Причины определенного сходства пословиц кроются и в общности народных судеб, и в глубоком чувстве патриотизма, проявляемого каждым человеком, независимо от его происхождения.

1. Даль В. И. Пословицы русского народа / В. И. Даль. - М.: Изд-во: АСТ, Астрель, 2008. - С.752.

2. З історії прислів'їв. Українські прислів'я, приказки [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.phorism.org.ua>

3. Великий тлумачний словник сучасної української мови [Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. - К.: Ірпінь: ВТФ "Перун", 2009. - С.1736.

4. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация / С. Г. Тер-Минасова. - М.: Слово, 2000. - С. 624.

5. Анатолій Івченко. Тлумачний словник української мови/ Івченко Анатолій // Словники. Філологія. Навчальна література. - К.: Видавництво: Фоліо, 2008. - С. 540.

6. O'zbekcha maqolar va naqlari [Elektron jamlamalar]. - Kirish hquqi: <http://www.giyos.ucoz.org/>

7. Прислів'я та приказки про батьківщину. Матеріал з МОІРРО www.wiki.moippro.mk.ua

8. Ватан Созининг маноси [Elektron jamlamalar]. - Kirish hquqi: <http://www.Ziyonet.uz>

ТУБОЛ Н. А., АБДУЛЛАЕВА ГУЛРУХСОР

ЯЗЫКОВОЕ СОЗНАНИЕ В ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ

Приступая к изучению иностранного языка, человек уже обладает сформированной картиной мира, в которую "вписан" родной язык с присущей ему системой значений. Это вербализованная картина мира, облеченная в формы и значения родного языка. Других средств для интерпретации иноязычного материала у него нет. Процесс включения значений иностранного языка в контекст субъекта-носителя другого языка грозит опасностями, которые связаны с толкованием иноязычного материала. Без специальных усилий со стороны обучающего иноязычный материал будет вписываться в смыслообразующий контекст родного языка, а сообщения на нем интерпретируются с точки зрения родной культуры.

Языковое сознание является частью культурного самосознания, ибо между осознанием элементов языка и элементов культуры нет четко выраженной границы.

Человек, воспитанный в условиях одной лингвокультуры, не только "монокультурен", но и лингвоцентричен. Он считает, что все языки похожи на его родной, не подозревая, что окружающий мир может быть описан иначе, чем это делает его родной язык. Ему трудно представить, что иностранный язык может функционировать по другим законам. Он будет пытаться вписать значения единиц иностранного языка в структуру родного. Но, не понимая их роли и места в общей структуре изучаемого языка, он не сможет осмыслить их адекватно. Чтобы языковой материал и действия на иностранном языке стали для обучающегося осмысленными, они должны быть представлены не только с точки зрения "как", но и с точки зрения "почему" и "зачем", так как ответить на вопрос о смысле действия значит связать его с тем, ради чего оно осуществляется.

Обучающий должен помочь обучающемуся вписать в свой индивидуальный контекст новый смысловой мир, представленный иностранным языком, формируя у него таким образом сознание билингва.

Различные народы в языковом смысле по-разному отражают объективную действительность. Осознание этого вызывает обоснованный интерес к проблеме языкового сознания.

Языковое сознание - это превращенная форма жизнедеятельности человека, способ вербализации человеческого социокультурного опыта и его национально-культурного осознания, включающий в себя материальное (языковое знание как материальный субстрат сознания), идеальное (психические состояния, семантика), социокультурный опыт (знания о мире), актуализирующееся в процессе ментальной деятельности.

Языковое сознание - один из видов обыденного сознания, оно "является механизмом управления речевой деятельностью и формирует, хранит и

преобразует языковые знаки, правила их сочетания и употребления, а также взгляды и установки на язык и его элементы" [3, 23]. Языковое сознание - это закрепленный в языковых значениях специфический языковой способ отражения действительности народом, говорящим на данном языке. Языковое сознание реализуется в вербальном поведении [5, 38]. Оно выступает обязательным условием существования и развития всех других форм сознания.

Языковое сознание является приобретением индивида в процессе деятельности. Уровень языкового сознания выражается в речевых действиях, которые определяют состояние языковой способности.

Языковое сознание формируется значением слов национального языка. Лингвистическое значение, будучи единицей языкового сознания, на уровне субъекта может обогащаться категорией отношения, приобретая для индивида личностный смысл. Но то, что является значением для носителей одного языка в пределах одной культуры, становится смыслом для представителей иных языков и культур и требует усилий по его толкованию.

В структуру языкового сознания входят все языковые знаки, являющиеся результатом отражения реальности и представлений человека о ней, а также правила организации знаков языка, их сочетания и употребления.

Языковое сознание характеризует лингвокультурную общность и каждого отдельного ее представителя. Кроме того, каждый естественный язык является носителем языкового сознания данной языковой общности и в этом смысле также представляет собой языковое сознание [2].

Отражение системы языка в сознании его отдельного носителя составляет основу индивидуального языкового сознания. Освоение иностранного языка изменяет структуру языкового сознания человека. Это обусловлено тем, что человек впервые сталкивается с фактом отторжимости языковой формы от понятийного содержания и вынужден включиться в процесс сравнения форм выражения одного и того же содержания средствами разных языков. Кроме того, "прочно сложившиеся речевые образцы родного языка неизбежно вступают в противоречие и конкуренцию с вновь усваиваемыми образцами иностранного языка" [1; 61].

Человек, картина мира которого сформирована одним языком и одной культурой, сталкивается при изучении иностранного языка с трудностями. С одной стороны, его языковое сознание "не хочет" принимать чуждую ему языковую систему и постоянно навязывает построения на иностранном языке, которые являются кальками с родного и часто нелепы с точки зрения изучаемого языка. С другой стороны, его когнитивное сознание восстает против того, что чужой язык представляет реальность иначе, другими словами и другими структурами предложений.

При освоении второго языка происходят изменения языкового сознания, или языковой картины мира, которая до сих пор была сформирована в контексте одного языка. Можно предположить, что результатом изучения иностранного языка становится образование смешанной структуры, которая вмещает в себя две знаковые системы, одна из них является более поздней и поэтому

"встраивается" в уже сформированную ранее систему родного языка. Новая знаковая система внедряется в языковое сознание индивида, качественно изменяет его: "слово, прорастая в сознание, изменяет все отношения и процессы" [5; 193]. Изменяя языковую картину мира индивида, иностранный язык влияет и на общую картину мира в когнитивной сфере. Усвоение новой языковой системы приводит к изменению взгляда на окружающий мир, его понятия, отношения и ценности, к преодолению "монокультурности" и лингвоцентризма.

В языковом сознании выделяют два уровня: когнитивный и языковой. Языковой уровень языкового сознания - это уровень вербализации, уровень языковых знаков и правил их комбинирования, уровень значений, имеющих свое воплощение в языковых знаках. Когнитивный уровень языкового сознания - это уровень смыслов, уровень "почему" и "для чего" человек употребляет ту или иную языковую единицу. Пользуясь родным языком, человек редко задумывается о причинах выбора того или иного слова или формы слова. Для общения на нем ему достаточно интуитивного знания, полученного в результате овладения языком в его родной среде. Приступая к изучению иностранного языка, простое описание форм и правил их комбинирования ничего не скажет ему о том, зачем все это нужно. Чтобы освоение иностранного языка приобрело осмысленный характер, человеку должны быть раскрыты внутренние законы иностранного языка, его смысловой мир в сравнении с соответствующими законами родного языка, которые должны стать объектом размышлений. Взаимоотношения двух языковых систем в сознании субъекта устанавливаются не на уровне знаков и правил, а на уровне смыслов этих знаков и правил, т.е. на когнитивном уровне языкового сознания.

Когда человек только начинает изучать иностранный язык, то простейшие речевые модели и грамматические правила, которые он усваивает, еще не вступают в противоречие с имеющейся у него языковой картиной мира. Первые осмысления и обобщения иноязычного языкового материала происходят по законам родного языка. Накапливаясь, они составляют "образ иностранного языка", который строится в сознании обучающегося в полном соответствии с системой смыслов родного языка и культуры. Наступает момент, когда обобщения, сделанные по правилам родного языка, вступают в противоречие с практикой изучаемого языка. Человек строит высказывания на иностранном языке в соответствии со своими представлениями о нем и постоянно делает ошибки, связанные с применением средств иностранного языка по нормам родного языка. Формируется "ложное представление о языке как... плохо упорядоченной системе знаков для прямого обозначения вещей, не имеющих с этим знаком никакой содержательной, "осмысленной" связи" [1; 61]. В этом кроется причина потери интереса к изучению иностранного языка.

Любой язык представляет собой достаточно стройную систему, которая действует по собственным внутренним законам. И представлен он должен быть обучающемуся не как "плохо организованный набор технических средств и информации, а как новая действительность - мир общественного сознания, его особая... всепроникающая форма - языковое сознание" [1; 67]. В контексте

теории языкового сознания П. Я. Гальперина главной задачей обучения иностранному языку называется формирование иноязычного сознания, перестройка языкового сознания обучающегося на иноязычный лад. Смысл этой теории заключается в том, что иностранный язык - это не форма и не инструмент общения, это - содержание.

Согласно П. Я. Гальперину, иностранный язык должен представляться обучающемуся как языковое сознание, которое складывается из языковых сознаний категорий языка. "Языковое сознание каждой лексической и особенно грамматической категории - это совокупность значений всех ее форм, представленных в естественных языках всегда ограниченным набором, в четком отнесении к определенным условиям их применения" [2; 97]. Языковое сознание языка в целом, как считает П. Я. Гальперин, - это смысл всех формальных структур языка, его собственно языковые значения по отношению к внеязыковой действительности, а отражение этой системы в индивидуальном сознании представляет собой языковое сознание субъекта [1]. Отраженная в языке реальность выступает в языковом сознании в форме лингвистических категорий. Поэтому "перестройка" лингвистического сознания на иноязычный лад возможна только через усвоение лингвистических категорий, которые составляют существенный признак языка вообще и своеобразно представлены в каждом конкретном языке" [4; 82]. Областью, в которой специфика каждого языка выступает наиболее ярко, является грамматика.

В процессе формирования иноязычного сознания необходимо представлять обучающемуся систему иностранного языка с точки зрения стоящей за ней иноязычной картины мира, которая представляет собой единство языкового и когнитивного. Однако привить индивиду иноязычное сознание в чистом виде невозможно. Он уже обладает сознанием, сформированным родным языком. Сознание - это особым образом организованное целое. Любая новая информация, чтобы стать достоянием субъекта, должна быть объединена в это целое, качественно изменяя его. Поэтому можно говорить только о формировании билингвального сознания, в котором сосуществуют, находясь в некоторых взаимоотношениях, две языковые картины мира.

Таким образом, изучение иностранного языка непосредственно влияет на содержание сознания субъекта.

Обучающий должен добиться того, чтобы интерес к изучаемому языку сохранялся не только в процессе, но и по окончании курса обучения, чтобы человек мог самостоятельно совершенствовать свое владение иностранным языком. Для этого он должен понимать внутренние законы функционирования языка, его внутреннюю логику. Эта логика становится очевидной, если представить язык не как набор изолированных элементов, а с точки зрения его внутреннего содержания, как картину мира, отличную от той, что представлена в родном языке, как систему смыслов, стоящих за употреблением знаков этого языка в речи.

Согласно П. Я. Гальперину [2; 98], задачей обучения иностранному языку должно стать формирование у обучающегося иноязычного сознания. Конечно,

у человека не может быть двух сознаний. Поэтому первостепенной задачей обучения иностранному языку является формирование билингвального сознания, в котором две языковые картины мира, как и системы двух языков, находятся в закономерном соответствии. Так как специфика языкового отражения мира наиболее отчетливо и системно выступает в грамматике языка, основой обучения должна стать именно грамматика, представляющая грамматические категории в единстве их форм и значений.

1. Гальперин П. Я. К психологии формирования речи на иностранном языке / П. Я. Гальперин // Психоллингвистика и обучение иностранцев русскому языку. - М. : Изд-во МГУ, 1972. - С. 60-71.

2. Гальперин П. Я. Языковое сознание и некоторые вопросы взаимоотношения языка и мышления / П. Я. Гальперин // Вопросы психологии. - 1977. - № 4. - С. 95-101.

3. Ейгер Г. В. Механизм контроля языковой правильности высказывания : автореферат на соискание учен. степени доктора фил. наук / Г. В. Ейгер. - М., 1989. - 50 с.

4. Кабанова О. Я. Формирование иноязычного сознания как условие формирования речи на иностранном языке / О. Я. Кабанова // Тезисы 1-й Всесоюзной научно-методической конференции по методике преподавания иностранных языков на неязыковых факультетах университетов. - М. : Изд-во МГУ, 1970. - С. 81-84.

5. Красных В. В. Основы психоллингвистики и теории коммуникации: Курс лекций. / В. В. Красных. - М. : ИТДГК "Гнозис", 2001. - 270 с.

КАЗАНДЖИЕВА М. С., ИБРАГИМОВА А.

К ПРОБЛЕМЕ ФОРМИРОВАНИЯ ПОЛИЭТНИЧЕСКОЙ ТОЛЕРАНТНОСТИ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОСТРАНСТВЕ

Сосуществование, взаимодействие, диалог в полиэтнических условиях - важнейшие характеристики современного образовательного пространства. Отсюда с неизбежностью следует необходимость формирования тех качеств личности, которые лежат в основе эффективной межэтнической коммуникации. Полиэтническая толерантность как раз и является одним из качеств, обеспечивающих бесконфликтное, продуктивное общение.

Общение, являющееся не только важнейшей категорией психологической науки, но также и междисциплинарной категорией, обычно определяют как процесс межличностного взаимодействия, источником которого выступают различного рода актуальные потребности субъектов взаимодействия, направленный на удовлетворение этих потребностей и опосредованный определенными межличностными отношениями.

Явление общения является по существу центральным в социальной психологии, потому что именно общение порождает такие феномены, как восприятие и понимание людьми друг друга; доверие или неприятие; солидарность или конфликтность, толерантность или враждебность и т.д.

Толерантність як якісна характеристика процесу спілкування залучає всі компоненти структури спілкування - когнітивно-інформаційний, афективно-емпатийний, регуляційно-поведінчий, соціально-перцептивний, і в цьому сенсі може виступати і механізмом (середством), і метою (результатом) процесу спілкування. Когнітивно-інформаційний компонент пов'язаний з процесом передачі і прийому інформації. Афективно-емпатийний компонент описує спілкування як процес обміну на емоційному рівні, а також як регуляцію емоційних станів учасників. Регуляційно-поведінчий компонент характеризує спілкування з позицій особливостей поведінки суб'єктів, з позицій взаємної регуляції поведінки і дій учасників комунікації. Соціально-перцептивний компонент пов'язаний з процесами сприйняття, розуміння і пізнання суб'єктами один одного в процесі спілкування.

Проілюструємо сказане на прикладі однієї з форм позааудиторної роботи зі студентами університетів.

В 2011-2012 гг. в рамках роботи тематических студентських семінарів - круглих столів "Цінності особистості в умовах кросс-культурного взаємодія", проводимих Сумським державним педагогічним університетом ім. А.С. Макаренка і Сумським державним університетом, українські і іноземні студенти отримали можливість обговорювати різні проблеми, пов'язані з етнічною картиною світу, етнічним самосвідомістю і др. На протязі двох років в роботі семінара брали участь студенти з України (Інститут педагогіки і психології СумГПУ ім. А.С. Макаренка), Азербайджану, Камеруну, Кот-Д'Івуара, Китаю, Пакистану, Судану, Сирії, Танзанії, Туркменістану, Турції, Узбекистану (Сумський державний університет). Основна проблематика семінарів - круглих столів передбачала звернення до універсальних і специфічних особливостей національних культур, обговорення актуальних проблем, пов'язаних з загальнолюдськими і індивідуальними цінностями в різних культурах.

Відомо, що далеко не завжди наявність знань і ерудиція визначають успішність. В ситуації ж виступу в рамках круглого столу можна говорити про повну реалізацію когнітивної сфери особистості (історична, культурологічна інформація, цікава для всіх присутніх; екзотика; збіг або різниця традицій і т. д.)

Говорячи про потребностно-мотиваційну сферу, слід відзначити, що в якості мотивів участі в семінарах можуть виступати і ідеали, інтереси особистості, переконання, соціальні установки, цінності, але за всіма цими причинами все одно стоять потреби особистості. Очевидно, що в зазначеній формі роботи існує можливість реалізації багатьох базових, фундаментальних потреб - в спілкуванні, повазі і визнанні, в самоактуалізації, в пізнанні і розумінні.

Емоційна сфера особистості (емоційні реакції, емоційні стани і емоційні відносини (чуття)) в даному контексті може

быть задействована наиболее полно: жизненный смысл переживаемой ситуации для иностранного студента очень важен. Здесь же выясняется, как человек чувствует себя в окружающем мире, насколько он социально компетентен в общении с людьми, способен справляться с негативными эмоциями и поддерживать положительный тонус в настроении.

Отдельным, но достаточно важным аспектом проблемы является вопрос о связи эмоций с процессами познания. Понятие эмоционального интеллекта, введенное в научный обиход в 90-е годы прошлого века, позволяет анализировать эмоциональную сферу личности в связи с мыслительными процессами: дает возможность точно воспринимать эмоции, оценивать и выражать их; генерировать, понимать, регулировать и т. д.

И, наконец, самый важный компонент - социально-перцептивный. Адекватное восприятие, понимание и познание субъектами друг друга в процессе общения - обязательное условие формирования эмпатического отношения, терпимости, толерантности, уважения.

Участие украинских и иностранных студентов в круглых столах-семинарах предполагало активизацию всех сфер личности (когнитивной, эмоциональной, поведенческой, мотивационной) и в конечном итоге способствовало формированию толерантности как важной составляющей эффективного общения. Для иностранных студентов такая форма работы оказалась особенно интересной и перспективной, поскольку в данном случае важное значение имел дополнительный (имплицитно содержащийся) фактор: транслируя собственные ценности, личность автоматически переходит в позицию поисковой активности, что является залогом ее успешной культурной и социальной адаптации.

ШЕВЦОВА А. В.

ВНЕАУДИТОРНАЯ РАБОТА КАК СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ ЛИНГВОСТРАНОВЕДЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНЦИИ СТУДЕНТОВ-ИНОСТРАНЦЕВ

Овладеть русским языком как средством общения невозможно без овладения культурой этого языка. Интерес, проявляемый к данной проблеме, вызван стремлением к практическому обучению студентов-иностранцев языку через овладение культурой и традициями носителей русского языка.

Теоретическое обоснование проблемы изучения русского языка в неразрывной связи с культурой получило отражение в ряде исследований и, прежде всего, в трудах Е. М. Верещагина и В. Г. Костомарова [1, 2]. Взаимодействие языка и культуры как важнейших компонентов в овладении речевой деятельностью отражено в определении лингвострановедения как аспекта "преподавания русского языка иностранцам, в котором с целью

обеспечения коммуникативности обучения и для решения общеобразовательных и гуманистических задач лингводидактически реализуется кумулятивная функция языка и проводится аккультурация адресата, причем методика преподавания имеет филологическую природу - ознакомление проводится через посредство русского языка и в процессе его изучения" [1]. Использование филологического способа преподнесения страноведческой информации способствует формированию определенных лингвострановедческих знаний. Основа этих знаний закладывается в условиях начального этапа обучения неродному языку. Затем вырабатываются определенные лингвострановедческие умения, и, как следствие, происходит формирование лингвострановедческой компетенции.

В методике преподавания иностранных языков термин "лингвострановедческая компетенция", являясь довольно распространенным (Л. С. Журавлева, М. Д. Зиновьева [3], Ю. А. Ендольцев [4] и др.), отличается некоторой неоднозначностью. В рамках нашего исследования мы придерживаемся дефиниции данного понятия, предложенной С. А. Бухтияровой, по мнению которой лингвострановедческая компетенция рассматривается как "компонент коммуникативной компетенции, включающий в себя совокупность знаний лексических единиц с национально-культурной семантикой и определенной суммой умений применять их в речевой деятельности на русском языке и в различных ситуациях межкультурного общения" [5]. Таким образом, для адекватного восприятия иностранными студентами неродной культуры следует обратиться к культуре, традициям, обычаям страны изучаемого языка не только в процессе изучения языка, но и во время проведения внеаудиторных мероприятий.

Обучение русскому языку, а следовательно, и вовлечение студентов-иностранцев в новое социокультурное пространство, формирование лингвострановедческой компетенции предполагает ознакомление с социокультурными нормами поведения в новом для них социуме, формирование доброжелательных отношений между преподавателями и студентами, создание благоприятного психологического климата, работу над преодолением стереотипных негативных установок по отношению к носителям другой культуры. Посредством множества символов и образов, стереотипов поведения родная культура помогает индивидууму действовать в различных ситуациях автоматически. В условиях же новой культуры привычная система знаков и стереотипов, сложившаяся в родной культуре, становится неприемлемой.

Работа, направленная на формирование лингвострановедческой компетенции и на адаптацию иностранных граждан к жизни и обучению в Украине, проводится как в рамках учебного процесса, так и во внеаудиторной работе. В процессе учебной работы студенты-иностранцы готовятся к внеаудиторным занятиям, а навыки, полученные во время проведения внеаудиторных мероприятий, используются на занятиях по русскому языку. Другими словами, внеаудиторная работа, с одной стороны, является средством формирования лингвострановедческой компетенции, а с другой - способствует процессу адаптации студентов-иностранцев в новой социокультурной среде.

Студенты-иностранцы, которые обучаются русскому языку в условиях украинской культурной среды, познают культуру изучаемого языка через тот регион, в котором проживают. Это вызывает у них желание узнать этносоциум Украины.

Иностранцы студенты с интересом знакомятся с Украиной, украинцами, нравами, обычаями, бытом, религиозными верованиями, историей. Посещение музеев, выставок, концертов, театров, вечера интернациональной дружбы со студентами вузов и колледжей, школьниками города, "круглые столы", экскурсии - вот далеко не полный перечень мероприятий, направленных на формирование лингвострановедческой компетенции инофонов.

Эффективной формой внеаудиторной работы являются экскурсии. Экскурсии помогают студентам-иностранцам выработать наблюдательность, внимание, активизируют познавательную деятельность, позволяют быстрее преодолеть языковой барьер, выйти в активный диалог, а значит, успешно адаптироваться в новой социокультурной среде. На экскурсии иностранный студент из пассивного наблюдателя превращается в активного коммуниканта. Предваряет проведение экскурсии серьезная подготовительная работа: составление плана экскурсии, подбор и отработка подобранного языкового, страноведческого, речевого материала, чтение тематических текстов, лексическая работа, подготовка наглядного материала. Подведение итогов - важный этап после проведения экскурсии. На этом этапе студенты-иностранцы отвечают на вопросы преподавателя, с ними проводится беседа-диалог, они обмениваются впечатлениями.

Разнообразна тематика экскурсий: украинские народные праздники, украинский менталитет, украинский народный костюм, народные музыкальные инструменты, украинские народные танцы и др.

Большой популярностью у иностранных студентов пользуются экскурсии в художественный и краеведческий музеи города, педагогический университет, в гимназию с углубленным изучением иностранных языков. На занятиях по русскому языку в педагогическом университете и в гимназии иностранные студенты знакомятся с системой образования в Украине, развивают коммуникативные навыки и умения. После окончания занятий проводятся конкурсы и викторины на знание русского языка.

Неподдельный интерес вызывает у иностранных студентов изучение народных обычаев и традиций, так как они являются "источником рождения культуры, отражающей нравственные ценности народа, показывают сущность духовной культуры, помогают понять менталитет носителей языка и культуры..." [6].

Знакомство студентов-иностранцев с русскими и украинскими традициями, а также народными обрядами совершенствует их знания в области языка, помогает им понять менталитет носителей языка и культуры, приобщиться к культурным ценностям народа, язык которого они изучают. Познание исторических вех развития Украины, особенностей ее религиозных верований и обрядов способствует формированию умения находить общее и разное в украинских традициях и традициях своего народа, является основой

формирования национального самосознания и общей культуры студентов. В рамках изучения темы "Народные праздники" можно провести виртуальное путешествие. В процессе подбора материала для компьютерных презентаций, подготовки и проведения виртуального путешествия студенты-иностранцы вовлекаются в совместную познавательную деятельность, повышают свою общекультурную компетентность.

Непременной составляющей коммуникативной компетенции инофонов является лингвострановедческая компетенция. Средством формирования лингвострановедческой компетенции студентов-иностранцев являются русские и украинские праздники. Тема вызывает активный интерес в иностранной аудитории, потому что праздники - это часть традиционно-бытовой культуры всех народов, они понятны и близки студентам из разных стран. Знакомство с русскими и украинскими праздниками помогает аккультурации иностранца, вызывает у него желание поближе познакомиться с этносоциокультурным наследием украинцев, приобщиться к ценностям другой национальной культуры, близкой к русской.

При изучении темы "Украинские праздники" важное значение имеет этнокультурная составляющая страноведческих фоновых знаний (сведения о праздниках, быте и традициях украинского народа), рассматриваются исторические факты (Великая Отечественная война, Запорожская Сечь, освободительная борьба под руководством Богдана Хмельницкого и другие), этикетные нормы, стереотипы речевого поведения в украинском обществе. Студенты-иностранцы знакомятся с устным народным творчеством украинцев, лучшими литературными произведениями украинской классики - Т. Г. Шевченко, Леси Украинки, Ивана Франко, Лины Костенко и других, СМИ (по публицистическим текстам), кино (по фильмам с фрагментами праздничных гуляний), песнями, музыкальными инструментами, с религией (по текстам о христианских праздниках), с национальной кухней. Данная тема предполагает проведение военно-исторических экскурсий, посвященных Дню Победы (посещение мемориального комплекса славы, поездка в Спадщанский лес).

Празднование Нового года наряду с традиционным новогодним концертом знакомит инофонов с новогодними персоналиями - Дедом Морозом и Снегурочкой, Старым годом и Новым годом, Зимой. Неизменным успехом у студентов-иностранцев пользуются Новый год, "Русский чай", "Проводы зимы - русская Масленица", где студенты знакомятся с новой страноведческой лексикой и узнают традиции славянских народов.

Для успешного формирования лингвострановедческой компетенции студентов-иностранцев используются аутентичные художественные фильмы, фотографии, слайды, иллюстрации, видеоматериалы.

Адекватность страноведческим реалиям, новизна сообщаемых сведений, связь нового содержания с прошлым опытом обучаемых, возможность трансформаций содержательной стороны текста, отражение современного состояния языка - такие характеристики аутентичных материалов, т.е. материалов, порожденных в реальных ситуациях общения в том социуме, язык которого изучается, учитываются при подготовке к проведению самых

разнообразных видов внеаудиторной работы.

Организация тематических вечеров, посвященных теме "Украинские праздники", предполагает знакомство с приготовлением национальных украинских блюд, с украинскими правилами приема гостей, с традициями Рождественской и Пасхальной недель. Студентов-иностранцев можно заинтересовать организацией новогодних представлений по мотивам русских народных сказок. Особой популярностью пользуются сказки "Репка", "Серый волк", "Сказка о Бабе-Яге", в которые органично впишутся песни и стихи на русском языке, игры, соревнования, праздничное чаепитие.

Большой интерес вызывают у иностранных студентов русские и украинские народные песни: новогодние, рождественские, колядки, а также песни на военную тематику.

Песенный жанр благодаря наличию вербального текста способен точно и образно отразить различные стороны социальной жизни страны изучаемого языка.

Песня, особенно аутентичная, с одной стороны, является важным элементом любого языка, а с другой - это великолепное средство повышения интереса как к стране изучаемого языка, так и к самому языку.

Национальная специфика народной песни художественно отображает самобытность народа, содержит эстетическую оценку жизненным явлениям, выражает отношение самого народа к этим явлениям.

Глубоко и правдиво отражая дух народа, народная песня дает реальное познание действительности, является подспорьем в процессе формирования лингвострановедческой компетенции студентов-иностранцев.

Соотношение визуального и вербального методов помогает иностранным студентам погрузиться в реалии страны, ее традиции, быстрее познать культуру.

Одной из эффективных форм работы является проведение "круглых столов" совместно с русскими студентами, в основе которых лежит дискуссия. Это позволяет студентам-иностранцам применять знания на практике, выстраивать логическую систему высказывания, анализировать предложенный материал, импровизировать. Проведение "круглых столов" подразумевает предварительную подготовку и зависит от умения преподавателя организовать дискуссию посредством введения элементов ролевой игры.

Если аудиторная форма работы сочетается с планомерной внеаудиторной работой, то лингвострановедческий аспект преподавания реализуется более полно. Внеаудиторная работа предполагает взаимосвязь с изучаемым учебным материалом, должна иметь культурно-познавательную значимость мероприятий, соответствовать национальным, психологическим, индивидуальным особенностям иностранных студентов.

Внеаудиторная работа сочетает в себе учебный, познавательный, национальный, развлекательный компоненты, воспитывает у студентов-иностранцев любовь к русскому языку, к славянской культуре, способствует установлению дружеских отношений между представителями разных народов. Внеаудиторная работа помогает студенту-иностранцу включиться в другую культуру через восприятие языка и культуры, понимание менталитета,

национальных традиций и обычаев, межличностных взаимоотношений.

Процесс адаптации к новой среде происходит во время внеаудиторных мероприятий, которые формируют языковую, речевую и социокультурную компетенцию, приобщают иностранных студентов к истории, культуре, русским и украинским традициям, способствуют развитию их творческих способностей и межкультурному диалогу.

При организации внеаудиторной работы под руководством преподавателя следует уделять внимание формированию лингвострановедческой компетенции как составляющей коммуникативной в качестве одного из главных факторов, способствующих адаптации студентов-иностранцев.

Внеучебная работа мотивирует иностранных студентов к обучению и способствует формированию у них интереса к изучению языка, к самостоятельной творческой деятельности, воспитывает толерантное отношение к представителям других национальностей и культур.

1. Верещагин Е. М. Язык и культура: Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров. - изд. 4-е. - перераб. и доп. - М., 1990. - 246 с.

2. Верещагин Е. М. Лингвострановедческая теория слова / Верещагин Е. М., Костомаров В. Г. - М., 1980.

3. Журавлева Л. С. Обучение чтению: на материале художественных текстов / Л. С. Журавлева, М. Д. Зиновьева. - 2-е изд., перераб. и доп. - М. : Русский язык, 1988. - 151 с.

4. Ендольцев Ю. А. Вопросы теории и практики преподавания лингвострановедения : учебное пособие / Ю. А. Ендольцев. - Л. : Издательство ЛГУ, 1988. - 52 с.

5. Бухтиярова С. А. Формирование лингвострановедческой компетенции в процессе обучения русскому языку как неродному у студентов педагогических вузов : На материале текстов по архитектуре : дис... канд. пед. наук / С. А. Бухтиярова. - М., 1998. - 196 с.

6. Свойкина Л. Ф. Роль внеаудиторной работы в адаптации иностранных студентов к новой социокультурной среде [Электронный ресурс] / Свойкина Л. Ф., Петухова И. В. // - Материалы пятой Международной научно-практической конференции "Наука в информационном пространстве" - Режим доступа : <http://www.confcontact.com/2009ip/svojkina.htm>.

ЗВАГЕЛЬСКАЯ Е. В.

КРАЕВЕДЕНИЕ КАК ОДИН ИЗ ВАЖНЕЙШИХ КОМПОНЕНТОВ ПРИ ИЗУЧЕНИИ СТУДЕНТАМИ-ИНОСТРАНЦАМИ РУССКОГО ЯЗЫКА КАК ИНОСТРАННОГО

Краеведение является неотъемлемым компонентом исторического образования, мировоззрения, средством комплексного воспитания человека. Под ним так же понимают сферу научной, культурно-просветительской и памятнико-охранной деятельности определенной тематики - прошлое и настоящее какого-либо края.

В настоящей статье мы проанализируем важность ознакомления иностранных студентов с краеведческими сведениями края, в котором они обучаются.

Процесс познания начинается с того, что более доступно пониманию, с наблюдений над тем, что ближе, виднее, осязательнее. Тем самым изначальные представления и о природе, и об обществе, и об их развитии и взаимосвязи возникают из собственно краеведческих представлений. Потому-то краеведческие знания - в основе первичного воспитания, обучения и выработки понятий о важности опыта прошлого, в фундаменте исторической памяти. Это и школа первичной методики мышления, формирования понятий об общем и особенном, а также о приемах анализа и синтеза, комплексности знаний, а затем и о междисциплинарных научных связях.

Студенты приезжают в незнакомую им страну, город, сталкиваются с новой для них культурой, традициями, поэтому очень важно дать им сведения об истории местности, края, где они обучаются. Это позволит расширить кругозор, приобрести новые знания об окружающем мире, и что самое важное поможет скорее адаптироваться в новой обстановке.

Но все же познание культуры страны изучаемого языка не является самоцелью, а служит базой для овладения языком как средством общения, а также способствует более глубокому пониманию и осознанию культуры [5]. Под иноязычной культурой понимают ту часть духовного богатства (культуры), которую способен дать человеку процесс коммуникативного обучения иноязычному общению. При этом в познавательном аспекте овладение иноязычной культурой как средством является приобретение знаний о культуре страны изучаемого языка, постижения менталитета других народов. В воспитательном аспекте овладение иноязычной культурой предполагает воспитание толерантности и уважения к другой культуре, приобщение к общечеловеческим ценностям.

Язык и речь передают особые реалии национальной жизни, имеют многовековую историю, составляют предмет гордости носителей национального языка. Это культурное наследие, запечатленное в фольклоре и произведениях мастеров слова, имеющее устные и письменные языковые традиции, разные формы существования (национальный литературный язык, диалекты, разговорный язык). На занятиях русского языка формируется языковая, лингвистически интересная личность с ценным, а главное - оригинальным - взглядом на общечеловеческие проблемы, со стремлением овладеть системой иностранного языка как неотъемлемой части культуры цивилизации и совершенствоваться в знаниях и умениях, связанных с языками и речью. Это формирование обуславливает необходимость использования межпредметных связей в обучении иностранному языку.

Известно, что для многих студентов иностранный язык не является любимым предметом. Методисты объясняют этот факт многими причинами, в том числе и сложностью материала, подлежащего изучению, незнанием учащимися реалий жизни народов изучаемых языков.

При использовании межпредметных связей краеведение может стать тем самым методическим указателем, с помощью которого будет достигаться успех в обучении межкультурной коммуникации. Ведь использование на занятиях краеведческих материалов не только повышает интерес к предмету, но и воспитывает интерес к истории и сегодняшнему дню. Все это даст возможность воспитать гуманного, социально культурного человека.

Главное в формировании лингвистически интересной личности при обучении иностранному языку и межкультурной коммуникации состоит в том, чтобы показать, что именно язык дает для каждого человека возможность понять другого и быть понятым, интересным собеседником и приобщиться к историческим судьбам народов, испытать эстетическое наслаждение от культуры владения речью. Именно это обеспечивается использованием межпредметных связей.

Еще одним подтверждением необходимости учета межпредметных связей при использовании краеведческого материала в обучении иностранному языку является получение современными педагогами свободы в выборе методов, приемов и средств обучения, что дает им возможность освободиться от некоторых условностей и стимулирует творческий поиск. Вместе с тем, это не освобождает преподавателя от систематического пополнения своих знаний и использования их на уроках.

В настоящее время преподаватель при подготовке к проведению занятия может брать в качестве материала связанные тексты, которые могут быть использованы не на одном занятии, а на целом ряде и расширят знания учащихся. Методисты считают работу с текстом, особенно художественным, содержащим описание реалий, людей, природы и другого краеведческого материала, очень важной. Поэтому целесообразно использовать краеведческий материал в первую очередь на занятиях устной речи и в самостоятельной работе учащихся.

Работа с краеведческим материалом на занятиях создает условия для осуществления функционального подхода при изучении лексики, морфологии, синтаксиса изучаемого языка; для формирования представления о языковой системе; реализации внутрипредметных (межуровневых), а также межпредметных связей курсов русского языков, литературы, истории, географии; для личностно ориентированного преподавания, для формирования языковой, лингвистически интересной личности; для духовно-нравственного воспитания учащихся, для развития их творческих способностей.

Краеведческий материал очень удобен для анализа, полезен при записи различного рода примеров, в то же время он заставляет учащихся задуматься над многими вопросами жизни.

При многообразии краеведческого материала особую важность приобретают критерии отбора текстов и заданий к ним. С точки зрения содержания очень важно анализировать тексты, раскрывающие природные особенности данной местности, ее историю, национальные традиции. Особую роль в развитии лингвистически интересной личности студента приобретают тексты, направленные на духовно нравственное развитие личности: о культуре

памяти, об отношении к прошлому, настоящему и будущему, о проблемах экологии и т. п. При этом необходимо обращать внимание на эмоциональное звучание материалов, то настроение, которое в них передается. Для современного учащегося особенно важны тексты, вызывающие светлые, добрые чувства, дающие возможность ощутить себя в гармонии с окружающим миром, помогающие сформировать оптимистическое мироощущение. Использование краеведческого материала дает учащимся представления о местных особенностях: о географических названиях (топонимика), о людях, их именах и фамилиях (антропонимика), о названиях оврагов, лощин, рощиц и лесков и т. д. (микротопонимика).

Топонимия часто привлекает педагогов, т. к. географические названия таят в себе и мудрость народа, и исторические предания, и хитроумные загадки языка. Топонимика служит прекрасным средством стимулирования познавательного интереса студентов к изучению прошлого и настоящего своего края путем поиска связей между географическими условиями местности, историей, языком народа и отражением их в географических названиях.

Знакомство с культурой страны изучаемого языка должно происходить путем сравнения имевшихся ранее знаний и понятий с вновь полученными, со знаниями и понятиями о своей стране, о себе самих [4]. Сравнивая зарубежного сверстника и самих себя, учащиеся выделяют общее и специфичное, что способствует объединению, сближению, развитию понимания и доброго отношения к стране, ее людям, традициям. Сравнение требует от учащихся проявления собственного отношения, стимулирует и мотивирует стремление постоянно увеличивать и углублять объем знаний не только о стране, в которой обучаются, но и о других. Создаваемая ситуация побуждает учащихся глубже узнать и о своей стране, городе или крае.

С этой позиции именно краеведческий материал о культуре, природе и географии родных мест, об истории дополняет содержательную сторону речи. Учащимся предоставляется возможность получить и развить практические навыки самостоятельной работы, помогающие им организовать свою деятельность (собирать необходимую информацию, брать интервью, работать со справочными материалами, планировать свою деятельность, исследовать, оформлять).

Говоря о краеведческих материалах как средстве обучения иностранному языку следует отметить, что преподаватель должен при этом соблюдать определенную корректность, важно не переусердствовать в воспитании "ура - патриотизма", оставаться на позициях толерантности и интереса ко всем культурам мира, чтобы восприятие иных культур было более гибким и глубоким [2]. На практике использования краеведческих материалов в процессе обучения педагоги испытывают серьезные затруднения, связанные с отсутствием практических методических материалов и системообразующего начала. Современные учебники по русскому языку как иностранному содержат обилие материалов страноведческого характера, в частности сведений из истории, культуры, географии стран изучаемых языков.

Дело как раз в том и заключается, чтобы научить студента говорить на русском языке о том, что его окружает, что ему близко и дорого с детства, чем он горд и готов поделиться со своим потенциальным партнёром по межкультурной коммуникации.

Использование этой модели основывается на некоторых принципах, вытекающих из общедидактических требований к организации обучения, но учитывающих особенности краеведения как эффективного средства обучения межкультурной коммуникации. Можно назвать такие принципы, как принцип междисциплинарности, т. е. связь с другими предметами учебной программы, систематичности, состоящей в целенаправленном запланированном характере использования краеведческих материалов, тематичности, предлагающей разработку соответствующих материалов к каждой теме типового учебника, принцип учёта возрастных особенностей студентов, принцип технологизации, предполагающий использование игровых технологий, опору на творчество учащегося, способность моделировать "условно реальную" коммуникацию в искусственных условиях; когнитивности, предполагающей познания учащегося в процессе обучения с помощью краеведческого материала новых сведений, нового знания, а не известного им до этого; принцип толерантности - способности понимать и принимать другие культуры.

При использовании краеведческого материала необходимо придерживаться индивидуального подхода, стараясь учитывать интересы и склонности учащегося.

Упражнения в виде ролевой игры - наиболее эффективная форма использования краеведческих материалов в обучении русскому языку как иностранному. Игровой момент этого упражнения заключается в обсуждении сверстниками из различных стран явлений родной и изучаемой культур. При этом обучаемый выступает не только в роли потребителя информации об иной культуре, но и в роли трансформатора культуры собственной. В упражнениях подобного типа реализуется концепция диалога культур.

В каждой группе обучаются студенты, приехавшие к нам из далеких стран. Постепенно при помощи вопросов и ответов, рассказов, заочных экскурсий удастся заинтересовать учащихся нашим историческим прошлым [3].

Реальная межкультурная коммуникация как форма общения представителей различных языков и культур реализуется с наибольшей полнотой и эффективностью в том случае, когда в процессе подготовки к ней значительное место отводится родной национальной культуре. Н. В. Барышников справедливо подчеркивает, что доминирование в процессе обучения иноязычной культуры может сослужить плохую службу изучающим иностранный язык - они неизбежно окажутся неинтересными собеседниками для потенциальных зарубежных партнеров по общению [1]. С этой позиции именно краеведческий материал о родной культуре, о родной природе и географии родных мест, о культуре и истории собственного народа, его музыке и архитектуре будет существенно дополнять содержательную сторону потенциальной межкультурной коммуникации. Такая оценка краеведения приводит нас к выводу о том, что краеведение - есть часть национальной культуры, которая

наиболее близка и дорога каждому. Этот эмоциональный компонент необходимо в обязательном порядке использовать для достижения успеха обучения.

Краеведение позволяет значительно расширить и углубить знания и представления студентов об окружающем мире в процессе практической краеведческой деятельности, в туристских походах и путешествиях, освоить навыки использования методов различных научных дисциплин для осуществления краеведческих и иных исследований. Реализуя важный дидактический принцип о неразрывной связи процессов обучения и воспитания, отметим, что учащимся одновременно предоставляется возможность получить и развить разнообразные практические навыки: самоорганизации и самоуправления, общественной активности и дисциплины, преодоления препятствий и обеспечения безопасности и др., что в конечном итоге и определяет потенциал туристско-краеведческой деятельности как комплексного средства обучения и воспитания студентов. Думается, можно говорить о междисциплинарном характере этого средства [2].

Использование краеведческих материалов как средства обучения русскому языку как иностранному в вузах можно применять по систематизированной модели. Она основывается на некоторых принципах, вытекающих из общедидактических требований к организации обучения, однако учитывающих особенности краеведения как эффективного средства обучения межкультурной коммуникации. К этим принципам можно отнести:

- принцип междисциплинарности, согласно которому использование краеведческих материалов подразумевает связь с другими предметами и учебными программами (природоведение, история, культурологические дисциплины и т. д.);

- принцип систематичности, состоящий в целенаправленном, запланированном характере использования краеведческих материалов на разных этапах обучения русскому языку как иностранному;

- принцип тематичности, предполагающий разработку соответствующих материалов к каждой теме типового учебника;

- принцип технологизации, предполагающий использование игровых технологий, опору на творчество учащихся, их воображение, способность моделировать "условно реальную" коммуникацию в искусственных условиях;

- принцип когнитивности, предполагающий познание учащимися в процессе обучения с помощью краеведческого материала новых сведений, нового знания, а не только общеизвестного или известного им до этого;

- принцип толерантности, предполагающий развитие у учащихся способности понимать и принимать другие культуры, не впадая при этом в этноцентризм;

- принцип компаративности, имеющий в виду предъявление и использование краеведческих материалов наряду с материалами страноведческого характера - материала стран изучаемых языков.

При использовании краеведческого материала необходимо придерживаться индивидуального подхода, стараясь полнее учитывать интересы и склонности учащихся. Предлагаемые формы учебной работы: игры,

соревнования, конкурсы на краеведческом материале, составление видео-презентаций, клипов, театральных сенок и многие другие. Эти виды учебной работы не только расширяют кругозор студентов, они получают уроки нравственности и патриотизма. Например, после изучения темы "Мой город" целесообразно провести обобщающее занятие в форме устного журнала, используя карты региона, флаги, наборы открыток с видами родных мест и достопримечательностей, плакаты, альбомы, фотографии и другие наглядные пособия, изготовленные самими студентами, которые помогают развитию навыков и умений, в конечном итоге - подготовке к реальной межкультурной коммуникации. Этой же подготовке могут служить ролевые игры, в которых учащиеся играют представителей тех или иных стран и народов, носителей разных языков и культур.

Ведь краеведение в процессе обучения языку и культуре выступает в роли связующего элемента, способствующего проникновению в изучаемую культуру. Включение краеведческого компонента в содержание обучения русскому языку как иностранному повышает не только качество обучения, но и благотворно влияет на мотивацию обучаемых.

1. Барышников Н. В. Параметры обучения межкультурной коммуникации в средней школе // Иностранные языки в школе. - 2002. - №2. - С. 28 - 32.

2. Вычегжанин В. В., Петухова З. Н. Об учебной экскурсии по иностранному языку и профессиональной ориентации сельских школьников // Иностранные языки в школе. - 1998. - №7. - С. 56-59.

3. Зарубина А. И. Опыт реализации воспитательных, образовательных, развивающих задач обучения на уроке и во внеклассных мероприятиях // Иностранные языки в школе. - 1999. - №4. - С. 69-71.

4. Троицкая Т. В. Экскурсии и походы по родному краю как средство воспитания учащихся // Мир образования - образование в мире. - 2001. - № 1. - С. 163-165.

5. Шалькевич Л. Использование краеведческого материала на уроках иностранного языка // Технология педагогического труда. - Чебоксары, 2002. - С. 20-23.

НАБОК М.М.

Г. НУДЬГА - ДОСЛІДНИК УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ ДУМ І КОБЗАРСЬКОГО МИСТЕЦТВА

У науковій спадщині Г. А. Нудьги докладно та усебічно простежено багатство, неповторність духовного світу українського народу, його зв'язки з предківською культурою, оригінальність сюжетно-образної, естетичної, ідейної структури жанрів уснопоетичної творчості та писемної літератури [1, 2, 3, 4, 5].

Відтак, зробимо бодай стислий огляд думознавчих праць ученого та з'ясуємо їх значення для формування основоположних підстав дослідження українських народних дум на сучасному етапі становлення вітчизняної народознавчої науки.

Вивченню національного епосу українців присвячені статті, коментарі до видання дум, монографічні дослідження Г. А. Нудьги. Серед них у першу чергу слід назвати ґрунтовну науково-популярну розвідку "Український поетичний епос. Думи" (К., 1971), збірники та монографії "Слово і пісня. Дослідження" (К., 1985 - розділ "Дума в писемних джерелах XVI - XVIII століть"), "Українська пісня в світі. Дослідження" (К., 1989), "Українська дума і пісня в світі: у 2-х кн." - Кн. 1. - (Львів, 1997); Кн. 2. - (Львів, 1998), "У колі світової культури" (Львів, 2006), статті про кобзарство та інші праці. У них виокремимо такі думознавчі зацікавлення Г. А. Нудьги: природа та становлення жанру, духовний світ дум та їх побутування, поширення та сприйняття дум у світі.

Характерний для наукового методу вченого синкретизм у з'ясуванні особливостей тих чи інших явищ народної культури дозволив йому глибоко і усебічно проникнути у природу жанру українських народних дум, виявити джерела їх виникнення та діалектику становлення. Зокрема, зазначимо: появу дум як жанру Г. А. Нудьга досліджував у зв'язку з билинами та народними голосіннями. Загальновідомо, що кожному жанрові усної народної творчості властиве особливе зображення дійсності. Виходячи з цього, учений наголошує не стільки на спільних, стільки на відмінних жанрових особливостях у порівнянні з думами. "Думи і билини, - писав він, - епічна творчість, побудована на відмінних поетичних засадах. Билини в такому вигляді, як ми їх знаємо, наповнені міфологічним елементом, думи - цілком реалістичні. Формою і стилем думи й билини також відрізняються. У кожного з цих жанрів - свої шляхи розвитку, хоча історично вони десь, може, перехрещувались" [7, с.29]. Справді, такий підхід у з'ясуванні природи жанру та діалектики його становлення дає вагомі результати. Наприклад, у билинах і думах герої часто персоніфіковані. Своім джерелом ці образи сягають первісних часів, коли Сокіл виступав символом місяця. Так, у билині "Волх Всеславович" богатир народжується при місяці: "Заховалося красне сонечко за гори високі, за моря глибокі та широкі, розсипалися часті зорі по світлому небу - народився на святій Русі могутній богатир Волх Всеславович" [9, с. 22]. Цей богатир здатний і до перевтілення: "Потім обернувся соколом і полетів ще швидше" [9, с. 23]. Недарма швидкість польоту пов'язувалася із цим птахом, адже, за первісними уявленнями, лише сокіл та орел, подібно до блискавки, здатні до такого польоту [1, с. 110]. В думі "Сокіл" образ Сокола вбирає в себе ознаки стародавнього символу місяця (зародження, ріст, повня). Асоціативне творення образу сокола, як у думі, так і в билині, має у своєму змісті місячну символіку. Однак різниться воно характером дій героїв: якщо у билині богатир виконує свої добрі наміри, маючи надприродну силу і без особливих труднощів, то в думі цей образ реалістичний, більш емоційно забарвлений.

Порівняльне вивчення дум і билин, як бачимо, конкретизує, уточнює і розвиває ідеї Г. А. Нудьги про природу думового жанру, значно поглиблює, активізує процес формування основоположних підстав вітчизняного думознавства.

До нових пошуків у формуванні цих підстав спонукають і міркування Г. А. Нудьги про зв'язок дум з голосіннями та "Словом о полку Ігоревім". Тут

його висновки чіткі й однозначні: "Слово о полку Ігоревім" - це літературно опрацьована дума XII-XIII століть; думи й голосіння близькі лише в генетичному плані. За всього того, що такі думки іноді викликають певні дискусії, все ж таки вони дають ключ до розуміння природи жанру, поштовх до подальших пошуків у з'ясуванні його природи. Скажімо, не заперечуючи, як і Г. А. Нудьга, генетичної спорідненості дум з природою стародавнього українського співотва, К. Черемський іде далі. Він, зокрема, говорить: "Медитаційне розширення у плинно-розтяжному й аритмізованому співі, насиченому образами давніх героїв, їх подвигами і прикладом саможертвності, настроювало воїнів на перемогу й додавало їм сили та мужності" [10, с. 26]. На світоглядно-філософській основі з'ясовує цю проблему О. Савчук.

Таким чином ідеї Г. А. Нудьги про жанрову природу українських народних дум знаходять свій подальший розвиток і конкретизацію в дослідженнях нового покоління українських думознавців.

Проблема духовного світу українських народних дум - одна з центральних в науковій спадщині Г. А. Нудьги. Уже у своїй розвідці "Український поетичний епос" він наголошував на героїчних началах найдавніших героїчних ліро-епічних похоронних пісень. Цю думку учений постійно розвивав та поглиблював у наступних дослідженнях, покликаючись за того не лише на тексти дум, а й манеру їх виконання кобзарями, відгуки про кобзарів та наш героїчний епос відомих письменників, учених і т. д. Так, у книзі "У колі світової культури" (Львів, 2006) дослідник зазначає, що пісні і думи "стали настільки вагомю часткою духовного життя народу", що без них "суспільне існування людей було уже немислиме", що "збагачуючи арсенал своїх пісень, кожний народ робився духовно вищим, зрілішим, його буття ставало змістовнішим" [6, с. 15]. Ось на ці настанови й маємо орієнтуватися у формуванні національних основоположних підстав дослідження українських народних дум. Справді, світ національної духовності в них невичерпний. Для героя дум світ, у якому він живе, - це світ мук, страждань і перемог, це світ слави, козацької честі, гідності та звитяги, державотворчих прагнень, непохитної вірності своїм принципам та ідеалам, ненависті до ворогів, героїзму, побратимства, подвижництва в ім'я свого народу та України, турботи про рід і родину (думи "Маруся Богуславка", "Втеча трьох братів з города Азова", "Вдова і три сини", "Смерть козака в долині Кодимі", "Козак Голота", "Хвесько Ганжа Андибер", "Хмельницький та Барабаш" і т. д. За обставин підсовецької дійсності, у яких працював Г. А. Нудьга, він, звичайно, не міг глибоко і усебічно вивчити цей аспект ідейно-тематичного спрямування нашого національного епосу, хоча цю проблему поставив, як це ми бачили вище, на повну силу як одну із першочергових та найважливіших. Наше ж завдання сьогодні полягає в тому, щоб сформувані чітку систему питомих українських національних духовних та ідейних загалом цінностей, з'ясувати особливості національної картини світу в думках і на цих підставах розробити методіку та методологію дослідження дум, їх вивчення у вищій та загальноосвітній школі. Добре цій справі мають прислужитися праці І. Франка, Д. Донцова, Олега Ольжича, К. Грушевської, М. Стельмаховича, Ю. Руденка та інших вчених. У такому та інших планах значно розширюють рамки національних

основоположних підстав дослідження українського думового епосу відгуки, оцінки та сприйняття дум в цілому видатними зарубіжними письменниками, композиторами, діячами науки і культури. Глибоко та усебічно аналізуючи такі відгуки, оцінки та сприйняття, Г. А. Нудьга скеровує нас на дослідження не лише цих оцінок, відгуків, сприйняття, а й на з'ясування місця та призначення дум, наших національних духовних цінностей в утвердженні України в світовому духовному просторі, в духовному поступі народів світу загалом. Для того, щоб переконатися, що це дійсно так, наведемо лише ось ці свідчення:

Р. Вестфаль. "Літературна естетика прийнявши українську пісню в коло світових порівняльних досліджень, визначить їй, безумовно, перше місце між народними піснями світу [6, с. 9];

В. Ролстон. "Українські пісні та думи з їх скорботами - зрозумілі всім народам, вони мають великий загальнолюдський зміст" [8, с. 149].

А ось якими враженнями з нами поділився після прослуховування аудіозаписів дум та пісень у виконанні кобзарів Г. Ткаченка, Є. Мовчана, Є. Адамцевича та В. Мішалова студент Сумського державного університету Інносент із Танзанії: "Мелодії українських народних дум та пісень, тонкі та вишукані музичні смаки українців, правдивість та високопоетичне зображення історичної дійсності, закладені в них виховні можливості сприятимуть рухові людства по шляху поступу, здатні змінити його на цій основі на все краще, гуманне, тому їх має почути і сприйняти увесь світ як найвищу, загальнолюдську духовну і суспільну цінність" (архів автора).

Сказане вище дає всі підстави говорити про дієве формування сучасних національних основоположних підстав дослідження українських народних дум і виняткове значення для цього наукової спадщини Г. А. Нудьги.

1. Братко-Кутинський О. Феномен України / Олексій Братко-Кутинський. - К. : Вечірній Київ, 1996. - 394 с.

2. Бурдейний Анатолій. Життєвий шлях Григорія Нудьги // Григорій Нудьга. Біобібліографічний покажчик / Упоряд. Василя Івашківа, Руслана Марківа, Андрія Вовчака. - Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І.Франка, 2007. - С. 129 - 139.

3. Гарасим Леся. "Із словом в серці, з піснею в душі" // Нудьга Григорій. У колі світової культури. - Львів, 2006. - С. 431 - 438.

4. Кирчів Р. Дума пр. красу, силу і славу української пісні // Нудьга Г. Українська дума і пісня в світі. Книга 1. - Львів: Інститут народознавства НАН України, 1997. - С. 7 - 30.

5. Марків Руслан. Велична спадщина унікального вченого // Г. Нудьга. Біобібліографічний покажчик / Упоряд. Василя Івашківа, Руслана Марківа, Андрія Вовчака. - Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І.Франка, 2007. - С. 5 - 30.

6. Нудьга Григорій. У колі світової культури / Упоряд. Р.Марківа. - Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2006. - 440 с.

7. Нудьга Григорій. Український поетичний епос: (Думи) / Відп. ред. В.Г. Бойко. - Київ, 1971. - 48 с. (Т-во "Знання", УРСР. Сер. V, № 4).

8. Нудьга Г. Українська дума і пісня в світі: У 2 кн. / Григорій Нудьга. - Львів: Інститут народознавства НАН України, 1998. - Кн. 2. - 512 с.

9. Українські биліни: Історико-літературне видання східнослов'янського епосу / [упоряд., передм., післяслово, прим. та оброб. укр. народ. казок і легенд на билінні теми В. Шевчука; мал. Б. Михайлова]. - К.: Веселка, 2003. - 247 с.

10. Черемський К. Шлях звичаю / Кость Черемський. - Х.: Глас, 2002. - 445с.

ПОВІДОМЛЕННЯ

СУТУЛН В. В.

М. Й. ПАРПУРА - УКРАЇНСЬКИЙ МЕЦЕНАТ

У низці постатей конотопчан, які зробили значний внесок у розбудову нашого міста й особливо в розвиток медицини Конотопщини, стоїть Максим Йосипович Парпура (1763-1828 рр.) - уродженець м. Конотопа. Народився в сім'ї дворянина, значкового товариша Ніжинського полку Йосипа Парпури. Навчався в Києво-Могилянській академії. Однак вирішив стати медиком. Тому в 1783 році вступив до Петербурзької госпітальної школи, після закінчення якої працював лікарем у столиці. Потім став керівником друкарні Медичної колегії, почав займатися літературно-перекладацькою та видавничою справою. Переклав та видав низку підручників з медицини та інших книг з інших напрямів. За власні кошти в 1798 році підготував і видав "Енеїду" І. П. Котляревського, яка стала першою книгою, надрукованою сучасною українською мовою.

Подальша діяльність М. Парпури пов'язана з медичним факультетом Харківського університету. Будучи його професором, Максим Йосипович неодноразово надавав навчальному закладу фінансову допомогу.

Парпура зазнав тяжкої втрати - рано померли його син, дочка та дружина. Це, напевно, підштовхнуло вченого до благодійництва та меценатства. 1825 року він склав заповіт, згідно з яким спадщину повинні були отримати сестри та онуки. Крім того, значні, за тогочасними мірками, кошти дарувалися Конотопському повітовому училищу, Чернігівській гімназії та Харківському університету - по 16 тис. рублів. Передбачалось утримання восьми стипендіатів в училищі, чотирьох - у гімназії та двох (студентів-медиків) - в університеті. На влаштування в Конотопі богодільні виділив 30 тисяч карбованців сріблом - як доповнення до коштів, пожертвованих раніше його матір'ю, поміщицею Степанидою Базилевич. Після смерті Йосипа Парпури його вдова Степанида Павлівна вийшла заміж за городничого Базилевича. Відома в Конотопі під іменем "Парпуриха", бо нічим не відрізнялась від російської "Салтичихи". То, ймовірно, своїм благодійництвом і хотіла відмолити гріхи. Хоча О. Лазаревський в "Описі старої Малоросії" пише: "Парпуриха" дуже заможна жінка, не була скупюю, вона залишила на влаштування в Конотопі богодільні 10000 карбованців". Серед присутніх при оформленні заповіту був відомий учений М. І. Еллінський, керівник хірургічної клініки, декан медичного факультету, у подальшому - ректор Харківського університету. На ці гроші створено Базилевич-Парпуринський капітал. У 1873 році восени, хоча планувалося, 1 травня, була відкрита, за рахунок Базилевич-Парпуринського капіталу, лікарня на 40 ліжок, з яких 30 - для хворих, 10 - для богодільників. Цей будинок зберігається до наших днів - у ньому розташоване пологове відділення Конотопської ЦРЛ. Загалом річні витрати на утримання лікарні становили 6311

крб. 91? коп. Обслуговували богодільню лікар і фельдшер земської лікарні безкоштовно.

Упродовж довгих років ця славетна людина була забута, не було спогадів про славетний рід конотопських козаків Парпур. Хутір Парпурівка, родове гніздо нашого земляка, нині злився з с. Коханівка і складається з трьох хат. На старовинному кладовищі в с. Коханівка, на території колишньої сільської церкви, знаходиться плита з білого італійського мармуру з надписом: "Лікар Парпура" і вказано роки життя, як спомин, що нащадки Парпури теж були лікарями. У книгу "Білий колір - життєдайний" про розвиток медицини Конотопщини, яка була видана в 2001 році, М. Й. Парпурі присвячено розділ. Єдина будівля, яка залишилася в наш час, збудована на його кошти, - пологовий будинок по вул. Лазаревського, - на якому в 2003 р., з нагоди 130-ї річниці будівлі, було встановлено Пам'ятну дошку, присвячену М. Й. Парпурі.

МАТВІЄНКО А. А.

ПО СЕЙМУ ДО ЄВРОПИ

У 60-ті роки минулого століття в бібліотеці ім. В. І. Вернадського (у ті часи бібліотека АН УРСР) серед переліку літератури у каталозі знаходилося видання 1833 р. під назвою "Проект приведения реки Сейм в судоходное состояние", складений надвірним радником Михайлом Пузановим. Ця розвідка давала можливість ознайомитися з думкою громадськості початку ХІХ ст. на існуючу тоді гостру проблему - швидкого транспортування хліба з центральних губерній Росії до морських портів.

Автор проекту в пошуках зацікавлених осіб звернувся у вступному слові до дворян Курської губернії. Розвиток мануфактури та турбота про швидкий і зручний вивіз хліба з Курської губернії примушували власників цього збіжжя шукати дешевих та зручних шляхів сполучення для транспортування його до місця продажу, тобто до ярмарок у Росії чи за кордон, а отже, і до морських портів. Одним з найвигідніших шляхів сполучення вважалися річки, адже на той час залізниць ще не було. Ось так, мабуть, і народився "Проект приведения реки Сейм в судоходное состояние".

З'являються й перші потенційні спонсори. Зокрема, 5 серпня 1832 р. цар Микола І пише міністрові фінансів: "...Я определяю от себя пятьдесят тысяч рублей, и таковую же сумму от любезнейшей супруги моей (Александры Федоровны - авт.) и повелеваю вам сии сто тысяч рублей отпустить из сумм по вашему назначению; в случае же недостатка сих денег предоставит Дворянству (возможность - авт.) пополнить оный сбором, сколько нужно будет, из добровольного пожертвования, предположенного им на сей предмет еще в 1825 году...".

Для довідки зазначимо, що р. Сейм має протяжність 696 км, починається в Белгородській області РФ. Вона протікає територією Курської області Росії,

а також територією Сумської та Чернігівської областей України.

Перші спроби судноплавства по річці Сейм губляться в п'ятьмі віків. Та із справ кінця ХУІ та поч. ХУІІІ ст., що зберігалися в архіві Курської губернської канцелярії, відомо, що губернатор Курської губернії Зубов докладав чимало зусиль для відкриття судноплавства не лише по р. Сейм. Адже басейни річок Сейму, Десни, Дніпра пов'язані між собою. На території Чернігівської області Сейм впадає в Десну, а остання в Дніпро, за гирлом якого відкриваються відомі торговельні морські порти, зокрема Одеса, Херсон та ін.

Та все ж зазначимо, що всі свої дії та сподівання автор проекту покладав фактично на повені, тобто на весняне розлиття річкових вод. Але такі сподівання не завжди могли мати успіх, бо, з одного боку, не кожного року могла бути велика весняна повінь, а з іншого - під час повені завжди важко шукати русло, а неприємності, пов'язані з можливим потраплянням корабля на міліну, були занадто відчутними. Зрештою, досить ризиковано було плавати й над греблями.

Однак у 1788-1789 рр. купцем Гековим було спущено по Сейму декілька барж. Але невдало.

У 1816 р. було відряджено підполковника Матушинського для нівелювання р. Сейм, а також, як того вимагав цивільний губернатор, для підготовки й надання відомостей про млини на річках Тускор, Сван, Псел та Сейм та пропозиції зі спорудження нових.

1817 р. курські купці Максим Сиромятников та Микола Єфанов, незважаючи на невдалі спроби купця Гекова, вирушили під час повені з Курська на трьох баржах з вантажем на 40 тис. крб. і, незважаючи на всі перелічені небезпеки, через два місяці допливли до Херсона, де продали свій товар, за їхнім свідченням, з пристойним прибутком.

У 1823 р. справа судноплавства по р. Сейм набуває нових обертів: головний задум проекту полягав у тому, щоб, ізолювавши річки Тускор, Псел та Свану, звернути всю увагу на річку Сейм, залишаючи млини в тому стані, у якому вони існували на той час. Зробити на березі, поблизу всіх гребель, біля загат та млинів, так звані ялові скрині (шлюзи), з невеликими особливої конструкції каналами. Початковим портом при навігації автор проекту (кн. Борятинський - авт.) обирає Курськ. Млини він пропонує не знищувати, а, навпаки, обіцяє їм всілякий розвиток та успіх, бо млини потрібні й поміщикам-володарям, і селянам.

Слушними є зауваження автора проекту, що стосуються впливу на економічний розвиток держави таких явищ, як війни та інші екстремальні події: "Внезапные вторжения иностранных войск в пределы государства, к несчастию, слишком часто повсеместно встречаемые ныне, увеличивают еще более важность таковых средств (мероприятий - авт.). Нашествие Батгья, Корсиканца (Наполеона - авт.), вторжение Персиан (Кавказские войны - авт.), возмущение народа, благодетельствованного Благословенными Монархами России, суть такие события, которые никогда не перестанут свидетельствовать в подтверждение того" (важливості цього проекту - авт.).

Свою пояснювальну записку автор проекту закінчив словами: "Сим оканчиваю я изложение вигод осуществления проекта моего; я мог бы сказать

еще многое; но смею думать, что и сказанного слишком довольно: помещики, промышленники, земледельцы, все живо почувствуют благотворное влияние возвышения цен на произведения (произведенное зерно - авт.); труд каждого из них получит справедливую награду, капитал в обороте утроит и учетверит проценты; имения получат большую ценность.

Обогащаясь сама, Курская губерния в то же время будет способствовать обогащению и благоденствию других губерний: цены хлеба в одной скоро уравниваются с ценами одной в бесплодных местах. Сколько одна губерния выиграет продажей, столько другая выиграет покупкой, и Правительство, получая справно государственные подати в Курске, в то же время увидит свободный взнос одной и в беднейших губерниях, с которыми Курская будет в сношении; благотворное влияние судоходства отразится даже и на соседственные с нею, Орловскую и Воронежскую. Леса Брянские, Карачевские и прочие, по Десне лежащие, получают справедливую цену. Так всегда были, есть и будут водяные пути главнейшими источниками богатства и благоденствия народов.

И сколь счастливо то государство, как должны блаженствовать те области, где за 25-ть тысяч серебряных рублей можно соединить пространства нескольких тысяч верст и обеспечивать продовольствие миллионов людей!"

РУБАН В. В.

ГЕРОЙ РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ ДЕСАНТНИК ІВАН ПІДКОПАЙ

Іван Якович Підкопай народився 1919 року в селищі Безлюдівка Харківського району в селянській сім'ї. Закінчив сім класів у рідному селі. Працював спочатку в колгоспі, потім слюсарем у Харківському холодильному центрі. 1939 року призваний на дійсну військову службу. Війну розпочав сержантом у складі 6-ї повітрянодесантної бригади під Києвом. Уже в першому бою 7 серпня Підкопай врятував тяжко пораненого командира роти лейтенанта Горбушка, витягнувши його з поля бою й передавши санітарам. Природжений розвідник сержант Підкопай під час боїв на річці Сейм неодноразово ходив у розвідку в район сіл Мутин і Камінь. Він проявив себе хоробрим воїном в селі Слобода під час прориву 6-ї повітрянодесантної бригади з оточення.

За мужність, відвагу, солдатську винахідливість йому присвоєно офіцерське звання. Він став спочатку командиром взводу, а потім командиром роти автоматників 39-го гвардійського стрілецького полку 13-ї гвардійської стрілецької дивізії.

Ветерани дивізії розповідали автору, що капітан Підкопай був єдиним командиром роти, що мав право вибору бійців, коли прибувало нове поповнення.

Від крутих схилів Волги до сивого Дніпра й Правобережної України йшов дорогами війни гвардії капітан Підкопай. Він воював на Курській дузі, брав участь у визволенні рідної Харківщини, звільняв Полтаву, а восени 1943 року вивів свою роту автоматників до берегів Дніпра. Бойові заслуги відважного офіцера уже на той час були відзначені орденами Червоної Зірки, Олександра Невського і медалями "За відвагу". У боях його рота прославилась своєю мужністю й відвагою.

Восени 1943 року 39-й гвардійський стрілецький полк отримав завдання форсувати Дніпро в районі Кременчуга. І перший з усіх підрозділів полку було доручено подолати цю перешкоду роті Івана Підкопая.

У десантному човні, який відплив від лівого берега, з групою бійців, був і відважний капітан. Величезні фонтани води, що піднімалися від розривів снарядів, заливали човен, але він продовжував рухатися до правого берега.

Противник вогнем автоматів та ротних мінометів спробував зупинити просування гвардійців. Були вже поранені й убиті, але рота продовжувала атакувати позиції ворога. Не витримавши натиску гвардійців, гітлерівці відступили. Так були відвойовані перші метри землі на Правобережній Україні.

Наступного дня рота Івана Підкопая відбила кілька запеклих атак противника, який спробував скинути сміливців у Дніпро. Та хіба можна скинути в Дніпро тих, кого 6-та армія Паулюса не зуміла скинути у Волгу? Рота відбила всі контратаки ворога і сама піднялася в атаку. Рукопашний бій зав'язався в другій і третій траншеї ворога. Гітлерівці, залишивши десятки трупів і 16 кулеметів, змушені були відступити. Плацдарм, захоплений ротою Підкопая, був значно розширений. Почалося звільнення Кіровоградщини.

Командир 13-ї гвардійської дивізії Герой Радянського Союзу генерал Гліб Бакланов у своїх мемуарах згадує: "Я викликав Підкопая. Коли капітан з'явився на спостережному пункті під мостом, я, як завжди, з задоволенням відзначив бездоганну білизу смужки підкомірця і поглянув на чисто виголене приємне обличчя. На мене дивилися розумні й теплі, тією теплотою, які бувають в українців, уважні очі. Я змалював Підкопая становище і поставив питання руба:

- Ну, капітане, зможеш взяти село своєю ротою?

Підкопай мовчав. Я виклав свої міркування:

- Мені здається, що це краще за все зробити вночі. Навіть сьогоднішньої.

Підкопай дивився і слухав, а очі його примружувалися, примружувалися і віддалялися кудись, неначе він на невидимому екрані уже проглядав те, що він зробить вночі. Проте він сказав:

- Дайте мені шість годин світлого часу. Я повинен добре обдивитися й продумати всі варіанти.

Він прийшов під той же міст рівно о четвертій і, не чекаючи мого запитання, доповів:

- Товаришу генерале, сьогодні вночі рота Понтаєвку візьме!

Така категорична заява означала, що капітан за кілька годин, які минули, знайомився з місцевістю, яка прострілювалася, і до найменших деталей обдумав план бою.

Уночі, точно в призначений час, пролунало грізне, переможне "Ура!" й спалахнув гігантський феєрверк.

Уранці, після бою, я запитав у Підкопая:

-Що для роти було найтяжчим у цьому бою, капітане?

-Солдати говорять - кричати "Ура!" за цілий полк.

Цей епізод так характерний для всієї бойової діяльності талановитого й грамотного двадцятип'ятирічного офіцера, який неодноразово очолював ризиковані операції, підтверджуючи, що славний син українського народу, вихованець комсомолу капітан Підкопай - справжній герой".

У жовтні 1943 року, незадовго до своєї загибелі, Іван Підкопай надіслав додому своє фото, яке воєнний кореспондент зробив невдовзі після форсування Дніпра. На зворотному боці знімка він написав: "На пам'ять батькам. Війна, р. Дніпро 13.10.43 року. Чекайте - я повернусь".

Але не судилося... Він не повернувся. 10 грудня 1943 року гвардії капітан Іван Якович Підкопай трагічно загинув на території Кіровоградської області. Однополчани поховали його в центрі селища Нова Прага. За зразкове виконання бойових завдань командування при форсуванні Дніпра, утримання плацдарму на правому березі ріки та проявлені при цьому відвагу й героїзм Указом Президії Верховної Ради СРСР від 22 лютого 1944 року команду роти автоматників 39-го гвардійського полку 13-ї гвардійської Полтавської ордену Леніна, двічі Червонопрапорної орденів Суворова і Кутузова Стрілецької дивізії, гвардії капітану І. Я. Підкопая посмертно присвоєне звання Героя Радянського Союзу.

Його іменем названі вулиці в селищах Безлюдівка і Нова Прага. На будинку, де він жив, і на школі, де він навчався, встановлені меморіальні дошки. Автор розвідки мав честь брати участь в урочистостях з нагоди відкриття меморіальної дошки на будинку, де проживав Іван Підкопай, і відкритті музею 13-ї гвардійської дивізії, урядах якої він героїчно бився з ворогом, у Безлюдівській школі № 1 Харківського району, де зібрані матеріали про героїчні подвиги їхнього земляка І. Я. Підкопая. Він загинув, але пам'ять про Героя жива.

БОРОШНСВВ. О.

КУЛЬТУРА КОНОТОПА ХІХ-ХХ СТ.

На початку ХІХ століття в 1803 році був складений план забудови м. Конотопа, згідно з яким пропонувалось упорядкування міських новобудов та вулиць. Конотоп того часу - звичайне повітове містечко Чернігівської губернії з населенням понад 7 тисяч жителів. Промисловості майже не було, декілька млинів та винокурних заводів. В основному конотопчани займались землеробством. Але тут мешкали талановиті люди, які полюбили займатись творчою працею. Жінки вишивали і ткали, чоловіки працювали з деревом та

металом. Тобто розвивалось декоративно-ужиткове мистецтво. На жаль, мистецьких промислів не було, люди працювали індивідуально. У фондах міського, Чернігівського та Сумського музеїв зберігається багато чудових зразків вишивки, ткацтва, різьблення по дереву та виробів з металу.

Вишивці нашого міста початку XIX століття були притаманні рослинні та геометричні орнаменти. Вони мали стриманий колорит, в якому переважали червоний, чорний і білий кольори. Як правило, оздоблювались вишивкою предмети одягу - жіночі і чоловічі сорочки, свитки, жіночі головні убори, предмети декоративного оформлення житла - рушники, скатерті, простирадла. Жінки застосовували різні техніки: качалочка, гладь, набирання (човникова техніка), вирізування з лиштвом, мережка, хрестик тощо. Часто використовувалась змішана техніка. Майже в кожній хаті нашого містечка був ткацький верстат. Ткацтво було одним із основних видів домашнього промислу. Ткали килими, рушники, плахти, пояси, скатертини тощо. При оздобленні рушників завжди застосовувались геометричні або рослинні узори червоного кольору на білому тлі. Особливо вражають своєю кольоровою гамою, точністю малюнка вовняні плахти. Кожна майстриня ткала оригінальну, не схожу на інші вироби, плахту, створюючи справжній шедевр декоративного мистецтва.

Оригінальні витвори дерев'яного декору, якими прикрашали будинки, можна зустріти в передмістях Конотопа ще й зараз. Це оздоблення ганків, вікон, дверей. Звичайно, збереглися зразки початку XX століття, але різьбярські традиції конотопських умільців сягають в сиву історичну давнину. Як правило, це симетричні орнаментальні узори, які виконувались майстрами в об'ємних і напівоб'ємних декоративних композиціях. Слава конотопських різьбярів розносилась по всій Чернігівщині. Конотоп, як транзитне місто, мало багато кузень, де, крім кінського реманенту, вироблялись і чудові витвори з металу для побуту. Це ажурні ганки, огорожа, ворота та хвіртки. Багато замовлень конотопські ковалі виконували на замовлення і в інші місця.

Стосовно архітектури, переважали однотипні міські будиночки з господарськими перебудовами. Але справжньою окрасою міста були церкви та храми. У XIX столітті більшість церков з дерев'яних були замінені на цегляні. У 1822 році конотопський поміщик І. Кандиба збудував на Загребеллі нову Богоявленську церкву. У 1833 році був збудований Георгіївський собор, у 1866 році почала будуватись нова цегляна Успенська церква по вулиці Гоголівській, у 1893 - збудована церква Олександра Невського біля залізничного вокзалу, трохи раніше, у 1868 році, був зданий в експлуатацію залізничний вокзал, один з найкращих на той час в Україні. З другої половини XIX століття повітове містечко кардинально змінило свій статус. Це було пов'язано з будівництвом залізниці, паровозного депо та залізничних майстерень. Кількість мешканців збільшилась вдвічі. На новобудови до Конотопа приїхало багато кваліфікованих спеціалістів. Безумовно, це дало поштовх і розвитку культури.

Так, наприкінці XIX століття була відкрита іконописна майстерня В. І. Лисенка, при якій навчався й працював невеликий колектив учнів. В. І. Лисенко (1864-1937), уродженець с. Матіївки Чернігівської губернії, талановитий

художник, навчався в Петербурзькій академії, потім у Київській рисувальній школі, на жаль, закінчити навчальні заклади не вдалось, причина - відсутність коштів. Але молодий художник зумів закріпитись в Конотопі, побудувати будинок, організувати іконописну майстерню. Майстри виконували роботи із оздоблення храмів і церков по всій Чернігівській губернії і навіть за її межами. Сам Василь Ілліч підтримував тісні стосунки з багатьма художниками міста.

У 1894 році до міста в пошуках праці переїхала родина К. С. Малевича. Батько - Северин Антонович - влаштувався на роботу на залізницю, а 16-річний Казимир розпочав творчу роботу. Саме в нашому місті він написав і продав дві свої перші роботи "Місячна ніч" та "Гай з буслами". Конотоп сформував майбутнього всесвітньовідомого художника й дав йому путівку в бурхливий світ мистецтва. В автобіографії К. С. Малевич дуже тепло згадував наше місто й залишив про нього найкращі враження. Сім'я Малевичів прожила в місті майже два роки і в 1896 році переїхала до Курська, куди перевели батька в управління курської залізниці.

Мистецтво XIX століття Конотопа майже не виходило за межі декоративності, але своєю оригінальністю й неповторністю захоплювало багатьох гостей міста.

На початку XX століття Конотоп був уже важливим промисловим центром у північній частині України. Адміністративно він продовжував належати до Чернігівської губернії. Наявність залізниці сприяла розвитку промисловості, особливо вагоноремонтного заводу. Нові цехи залізничних майстерень являли собою кращі зразки промислової архітектури. Помітно зросло населення міста й становило більше 19 тис. осіб. Безумовно, почав змінюватись і культурний рівень жителів. Відкривались бібліотеки, при залізничних майстернях працював театр, до якого був запрошений з м. Одеси професійний художник-декоратор Н. Садовський.

У 1906 році до Конотопа на постійне місце проживання переїхав художник з академічною освітою, випускник Петербурзької академії мистецтва та Московського училища живопису, скульптури та архітектури Олександр Емілієвич Гофман. Він почав викладати малювання в міському Комерційному училищі, трохи пізніше перейшов в одну із залізничних шкіл, де створив студію образотворчого мистецтва. Його учнем був Олексій Васильович Маренков - видатний український графік та ілюстратор. Після закінчення Київського художнього училища він багато років працював у м. Харкові. Саме Олексій Маренков подарував Олександру Сиротенку перший набір фарб і познайомив його з О. Гофманом. Після успішних занять в студії О. Гофмана майбутній художник вступає на навчання до Київського художнього училища, яке закінчує в 1918 році. Директор училища - відомий український художник, уродженець Сумщини - Ф. Кричевський рекомендує Олександра Сиротенка до вступу в Московське училище живопису, скульптури та архітектури. Але Олександр обирає для себе інший шлях - педагогічну творчу роботу, повертається до Конотопа й стає керівником студії образотворчого мистецтва при залізничних майстернях. У 1923 році він знову їде до Києва й вступає на навчання в Українську

Академію Мистецтв (з 1923 року Київський художній інститут). Після закінчення навчання він до останніх днів свого життя залишався на педагогічній роботі в художньому інституті. Особливу увагу приділяв молоді з провінційних містечок і піклувався про художників з Конотопа. Олександр Іванович у 30-х роках зустрічався з Казимиром Малевичем, де той також читав лекції в художньому інституті. На жаль, документальних підтверджень про їх мистецькі контакти поки що не знайдено. На початку 30-х років студію О. Е. Гофмана закінчили всесвітньовідомі художники Надія Самко та її чоловік Сергій Макаренко. Здобувши вищу художню освіту, вони перед Другою світовою війною працювали в м. Харкові викладачами в художньому інституті. Так сталося, що в 1943 році вони були відправлені до Німеччини й назад уже не повернулися. Але в еміграції вони багато працювали спочатку в Італії, потім в Аргентині й, нарешті, зупинились в Америці. Надія Самко була однією із перших жінок-баталісток, велику кількість картин вона присвятила подвигам воїнів-захисників часів Київської Русі, особливо її цікавив період козаччини XVII століття. У 1962 році вона створює епохальне полотно "Бій під Конотопом".

Надія Самко вела просвітницьку роботу, входила до "Союзу Українок Америки", також була активним діячем "Об'єднання Українських митців". У 1989 році перестало битися серце видатної патріотки України, нашої землячки Надії Самко.

Майже невідоме ім'я для конотопчан ще одного нашого земляка - Сологуба Андрія Павловича. У двадцятирічному віці в 1942 році Андрія вивезли до Німеччини на примусові роботи. Мріям молодого хлопця не вдалось здійснитись, він готувався до навчання в Київському художньому інституті. Залишившись на чужині, на самоті, він знайомиться з професійними художниками, бере в них уроки, навіть вступає на навчання до Мистецько-промислової школи у Зальцбурзі. Потім було навчання в Паризькій Академії мистецтв. Творчість Андрія Сологуба відома на мистецьких теренах Європи, про нього багато писали провідні мистецтвознавці української діаспори. На жаль, після розлуки з рідними містом він так і не зміг приїхати до України. Відомими випускниками студії О. Гофмана були Дмитро Лученко та Володимир Масик - заслужені художники України, а також багато відомих художників, які пройшли горнило Великої Вітчизняної війни й залишилися працювати в нашому місті. Серед них Олександр Величко, Василь Литвинов, Олександр Богданов, Олександр Зимовець та інші.

Не пориває творчих контактів з Конотопом заслужений діяч мистецтв, кандидат мистецтвознавства, член національної спілки художників України Ніна Іванівна Велігоцька. У 2002 році вона привезла до міста власну колекцію творів сучасного мистецтва й бібліотеку спеціальної мистецької літератури. Відкрила творчу вітальню в міському будинку культури "Зоряний", де проводить зустрічі з молоддю міста. Її творча спадщина складає понад 20 мистецьких досліджень у вигляді альбомів і книг. Вона є відомим дослідником творчості Казимира Малевича. У 2011 році у видавництві "Мистецтво" вийшла друком її книга "Шляхами Малевича. Зупинка -Конотоп", де Ніна Іванівна дослідила роль Конотопського культурного середовища на формування мистецьких концепцій

Казимира Малевича.

У 1959 році в м. Конотоп народилась відома в мистецьких колах світової культури дослідниця Надія Малолетнева, творчий псевдонім (Надія Русс). Після закінчення навчання в м. Курськ та м. Москва працювала журналістом у "Литературной газете", тижневику "Сучасник" та "Музыкальная жизнь". Але головним у своєму творчому житті вона вважала живопис. Пізніше вона навіть створила нову мистецьку течію НеОПОПРеалізм. У 1996 році вона переїхала до м. Фрипорт (Багамські острови), а в 2000 р. зупинилась в м. Нью-Йорк (США), де проживає й нині. Найбільш відомі її твори "Лица...Лица?...Лица!" та цикл робіт "В золотом тумане", "В дождь", "Двойной портрет". Твори зберігаються в багатьох провідних музеях світу, є вони і в Конотопському краєзнавчому музеї.

Наші земляки зробили вагомий внесок у розвиток світової культури ХХ століття. Їх імена є гордістю нашого славного міста Конотоп.

ГРАМАЗЖОРА Н. В.

РОЛЬ І ЗНАЧЕННЯ ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧОЇ РОБОТИ У ФОРМУВАННІ ОСОБИСТОСТІ ГРОМАДЯНИНА І ПАТРІОТА УКРАЇНИ

Третє тисячоліття відкриває перед Україною й українцями широкі перспективи. Але світ любить сильних, важливих і цікавих для нього, таких, що мають із чим іти до інших. Для цього українцям треба не лише наздоганяти інші державні народи, а й зберегти й примножувати те, завдяки чому вони зуміли вистояти.

"Треба затверджуватися як самобутня та процвітаюча європейська нація, яка реалізує своє творче покликання, життєдіяльність якої базується на принципах гідності, а розвиток, свободу і права якої захищає сильна демократична держава". Україна постане тільки тоді, коли, завдячуючи державній політиці, ми відновимо свою історію, дамо чітку відповідь, хто ми, якого роду-племени, коли всіх українських героїв, кістки яких розкидані по світу, державна влада збере й поховає з почестями в українському пантеоні, коли буде українська економіка, український інформаційний простір. Любов до Батьківщини завжди конкретна. Це любов до рідного будинку, де народився, до вулиці, по якій уперше пішов до школи. Знання про рідний край так само необхідні для духовного розвитку дитини, як уміння читати і писати. Вивчення місцевої історії сприяє формуванню в молоді історичної свідомості та національної гідності. Краєзнавство - наука про націю.

Одним із найвпливовіших засобів формування сучасних громадян патріотів має стати історичне краєзнавство.

Наше головне завдання - виховати дитину, тобто розвинути в дитині все добре й викоринити все погане, а вчителям історії виховати патріота, адже лише

одухотворені ідеєю служіння своєму народові люди спроможні побудувати заможну українську державу. У історії людства існують проблеми, які є вічними. Одна з найважливіших - одухотворення життя людини, заохочення її до творчого мислення, соціальної відповідальності. Без збереження історичної й культурної пам'яті народу не може бути сучасної культури, виховання по-справжньому інтелекгентної особистості. І хочу наголосити, що лише засобами краєзнавчої культури як важливої функції національної самокорекції можливо зорієнтувати людину на мислення й діяння в площині громадянського призначення.

Людина лише тоді стає активним, небайдужим членом нації, коли досконало знає, хто вона й з якого вона роду, коли дійсно знає свій народ, знає його історичну долю, його колію в історичному житті, його природжену національну вдачу, здібності, хист... знає й виразно відчуває ті прикмети, що відзначають його як окрему націю; коли знає, що в того народу є вічно цінного, характерного і що тимчасового, поверхневого; коли розуміє, чому саме цей народ має такі-то риси національного обличчя, а не інші; коли безпосередньо не тільки відчуває всіма фібрами душі, а й упевнено, щохвилини розуміє свою органічно психологічну приналежність до такої-то нації, а не до іншої.

Своєрідним критерієм цивілізованості та гуманності суспільства є увага до своєї культури. Місцевий краєзнавчо-етнографічний матеріал допомагає учням краще розбиратися в особливостях національного характеру, сприяє вихованню поваги до традицій, мови, звичаїв. У основі краєзнавчих надбань лежить принцип емоційного спілкування, який забезпечує духовний розвиток дитини на основі єднання душі, серця, розуму, спонукає до обміну радістю з ближнім. Як сказав відомий український педагог Ничипір Григорійв майже 90 років тому: "Історію треба викладати так, щоб дитина з самого початку й до самого кінця курсу відчувала, що вчить вона не про когось, а про себе, про своїх батьків, дідів, прадідів, про свій рід, що лишило слід у її сучаснім житті, і так чи інакше завжди впливає на це життя..." [1, с. 9-10].

Вироблення нових підходів до вивчення краєзнавства - актуальна проблема сучасної дидактики. Краєзнавство в школі вивчається на факультативних заняттях. Досвід показує, що ці заняття хоча й належать до категорії навчальних, проте в основному передбачають широку позакласну і позашкільну діяльність. Краєзнавчі факультативи об'єднують тих школярів, які прагнуть самостійно здобути знання, поглиблено вивчають документальні матеріали місцевих музеїв, архівів, науково-краєзнавчу літературу, беручи участь у різноманітних експедиціях, таких, як: "Сто чудес України", "Краєзнавець", "Краса і біль України". Окрему увагу необхідно приділити популяризації історико-краєзнавчої літератури, літератури про пам'ятки історії і культури, про екологію і охорону природи краю, творчість місцевих письменників, про народну творчість, місцевий фольклор як найважливіший засіб естетичного і патріотичного виховання молоді. Краєзнавчі матеріали треба обов'язково виділити із загального фонду. Специфіці краєзнавства найбільш повно відповідають комплексні форми пропаганди літератури. До них відносять краєзнавчі кімнати, кутки, кімнати бойової слави, які добре зарекомендували себе на практиці і де широко використовуються елементи музейної експозиції. Радимо розгорнути постійно

діючу виставку "Немає кращої землі, ніж та, що зветься рідним краєм".

Більшої ефективності роботі краєзнавчої спрямованості нададуть вечори запитань та відповідей, ділові зустрічі з представниками обласних, районних рад, фахівцями-краєзнавцями, працівниками музеїв, під час яких читачі зможуть отримати "живу" інформацію про суспільно-політичний та економічний стан у регіоні. Важливим засобом патріотичного виховання є вивчення мистецтва рідного краю, архітектурне краєзнавство та художнє краєзнавство, до якого належать популяризація літератури про пам'ятники культури, образотворче, музичне та театральне мистецтво.

Знайомству з історією рідного краю, його культурою допоможуть краєзнавчі клуби, лекторії. Велику увагу слід приділити популяризації історико-краєзнавчої літератури. І цьому сприятимуть такі масові заходи, як:

- історико-етнографічна гра "Дивосвіт рідних оберегів";
- родинне свято "Родинні скарби нашої сім'ї";
- день народознавця "Невичерпність народних традицій Сумщини";
- краєзнавчий вечір-діалог "Про Конотопщину з любов'ю";
- створення літературно-краєзнавчого альманаху "Життедайна криниця";
- урок народознавства "Пам'ятаємо свій родовід";
- створення альбомів "Роде наш прекрасний", "Пам'ять родоводу".

Одне з вагомих місць займає туристично-краєзнавча робота, яка проводиться у рамках руху учнівської молоді "Моя земля - земля моїх батьків". Виховний вплив цих видів краєзнавчої роботи неоціненний: учні усвідомлюють свою причетність до історії роду, те, що вони є носіями не лише генів родини, а також її культурної спадщини, що вони є зв'язуючою ланкою між минулими й прийдешніми поколіннями.

Як ви зрозуміли з вищесказаного, що саме краєзнавча робота розкриває творчий необмежений потенціал учня, дитина сама може творити, адже наукова робота не для кожної дитини є посильною, а ось можливість реалізувати себе, використовуючи власні вміння і надбання, доступні всім.

Наша держава має власний повнолітній вік. Хто ми є для тебе, Україно? Чи потрібні ми тобі, Україно? Яке майбутнє чекає тебе й нас з тобою? Що ми можемо зробити для тебе, Україно? Для чого живе людина? Щоб своїм життям продовжити свій Рід. Щоб Рід не перервався, щоб нація, членом якої я є, не зникла з лиця землі. Ми народилися українцями і наше завдання в цьому світі просте - забезпечити незнищенність нації. Це система цінностей, через яку, нам, українцям, необхідно розглядати всі явища не через призму "поступу до демократії", а через призму до держави, яка є запорукою збереження нашого Українського Роду. Найголовніше все таки - це стати свідомим громадянином України.

Слід підкреслити, що формування світогляду молоді неможливе без любові до своєї "малої батьківщини" - до домівки, у якій народився, де пройшло дитинство. Відновити історію сім'ї, повернутися обличчям до її забутих традицій, звичаїв, залучити до прадідівських ремесел, навчити дбайливо ставитись до природи, ресурсів, пам'яток історії і культури краю, мови, літератури, фольклору, народної творчості - ось основне завдання краєзнавчої роботи, над чим повинні

працювати вчителі, бо вчитель володіє Словом. Сподіваюсь, що проведена нами робота допоможе залучити молодь до вивчення історичного минулого свого народу, усвідомити свої корені, знайти моральні орієнтири в житті, виховати в собі почуття національної гідності, патріотизму. І коли молода людина на запитання: "Де найкраще місце на землі?" із впевненістю зможе сказати: "Там найкраще, де родився ти", ось тоді ви досягли своєї мети.

Як і в попередні роки існування незалежної України, так і нині, процес відродження української нації проходить у протиборстві із зневажливим становленням до культурно-історичної спадщини і традицій у різних сферах матеріальної і духовної культури народу. Небажання прийняття, а часом просто нерозуміння глобального значення культурно-історичної спадщини українського народу постає на певному ґрунті: це і демографічні, соціальні зміни в державі та суспільстві, і деформації в суспільній свідомості. Запобіганню появи в поглядах нової генерації українського народу повинна сприяти послідовна й системна робота школи, зорієнтована на формування в дітей світогляду на терені національної культурно-історичної спадщини.

1. Наш Г. Про навчання дітей рідної історії / Г. Наш // Історія України в народних думках та піснях. - К. : Веселка, 1993.

2. Треф'як Я. Методика краєзнавчої роботи в школі / Я. Треф'як // Історія в школах України. - 2002. - № 1. - С. 33-37.

3. Мисан В. О. Програма курсу "Історія рідного краю" / В. О. Мисан // Віхи століть. - 2007. - № 3-4. - С. 38-48.

ДЯЧОК Г. В.

ШКОЛА ЛЮДЯНОСТІ ТА ДОБРА (З ІСТОРІЇ КОНОТОПСЬКОЇ ЗОШ № 11)

Історія будь-якої школи - це літопис славних справ тих людей, хто стояв у її витоків, хто сприяв її становленню і розвитку, хто своєю подвижницькою працею зміцнював її матеріальну базу, хто сів "розумне, добре, вічне" в душах вихованців.

Історія Конотопської загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів № 11 своїм корінням сягає далекого 1912 року. Саме тоді розпочала свою роботу приватна жіноча гімназія Олени Галактіонівни Журід, яка й стала початком згаданого освітнього закладу. У архівних документах краєзнавчого музею м. Конотоп під рубрикою "Освіта Конотопа в ХІХ-ХХ століттях" читаємо: "На початку ХХ століття в районні залізничні поміщицею Журід була заснована жіноча гімназія, де навчалось 48 учениць. Не мала бібліотеки".

Гімназія була розташована у власному будинку дворян Журід по вулиці Межовій (нині Ватутіна), збудованому Василем Єремійовичем Риндіним,

братом Дар'ї Єреміївни, матері Олени Галактіонівни. Рід Риндіних, знаменитих крелевецьких ткачів, був широко відомим не тільки в цьому регіоні, а й далеко за його межами.

Наступного, 1913 року, Жіноча гімназія здійснювала навчання в інших будівлях дворян Журід, розташованих по вул. Вокзальній (нині Свободи). Освіту в ній могли здобувати лише діти із заможних родин, оскільки навчання було платним. обов'язковими предметами тут були: Закон Божий, російська, латинська, німецька, французька мови, математика, географія, законодавство, філософія, малювання, рукоділля, чистопописання.

У гімназії викладала плеяда талановитих педагогів: сестри О. Г. Журід - Ганна Галактіонівна (російська мова) та Зінаїда Галактіонівна (класна дама), З. Зубрікова (класна дама), О. І. Любоградова (математика), Я. М. Любоградов (географія), Л. В. Коробко (малювання), Є. К. Фальк (німецька мова), В. І. Осіпчук, Є. Г. Яскович, О. Н. Бочарова, протоієрей І. Л. Лажнюков, священник П. А. Кубинський та інші.

Навчання тривало 8 років. Протягом цього часу гімназистки отримували ґрунтовні знання, які відкривали перед ними великі можливості щодо майбутнього працевлаштування: учителями початкових класів або гувернантками в заможних родинах.

Досить швидко гімназія стала одним із найпрестижніших навчальних закладів міста. Архівні документи дають можливість побачити значне зростання кількості її вихованок уже протягом перших двох років: якщо в 1912 році в гімназії навчалось лише 48 учениць, то в 1913 р. їх кількість зросла до 220.

Навчання здійснювалося за авторською програмою, розробленою О. Г. Журід. Не маючи власних дітей, вона всю свою любов віддала вихованню чужих. Її педагогічний стиль поєднував вимогливість і турботливість, рафінований аристократизм, педантичність і душевну щедрість, широту душі. У навчальному закладі існував культ знань. Вихованкам прищеплювалися гарні манери, уміння гідно поводитися у світському товаристві. Окрім балів, які відображали якість знань з освітніх предметів, їм виставлялися щотижневі бали за поведінку, увагу і старанність. На думку упорядників гімназії, саме ці якості були найважливішими при визначенні ступеня сформованості особистості й повинні були допомогти дівчатам у майбутньому зайняти достойне місце в суспільстві.

Підбір предметів, стиль поведінки, зовнішній вигляд - словом, кожна дрібничка в організації гімназійного навчання була глибоко продумана, своєчасна й працювала на кінцевий результат: підбір освітніх предметів розширював кругозір, стиль поведінки між викладачами й вихованцями визначав стиль подальшого життя, зовнішній вигляд формував естетичний смак, сприяв гармонізації особистості. обов'язковим атрибутом гімназії була шкільна форма: сукня темно-синього кольору, білий або чорний фартушок залежно від обставин, капелюшок з гербом дворян Журід. Вишукана, елегантна, вона надавала гімназисткам шляхетного вигляду.

Зразком гарних манер для дівчаток, справжнім еталоном, гідним наслідування, була засновниця гімназії та її незмінна директриса з 1912 по 1920 рр. О. Г. Журід. Чарівна, вишукано вдягнена, завжди стримана, шляхетна у

всьому, вона задавала певний тон, установлювала ту планку, нижче якої не можна було опускатися, бо це було б ознакою поганого "тону".

Зусиллями Олени Галактіонівни, а також усього педагогічного колективу в гімназії була створена особлива творча атмосфера, яка сприяла всебічному розвитку особистості.

Організація навчального процесу відрізнялася від сучасної. Навчальний рік починався 20 серпня з молебна, а закінчувався 27 квітня, про що свідчать записи, зроблені З. Г. Журід (класною дамою) у щоденнику колишньої вихованки гімназії Зеленської Феофанії.

**Зеленська Феофанія - учениця 2-го класу
Конотопської Жіночої гімназії О. Г. Журід**

Навчальний рік поділявся на 4 чверті, по закінченні яких ученицям виставлялися бали з усіх навчальних дисциплін. У травні вихованки склали іспити. Заняття проводилися й по суботах, було 3-4 уроки. Дні, на які припадали релігійні свята, були вихідними. Щотижневе навантаження викладачів становило 12 годин, заробітна плата дорівнювала 125 рублям.

Гімназія Журід проіснувала до 1920 року, а на її базі розпочала свою роботу єдина трудова неповна школа № 9, директором якої було призначено О. В. Мотирного.

У 1922 р. єдина трудова неповна школа № 9 отримала новий порядковий номер 30.

З 1931 року на базі школи почала свою роботу вечірня школа, яка давала можливість дорослому населенню отримати освіту без відриву від виробництва.

У червні 1936 року в історії школи відбулися значні зміни. У зв'язку з

тяжким матеріальним станом, бідністю Постановою ЦВК і РНК СРСР вона була передана на баланс Дирекції шляхів сполучень. Змінилися її порядковий номер і статус. Вона стала називатися школою № 51 станції Конотоп Московсько-Київської залізниці. Директором її було призначено Фіноту Петра Васильовича. Він обіймав цю посаду з 1936 по 1939 рік, а з 1939 по 1941 рік його змінила Скубіліна Ксенія Василівна. З архівних документів стало відомо, що Ксенія Василівна походила з дуже багатой родини, яка у 1922 році була розкуркулена, але ідеологічні міркування не завадили їй чесно й самовіддано працювати на ниві освіти в радянській школі. На посаді заступника директора перебував Копченко Олексій Тимофійович.

У книгу пам'яті нашої школи вписане ім'я Панова Олексія Борисовича, який у майбутньому став льотчиком, Героєм Радянського Союзу. З 1924 по 1931 р. Олексій Борисович навчався в школі № 30, а після зміни її порядкового номера в школі № 51.

Під час окупації здійснювалися спроби поновити навчання, проте це вдалося зробити лише на короткий термін, один-два місяці. Труш О. В., якій довелося пережити важкі роки окупації, згадувала, що заняття в школі здійснювалися за старими букварями, у яких були попередньо заклеєні деякі тексти і ілюстрації, що містили інформацію про радянський спосіб життя.

Приміщення школи німці використовували для власних потреб: по вулиці Межовій розмістили конюшню, по Вокзальній - комендатуру. Частина нерухомості була повернута колишнім її власникам, дворянам Журід. Це була спроба залучити їх до співпраці, але вона виявилася невдалою. На території шкільного двору німці вирили бліндаж, вирубали половину чудового саду.

Згодом їм удалося, використовуючи методи залякування і приниження, поновити заняття в школі. На базі нашої школи з 1942 по 1943 рр. діяли сільськогосподарські курси, які організував Копченко Олексій Тимофійович. На них навчалося 16 учнів. Це дало їм можливість уникнути відправки на примусові роботи до Німеччини. Викладання на курсах велося українською мовою. Загалом у місті в роки окупації працювало 4 народні школи, у яких навчалося 160 учнів.

У вересні 1943 року місто було звільнено від німецько-фашистських загарбників. А вже в жовтні розпочалися заняття в школі. У колишніх будівлях дворян Журід, розташованих по вулиці Ватутіна, розпочала роботу початкова школа № 36 станції Конотоп Московсько-Київської залізниці. Директором було призначено Портяного Михайла Савелійовича. Цю посаду він обіймав з 1943 по 1951 рр. Після смерті Михайла Савелійовича його місце посіла Портяна Марія Іванівна.

1943 року відновила свою роботу і школа № 51 станції Конотоп Московсько-Київської залізниці. Навчання учнів проходило в трьох будівлях по вулиці Свободи. Керівником навчального закладу була призначена Масютіна Лідія Василівна, прекрасний організатор і талановитий педагог. Її заступником була Бобрик Клавдія Михайлівна.

Коли в 1944 році в Радянському Союзі було запроваджено роздільне

навчання учнів, школа по вулиці Свободи стала чоловічою під № 51 ст. Конотоп. Її очолив Хондожко Терентій Тимофійович. Жіноча школа, керована Масютіною Л. В., проводила заняття в будівлі по вулиці Клубній (школа № 41).

У 1947 році школа № 51 з усім його штатом учнів і вчителів перейшла на навчання до приміщення нинішньої школи № 12, де до цього часу працював військовий шпиталь, а у звільнених приміщеннях розпочали навчання вихованки жіночої школи.

Визначною подією в історії становлення та розвитку школи № 41 було надання їй почесного права носити ім'я Героя Радянського Союзу Зої Космодем'янської.

У повоєнні роки відновили свою діяльність піонерська та комсомольська організації. Обов'язковою стала шкільна форма. За значні успіхи в навчанні кращі учні нагороджувалися Золотими та Срібними медалями. З 1951 року учням почали видавати атестати зрілості, а з 1954 р. введено змішане навчання хлопців та дівчат.

Зусиллями Масютіної Л. В. школа перетворилася на один з найкращих і найпрестижніших навчальних закладів не тільки міста, а й усієї залізниці від Калуги до Києва. Вона славилася своїм хором, керівником якого був Пашковський М. С., а також духовим та струнним оркестрами.

Постановою ЦК КПРС "Про зв'язок школи з життям" від 1958 року освітній заклад був переведений на 11-річний термін навчання. Разом з атестатом зрілості учні отримували свідоцтво про здобуття основ робітничих професій.

У 1960 році заклади освіти привокзального району були передані на баланс Сумському управлінню освіти і знову відбулася їх перереєстрація під новими порядковими номерами: школа № 77 на № 11.

Фасад середньої школи № 11 м. Конотопа. 1963 р.

Анохіна Наталія Пилипівна

Директором було призначено Денисенка І. Я., методичну роботу здійснювала Бобрик К. М.

1960-1990 роки - період становлення і розвитку радянської школи. Він був надзвичайно продуктивним і цілеспрямованим, відзначеним великими резонансними справами.

У 1963 році в школі була відкрита група продовженого дня, яка повинна була вирішити проблему зайнятості дітей у післяурочний час.

1964 рік увійшов в історію школи, як час переходу на 10-річний термін навчання, а загальна кількість учителів, які працювали в школі, дорівнювала 88; учнів - наближалася до тисячі.

Держава опікувалася також підвищенням престижу професії вчителя. За подвижницьку та самовіддану працю на освітянській ниві кращі з найкращих учителів отримували урядові нагороди, відзнаки, матеріальні заохочення. Так, у 1967 році Маслакова Валентина Миколаївна, єдина у місті, була нагороджена орденом Леніна за досягнуті успіхи у справі навчання і виховання підростаючого покоління. У тому ж році Лєскова Надія Леонтіївна, учителька російської мови та літератури, була обрана депутатом обласної ради депутатів трудящих і отримала можливість безпосередньо впливати на вирішення соціально-побутових проблем колег-учителів. Директор школи Анохіна Наталія Пилипівна

була нагороджена орденом Трудового Червоного прапора. Почесного знаку "Відмінник народної освіти" були удостоєні вчителі математики Абрамова Ніна Володимирівна, учитель початкових класів Ляшенко Валентина Михайлівна, учитель фізики Ковтун Михайло Антонович.

У 70 роках у зв'язку з новими вимогами часу розпочинається "модернізація" школи: здійснюється її радіофікація, поліпшується технічне оснащення (з'являються телевізор і магнітофон), велика увага приділяється використанню ТЗН на уроках, завершується реконструкція кабінету фізики. За результатами огляду-конкурсу він був визнаний найкращим у місті (учитель Сизон Г. Д.).

Початок 80 років ХХ століття - час реформування школи, створення авторських програм і методик, активних пошуків раціональних прийомів і методів підвищення ефективності уроку. Ці тенденції спостерігаються в загальнодержавному масштабі. Школа стала основною ланкою, де проходили апробацію всі нововведення. У контексті здійснюваної реформи був введений тематичний облік знань, здійснювалася диференціація навчання, з'явилися єдині вимоги до усного і писемного мовлення, встановлювалися кваліфікаційні категорії для вчителів, створюється клас з поглибленим вивченням російської мови та літератури (Помазан У. М.).

1985 рік був по-справжньому успішним для нашої школи: за визначні успіхи, досягнуті в навчанні й вихованні підростаючого покоління, вона була нагороджена Перехідним Червоним прапором (директор Нагорний А. М.).

Плідна робота педагогічного колективу школи стала можливою завдяки творчому підходу до справ його адміністрації. За період з 1960 по 1993 рік її директорами були: Денисенко Іван Якович (1960-1970 рр.); Нікачало Павло Дмитрович (1971-1972 рр.); Анохіна Наталія Пилипівна (1973-1976 рр.); Ілюхін Олександр Олександрович (1977-1985 рр.); Нагорний Андрій Миколайович (1986-1993 рр.).

Початок 90 років став своєрідним рубежем, який відділяє одну епоху від іншої. Відійшли в небуття радянські часи, поступово втратила сенс пов'язана з ними система цінностей. Але живі ще ті люди, для яких та епоха була не лише відрізком між певними датами, а й часом, у якому вони жили, працювали, любили, одухотвореним їх індивідуальністю. Це був їх час, який для нас є лише миттю.

Праця вчителя завжди була та залишається святою, то ж сійте "добре, святе, вічне" у душах своїх вихованців.

А учням хотілося б побажати, щоб вони жили у кращі часи, не знали війни та голоду, щоб наша Україна стала їм ненькою, опорою та заступницею.

БИКОВА Т. Б.

ОСОБЛИВОСТІ ФАСИЛІТАЦІЙНОЇ ВЗАЄМОДІЇ ЗІ СТУДЕНТАМИ ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНОГО КОЛЕДЖУ

У процесі підготовки майбутніх педагогів до професійної діяльності виникає необхідність приділяти особливу увагу повазі до особистості, усвідомленню її неповторності, гуманістичному й толерантному ставленню до студентів, оптимістичному погляду на можливості їхнього позитивного зростання. Зазначені характеристики організації навчально-виховного процесу визначають специфіку педагогічної діяльності у напрямі фасилітації.

Фасилітаційна взаємодія передбачає взаємодію не тільки студентів з педагогом, але й студентів між собою. Навчання в режимі фасилітаційної взаємодії передбачає організацію навчально-виховного процесу таким чином, щоб усі його учасники були залучені у процес пізнання. Суб'єктна активність студентів у процесі засвоєння навчального матеріалу означає, що кожний робить у нього свій особливий індивідуальний внесок, відбувається обмін знаннями, ідеями, способами пізнання. Відповідний процес відбувається в атмосфері доброзичливості та взаємопідтримки, що забезпечує особистісну мотивацію. В умовах фасилітаційної взаємодії студенти мають нагоду отримати та закріпити позитивний досвід суб'єктної поведінки та творчого самовираження.

Умовами фасилітації в навчанні є:

- проблемність навчання;
- глибока довіра педагога до студентів, їх можливостей;
- повага до студентів;
- толерантне ставлення до них;
- розуміння їхніх реакцій;
- забезпечення студентів інформаційними, дидактичними й технічними

ресурсами.

Отже, формування педагогічної фасилітації студентів у процесі їх навчання у професійно-педагогічному коледжі гарантує забезпечення таких педагогічних умов: діалогізації і гуманізації міжособистісного спілкування студентів; використання інтерактивних тренінгів, спрямованих на розвиток умінь спілкування у майбутніх учителів; активізації засобів педагогічного моделювання ситуацій майбутньої професійної діяльності з метою орієнтації студентів на суб'єкт-суб'єктну професійну і міжособистісну взаємодію.

ІВАЩЕНКО М. В.

ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ІНФОРМАТИКИ ДО ДІЯЛЬНОСТІ ТЬЮТОРА

Випускник вищого педагогічного навчального закладу повинен мати не тільки професійну компетентність в обраній ним галузі діяльності, а й мати аналітичний стиль мислення, націленість на вдосконалення навчального процесу, використання сучасних педагогічних технологій, впровадження комп'ютерної та дистанційної технологій навчання. Це зумовлює необхідність перегляду цілей і завдань навчання, змісту освітньо-кваліфікаційних характеристик, переліку навчальних дисциплін, добір адекватних їм методів, організаційних форм та засобів навчання.

За цих умов особливого значення набуває система інформатичної підготовки педагогічних працівників. На жаль, на сучасному етапі інформатична підготовка майбутніх педагогів лише частково спрямована на задоволення освітніх інформаційних і комунікаційних потреб учасників навчально-виховного процесу. Більшість навчальних закладів розпочали вирішувати складні завдання комп'ютеризації освіти, запровадження мережевого навчання, розроблення індивідуальних модульних навчальних програм різних рівнів складності, використання індустрії сучасних засобів навчання, що відповідають світовому науково-технічному рівню, проте загальний рівень виконання вказаних завдань залишається недостатнім. Переважна частина дисциплін, спрямованих на фахову підготовку майбутнього вчителя, вивчається з обмеженим застосуванням сучасних інформаційних технологій, що не забезпечує належної систематичності та неперервності використання комп'ютерів у навчальному процесі. У більшості випадків відсутня система цілеспрямованого добору та використання елементів інформаційних технологій, що не дозволяє сформувати в студента належне розуміння практичної ролі інформатики в майбутній професійній діяльності, сприйняття інформаційних технологій як цілісної системи сучасних засобів навчання.

Принципово інша ситуація у напрямі формування інформатичної компетентності склалася в педагогічних навчальних закладах, що почали впроваджувати та вже активно використовують технологію дистанційного навчання окремо як вид навчання або як елемент традиційної системи, що забезпечує індивідуалізацію та особистісну орієнтацію освітнього процесу.

Для забезпечення педагогічної підтримки під час розроблення й впровадження індивідуальних траєкторій відповідно до індивідуальних потреб та можливостей дистанційного освітнього процесу передбачається й актуалізується позиція тьютора як педагога, діяльність якого спрямована на здійснення координації, модерації та фасилітації процесу становлення особистості в сучасних умовах навчання.

Зважаючи на той факт, що діяльність тьютора сформувалась як окремий напрям педагогічної діяльності, що репрезентує ідеї індивідуалізації та

відкритості освіти у поєднанні з ідеєю особистісної відповідальності за реалізацію власного розвитку, виникає необхідність забезпечення системи освіти педагогічними кадрами, здатними до здійснення відповідної діяльності в дистанційному навчанні.

На основі аналізу особливостей здійснення дистанційного навчання з'ясовано, що структура діяльності тьютора в умовах дистанційного навчання істотно не відрізняється від структури діяльності педагога за традиційною формою навчання, але має свою специфіку, що зумовлюється засобами здійснення педагогічної діяльності (програмними, апаратними), пов'язаними з новими інформаційними технологіями; функціональною спрямованістю педагогічної діяльності, характером взаємодії педагогів і учнів (зростає роль учня в процесі навчання, а педагог стає координатором навчального процесу); змістом діяльності проектування навчання, особливостями подання навчального матеріалу, планування, координації діяльності учнів, проведення консультацій, реєстрацій навчальних завдань, контролю і перевірки якості виконання завдань.

Більшість перелічених факторів, що вирізняють діяльність тьютора від діяльності звичайного вчителя, є предметом вивчення майбутніми вчителями інформатики, тому підготовку педагогів для здійснення тьюторства в дистанційному навчанні доцільно здійснювати з числа студентів вищих педагогічних навчальних закладів, що обрали спеціальність вчитель інформатики.

ОСАДЧИЙ С. В.

ПОЗААУДИТОРНА РОБОТА В КОНОТОПСЬКОМУ ІНСТИТУТІ СУМСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ В КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОСТУЛАТІВ БОЛОНСЬКОГО ПРОЦЕСУ

Позааудиторна робота у вищому навчальному закладі - це тривалий і багатоплановий процес. Визначаючи стан позааудиторної роботи у вищому навчальному закладі, необхідно брати до уваги взаємодію аудиторних і позааудиторних занять, спрямованих на формування умінь студентів, взаємозв'язок між засвоєною навчальною інформацією щодо теоретичних основ і можливістю розв'язування практичних завдань. Дуже важливо враховувати також системність, регулярність і продуманість позааудиторної роботи, її зв'язок із провідною спеціальністю майбутніх фахівців і, звичайно, не менш важливо враховувати позитивну результативність таких заходів і їх відповідність загальним цілям процесу навчання

Проблема організації самостійної пізнавальної діяльності студентів вищих навчальних закладів привертала увагу багатьох фахівців, які вивчали психолого-педагогічні засади навчально-пізнавальної діяльності студентів; питання керівництва самостійною позааудиторною роботою студентів; методи організації

самостійної позааудиторної роботи студентів тощо.

Незважаючи на тісний зв'язок з аудиторною роботою, позааудиторна робота має свої відмінності:

- участь студентів у позааудиторній роботі добровільна, на навчальному занятті - обов'язкова;

- позааудиторні заходи мають невимушений характер;

- різноманітні позааудиторні заходи виключають контроль у вигляді оцінок умінь, навичок, знань та єдиної програми;

- позааудиторна робота в порівнянні з аудиторною надає більші можливості для прояву самостійності студентів, їх ініціативності та творчості.

Відповідно до вимог Болонської декларації саме самостійній підготовці студентів приділяється особлива увага. Важливого значення у цьому процесі ми надаємо позааудиторній роботі, що має професійну спрямованість. Добре організована позааудиторна робота з використанням новітніх технологій навчання спонукає студентів до активної навчально-пізнавальної діяльності, пошуку нестандартних рішень у розв'язанні різноманітних проблемних завдань та ситуацій тощо. Якщо ні в кого не виникає сумнівів щодо необхідності організації такої роботи для студентів денної форми навчання, тип паче зрозумілішим і відповідальнішим буде ставлення при її організації для студентів заочно-дистанційної форми навчання, що мене, як директора центру ЗДФН, цікавить найбільше.

При організації позааудиторної роботи в нашому інституті ми пішли 2 шляхами: 1) намагалися знайти кожного студента там, де він буває найчастіше добровільно сам, а саме в соціальних мережах; 2) запропонували їм нову інтерактивну форму спілкування.

За першим напрямом важко проаналізувати кількість відвідувань кожним студентом, і відповідно неможливо встановити якісні показники цього засобу. Але, провівши паралель з результатами профорієнтаційної роботи, для якої також використовується ця відкрита група, можна говорити про позитивний вплив на якість засвоєння різного навчального матеріалу.

За другим же напрямом можна відстежити відвідування конференц-зали і встановити кореляційну залежність між цими відвідуваннями і якістю навчання, чим на даному етапі (при підбитті річних підсумків) і займається наш центр.

ДОЦЕНКО С. О.

РОЗВИТОК МАТЕМАТИЧНИХ ЗДІБНОСТЕЙ СТУДЕНТІВ ПЕДАГОГІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ В УМОВАХ ЗАСТОСУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО- КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Реформування національної освіти в Україні здійснюється в умовах глибокого проникнення інформаційно-комунікаційних технологій в усі сфери людської діяльності. Тому метою сучасної освіти є формування інформаційної культури школярів, що забезпечує готовність молоді людини до повноцінної плідної життєдіяльності в умовах інформаційного суспільства, зокрема вміння орієнтуватися у величезному потоці інформації, здійснювати пошук і отримувати необхідні дані з різних інформаційних джерел. Як наслідок, змінюється стратегія діяльності системи освіти, що вимагає підготовки висококваліфікованих фахівців, здатних до професійного зростання в умовах інформатизації суспільства та розвитку нових технологій. Здійснення цього завдання вимагає розвитку математичних здібностей майбутніх фахівців з урахуванням специфіки їх майбутньої професійної діяльності.

Вимоги до якості математичної підготовки студентів вузу роблять актуальним пошук нових шляхів підвищення ефективності навчання математики майбутніх фахівців, у тому числі на основі застосування сучасних інформаційних технологій. Аналіз психолого-педагогічних досліджень (Л. А. Венгер, В. А. Крутецький, О. А. Калмиков) дозволяє виділити ключові компоненти, що входять в загальну структуру математичних здібностей студентів. Було з'ясовано такі компоненти математичних здібностей: здатність до формалізації математичного матеріалу; здатність узагальнювати математичний матеріал; здатність до оперування числовою і знаковою символікою; здатність до "послідовного", логічного міркування; здатність до оборотності розумового процесу; здатність мислити згорнутими структурами; гнучкість мислення (здатність переключатися з однієї розумової операції на іншу); математична пам'ять на узагальнення, формалізовані структури, логічні схеми; здатність до геометричних або просторових уявлень.

Зазначимо, що однією з особливостей математики є алгоритмічність вирішення багатьох її завдань. У зв'язку з цим, на практичних заняттях курсу "Інформаційно-комунікаційні технології в освіті та науці" особливу увагу ми приділяли формуванню умінь розв'язувати найрізноманітніші задачі із реального життя методом інформаційного моделювання. Нами було проведено серію інтегрованих занять із ознайомлення студентів з поняттям "інформаційна модель задачі", "алгоритм", "етапами комп'ютерного моделювання" тощо. Результатом підібраних задач є побудова інформаційної комп'ютерної моделі за допомогою комп'ютерних програм Derive, GRAN, DG. Практика свідчить, що доцільність

використання зазначених програм при побудові інформаційних моделей є незаперечною та необхідною для того, щоб збільшити частину продуктивної роботи з обробки інформації для прийняття оптимальних рішень.

Отже, під математичними здібностями студентів педагогічних спеціальностей розуміється здатність до успішного оволодіння математикою як навчальною дисципліною і застосуванням математичних знань при вирішенні професійних задач.

КОЗЛОВА І. М.

ТВОРЧИЙ ДОРОБОК ЛІТЕРАТУРНОЇ СТУДІЇ "ДЖЕРЕЛА" ЗА 30 РОКІВ ЇЇ ІСНУВАННЯ

Конотопській літературній студії "Джерела" щойно виповнилося 30 років. Ювілей - це завжди нагода озирнутися на пройдений шлях, підбити підсумки, осмислити пройдене. Для літературної студії це ще й можливість узагальнити результати діяльності, пригадати етапи становлення, моменти успіху. А відтак закономірною видалася ідея укласти підсумкову збірку творів літстудійців, до якої внести якомога ширше коло відомих конотопчанам імен, окреслити коло їхніх творчих здобутків за тридцятиліття. Слід зазначити, що літературна студія "Джерела" має деякий досвід колективних збірок. Так, і до сьогодні не втратило ваги для поціновувачів поетичного слова перше таке видання - збірка "Поетичний край", що побачила світ далекого вже нині 1994 року. Пам'ятна читачам також збірка "Місто кохане - мій Конотоп" (1998 рік). Порівняно недавно, 2009 року, за сприяння відділу у справах молоді міської ради вийшов у світ літературний альманах "Конотоп молодий". І от на часі нове видання - літературний альманах "Джерел натхненна сила", електронний варіант якого вже доступний читачам. Матеріалом для упорядників слугували перш за все "Літературні сторінки студії "Джерела", що періодично з'являються на шпальтах газети "Конотопський край". В архіві літстудії їх близько двохсот, починаючи від найпершої, датованої 2 жовтня 1982 року й дбайливо укладеної засновником студії, тодішнім головним редактором міськрайонної газети, членом Спілки письменників та Спілки журналістів України Іваном Корнющенком. Без перебільшення можна сказати, що матеріал до альманаху збирався по дешиці, відбирався з архіву літстудії, архіву редакції газети, з особистих архівів місцевих літераторів та журналістів.

Альманах вийшов різноплановий, багатобарвний, розмаїтий. У нім представлено 65 авторів усіх поколінь літстудії, твори різних жанрів, українською та російською мовами. Складається він із трьох розділів - як символ наступності літературних поколінь студії.

До розділу "Біла витоків" увійшли твори тих, хто створював літературну студію в далекі нині 1980-ті, формував її літературне обличчя, її атмосферу,

загальний тон публікацій. Це Василь Оболоник, Володимир Базалук, Галина Круглікова, Дмитро Ковтун, Алла Спригіна, Михайло Казарцев, Ольга Качан, Світлана Каружеліс, Яків Пономаренко, Валентина Литвин, Віра Мазанова, Володимир Танський, Іван Корнющенко, Михайло Рекун, Олександр Осташко, Олексій Примак, Регіна Копф, Юлія Чумаченко, Олександр Резнік, Неля Андрюшечкіна, Георгій Горох. Їхні твори позначені прикметами епохи. Це і відчутний вплив шістдесятництва, і громадянсько-соціальні мотиви, близькість до фольклору, народного мелосу. Це звернення до таких поетичних жанрів, як сюжетний вірш, балада, байка, розробка теми Великої Вітчизняної війни, роздуми про роль поета і поезії у суспільстві, утвердження гуманістичних цінностей, спадкоємності поколінь, родинного вогнища.

Розділ "На широкому плесі слова" об'єднав твори тих, для кого поетичне слово стало невід'ємною частиною життя на багато років, чиї імена й сьогодні залишаються на шпальтах місцевих видань або й представлені власними поетичними книжками. Віталій Дяговець, Галина Опришко, Людмила Глушко, Надія Петренко, Олександр Спицький, Світлана Соколова, Федір Рижий, Вікторія Третьякова, Алла Флкінштейн, Володимир Набока, Ігор Лисий, Микола Матвійчук, Наталія Вербицька, Світлана Панчішна, Ірина Козлова, Сергій Холмецький, Дмитрій Бабич - багато хто з них плідно працює у сфері слова - журналістиці, філології, педагогіці, мистецтві. У творчості авторів цього розділу відчутні модернові впливи, інтонації неокласиків, поетів "срібного століття", тяжіння до класичних поетичних форм. Їхні ліричні твори відображають складний світ людських почуттів і стосунків, красу природи, їм властиве філософське осмислення явищ буття.

Найбільш розмаїтий, багатобарвний, бурхливий і сповнений художніх протиріч розділ "Весняна повінь", де зібрані твори наймолодших учасників літературної студії "Джерела". Хтось із них перебуває на самому початку творчого шляху, хтось уже має відчутні творчі здобутки. Активно експериментуючи зі словотворенням і поетичною формою, вдаючись до таких жанрів, як верлібр, білий вірш, відтворюючи темп, ритм, калейдоскопічність, драматичність сучасного життя, молоді автори малюють картину нинішнього світу у всій його складності, розмірковують над місцем людини в ньому, над стрімким перебігом цивілізаційних процесів.

Лишається додати, що альманах містить серію ексклюзивних робіт молодого художника Олександра Максименка, створених ним спеціально для цього видання.

Літературна студія "Джерела" і сьогодні продовжує об'єднувати творчих і талановитих людей. Попереду - нові відкриття, нові імена, нові публікації. Хотілося б, щоб надбання літературної студії, всіх її поколінь було відкрито і доступне широкому колу наших читачів - конотопчан, щоб започатковані 30 років тому літературні традиції міцніли і розвивалися не тільки на сторінках сьогоденного "Конотопського краю", але й під обкладинками літературних збірок та альманахів.

ШВИДКА А. І.

ТРАДИЦІЇ РОДИННОГО ВИХОВАННЯ ЯК ОСНОВА СОЦІУМУ

В Україні, як і в інших країнах світу, історично склалася власна система виховання, яка максимально враховує національні риси й самобутність українського народу. Важливу роль у становленні студента як особистості відіграє любов до рідного краю, повага до історичної пам'яті, духовності, врахування особливостей, національного характеру й психології.

Якщо більше заглибитись у вивчення загального стану розвитку української національної культури, то більше дізнаємось про своїх пращурів, про їх життя. Відчувається, що молоді, зокрема студентам, бракує знань щодо свого родоводу, історичних та культурних надбань предків. Ми маємо використовувати кращі традиції родинного виховання в практиці сьогодення.

Цікава своєю спадщиною, багатогранністю, надбаннями, звичаями культура традиційної конотопської родини. В українських родинах дітей завжди вчили, що людина невіддільна від свого роду, нації. Це свідчить про те, що за багатовікову історію наш народ створив високий статус родини з її непорушним авторитетом, любов'ю. Завдяки родинному вихованню молода людина набуває життєвих якостей, які подають необхідний зразок для наслідування. І не обов'язково це повинен бути ідеальний герой, нехай це просто цікава людина, яка виявляє силу духу, на яку ми мимоволі рівняємося.

Родинна педагогіка сім'ї Федоренко неординарна. Тут виховували своїх дітей у дусі прагнення жити й творити добро, спрямовували на служіння законам відданості, патріотизму. Мама, Федоренко Дарія Трохимівна, в тяжкі 30-ті роки, незважаючи на голод, нагадувала дітям, що зростають вони в красивому куточку з мальовничими краєвидами - у рідному селі Соснівка Конотопського району. Через навчання ремеслу намагалася зберегти любов до культури, традицій, чим наповнювала душі дітей, і весь час хвилювалась за те, щоб все, що вміє і знає, встигнути передати дітям.

Одарка дуже добре вишивала, і пані, яка мала маєток у с. Соснівка, забрала її до себе в Конотоп, надавши дівчині змогу проявляти своє уміння. Багато різних - дитячих та дорослих - сорочок вишивала Одарка, займалася пошиттям суконь, фіранок тощо. Коли вийшла заміж за Пилипа Сидоровича Федоренка, виїхала до Київської області в с. Новий Мир, де навчила тутешніх селянок шити класичні чоловічі штани (до цього на селі штани шилися прямим покроєм). Жінки часто говорили: "Ідьомте до чернігівки, у неї в хаті, як у церкві. Все у вишивках, починаючи від дверей і закінчуючи піччю".

Почався 1933 р... Для України дуже страшний час. Чоловік помер, старші хлопці роз'їхались по світу, а вона з малими дочками потрапила на ст. Яків, що біля Прип'яті, і, викопавши землянку, стала жити із трьома доньками. Часто до неї заходили представники радянської влади: то дітей до притулку хотіли забрати, то перевіряли житло й дивувалися, як вона виживає. А Одарка влаштувалася

до їдальні помічницею кухаря.

Зі спогадів зав. їдальнею (відомо тільки ім'я Зося): "Я хотіла налаяти Одарку, що так товсто чистить картоплю, але коли дізналася, що в неї троє дітей, то в лушпайки їй заховала ще три картоплини, вона цього не бачила. На другий день Одарка приносить ці картоплини і повертає, говорить, що вона їх не брала. Я її заспокоїла і з того разу все підкладала то дві, то три картоплини, щоб хоч трохи кращої юшки наварила дітям".

Але тяжко було молодій жінці самій із дітьми, і вона повертається до рідної Соснівки.

Із спогадів матері Одарки - Ганни : "Багато тоді людей, змарнілих і худих, ходило селом. Вийшовши на шлях в долині, побачила якусь жінку, що йшла по вулиці із малими дітьми. Мабуть, вона була дуже слаба, бо ще здалеку було видно, як плуталися у неї ноги. Дай, думаю, картопельки вареної винесу дітям. Повертаюсь, назад, а біля двору - моя Одарка з дітьми, у мене серце так і зайшлося".

Залишилася на якийсь час у матері, а вже пізніше родичі збудували хату. Всі стали працювати в колгоспі. Діти підростали. Почалася війна. Багато соснівчан пішли на фронт і самовіддано захищали Батьківщину. Любов до рідної землі не давала сидіти склавши руки і Одарці. Вона із своїми дочками, як і багато жінок того часу, і орала, і збирала, але й не забувала про своє уміння вишивати. А як гарно вона співала. Буває, як заспіває з дівчатами, то й душа завмирає.

А скільки Одарка допомогла полоненим, яких німці гнали через Соснівку в Німеччину. То впізнає в комусь двоюрідного брата, то племінника. А то хліба винесе чи картоплі та кине у натовп. Із спогадів: "А вони біднесенькі все хватають та так стараються, аби нічого не затопталось". А однієї ночі до хати постукали. Усі сполошилися. До дверей з острахом підійшла Одарка, відчинила двері, відступила: до хати зайшли двоє радянських солдат. Один із них був тяжко поранений. Зі спогадів: "Один взагалі був не в змозі самотійно триматися, а той, більший, тримав його. Але обоє - змарнілі, худі й дуже брудні. А цім хлопцям тільки ж по вісімнадцять! Зайшовши до хати, зразу впали на долівку, промовивши: "Поможіть, мамо!". Довго його виходжувала Одарка, ховаючись як від сусідів, так і від німців.

Самим їсти було нічого, але виходила, врятувала. Через роки у газеті "Радянський прапор" 29.04.1975 р. з'явилася стаття "Спасибі, мамо!", де Яким Володимирович Костюченко з великою любов'ю й подякою описав своє врятування маленькою жіночкою Одаркою Федоренко, яка не відрізнялася нічим від своїх односельців, але мала в душі велику любов до своєї землі, родини, Батьківщини.

Витяг зі статті: "У селі Соснівка вашого району живе чудова жінка, яка допомагала нашим воїнам у важкі роки війни. Звати її Одарка Трохимівна Федоренко. Ризикуючи життям, вона допомагала військовополоненим червоноармійцям конотопського концтабору: приносила їжу й одяг, влаштовувала втечі. Особисто мені вона дістала цивільний одяг, і я зумів вирватися з-за

колючого дроту. Боровся з фашистами в партизанському загоні, а потім в лавах Червоної армії з боями дійшов до Кенігсберга. Після війни весь час працював викладачем. Добре пам'ятаю, що з допомогою О. Т. Федоренко з фашистського полону втекли уродженці Київської області Іван Ващенко, Іван Козир (пізніше загинули на фронті), Андрій Косточенко, Леонід Башинський та Іван Любиченко з Житомирщини. Багатох прізвищ воїнів я не запам'ятав, але знаю, що життям ці люди зобов'язані Одарці Трохимівні".

Усі її діти, онуки не зрадили настановам своєї мами, бабусі. Вони продовжують жити працею, мистецтвом. Усі дуже гарно співають, вишивають. Тож чи не в сім'ї формується світобачення людини, чи не з родинного коріння починається розвиток особистості. Протиріччя були й будуть. Це основа життя. І яким би не був напрям (національним чи патріотичним), а може, це складові громадянського виховання, все одно потрібен фундамент, на якому буде триматися моральне вдосконалення людини. Потрібно, щоб кожний студент, долучившись до дослідження родинного дерева, знав життєвий шлях своєї сім'ї. Хто, як не сім'я, рідні стимулюють стати кращим, надихають на впевненість у собі. На яких же прикладах навчатися, як не на своїх, родинних?

А що ж до правнуків нашої героїні Одарки Федоренко, то чи не загубилися вони у щій круговерті? А це вже ви, шановні, вирішуйте самі. Одарка Пилипівна Федоренко - моя прабабуся. Я впевнена, що насіння її людяності проросло надійно. Інше питання, щоб не розгубити це надбання мені й передати своїм дітям та онукам.

ЕВТУШЕНКО А. В.

**"ОСТАВШИМИСЯ ЛЕЖАТЬ НА ПОЛЕ БОЯ"
СТАЛО МЕНЬШЕ
(О ДЕЯТЕЛЬНОСТИ КОНОТОПСКОГО ГОРОДСКОГО ОБЩЕСТВЕННОГО
ОБЪЕДИНЕНИЯ "ПОСЛЕДНИЙ РУБЕЖ" В 2012 г.)**

Читая боевые документы периода Великой Отечественной войны, касающиеся безвозвратных потерь Красной Армии первых месяцев войны, зачастую наталкиваешься на простую, на первый взгляд, формулировку определения судьбы человека - "остался лежать на поле боя". Перелистывая и перечитывая значительное количество донесений о безвозвратных потерях, порой просто перестаешь обращать внимание на главное значение этих слов: "остался лежать"! Ведь со временем, когда волей судьбы будут обнаружены останки того, кто "остался лежать", он, скорее всего, останется неизвестным...

Как известно, безымянных солдат не бывает, есть солдат - неизвестный. У каждого солдата есть имя, только мы его, порой, не знаем. А для матери, отца, жены, детей, родных он навсегда останется известным, пускай даже "оставшись лежать на поле боя". Количество погибших в боях за Конотопщину в годы Великой Отечественной войны до сих пор остается неизвестным. Не смотря на многочисленные, на первый взгляд, полные списки тех, кто отдал

свои жизни на поле боя, защищая (в сентябре 1941 г.) или освобождая (в сентябре 1943 г.) наш город и наш край от фашистских захватчиков, тем не менее, эти данные являются далеко не точными в определении действительного количества потерь. Особенно это касается периода 1941 г.

Конотопской городской общественной организацией "Последний рубеж", главной целью деятельности которой является изучение истории боевых действий на территории Конотопского р-на Сумской обл. в период Великой Отечественной войны, поиск незахороненных останков воинов Красной Армии, погибших в боях за Конотопщину, установление их зичностей. За период 2006-2011 гг. найдены незахороненные останки 20 военнослужащих РККА. Личности 10 установлены, 10 - остаются неизвестными.

В 2012 г. КГОО "Последний рубеж" в ходе исследований, проводимых в полосе обороны 3-го воздушно-десантного корпуса 40 А Юго-Западного Фронта (сентябрь 1941 г.), и в полосе наступления подразделений 143-й стрелковой дивизии 60 А Центрального Фронта (сентябрь 1943 г.) найдены не захороненные останки 16 военнослужащих РККА.

Село Лызогубовка Конотопского р-на Сумской обл. (полоса обороны подразделений 5-й ВДБр 3-го ВДК 40 А в сентябре 1941).

В середине мая 2012 г. к одному из магазинов г. Конотопа прибыла машина с песком. Во время разгрузки машины в песке были обнаружены кости левой руки и левая лопатка человека, граната Ф-1, два магазина винтовки СВТ, фляга, индивидуальный медицинский пакет военнослужащего РККА. 19.05.2012 г. поисковики КГОО "Последний рубеж" провели исследование в месте находки - песчаный карьер, находящийся в 0,5 км восточнее с. Лызогубовка. В результате исследования были обнаружены поврежденные во время работы экскаватора останки военнослужащего РККА, при них: ремень кожаный поясной солдатский, пуговицы гимнастерки с изображением пятиконечной звезды с серпом и молотом внутри (2 шт.), компас Адрианова, противогаз, элементы знаков воинского различия военнослужащего РККА - четыре треугольника с эмалью малинового цвета (два на усиках, два на гайке). По состоянию тлелой ткани под креплениями треугольников можно говорить о расположении их на двух разных петлицах попарно (соответственно воинское звание погибшего - сержант). Личность погибшего не установлена.

Можно предположить, что погибший принадлежит к одному из подразделений 5-й воздушно-десантной бригады 3-го воздушно-десантного корпуса 40 А, которая в сентябре 1941 г. вела на этих рубежах тяжелые оборонительные бои.

6 октября 2012 г. на Мемориале Славы с. Хижки Конотопского р-на останки неизвестного солдата преданы земле.

Село Прилужье Конотопского р-на Сумской обл. (полоса обороны подразделений 6-й ВДБр 3-го ВДК 40 А в сентябре 1941).

Неожиданной кульминацией тактического мероприятия военно-исторической реконструкции "Дорогами 1941-го", проводимого 13-15 июля в черте сел Жолдаки, Новомугин, Прилужье, Хижки, стало обнаружение забытого

братского захоронения солдат Красной Армии, погибших в боях за Конотопщину в сентябре 1941 г.

Направляясь на дневку к берегу Сейма, остановившись в с. Прилужье напоить лошадей, реконструкторы услышали рассказ местных жителей о боях в этой местности в 1941 г.: "На лугу за селом, в копнах сена, прятали наших раненых солдат. Узнав об этом, немцы подожгли копны, а потом, смеясь, расстреливали разбегающихся и расплзающихся раненых "как куропаток". Убитых сбросили в братскую могилу на лугу".

17-18 июля поисковики КГОО "Последний рубеж" провели исследование в месте предполагаемого захоронения, в местности, называемой "Бычок" или "Остров", находящейся в 1,5 км северо-восточнее центра с. Прилужье. В месте предполагаемого захоронения была проложена траншея размером 1х3 м. На глубине 1,8 м, друг на друге, кто лицом вниз, кто вверх, кто на боку, вперемешку лежали останки 14 военнослужащих РККА.

При погибших обнаружены: пуговицы гимнастеров (12 шт.) и шинелей (15 шт.) с изображением пятиконечной звезды с серпом и молотом внутри, пуговицы костяные (7 шт.) и кожаные (5 шт.) с нижнего белья, фрагменты кожаных (3 шт.) и брезентовых (3 шт.) поясных ремней, прорезиненные клапаны (2 шт., предназначение не определено), фрагменты зеркала (2 шт.), кружка эмалированная зеленого цвета, противогазы (2 шт.), ботинки красноармейские (1 п.), шнурки кожаные (ботиночные), пряжки "Ш"-образные прорезные (8 шт.). При одном погибшем обнаружен вскрытый медальон. Личности погибших не установлены.

Можно предположить, что в братскую могилу были сброшены тела военнослужащих 6-й воздушно-десантной бригады 3-го воздушно-десантного корпуса 40 А, которая в сентябре 1941 г. вела на этих рубежах тяжелые оборонительные бои.

6 октября 2012 г. на Мемориале Славы с. Хижки Конотопского р-на останки 14-ти неизвестных солдат преданы земле.

Село Хижки Конотопского р-на Сумской обл. (направление наступления подразделений 143-й сд 60 А в сентябре 1943).

30.07.2012 поисковики КГОО "Последний рубеж" провели исследование на территории усадьбы жительницы с. Хижки Дорошенко Марии Андриановны (1920 г. р.), находящейся на ул. Козырева. В месте предполагаемого захоронения, указанном Дорошенко М. А., была проложена траншея размером 1х2 м. На глубине 1 м обнаружены останки военнослужащего РККА. Скелет сориентирован головой на юг, руки скрещены в области живота, при нем: пуговицы костяные (3 шт.) с нижнего белья, ремень кожаный брючный, на груди, в районе левого кармана, насадка к шомполу.

Из воспоминаний Дорошенко М. А. о погибшем: "Наші солдати зайшли в село, стали на постой. Командира звали Михайло Григорович, фамілії не знаю. Всі його називали Григоровичем. У них була станція (рація, радиостанція - А. Е.). Налетіли два німецькі літаки, почали бомбити. Командир і ще один солдат загинули відразу. Їх поховали на сусідньому дворіці у вишеньках. Одного

солдата ранило в живіт. Три дні ми його з моєю мамою виховували, але він помер. Він розповідав про себе. Звали його Ігор, фамілію і звідки він - казав, але я вже не помню. Говорив, що його батько загинув у Севастополі, два брати загинули на Дніпрі (1941 г. - А. Е.), осталась дома одна мати. Говорить - "Наверно, ми з нею так і не побачимось!" Йому було років 18 чи 19, молодий, дуже красивий. Поховали його на межі біля яблуні. Після війни хотіли його забрати перепоховати, але ми з мамою не дали, бо він наш, наче родич".

6 жовтня 2012 г. на Меморіалі Слави с. Хижки Конотопського р-на останки невідомого солдата предані землі.

МАТВІЄНКО А. А.

ХАЙ НЕ ЗГАСАЄ ПАМ'ЯТЬ!

Ім'я українського письменника-романіста, майстра історичної прози Олександра Олександровича Соколовського - нашого земляка, на превеликий жаль, маловідоме сучасному читачеві.

Народився Олександр Соколовський 8 вересня 1895 р. в м. Конотоп на Чернігівщині в будинку № 48 по вул. Волочаєвській (колишня вул. Мисаківська) в родині дрібного урядовця. Щодо року народження письменника існують розбіжності. У різних виданнях до 1991 р. вказується рік народження 1896, а у довіднику "На порозі смерті", що побачив світ у видавництві "Радянський письменник" у 1991 р., вказано дату 1895 р. На цій даті наполягала і донька письменника Зінаїда Олександрівна.

Отримавши початкову освіту в Конотопі, молодий Сашко Соколовський з 1904 р. по 1914 р. вчиться в Чернігівській гімназії. У Чернігові він познайомився з родиною М. М. Коцюбинського, а на його "суботах" він знайомиться і спілкується з революційно настроєною молоддю, зокрема П. Тичиною, Ю. Коцюбинським, В. Примаковим та ін. Це мало певний вплив на його світогляд та літературну творчість, бо саме на цю пору припадають його перші літературні спроби. У 1914 р. Олександр Соколовський, блискуче закінчивши гімназію, вступає до юридичного факультету Київського університету. Та обдарованому юнакові не судилося стати юристом. У 1915 р. за друкування і розповсюдження прокламацій проти війни його з групою інших студентів юридичного факультету заарештовують, а військово-польовий суд засуджує на п'ять років каторги. Він потрапляє до Саратовського каторжного централу.

Через два роки після Лютневої революції він повертається до Чернігова. Тут він одружується на Тетяні Гуриній, випускниці Чернігівської жіночої гімназії. У 1918 р. у них народилася донька Зінаїда. У 1918 р. за промову на мітингу проти присутності німецько-кайзерівських військ на Україні його було арештовано і кинуте до концтабору на Пінських болотах. Там він захворів на тяжку недугу - сухоти. Спроба втечі завершилася невдало. Його ловлять, катують і ув'язнюють до Брестської в'язниці. Революція в Німеччині принесла йому визволення. Повернувшись до Чернігова, Олександр лікується і працює в кооперативних установах Чернігівської губернії. Починає писати художні твори.

Дещо друкує в журналах. 1924 р. Соколовські переїзять до Києва. Спочатку він працює секретарем в Товаристві політкаторжан, потім, аж до середини 1930-х рр., науковим співробітником у Музеї революції. Обирається депутатом Київської міської ради (1926 р.). Займається літературною творчістю та перекладацькою діяльністю. Зокрема, перекладає з польської, німецької та французької. Та головний творчий життєвий жанр - історичний роман - О. Соколовський обрав не випадково, адже ще з юнацьких років він захопився історією. Він ретельно вивчає архівні матеріали судових процесів над народниками, знайомиться з матеріалами про участь Олександра Ульянова в організаціях, продовжувачів традицій "Народної волі". Тому у його творчості провідною темою стає народництво. В журналі "Життя і революція" № 9 за 1925 р. надруковано його віршований твір "Народовольці", в якому йдеться про героїзм Степана Халтурина, Андрія Желябова та Софію Петровську як борців проти самодержавства. У 1928 р. виходить його перший історичний роман про народників, про революційне народництво "Перші хоробрі". Він був відзначений другою премією на Республіканському конкурсі творів для юнацтва. Незабаром вийшли ще три його історичні романи, присвячені народницькому руху семидесятих - вісімдесятих років - "Нова зброя" (1932 р.), "Роковані на смерть" (1933р.) та "Бунтарі" (1934р.).

Олександр Соколовський одним з перших в українській літературі початку 1930-х рр. починає досліджувати тему національно-визвольної боротьби українського народу в ХУІІ ст. Його роман "Богун" (1931 р.) - перший український історичний роман, написаний у радянські часи на цю тему.

Талановитий майстер історичного роману розпочинає роботу над такими творами, як "Дмитро Лизогуб", "Чернігів", "Каторга", "Червоне козацтво" та іншими. Та новим захоплюючим ідеям і задумах не судилося збутися.

20 жовтня 1937 р. Олександра Соколовського було заарештовано. Йому було висунуто вигадані обвинувачення в тому, що нібито 1932 р. він увійшов до антирадянської есерівської організації, а 1936 р. був перевербований антирадянською націоналістичною організацією. Військова колегія Верховного суду СРСР 22 серпня 1938 р. засудила О. Соколовського до найвищої міри і того ж дня він був розстріляний у Лук'янівській в'язниці м. Києва. Похований на Лук'янівському кладовищі в одній могилі з іншим політв'язнями. Посмертно реабілітований. На жаль, рукописи, велика бібліотека і майно О. Соколовського були конфісковані у 1938 р. і зникли...

Трибуна Молодого Автора

ВОЛОДНА Є. О.

**СТОРІНКИ ІСТОРІЇ РОДУ
ЛАДОНКО-СЕРЕБРЯННИКОВИХ-ФРАНЦКЕВИЧІВ**

Біля Миколаївської церкви, що знаходиться в місті Конотоп по вул. Петровського (район Загребелля), крім могил священників, є поховання, на надгробку якого напис: "Ладонко Степан Иванович. Умер на 73 году жизни. Похоронен 9 января 1909 года". Він керував у Конотопі повітовою поліцейською управою, був повітовим справником, колезьким радником. Його праонук Францкевич Олег Олександрович (нині проживає в Москві) під час відвідування могил родичів, повідомив, що С. І. Ладонко був найбільшим з тогочасних меценатів цієї церкви. Звісно, традиція ховати церковних благодійників біля будівлі церкви є непрямым цьому підтвердженням.

Ладонко Степан Іванович

За різноманітними інформаційними джерелами Миколаївська церква вперше була побудована в кінці XVII століття Федором Кандибою. Потім згоріла, багаторазово перебудовувалась представниками різних поколінь роду Кандиб. У XIX столітті землі під церквою стали належати дворянській родині Ладонків. За свідченнями жителів Загребелля, цю землю вони передали церкві. А коли в 1891 році відбувалась чергова церковна перебудова, Степан Іванович опікувався церквою.

Дім Ладонків стояв на горі навпроти церкви. Жителька Загребелля Гайдук Галина Миколаївна, яка цікавиться історією рідного краю, має зібрану

інформацію про Ладонків. Так, під час паводку вода підходила до огорожі садиби, тому під двором стояли човни. У Галини Миколаївни є картина невідомого художника, написана на початку ХХ століття, який відтворив цей пейзаж ніби саме від будинку Ладонків. Дім мав два виходи: один панський, а інший для прислуги. Довжина будинку складала 20 метрів, а ширина - 6. Мешканка Загребелля Хвостова Тамара згадувала, що до революції в Ладонків жила попадя. Бариня наймала Тамарину бабу пекти паски. В будинку була велика бібліотека, колекція творів мистецтва з дорогих металів, мармуру, гіпсу та дерева.

Францкевич О. О. надав фото Ладонко С. І. Степан Іванович має на ший орден Св. Станіслава 2 ступеня. "Орден Св. Станіслава мог быть пожалован за благотворительную деятельность..." та за досягнення в науках, мистецтвах тощо. Орден Св. Анни, який на знімку справа, був нагородою "за особые подвиги и заслуги, не боевые, но соединенные с мужеством и самоотвержением".

Орден Св. Володимира 4 ступеня вручений 22. 09. 1893 р. "... Нашему Коллежскому Советнику Конотопскому, Черниговской губернии, Уездному Исправнику, Степану Ладонко. В воздаяние усердной службы вашей, продолженной тридцать пять лет...". Оригінал документа про це нагородження надав Олег Олександрович.

Родини нащадків Ладонко також були відомими у свій час у Конотопі. Одна з двох його дочок, Віра Степанівна, вийшла заміж за Серебряннікова Івана Олексійовича.

За спогадами родичів, йому належав великий цегляний будинок, у якому після революції розміщувалась пошта. Під час окупації будівлю було знищено.

Також, як свідчать нащадки, він був інженером на залізниці та мав свою частку на ділянці Конотоп - Курськ. Іван Олексійович став учасником неприємної історичної події. 17 жовтня 1888 року цар Олександр III з сім'єю їхав залізницею з Криму. У складі осіб, які за службою супроводжували царя, був і Серебрянніков І. О. Неподалік станції Борки, за 50 км. від Харкова, потяг зазнав аварії. Сім вагонів зазнали ушкоджень, були жертви серед прислуги, але царська сім'я майже не постраждала. Під час аварії провалилась стеля вагону і цар утримував її на своїх плечах до того часу, поки не надійшла допомога. Після розслідувань причин аварії багато співробітників Міністерства шляхів сполучення та різних чиновників було покарано. Іван Олексійович у результаті цих подій отримав такий стрес, що вже не зміг оговтатися й незабаром помер.

Його донька, Серебряннікова Варвара Іванівна, вийшла заміж за Францкевича Олександра Олександровича (1901-1951рр.), поляка за походженням. Він знав декілька іноземних мов, працював учителем у школах. Після революції у школі № 7 викладав німецьку мову. Під час Великої Вітчизняної війни жив в окупованому Конотопі. Щоб не прислужувати німцям, знання німецької мови ретельно приховував. Зразу після визволення міста з 7 вересня 1943 року по 10 травня 1950 року був директором Конотопського краєзнавчого музею. Йому вдалося зібрати частину розореного фонду й налагодити роботу музею в приміщенні по вул. Виконкомівській. У подружжя народилось двоє синів: Олександр 1934 р. н. і Олег 1938 р. н. Олег Олександрович розповідав, що у їхньому будинку на Загребеллі (де ще мешкав Ладонко) стояв

рояль і мама Варвара Іванівна на ньому добре грала. Але батьки прожили недовго. Їхні могили є на старому Загребельському кладовищі.

Олег закінчив Будівельний технікум, відслужив у армії та вступив на юридичний факультет до Московського державного університету. До Москви переїхав, одружившись на конотопчанці Щур Ларисі Йосипівні. Його брат Олександр теж переїхав до Москви.

Чоловіча гімназія

У 1967 році вони продали свою загребельську хату. Будинок і зараз у гарному стані. У ньому проживає сім'я, яка багато пам'ятає про попередніх власників. Олег Олександрович у Москві працював секретарем Гагарінського райкому партії, керівником главку в Раді міністрів СРСР з кінематографії, у Міжнародному торговельному центрі, у Комітеті із захисту конституційних прав при президенті Росії. Його брат Олександр помер. А вже пенсіонер Олег Олександрович, його діти та онуки за нагоди навідують рідну землю, піклуються про могили своїх родичів і сподіваються, що в Конотопі будуть згадувати їх пращурів.

Я теж є родичкою дітей та онуків Францкевича О.О. Мій дідусь Анатолій і Лариса Йосипівна - рідні брат і сестра.

Керівник: Володіна О. А.

ЛІТВІНОВ І. С., ЧЕРНЕЦЬ Н. В.

НЕВІДОМІ ІМЕНА ВОЇНІВ 227 СД - ЗАХИСНИКІВ КОНОТОПЩИНИ У ВЕРЕСНІ 1941Р.

В історії Великої Вітчизняної війни і досі залишається дуже багато білих плям у визначенні справжніх втрат Червоної Армії, особливо це стосується перших років війни. Метою роботи є оприлюднення даних, нещодавно знайдених під час роботи з документами, які зберігаються в Центральному Архіві МО РФ (м. Подільськ), які містять інформацію про загиблих та пропавших безвісти бійців і командирів 227-ї стрілецької дивізії (резерв Південно-Західного Фронту), яка захищала від фашистських загарбників наше місто і наш край у вересні 1941 р.

Як відомо, саме з "боїв місцевого значення" склалися такі легендарні, грандіозні за масштабами, вирішальні в стратегічному й наступальному планах битви Другої світової війни, як Сталінградська битва, наступ радянських військ на Курській Дузі, саме завдяки їм вистояли Москва і Ленінград, саме завдяки "боям місцевого значення" була здобута Перемога.

З перших днів війни 227-му стрілецьку дивізію (полковник Макарчук Є. Ф.), яка входила до складу 45-го стрілецького корпусу, було введено до складу 21-ї Армії Південно-Західного Фронту й перекинуто в район м. Києва. Рішенням командування фронту 3 вересня 1941 р. 227-ма сд виводиться з боїв під Києвом і перекидається в район залізничної стації Конотоп. Заміна і вихід частин 227-ї сд проводиться в ніч на 4 вересня. Станом на 6 вересня дивізія в повному складі відбула залізницею до місця призначення.

7 вересня 1941 р. ворог форсує р. Сейм, бої ведуться на північно-західній околиці м. Конотопа. Командуванням фронту прийнято рішення про введення в бій 227-ї стрілецької дивізії. Вже 9 вересня 227-ма сд веде бої в 1 км північніше с. Бондарі, 10 вересня - в 4-х км північніше м. Конотопа.

16 вересня 1941 р. в районі м. Лохвиця на Полтавщині 2-га танкова група Гудеріана та 1-ша танкова група Клейста замкнули кільце оточення навколо Києва - утворився найбільший "котел" Другої світової війни. 227-ма сд, разом з іншими частинами Південно-Західного Фронту, опиняється в оточенні [1].

Пропонується іменний список рядового та командного складу 227-ї сд - невідомих захисників Конотопщини, які загинули та пропали безвісти в боях за Конотопщину у вересні 1941 р.

Документ подається мовою оригіналу.

22 ноября 1941 г.

Секретно

Экз. №1

Начальнику отдела учета потерь главного управления формирований и укомплектования войск Генерального Штаба К. А.

Представляю именные списки безвозвратных потерь рядового и начальствующего состава 227 сд с 23.07 по 1.09. 1941 г. и с 1.09 по 1.10.1941 г.

Приложение: По тексту на 62 листах.

Начальник штаба 227 сд	/Якимович/
подполковник	
Начальник 4-го отделения	
техник-интендант I ранга	/ Раскин/
Военкомиссар штаба 227 сд	
стар. политрук	/ Мия/

Именной список безвозвратных потерь начальствующего и рядового состава 227 стрелковой дивизии

(список упорядочен по числам в хронологическом порядке - авт.)

8 сентября 1941 г.

1. Плетнев Георгий Алексеевич, 1904 г.р., капитан. Уроженец г. Харьков. Убит в р-не с. Сосновка Конотопского р-на.

2. Целовальник Андрей Михайлович, 1916 г.р., лейтенант. Уроженец Краснодарского края, Кореневского р-на. Убит в р-не с. Поповка Конотопского р-на.

3. Барвенко Свирид Иванович, 1911 г.р., красноармеец. Уроженец Сталинской обл., Лиманского р-на. Пропал без вести на территории Конотопского р-на Сумской обл.

4. Бебешко Михаил Карпович, 1911 г.р., красноармеец. Уроженец Сталинской обл., Константиновского р-на. Пропал без вести на территории Конотопского р-на Сумской обл.

5. Беляев Алексей [...], 1912 г.р., красноармеец. Уроженец Сталинской обл. Пропал без вести на территории Конотопского р-на Сумской обл.

6. Бурлака Константин Сергеевич (?), 1909 г.р., красноармеец. Уроженец Сталинской обл. Пропал без вести на территории Конотопского р-на Сумской обл.

7. Еременко Николай Михайлович, 1914 г.р., красноармеец. Уроженец с. Терн Сталинской обл. Пропал без вести на территории Конотопского р-на Сумской обл.

8. Краснокутский Михаил Данилович, 1916 г.р., красноармеец. Уроженец г. Славянск Сталинской обл. Пропал без вести на территории Конотопского р-на Сумской обл.

9. Ляшенко Иван Остапович, 1911 г.р., красноармеец. Уроженец г. Славянск Сталинской обл. Пропал без вести на территории Конотопского р-на Сумской обл.

10. Ладыщенко Дмитрий Кузьмич, 1912 г.р., красноармеец. Уроженец Лиманского р-на Сталинской обл. Пропал без вести на территории Конотопского р-на Сумской обл.
11. Лесняк Иван Захарович, 1919 г.р.(?), красноармеец. Уроженец с. Хозовая Лиманского р-на. Пропал без вести на территории Конотопского р-на Сумской обл.
12. Матвеев Гаврило Васильевич, 1913 г.р., красноармеец. Уроженец Сталинской обл. Славянского р-на. Пропал без вести на территории Конотопского р-на. Сумской обл.
13. Марченко Тимофей Данилович, 1915 г.р., красноармеец. Уроженец Лиманского р-на Сталинской обл. Пропал без вести на территории Конотопского р-на Сумской обл.
14. Мирный Иван Захарович, 1914 г.р., сан. инструктор. Уроженец Сталинской обл., г. Славянск. Пропал без вести на территории Конотопского р-на Сумской обл.
15. Музыка Дмитрий Васильевич, 1915 г.р., красноармеец. Уроженец [...]. Пропал без вести на территории Конотопского р-на Сумской обл.
16. Олейник Григорий Романович, 1914г.р., красноармеец. Уроженец Сталинской обл., г. Славянск. Пропал без вести на территории Конотопского р-на Сумской обл.
17. Пиво Дмитрий Иосифович, 1922 г.р., красноармеец. Уроженец г. Киев. Пропал без вести на территории Конотопского р-на Сумской обл.
18. Пасичник Федор Максимович, 1919 г.р., красноармеец. Уроженец с. Туркеновка Запорожской обл. Пропал без вести на территории Конотопского р-на Сумской обл.
19. Рудинский Григорий [...], 1911 г.р., красноармеец. Уроженец Славянского р-на Сталинской обл. Пропал без вести на территории Конотопского р-на Сумской обл.
20. Резников Михаил Иванович, 1911г.р., красноармеец. Уроженец с. Поповка Лиманского р-на Сталинской обл. Пропал без вести на территории Конотопского р-на Сумской обл.
21. Рой Максим Максимович, 1911 г.р., красноармеец. Уроженец с. Поповка Лиманского р-на Сталинской обл. Пропал без вести на территории Конотопского р-на Сумской обл.
22. Скопин Степан Гордеевич, 1920 г.р., красноармеец. Уроженец Орловской обл., Красногорского р-на. Пропал без вести на территории Конотопского р-на Сумской обл.
23. Славенко (?) Иван Федорович, 1915 г.р., красноармеец. Уроженец Харьковской обл., Близниковского р-на. Пропал без вести на территории Конотопского р-на Сумской обл.
24. Скорый Степан Иванович, 1918 г.р., красноармеец. Уроженец Сталинской обл., Лиманского р-на. Пропал без вести на территории Конотопского р-на Сумской обл.
25. Тумасов Александр Лазарович, 1919 г.р., лейтенант. Уроженец

Ереванской обл., Катальского р-на., с. Ирзны. Пропал без вести на территории Конотопского р-на Сумской обл.

26. Хомин Семен Никитович, 1909 г.р., сан. инструктор. Уроженец с. Голая Долина Сталинской обл. Пропал без вести на территории Конотопского р-на Сумской обл.

27. Часто Дмитрий Сергеевич, 1916 г.р., ст. сержант. Уроженец с. Лозовая Лиманского р-на. Сталинской обл. Пропал без вести на территории Конотопского р-на Сумской обл.

28. Череповский Иван Михайлович, 1912 г.р., красноармеец. Уроженец Лиманского р-на. Сталинской обл. Пропал без вести на территории Конотопского р-на Сумской обл.

29. Чвалов Иван Иванович, 1914 г.р., красноармеец. Уроженец г. Макеевка Сталинской обл. Пропал без вести на территории Конотопского р-на Сумской обл.

30. Цыба Кузьма Захарович, 1911 г.р., красноармеец. Уроженец с. Закитне Лиманского р-на. Сталинской обл. Пропал без вести на территории Конотопского р-на., Сумской обл.

31. Цуриков Федор Александрович, 1918 г.р., мл. сержант. Уроженец Крыма. Пропал без вести на территории Конотопского р-на Сумской обл.

32. Шутко Григорий Тимофеевич, 1910 г.р., красноармеец. Уроженец с. Карповка Лиманского р-на. Сталинской обл. Пропал без вести на территории Конотопского р-на Сумской обл.

9 сентября 1941г.

1. Сычев Иван Иванович, 1921 г.р., лейтенант. Уроженец Воронежской обл. Пропал без вести в р-не с. Поповка Конотопского р-на.

2. Гончаров Марк [...], 1912 г.р., красноармеец. Уроженец Сталинской обл., г. Славянск. Пропал без вести на территории Конотопского р-на Сумской обл.

3. Чуляев Малафей [...], 1921 г.р., красноармеец. Уроженец Новосибирской обл. Пропал без вести на территории Конотопского р-на Сумской обл.

4. Коломитаев Григорий Романович, 1914г.р., красноармеец. Уроженец г. Славянск Сталинской обл. Пропал без вести на территории Конотопского р-на Сумской обл.

5. Мороз Василий Иванович, 1916 г.р., красноармеец. Уроженец Сталинской обл. Пропал без вести на территории Конотопского р-на Сумской обл.

6. Ориловский Петр Степанович, 1917 г.р., сан. инструктор. Уроженец г. Ворошиловград. Пропал без вести на территории Конотопского р-на Сумской обл.

7. Роменский Антон Федорович, 1916 г.р., красноармеец. Уроженец с. Ивановка Лиманского р-на Сталинской обл. Пропал без вести на территории Конотопского р-на Сумской обл.

8. Сергиенко (?) Иван Прокофиевич, 1911 г.р. красноармеец. Уроженец Лиманского р-на Сталинской обл. Пропал без вести на территории Конотопского р-на Сумской обл.

9. Соловьев Василий Иванович, 1915 г.р., сержант. Уроженец х. Соболевка Славянского р-на Сталинской обл. Пропал без вести на территории Конотопского р-на Сумской обл.

10. Черный Василий Яковлевич, 1911 г.р., красноармеец. Уроженец п. Кирова Лиманского р-на Сталинской обл. Пропал без вести на территории Конотопского р-на Сумской обл.

11. Черников Иван Савельевич, 1917 г.р., красноармеец. Уроженец п. Дробишева Лиманского р-на. Сталинской обл. Пропал без вести на территории Конотопского р-на Сумской обл.

12. Патрин Арсентий Иванович, 1907 г.р., командир отделения. Уроженец г. Новосибирск. Пропал без вести в р-не с. Поповка Конотопского р-на.

13. Бакаев Иван Фролович, 1909 г.р., сержант. Уроженец г. Новосибирск. Пропал без вести в р-не с. Поповка Конотопского р-на.

14. Зенин [...] Карпович, 1921 г.р., красноармеец. Уроженец Курской обл. Пропал без вести в р-не с. Поповка.

15. Волеский Виктор [...], 1912 г.р., красноармеец. Уроженец Новосибирской обл. Пропал без вести в р-не с. Поповка Конотопского р-на 10 сентября 1941г.

13. Захаров Дмитрий Тихонович, 1909 г.р., химик. Уроженец Курской обл., Ивнянского р-на. Убит. Похоронен в с. Загребелля Конотопского р-на Сумской обл.

12 сентября 1941г.

1. Оманджалов Скидр, 1919 г.р., красноармеец. Пропал без вести на территории Конотопского р-на Сумской обл.

2. Куцаков Петр Васильевич, 1913 г.р., красноармеец. Уроженец Сталинской обл., г. Краматорск. Пропал без вести на территории Конотопского р-на Сумской обл.

3. Ленс Иван Павлович, 1910 г.р., мл. сержант. Уроженец с. Карповка Сталинской обл. Пропал без вести на территории Конотопского р-на Сумской обл.

4. Панов Яков Васильевич, 1911 г.р., красноармеец. Уроженец Сталинской обл., Лиманского р-на, с. Студенок. Пропал без вести на территории Конотопского р-на Сумской обл.

5. Страшко Василий Емельянович, красноармеец. Уроженец с. Карповка, Лиманского р-на, Сталинской обл. Пропал без вести на территории Конотопского р-на Сумской обл.

6. Тиран Петр Офанасьевич, 1910 г.р., красноармеец. Уроженец Лиманского р-на Сталинской обл. Пропал без вести на территории Конотопского р-на Сумской обл.

7. Агоев Мамед [...], 1916 г.р., мл. сержант. Пропал без вести в р-не с. Землянка Конотопского р-на

15 сентября 1941г.

1. Бабенко Федор Матвеевич, 1913 г.р., красноармеец. Уроженец Сталинской обл. Пропал без вести на территории Конотопского р-на Сумской обл.

2. Безкишкий Роман Гаврилович, 1913 г.р., красноармеец. Уроженец с. Тернии Сталинской обл. Пропал без вести на территории Конотопского р-на Сумской обл.

3. Коваленко Николай Иосифович, 1911 г.р., красноармеец. Уроженец пос. Ярова Лиманского р-на Сталинской обл. Пропал без вести на территории Конотопского р-на Сумской обл.

4. Мазыкин Тизан Амереевич, 1914 г.р., красноармеец. Уроженец Сталинской обл., Артемовского р-на. Пропал без вести на территории Конотопского р-на Сумской обл.

5. Третяк Григорий Евдокимович, 1913 г.р., сержант. Уроженец с. Терны Лиманского р-на Сталинской обл. Пропал без вести на территории Конотопского р-на Сумской обл.

16 сентября 1941г.

1. Климов [...] Иванович, 1921 г.р., мл. сержант. Уроженец г. Ордженикидзе. Пропал без вести в р-не с. Землянка Конотопского р-на.

2. Чепень Иван Павлович, 1900 г.р., красноармеец. Уроженец Сталинской обл., г. Константиново. Пропал без вести в р-не с. Землянка Конотопского р-на.

3. Коцюба Николай Андреевич, 1911 г.р., красноармеец. Уроженец Сталинской обл., г. Константиново. Пропал без вести в р-не с. Землянка Конотопского р-на.

4. Лайко Лука Демедович, 1910 г.р., красноармеец. Уроженец Сталинской обл., г. Константиново. Пропал без вести в р-не с. Землянка Конотопского р-на.

5. Фролов Иван Дмитриевич, 1921 г.р., ст. лейтенант. Уроженец г. Полтава. Пропал без вести в р-не с. Землянка Конотопского р-на.

Начальник штаба 227 сд
подполковник
/Якимович/

Военкомиссар штаба 227 сд
ст. политрук
/Мия/ [2]

1. Сборник боевых документов Великой Отечественной войны: Военное издательство Министерства обороны СССР, Москва - 1953, Вып. 40.

2. Центральный архив министерства обороны "Именной список безвозвратных потерь начальствующего и рядового состава 227 стрелковой дивизии с 23.07 по 1.09. 1941 г. и с 1.09 по 1.10.1941 г.", Ф. №58, Оп. №818884, Д. №63 (Проект Минобороны РФ по систематизации учетных данных и документов о погибших воинах во Второй Мировой войне и последующих конфликтах (www.obd.memorial.ru)).

КЛЮШНИК К. С.

"АВІАКОН": УЧОРА, СЬОГОДНІ, ЗАВТРА

Основні напрями діяльності. Конотопський авіаційний ремонтний завод "АВІАКОН" - українське державне підприємство, що забезпечує капітально-відновлювальний ремонт, переобладнання і модернізацію вертольотів сімейства Мі всіх типів і модифікацій, а також виробництво гумово-технічних виробів для їх агрегатів.

Основні напрями діяльності на сучасному етапі: капітально-відновлювальний ремонт і переобладнання вертольотів Мі-24, Мі-35, Мі-8, Мі-17, Мі-26, Мі-2 будь-яких модифікацій; ремонт агрегатів вертолітного, приладового, спеціального й радіоелектронного устаткування; дослідження технічного стану вертольотів у місцях їхньої експлуатації; капітальний ремонт і ремонт за технічним станом вертольотів Мі-17, Мі-35 та їх модифікацій виїзними бригадами на базі експлуатанта; продовження міжремонтних ресурсів; антикорозійна обробка планера вертольотів і літаків, фарбування ЛА поліуретановими емалями фірми "Дюпон"; виготовлення шлангів високого та низького тиску для вертольотів Мі-24/35, Мі-8/17, Мі-26, Мі-2 усіх модифікацій; виготовлення склавертольотів Мі будь-яких типів і модифікацій; виготовлення гумово-технічних виробів для ремонту агрегатів вертольотів; навчання і підвищення кваліфікації фахівців-замовників [1].

Історія Конотопського авіаремонтного заводу "АВІАКОН" почалася в непростий міжвоєнний період, коли в СРСР створювалися сучасні Військово-повітряні сили. У той час у місті Запоріжжя дислокувалися 18-та авіабригада і 18-й авіапарк, що входили в Український військовий округ. Саме у складі 18-го авіапарку і були сформовані авіаційні майстерні, від яких веде свій родовід "АВІАКОН". Наказ народного комісара СРСР про їх організацію вийшов 5 вересня 1931 р. Очолив авіамайстерні військовий інженер 3-го рангу Я. А. Семенович, у підпорядкуванні якого перебувало всього 25 чоловік. Майстерням належало займатися ремонтом безпосередньо на аеродромі літаків ТБ-3 і Р-6, якими була озброєна 18-та авіабригада. У червні 1940 року майстерні були виведені зі складу 16-ї авіаційної бази, підпорядковані начальнику тилу Одеського військового округу і одержали найменування 16-ті стаціонарні майстерні (16-ті САМ). Місцем їх базування, як і раніше, залишалося Запоріжжя. 22 червня 1941 року став одним з найбільш трагічних днів нашої історії - почалася найбільша кровопролитна війна, кількість жертв якої досі достеменно не встановлено. Наказом командира 4-го авіаційного корпусу Південного фронту від 30 липня 1941 р. 16-ті САМ (польова пошта 0-25) були переведені на штат військового часу і внесені до складу діючої армії. У серпні 1943 р. радянські війська звільнили Харків, а наприкінці листопада в це розбите війною місто передислокувалися 16-ті САМ. У грудні 1944 р. Авіацію далекої дії було переформовано в 18-ту повітряну армію, а в січні наступного року 16-ті САМ перейменували в 95-ті САМ.

Після закінчення Великої Вітчизняної війни 95-ті САМ були переведені на штат мирного часу. На початку 1946 р. 18-та Повітряна армія була перетворена в Дальню авіацію. 25 січня того ж року 95-ті САМ перейменували в 224-ту авіаційно-ремонтну базу Дальньої авіації (224 АРБ, військова частина 55646), а у червні перебазували з Харкова на нове постійне місце дислокації в м. Конотоп, який був одним з найважливіших промислових і культурних центрів Сумської обл.

На початку 1952 р. АРБ приступила до планового якісного ремонту літаків ТУ-4 та їх двигунів. Зусилля колективу увінчалися успіхом: у першому півріччі 1952 р. 224 АРБ посіла перше місце серед авіаційно-ремонтних підприємств Військово-повітряних сил. У січні 1965 р. директивами вищих інстанцій Конотопський АРЗ був призначений головним підприємством ВПС з ремонту авіадвигунів НК-12 і вертольотів Мі-6. 15 березня 1976 р. на Конотопський АРЗ прибули для ремонту перші два вертольоти Мі-24А. Серйозним випробуванням для колективу Конотопського АРЗ став період участі радянських військ у бойових діях у Республіці Афганістан. На підприємство стали надходити в ремонт Мі-24 і Мі-6, що застосовувались у тій війні. Конотопський АРЗ був єдиним підприємством у СРСР, що ремонтував Мі-26. І свою роботу він, як завжди, виконував швидко і якісно. Почали надходити замовлення не тільки від військових, але й від Архангельського, Якутського, Тюменського авіапідприємств цивільної авіації. Ще одним важливим напрямком діяльності Конотопського АРЗ стало освоєння ремонтів приводів компресорів газоперекачувальних станцій НК-12 СТ. Такий привід являв собою двигун зі знятими редуктором, четвертої, п'ятої ступенями турбіни і пристикований модулем вільної турбіни, що приводив у дію компресор газоперекачувальної станції. Щоб налагодити ремонт цієї продукції, на заводі провели відповідну модернізацію рухового виробництва, налагодили кооперацію з НВО ім. М. Фрунзе та іншими підприємствами. Починаючи з 1989 р., Конотопський АРЗ став працювати для газотранспортної системи величезної країни.

Перші роки після розпаду СРСР виявилися дуже важкими для переважної більшості пострадянських держав, і України зокрема. На долю Конотопського АРЗ теж випали нелегкі випробування. Перш за все, стався глобальний провал щодо замовлень основної тематики заводу. Росія заявила, що буде сама ремонтувати всю техніку, включаючи газоперекачувальні установки, навіть уже відновлені НК-12СТ відмовилася забрати.

Міністерство оборони України потребувало підтримки льотної придатності, у тому числі і в ремонтах величезного парку авіатехніки, що дістався від СРСР, але мало для цього мізерні засоби й фактично не могло забезпечити діяльність своїх АРЗ. Але в цих умовах колектив працював не за течією, а докладав усіх зусиль для збереження виробничого потенціалу й дієздатності заводу. Керівництво АРЗ добре розуміло, що, орієнтуючись тільки на українських замовників, підприємство не виживе. Тому почався цілеспрямований пошук можливостей активізувати діяльність на зовнішньому ринку.

Одним із перших успішних кроків у "великий світ" став ремонт двох Мі-26 для Індії за контрактом, укладеним ще радянським об'єднанням

"Авіаекспорт". Щоб завоювати свою частку на такому обмеженому ринку, як надання послуг з ремонту військової і цивільної авіаційної техніки, потрібно виявити кращі якості та переваги перед конкурентами. Це вдалося зробити вже при налагодженні перших контактів з колишніми партнерами по Варшавському договору. Першим досягненням у цьому напрямку став невеликий контракт із Софійським авіаремонтним заводом Міністерства оборони Болгарії. Це була маленька, але дуже важлива для "АВІАКОНа" перемога, яка дозволила повірити у власні сили.

Велике значення для Конотопського АРЗ мало встановлення контактів з польським авіаремонтним заводом WZL-1 (р. Лодзь). Серед перших прямих зарубіжних контрактів "АВІАКОНа" були так само роботи з ремонту агрегатів і систем вертольотів Мі-24 Словаччини і Чехії. У цілому перші закордонні контракти припускали ремонт великого, понад 300 найменувань, переліку агрегатів. Протягом всієї своєї історії Конотопський АРЗ стабільно утримував високу репутацію лідера в галузі капітально-відновлювального ремонту авіатехніки, що виконує роботи з незмінно високою якістю. У 1997 році було укладено перший великий контракт, який передбачав ремонт для іноземного замовника 29 вертольотів Мі-24, виконання якого завершили в 1999 р.

Наявність у заводу технології, що передбачає ремонт техніки на точці замовника, дозволила виконати такі роботи в Мексиці і Хорватії, а в 2004 р. укласти великий контракт з Єгиптом на ремонт 41 вертольота Мі-8Т. На єгипетських партнерів робота українських фахівців справила сприятливе враження. У цілому з 1995 р. діяльність підприємства на зовнішньому ринку значно розширилася. Так, замовниками на ремонт вертольотів Мі-24, Мі-25, Мі-35, Мі-17 стали: Індія, Шрі-Ланка, ПАР, Хорватія, Македонія, Конго, Чехія, Польща, Словаччина, Румунія, Руанда, Бурунді, Гвінея, Буркіна-Фасо, Азербайджан, Грузія, Єгипет і Туркменістан. Фахівці більшості цих країн, а також Єгипту та Екваторіальної Гвінеї пройшли на Конотопському АРЗ перепідготовку [2].

У вересні 1999 р. Конотопський авіаремонтний завод "АВІАКОН" відвідав президент України Леонід Данилович Кучма. Він дав високу оцінку діяльності підприємства і з задоволенням підтримав прагнення колективу заводу до подальшого розвитку виробництва і до зміцнення позицій ДП "АВІАКОН" у найважливішій галузі промисловості України - авіаційній. Основною своєю стратегією і тактикою авіаремонтні підприємства завжди вважали створення високоякісної продукції. Останніми роками значного поширення набули ISO серії 900, в яких відображений міжнародний досвід управління системою якості. Свідченням високого рівня авторитету "АВІАКОНа" стали й численні дипломи, якими було відзначено підприємство на різних авіаційних виставках. Крім того, в 2001 р. завод став лауреатом національного конкурсу "Золоті торгові марки України" в номінації "Виробництво машин та устаткування", а в січні 2006 р. директору підприємства О. М. Єніну було присвоєно почесне звання "Заслужений працівник промисловості України".

За свою довгу й славу історію Конотопський авіаремонтний завод "АВІАКОН" пройшов шлях від маленьких майстерень, які виконували

найпростіші види робіт, до сучасного високотехнологічного підприємства, здатного провести не тільки будь-які види ремонту вертольотів і різних їх систем, але й складну модернізацію.

У 2003 році під час розформування виникла ідея створити на території авіаційної частини музей авіаційної техніки. Тим більше, що ще у 1999 році було зроблено перший крок - встановлено збережений у частині після здачі літаків та переходу на вертолітну техніку літак Л-39 як пам'ятник льотчикам-інструкторам. Військові авіатори почали підготовку майданчиків для майбутніх експонатів - списаної авіаційної техніки: вертольотів Мі-2, Мі-8Т, Мі-24К, а АЦ "Крила Слобожанщини" почав переписку з керівництвом ВПС та МО України про передачу цієї техніки створюваному музею авіації [4].

Прогнози на майбутнє

5 вересня 2011 р. ДП "АВІАКОН" виповнилося 80 років. З цього приводу завод відвідали прем'єр-міністр України М. Я. Азаров та голова Сумської облдержадміністрації Ю. П. Чмирь. М. Я. Азаров заявив, що протягом кількох років країна повинна створити власну програму виробництва вертольотів. "Таку програму з виробництва вертольотів ми будемо підтримувати. Уже заклали в проект бюджету на 2012 рік кошти і розраховуємо, що протягом декількох років нам вдасться створити власну програму виробництва конкурентоспроможних машин", - сказав він після відвідування Конотопського авіаремонтного заводу "АВІАКОН" у Сумській області. Ю. П. Чмирь повідомив, що перехід підприємства в продуктивний напрям дасть великий поштовх розвитку області і даної промисловості в Україні в цілому."

Державне підприємство "Конотопський авіаремонтний завод "АВІАКОН" підписало угоду про співробітництво з ВАТ "Вертолітна сервісна компанія", яке представляє російський вертольотобудівний холдинг ВАТ "Вертольоти Росії".

3 вересня 2012 р. директором ДП "АВІАКОН" є Буцан Анатолій Олексійович [5-8].

1. Конотопский авиаремонтный завод "АВИАКОН". Исторический очерк / под ред. А. Н. Енина. - К. : Аэрохобби, 2006. - 216 с.

2. "АВИАКОН". Годы создания / В. В. Гедз, Л. А. Мельник. - К. : Аэрохобби, 2011. - 176 с.

3. Конотопский авиаремонтный завод "АВИАКОН". Исторический очерк / под ред. А. Н. Енина. - К. : КВІЦ, 2001. - 176 с.

4. Ганзя М. М. "Історія створення МА 2009-2011 рр."

5. http://www.youtube.com/watch?v=_mIBi4KZr3I&feature=player_embedded

6. <http://www.google.com/search?q=авиакон&hl=ru&..>

7. <http://sdelanounas.in.ua/blogs/14090/>

8. http://sumyinfo.com/6_s_konotopskim_aviakonom_ukraina_svyazivaet_nadezhdi_na_proizvodstvo_sobstvennih_vertoletov.html

Керівник: Олех А. П.

СЕМЕРЕНКОВ. С.

ПРОМИСЛОВІСТЬ ТА МЕДИЦИНА КОНОТОПА 1920-х рр.

Конотоп - районний центр Сумської області - розташований на живописному лівому березі невеликої річки Єзуч, яка несе свої води до р. Сейм. Соснові й змішані ліси, які оточують місто, ще більше підкреслюють його красу і неповторність [1].

Про те, який вигляд мало місто на початку 1920 р., свідчить орган Чернігівського губкому партії - газета "Красное Знамя" від 21 листопада 1923 р.: "Крупный рабочий центр и оживленный торговый пункт, Конотоп имеет вид грязенького, захолустного городишка. Он разбросан, неуютен и грязен. Нет водопровода. Пожарная команда и каланча напоминают допотопные времена... Мы проезжаем вдоль гнилых болот, в которых плавают гуси, и то и дело тонем. Навстречу нам, мяся жирное черное тесто, спешат группы железнодорожников. У привокзального подъезда дремлет на козлах один-единственный извозчик, и то с полуразбитыми дрожками и совершенно дохлой конячкой" [2].

У 1922-1925 рр. в Україні проводилася адміністративно-територіальна реформа - ліквідовувалися губернії та повіти. Замість них створювалися округи та райони. 3 квітня 1923 р. Конотоп став центром Конотопського округу [3].

Після визволення Конотопа від денікінців у другій половині грудня 1919 р. повітовий ревком прийняв спеціальну постанову про відновлення роботи снарядного заводу. Щоб збільшити випуск військової продукції для потреб Червоної Армії і дати селянам необхідний реманент, повітовий комітет партії разом з раднаргоспом здійснив ряд заходів для забезпечення заводу матеріалами й робочою силою. Уже на початку лютого 1919 року на заводі працювало 105 робітників і 17 службовців.

Крім деяких видів військової продукції, завод навесні і влітку 1919 р. щомісяця виготовляв 50 культиваторів, 50 плугів, 50 гнойових вил, 25 ножів для соломорізок, 80 сокир, 100 пудів литва.

Матеріальне становище робітників заводу було скрутне. Щоб допомогти їм і стимулювати випуск важливої для фронту і села продукції, Конотопський ревком на своєму засіданні 21 лютого 1919 р. ухвалив виділити додатково 50 тис. карбованців для допомоги робітникам. На прохання командування 12 армії колектив заводу з січня до березня 1920 року відремонтував 152 двоколки, 56 повозок, 18 похідних кухонь

Громадянська війна й воєнна інтервенція поставили молоду Радянську республіку в дуже важке економічне становище. Не було палива, металу, не вистачало продовольства. Численні заводи і фабрики були закриті або різко скоротили свою продукцію. Багато робітників пішло до лав Червоної Армії, інші, рятуючись від голоду, йшли на село. Значно скоротилася кількість робітників і на Конотопському снарядному заводі. Якщо в січні 1920 р. тут працювало 172 чоловіки, то на літо того ж року залишився тільки 31 робітник. Восени 1920 р. через відсутність палива і матеріалів завод тимчасово припинив

роботу. Одним з першочергових завдань була відбудова колишнього снарядного заводу, який уряд України весною 1921 р. вирішив перетворити на підприємство для виробництва сільськогосподарських машин. У квітні - червні 1921 р. розпочалися роботи з переобладнання і розширення цехів для виготовлення нової продукції. Після закінчення перебудови в липні цього року завод почав виготовляти соломорізки, молотарки, віялки, плуги, культиватори та інші сільськогосподарські знаряддя. Так завод виготовив на замовлення селян 2500 штук лопат, 14 саківських плугів. Колектив підприємства в той час налічував 209 працівників. Одночасно з виконанням основної виробничої програми завод на замовлення Сумського цукротресту успішно освоїв виробництво дифузійних ножів, які раніше ввозилися з-за кордону. Ця продукція дістала високу оцінку працівників цукрових заводів України.

У 1923 р. для зміцнення й розширення заводу Чернігівський раднаргосп, за вказівкою губкому партії, ухвалив тимчасово закрити Кролевецький і Середино-Будський механічні заводи, а всі наявні в них матеріали і деякі устаткування передати Конотопському заводі. Уряд України асимілював 8 тисяч карбованців на реконструкцію підприємства. 12 жовтня цього ж року губраднаргосп затвердив Статут Конотопського механічного заводу. В Статуті зазначалось, що з метою збільшення виробництва сільськогосподарських машин і знарядь, виконання ремонтних та інших механічних робіт підприємство виділяється в самостійну господарську одиницю, безпосередньо підпорядковану губраднаргоспові. На заводі розгорнулись великі роботи, що тривали до листопада. Було розширено виробничі площі ливарного цеху, обладнано деревообробний, на заводській електростанції встановлено і пущено в експлуатацію дизель потужністю 80 кінських сил, механоскладальний цех переобладнано в механічний, а снарядний - у слюсарно-складальний. Наприкінці року губраднаргосп встановив заводу підвищений план. Зокрема, на четвертий квартал було намічено виготовити 500 соломорізок, 10 маслоробних і 10 гідравлічних насосів, 125 комплектів гир, виконати обсяг капітальних робіт на 4 тисячі карбованців золотом. Після реконструкції завод важко було впізнати. Чернігівська губерньська газета "Красное знамя" писала з цього приводу: "Гігант. Найкращий завод на Чернігівщині. На подвір'ї стоять кілька великих тракторів, що чекають капітального ремонту. Сновигають вагонетки, підвозять матеріали до цехів. Великий корпус - це один з найкращих цехів усього заводу. В ньому ви побачите різноманітне устаткування, починаючи від болторізки до великого стругального верстата. Напроти нього розташовано ливарний цех з вагранкою. Два корпуси займають слюсарно-складальний і ковальський цехи. Тут же електрична станція, машинне відділення, далі йдуть інші цехи. В ті роки колектив механічного заводу одержав урядове завдання освоїти виготовлення самоцентруючих патронів для токарних верстатів, яких до того часу завозили із США.

За чотири місяці - з липня до жовтня 1924 р. - було виготовлено понад 800 ручних і приводних соломорізок, п'ятилапних культиваторів на 29 тис. карбованців, відлито 2433 пуди чавунного литва, виконано великий обсяг ремонтних робіт.

У 1925 р. завод, як і раніше, виготовляв кінні і ручні соломорізки, кінні приводи, самоцентруючі патрони та інші вироби. У цей час він почав виробляти для молоді радянської кінопромисловості агрегати "Патенорд", які до того ввозили з-за кордону. У зв'язку з новим адміністративним поділом у квітні 1925 року механічний завод було підпорядковано Конотопському окружному відділу місцевого господарства. Для задоволення попиту на сільськогосподарські машини кооперативних організацій Конотопського округу в четвертому кварталі 1925 року Чернігівська обласна контора сільськогосподарського банку видала їм кредит на 28 180 карбованців. Контора банку підписала договір з Конотопським механічним заводом про продаж сільськогосподарських машин кооперативним господарствам зі знижкою цін на 20 відсотків.

У роки соціалістичної індустріалізації перед заводом "Червоний металіст" відкрилися великі перспективи розвитку. Було заплановано здійснити реконструкцію цехів, збільшити виробничі потужності. У зв'язку з цим уже в 1925/26 господарському році планувалося виробити продукції на 55 відсотків більше, ніж у попередньому році.

Завдяки поліпшенню устаткування і великій роботі, здійсненій партійною організацією з виховання трудящих, завод того року різко підвищив виробництво продукції. Було виготовлено 2551 соломорізку, 36 444 ножі до них, 710 самоцентруючих патронів до токарних верстатів і багато іншої продукції. За завданням уряду конотопці вперше освоїли виготовлення віконних електричних вентиляторів. Уже на кінець року було виготовлено 165 таких вентиляторів. Завод набирав сили, розвиток виробництва йшов швидкими темпами. Рік у рік поліпшувалися техніко-економічні показники діяльності підприємства. Наприклад, завдання з продуктивності праці у 1928/29 році було виконано на 109 процентів. За рік майже вдвоє зменшилися втрати від браку [4]. Ці події дали поштовх до нових вершин у житті заводу та робітників, які стали основою подальшого розвитку промисловості Конотопа.

У місті в ті часи дуже багато розвивалося інших малих і середніх підприємств, які випускали свою продукцію. Так, на Конотопському МТС у 1929 році одержали перший трактор "Фордзон". Відкривається 3 маслобійні [3].

Важливо відзначити, в ті роки відбувається інтенсивний розвиток залізниць. Тому, у зв'язку з прокладенням нових доріг і укрупненням вузлів правління акціонерного суспільства приділяло увагу соціальним питанням, зокрема будівництву магазинів, житла, наданню медичної допомоги.

Якою на той час була галузь охорони здоров'я на залізниці і як "народилася" на ній одна з перших медустанов на станції Конотоп, яких результатів вона досягла в своєму розвитку в ту пору - про це йтиме далі:

Архівні документи тих днів повідомляють приголомшливі відомості з життя і побуту населення. Місто-холод, розруха і епідемії стали найнебезпечнішими ворогами. За офіційними даними, місто забезпечувалося продовольством на 30%, паливом - 60%. В установах підтримувалася температура не вище 8-10 градусів. Найчастішим ускладненням був голодний набряк, який спостерігався у 60 % хворих. Санітарно-епідеміологічний стан

повіту погіршувався з кожним днем. Подвір'я, вулиці і квартири буквально потопали в смітті і грязі. Асенізаційний обоз, що складався з 3 бочок, не встигав вивозити нечистоти навіть з установ. Потік переселенців і біженців з голодуючих губерній щодня привозив по залізниці до Конотопа тисячі людей. Завідувач Конотопським Уздравом докладав: "В Конотопі щодня знімається з поїздів декілька десятків хворих з голодуючих губерній. Міські медустанови не в змозі вміщати все зростаючу хвилю хворих. Необхідні термінові заходи до збільшення ліжок".

У 1917-1921 рр. залізниці, як і всю країну, потрясли епідемії. Особливо високою була захворюваність на тиф. Міська і залізнична лікарні, частина шкіл були переповнені тифозними хворими. Скільки їх було - важко сказати. Але досить згадати, що на Україні лише за червень 1919 року за неповними відомостями було зареєстровано 173990 випадків висипного тифу, 1548 - черевного, 4483 - поворотного і 2442 - невизначених тифів. А в Чернігівській губернії, куди входив і Конотопський повіт, у 1919 році захворіло: висипним тифом - 42411 чол., черевним - 10453, поворотним - 3269. У 1919 році був період, коли через висипний тиф зупинився пасажирський рух на Московсько-Києво-Воронезькій залізниці.

Описуючи положення Конотопської лікарні, медико-санітарний відділ писав: "Палати і коридори лікарні забиті хворими і трупами. Всі лежать на підлозі, часто упереміж - висипний і черевний тиф. Білизни і продуктів немає, не хватає соломи для підстилки, скрізь суцільна грязь і холод. Усюди кишать паразити. Персонал майже весь перехворів, значна частина - померла".

Тому особливого значення набула санітарно-епідеміологічна робота. На станції Конотоп був організований ізоляційно-пропускний пункт, дезолатор. Організуються робочі комісії з боротьби за чистоту і дільничні санради, куди входили, окрім лікарки, представники рад і виборні від ділянок (до 6 чоловік).

3 березня 1921 року відповідно до рішень X з'їзду РКП(б) почався перехід до нової економічної політики. У лікувальних установах повіту була встановлена плата "за ліжка з нетрудового елементу в лікарнях, не відводячи для них спеціальних ліжок, з розрахунку 0,5 пуда жита в день". Була встановлена "плата за експертизу продуктів: за участю однієї лікарки - від 5 до 25 млн крб, за участю більше однієї лікарки - від 10 до 50 млн крб". Встановлювалася плата за аналізи: аналіз крові - 400 тис. рублів., аналіз сечі - 320 тис. рублів та інші. "ся лікувальна мережа була перекладена на місцеві засоби. Гроші, продукти, паливо для лікарень повинні були виділятися волосним і сільським сходом".

Важкий економічний стан країни ускладнювало проведення в життя намічених планів. В умовах голоду і холоду продовжувала зростати інфекційна захворюваність. У Конотопському повіті в травні-серпні 1922 року знову спалахнула холера. Було зареєстровано 112 випадків холери в місті.

Все це змусило Уздрав розширювати мережу інфекційних ліжок. Загальну кількість інфекційних ліжок у повіті було доведено до 400. Госпіталізація холерних хворих перевищувало 85%. Були організовані Прищепні І дезінфекційні загони, зроблено більше 25 тисяч протихолерних Прийонок. Завдяки енергійним заходам епідемія холери значного поширення не набула, хоча летальність була вища -

80%. Боротьба з епідемічними хворобами продовжувала залишатися головним завданням для медичних працівників повіту. В умовах НЕПУ деякі медпрацівники, використовуючи положення, що створилося, відмовлялися служити в радянських лікувальних установах, відкривали приватні лікарні і відкрито саботували Радянську владу. По повіту з 40 лікарюк, що перебувають на обліку, працювали лише 23, із 24 зубних лікарюк - 3, з 79 фельдшерів - 4, із 32 сестер милосердя - 12. Інші, працюючи в лікарнях, вносили дезорганізацію, шкодили будь-якими засобами. Серед тих, хто, незважаючи на великі труднощі, працював в ці роки, слід назвати перш за все колишніх земських дільничних лікарюк: Ч. Л. Бржеского, С. В. Мелешенко, О. В. Гавриловича, Я. М. Гофт, М. В. Ельфимова, В. І. Химулю, В. І. Дуброву та інших. Плідно і самовіддано трудилися лікарюк: Є. П. Морозов, З. І. Персів, Е. З. Зімелєва, А. І. Лернер, Л. А. Брежская, А. І. Гофт та інші. Чимало сил віддали боротьбі з епідеміями санітарні лікарюк: Беседовський, Спектор, Глазер. Багато з них працювали в різні роки то в міській, то в залізничній лікарнях або одночасно в обох. Життєвий шлях майже кожного з них може бути яскравим прикладом самовідданості і вірності обов'язку з точки зору "суспільної і медичної". Лікарюк спокійно йшли на роботу, знаючи, що кожен день вони можуть заразитися і загинути в цій непосильній боротьбі.

Смертність серед медичних працівників доходила до 22%. У м. Конотопі заразилися висипним тифом і померли: старший лікар 1-ї Конотопської народної лікарні Ч. Л. Брескій, лікар-хірург залізничної лікарні Широков та 18 осіб середнього медперсоналу [5]. Медицина була в дуже тяжкому стані, проте активне створення медичних установ і додаткових палат поліпшило стан здоров'я суспільства. Ось деякі із них:

1919 р. У першій міській лікарні виділено 2 палати для гінекологічних хворих та вагітних. Для ліквідації епідемії висипного і черевного тифів було облаштовано 2 інфекційні бараки, які проіснували до 1923 року, коли відкрилась Друга народна лікарня.

1921 р. Відкрито амбулаторію на снарядному заводі: 2 склади медикаментів; у березні при 1-й Народній лікарні почали діяти 2-річні курси медичних сестер милосердя; 31 серпня відкрито дитячу лікарню на 10 ліжок.

1922 р. У Конотопі затверджений санітарний лікар. 1923 р. Створено протитуберкульозний диспансер, засновником і організатором був лікар Ю. Н. Міттельман.

1924 р. Відкрита жіноча консультація, яка займалася патронатом дітей і немовлят, а також вагітних. Очолила гінекологічне відділення Е. З. Зімелєва.

1926 р. У Конотопі відкрито перший фізіотерапевтичний кабінет.

1927 р. Перший у місті рентген-кабінет було відкрито в поліклініці для робочих, першим рентгенологом був Ю. Н. Міттельман.

1928р. - Конотопська окружна лікарня налічуваларохувувала 115 ліжок: 35 - хірургічних, 20 - інфекційних, 15 - терапевтичних, 15 - гінекологічних, 15 - венеричних, 9 - пологових, 6 - амбулаторних. У цьому медичному закладі працювали: хірург С. В. Мелешенко, акушер-гінеколог Є. З. Зімелєва, терапевт,

О. О. Лебштейн, зубний лікар Безродний-Шварц, 4 акушерки, 14 медсестер, 25 санітарок, 17 осіб допоміжного персоналу[8].

1929 р. У березні відкрито дитячу профамбулаторію імені 8 Березня. Завідував нею лікар А. С. Тульчинський. Штат складала: педіатр - З. І. Биб, терапевт - В. І. Дубров, офтальмолог - А. С. Тульчинський, ларинголог - М. А. Гафт, дерматолог - О. І. Лернер, невропатолог - Балабанова. Функціонували зубний і антропометричний кабінети. Створено будинок санітарної освіти [6].

1. Токарева Т. М. Конотопу-350 / Т. М. Токарева, С. М. Косенко. - Киев, 1987.

2. Маленко Е. Е. Конотоп: Путеводитель / Е. Е. Маленко, Л. Г. Марченко, Л. Г. Марченко. - 2-е изд., - Харьков, 1990.

3. Конотопщина: час, події, долі. Науково-популярне видання / Ш. М. Акічев, А. І. Сахно, Г. І. Стеценко. - К. : ВД "Фолітграф", 2005. - 232с. іл. - Текст укр.

4. Маленко Е. Е. Нариси Конотопського заводу "Червоний Металіст" / Е. Е. Маленко, М. І. Пантелєєв, М. Ф. Яшин. - Харків, 1968.

5. 100 лет на страже здоровья. От поколения к поколению: отделенческая больница Станции Конотоп Юго-Западной железной дороги 1897 - 1997. - Киев, 1997.

6. Кравець В. П. Білий Колір - Життєдайний: Історія медицини Конотопа / В. П. Кравець, В. В. Сутулін. - Суми, 2001.

Керівник Євтушенко О. В.

СТУПАК В. С.

ЗАПОЗИЧЕННЯ В ПРОФЕСІЙНОМУ МОВЛЕННІ ФАХІВЦІВ ЕКОНОМІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ СУМЩИНИ

Терміносистема економічних наук в українському мовознавстві потребує подальшого вивчення та систематизації. Вирішення цієї проблеми є важливим, оскільки вітчизняна економічна наука все активніше входить до світової економічної спільноти. Незважаючи на значні відмінності в структурі економічних систем різних держав, відбувається пошук мовних засобів вираження еквівалентних понять із метою подолання термінологічних непорозумінь у діловому фаховому спілкуванні [3, с. 117]. Метою розвідки є з'ясування суті запозичень та їх ролі в професійному спілкуванні фахівців економічних спеціальностей Сумщини. Об'єктом дослідження є іншомовні запозичення сучасної української літературної мови. Предмет - роль запозичень у професійному спілкуванні в галузі економіки.

Лексика економічної сфери - це та частина словникового складу мови, до якої входять поняття, що позначають назви предметів, явищ, процесів соціально-економічного життя [4, с. 146]. Вона пов'язана з відповідними науками та сферами економічного життя - менеджментом, маркетингом, фінансами, людськими ресурсами, виробництвом, оподаткуванням, статистикою,

страхуванням тощо. Одним із основних джерел формування сучасної української економічної лексики є чужомовні запозичення. Це пов'язано, зокрема, з тим, що наукові поняття, виражені економічними термінами, за своєю природою прагнуть бути інтернаціональними, оскільки терміни функціонують у тих сферах людської діяльності, де реалізуються міжнародні відносини. Термін "запозичення" вживається в мовознавчій літературі в двох значеннях: 1) шлях збагачення словникового складу мови й 2) процес адаптації запозиченої лексеми, результат цього процесу - лексема [5, с. 87, 93]. В українському мовознавстві проблема збагачення лексики іншомовними словами розглядається в багатьох дослідженнях, серед яких слід виділити роботи О. Потебні, І. Огієнка, С. Семчинського, Ю. Жлуктенка, Б. Ажнюка [5, с. 114].

Виділяють дві великі групи причин запозичення економічних термінів [2, с. 42]: екстралінгвальні та внутрішньолінгвальні. До екстралінгвальних належать економічні, культурні та політичні контакти між державами, що посилюються в умовах глобалізації. Внутрішньолінгвальними причинами запозичень є: 1) відсутність у рідній мові еквівалентного слова для нового предмета, явища чи поняття; 2) тенденція до використання одного запозиченого слова замість звороту в українській мові, напр.: *clearing* - укр. кліринг - система безготівкових розрахунків, що ґрунтується на зарахуванні банками взаємних платіжних вимог сторін; 3) прагнення до підвищення чіткості терміна, що виражається у вилученні полісемії або омонімії в запозиченій мові, напр.: *factoring* - укр. факторинг - різновид торгівельно-комісійної операції, поєднаної з кредитуванням оборотного капіталу клієнта [1, с. 204].

У момент запозичення іншомовного терміна його значення може повністю збігатися в обох мовах. Надалі лексема може зазнати зсувів значень. Для порівняння: Брокер - оцінювач, комісіонер - особа або фірма, що спеціалізується на посередницьких біржових операціях; за посередництва одержують винагороду у формі певного відсотка від суми угоди. В англійській мові це слово має таке значення: *Broker* - 1) a person who prepares contracts with third parties, as with a freight broker and customs broker, on behalf of a principal (особа, яка готує угоди від імені інших сторін, найчастіше від імені хазяїна). 2) a wholesaling intermediary whose primary function is supplying market information and establishing contacts to facilitate sales for clients (оптовий торговець, котрий володіє маркетинговою інформацією і встановлює контакти) [8, с. 317]. В українській слово закріпилось зі зміною початкового значення.

Іншомовні запозичені терміни в економічній терміносистемі української мови поділяються на кілька типів [2, с. 106]: 1) запозичення давні й настільки пристосовані до мови, що вже не відчувається іноземне походження (реальний, партнерство тощо); 2) суто іншомовні слова, які часто використовуються в мовленні, виходять за межі професійної сфери вживання й поступово стають загальномовними одиницями (супермаркет, провайдер, дилер, спонсор, бренд); 3) варваризми - рідковживані іншомовні слова, які легко замінюються питомою лексикою й використовуються у фаховому спілкуванні. У побутовій мові почути їх майже неможливо [5, с. 88], напр.: дисперсія - відхилення (бухг., фін.), акціо - премія, винагорода (марк., стр.), ануїтет - щорічний дохід, щорічна рента (фін.),

леверидж - платоспроможність (фін); 4) інтернаціоналізми - такі міжнародні терміни, які вживаються не менше ніж у трьох неспоріднених мовах, напр.: holding - англ., das Holding - нім., холдинг - укр. та рос. - вид підприємництва, суть якого полягає у придбанні контрольного пакета акцій різних компаній з метою контролю за їхньою діяльністю й отримання дивідендів; Leasing - англ., Das Leasing - нім., лизинг - рос., лізинг - укр. - довгострокова оренда обладнання, машин, споруд виробничого призначення [9, с. 164].

Аналіз інтернаціоналізмів у сучасній українській економічній термінології показав, що найчисленнішою групою є ті, що створювалися на основі запозичень із класичних мов - давньогрецької й латинської. Серед економічних термінів фіксуємо такі грецькі запозичення: автаркія, іпотека, криза, економія, агрономія, монополія, олігополія, моносонія, хартія, поліполія, тезаврування [1, с. 49, 78, 126]. Термінів латинського походження на позначення економічних понять "Словник фінансових термінів" фіксує понад 300, зокрема: акція, актив, аукціон, бонус, дебет, девальвація, дефіцит, дивіденд, інфляція, комерція, квота, конверсія, конкуренція, кооперація, компенсація, ліцензія, монетаризм, номінал, облігація, оренда, пасив, продукція, пролонгація, реверс, ревізія, рекламація та ін.

Терміни-латинізми прийшли в українські писемні пам'ятки двома шляхами. Один був пов'язаний із тим, що латинська мова стала на той час мовою науки й важливим навчальним предметом у братських школах та Києво-Могилянській академії, виконуючи роль посередника в запозиченні. У працях Г. С. Сковороди зустрічаємо термін "економія": "... Узнал, что ми в экономии крошечнаго мира нашего" [6, с. 433]. Крім того, латинські терміни були представлені в актових книгах української мови. На думку О. Г. Муромцевої, з 60-х р. XIX ст. по перше десятиріччя XX ст. в українську літературну мову ввійшло понад 100 лексем інтернаціонального походження для вираження понять суспільної, ідеологічної, економічної, філософської сфер [4, с. 76]. У цей самий період відбуваються бурхливі дискусії щодо чистоти української літературної мови, в яких гостро ставиться питання про вживання іншомовних слів. Пуристи-реформатори прагнули очистити українську термінологію від інтернаціоналізмів, замінивши їх питомими еквівалентами: криза - перелом; дивіденд - подільний бариш; дебет - довг, винне; дамно - збиток; гарантія - безпека; конкуренція - навперегінка та ін. Частина іншомовних слів подавалася в народній трансформації: контракти замість контракти, дзбанок - банк, рандарство - орендарство [4, с. 77]. І. Я. Франко виступив із гострою критикою пуристів, дотримуючись принципу поміркованого поєднання національних та інтернаціональних елементів, вважаючи, що для всіх термінів необхідним є "...приноровлення їх до духу і звукових правил рідної мови" [7, с. 54].

Ці міркування, на нашу думку, є актуальними й для сучасної української економічної термінології, яка, формуючись на національній основі, постійно поповнюється й іншомовними запозиченнями. Так, 1) у професійному економічному спілкуванні є випадки паралельного вживання інтернаціоналізмів та українських лексем: економіка - господарство, акумуляція - нагромадження, індустрія - виробництво, аукціон - торги, експлуатація - визискування, репродукція - відтворення; 2) українські відповідники мають латинську основу

без флексій: агент, бонус, інвентар, номінал, актив, абсентеїзм, дефіцит, дивіденд; 3) грецькі та латинські лексеми набули українізованої граматичної форми: економіка, іпотека, емісія, індексація, контрибуція, оренда; 4) чимало термінів латинського походження потрапили до української економічної термінології через німецьку, французьку, італійську, англійську мови: капітал (нім. kapital, лат. capitalis), акциз (франц. accise, лат. accisia), валюта (італ. valuta, лат. valeote), експорт (англ. export, лат. exportare), імпорт (англ. import, лат. importare), каса (італ. cassa, лат. capsa); 5) наявні термінологічні одиниці змішаного типу: мікроекономіка, макроекономіка, суборенда, квазігроші. Основну масу термінів цього розряду становлять терміни-словосполучення, що з'явилися в українській сфері професійного спілкування на сучасному етапі й свідчать про усталеність в українській мові цих лексичних одиниць: економічна експансія, економіка виробничої сфери, емісійний прибуток, курс облігацій, золоті аукціони, інвестиційні цінні папери, нуліфікація грошей.

На нашу думку, запозичення є одним із шляхів збагачення лексичного складу українського економічного словника. Запозичення економічних термінів зумовлене дією мовних та позамовних чинників. Входячи до професійного економічного спілкування, іншомовні слова зазнають відповідної фонетичної, морфологічної та семантичної адаптації. Значна частина запозичених термінів відзначається високою словотворчою активністю, має переваги в лаконічності, точності, нейтральності. Науковий підхід до прогнозування "долі" іншомовних запозичень може сприяти встановленню чітких критеріїв зарахування запозичень до складу української мови. Слід намагатись послуговуватись власними мовними ресурсами для адекватного відображення нових економічних реалій і одночасно фахово використовувати іншомовні запозичення, що вже стали основою інтернаціональної економічної лексики.

1. Дєєва С., Прудченко В. Словник фінансових термінів. - Донецьк : БАО, 2001. - 230 с.
2. Д'яков А., Кияк Т., Куделько Д. Основи термінотворення. - К. : Каравела, 2000. - 190 с.
3. Зарицький М. Актуальні проблеми українського термінознавства. - К. : Наукова думка, 2004. - 180 с.
4. Муромцева О. Г. Розвиток лексики української літературної мови в другій половині ХІХ - на початку ХХ ст. - Харків : Основа, 1985. - С. 76-77.
5. Симоненко Л. О. Національні та інтернаціональні компоненти в сучасних терміносистемах. - К. : Освіта, 1993. - 210 с.
6. Сковорода Г. С. Повне зібрання творів : у 2 т. - К. : Наукова думка, 1973. - Т. 1. - 532 с.
7. Франко І. Я. Зібрання творів : у 51 т. - К. : Наукова думка, 1976 ? 1986, 2008 р.
8. - Т. 29. - С. 72.
9. Шимків А. Англо-український тлумачний словник економічної лексики / А. Шимків ; наук. ред.: С. В. Слухай . - К. : КМА, 2004 . - 429 с.
10. The Oxford Dictionary for International Business. Oxford: Oxford University Press, 1998.

Керівник Барбара Н. В.

РЕШЕТНЯК Я. В.

ІСТОРІЯ ДЕРЖАВНОГО ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ "КОНОТОПСЬКИЙ ПРОФЕСІЙНИЙ АГРАРНИЙ ЛІЦЕЙ"

ДПТНЗ "Конотопський професійний аграрний ліцей" - це професійно-технічний навчальний заклад, який знаходиться в селищі Заводське по вулиці Заводській, 68 Конотопського району Сумської області. Його історія розпочалась 6 листопада 1936 р., коли на базі радгоспу "Залізничник" Народного Комісаріату шляхів сполучення було організовано Конотопську школу механізації сільського господарства. Її першим директором було призначено Распутного Григорія Якимовича, його заступником із політичної частини був Мельников Хома Андрійович, заступником з навчальної роботи - Сухопара Іван Миколайович. Для проведення теоретичних та практичних занять були використані приміщення контори радгоспу та майстерні, а для проживання - будинки, у яких жили робітники радгоспу. У період з 1936 - 1937 рр. школа механізації готувала бригадирів тракторних бригад, механіків-комбайнерів. Із 1936 р. до жовтня 1938 р. у школі підготовлено 700 бригадирів тракторних бригад, механіків-комбайнерів, трактористів та водіїв.

У 1938 р. директором школи механізації було призначено Фесенка Йосипа Свиридовича, який перебував на цій посаді до червня 1941 року. У роки Великої Вітчизняної війни Йосип Свиридович проходив службу в танкових військах і закінчив у званні полковника. Після війни він проживав у м. Тула.

З 1938 по 1941 рр. школа підготувала таких спеціалістів для сільського господарства: трактористів - 210 чол., бригадирів тракторних бригад - 100 чол., механіків-комбайнерів - 200 чол., водіїв III класу - 100 чол. У 1940 р. до школи отримали направлення близько 200 дівчат для опанування професії механізатора.

У період 1936-1941 рр. школа механізації сільського господарства мала таку матеріальну базу: земельна ділянка (54 га), подвір'я та парк (2,5 га), сад (2 га), орна земля (27 га), будівлі різного призначення (38 одиниць), автомобілі ГАЗ-А, ГАЗ-АА, ЗІЛ-5 (9 одиниць), трактори СТЗ, ХТЗ, СТЗ- "Наті", ИТЗ (7 одиниць), комбайни "Комунар", "Сталінець" (5 одиниць), сільськогосподарський реманент, токарні верстати й навіть власну електростанцію на 80 кВт. Інструменти були одержані з Івотської школи механізації, а з Бочечківської та Конотопської МТС для практичних занять були отримані трактори, комбайни, автомобілі та інша сільськогосподарська техніка.

У період Великої Вітчизняної війни німецько-фашистські загарбники окупували всю територію Конотопа та Конотопського району, у тому числі й територію Конотопської школи механізації. За часи окупації німці завдали майну школи великих збитків. Із 38 будівель були спалені 12, у них згоріла більша частина майна. Розміри збитків, що були завдані (в цінах 40-х років), становлять суму - 705040 руб.

Після визволення Конотопщини від німецько-фашистських загарбників на базі господарства школа відновила підготовку механізаторських кадрів для сільського господарства. Заняття розпочалися 1 березня 1944 р. у двох бараках і деяких будівлях, що вціліли. У цих винятково складних умовах, коли ще не закінчилась війна, колектив школи приступив до приведення у належний стан навчальних та допоміжних приміщень, почав отримувати матеріальну базу для навчання, розпочав ремонт та відновлення техніки, що існувала. Директором школи з 1 березня 1944 року було призначено Дроб'язка Олександра Васильовича, який працював на цій посаді до 15 грудня 1945 року. За цей період заклад підготував таких спеціалістів: комбайнерів (180 чол.), трактористів (1000 чол.), бригадирів тракторних бригад - 120 чол.

Із 15 грудня 1945 р. школу механізації було переведено в село Реутинці Кролевецького району. На базі Конотопської школи механізації було створено школу садоводів-овочівників. Директором було призначено Лазаренка Івана Івановича, який пізніше працював головою колгоспу ім. Фрунзе в селі Соснівка Конотопського району. З 1947 р. по червень 1952 р. директором школи садоводів-овочівників був Маліков Леонід Іванович. Школа готувала для сільського господарства садівників, овочівників та бджолярів. За період існування було підготовлено близько 800 спеціалістів. Після випуску 1952 р. школу садівників-овочівників було розформовано, а на базі знову організували Конотопську школу механізації сільського господарства.

З 6 червня 1952 р. по грудень 1953 р. на базі школи садівників-овочівників знову була організована школа сільського господарства, яка підготувала трактористів (660 чол.), комбайнерів (240 чол.). З 1 січня 1954 р. школа механізації сільського господарства була перейменована в училище механізації сільського господарства № 3 (УМСГ № 3). Директором було призначено Синенка Павла Кузьмича. У цей період училище приймає учнівський склад за актом від 12 січня 1954 року від колишньої Конотопської школи механізації сільського господарства за Постановою Ради Міністрів від 15 грудня 1953 р. № 2954. Починаючи з травня 1954 р. частину випускників було направлено на роботу в Казахстан на освоєння цілинних земель. Одночасно виробничу практику учні почали проходити в областях Казахстану.

У 1961 р. школа отримала назву "Конотопське сільське професійно-технічне училище № 3". Розширився перелік професій, почалася підготовка електромонтерів. Було покращено матеріально-технічну базу, в 1963 р. було збудовано новий навчальний корпус. 1976 р. училище приступило до підготовки спеціалістів із середньою освітою й стало називатись "Сільське середнє професійне училище ССПТУ-3", а в подальшому зі зміною нумерації і переходом сільських і міських училищ у відомство народної освіти - СПТУ-33. Із 1 липня 2003 р. згідно з наказом управління освіти і науки Сумської облдержадміністрації ПТУ-33 реорганізовано в Конотопський професійний аграрний ліцей (КПАЛ). Із 1.09.2008 року КПАЛ змінено назву на "Державний професійно-технічний навчальний заклад "Конотопський професійний аграрний ліцей".

На сьогоднішній день ДПТНЗ "Конотопський професійний аграрний ліцей"

здійснює підготовку робітників високого рівня кваліфікації за наступними професіями (на основі базової загальної середньої й повної середньої освіти): тракторист-машиніст сільськогосподарського виробництва, слюсар-ремонтник, водій автотранспортних засобів (категорія "С"), електромонтер з ремонту та обслуговування електроустановок, водій автотранспортних засобів (категорія "С"); плодоовочівник, кухар, формувальник ковбасних виробів, обкачувальник м'яса; обліковець (із реєстрації бухгалтерських даних), касир (на підприємстві, установі, організації).

Усю роботу педагогічний колектив ліцею спрямовує на підготовку сучасного висококваліфікованого, конкурентноспроможного робітника з отриманням повної загальної середньої освіти, на розвиток особистості учнів, формування високих моральних якостей, національної свідомості.

Навчально-виробничий процес у ліцеї - це система організаційних, методичних, педагогічних заходів, спрямованих на реалізацію змісту й завдань загальної, середньої та ступеневої професійно-технічної освіти відповідно до державних стандартів та вимог. Навчальний заклад має два навчальних корпуси (дво- та чотиріповерхове приміщення), де розміщено 7 кабінетів професійно-теоретичної, 9 - загальноосвітньої підготовки, 4 лабораторії, 5 майстерень, бібліотеку, кабінет психолога, музей, гараж, кабінет медичного працівника, приміщення аміністрації. Ліцей має гуртожиток на 360 місць, навчальний полігон та навчальне господарство. Громадсько-побутовий корпус містить їдальню (на 96 місць), диско- , актову та спортивну зали. У закладі є свій спортивний майданчик, автотрактородром, одноповерхові складські приміщення, навчальне господарство, що складається з 30 голів великої рогатої худоби та 21 - молодняку.

У ліцеї працюють 18 викладачів, із них 1 - старший викладач, 6 викладачів вищої категорії, 6 - I категорії; II категорії - 4, спеціалістів - 2. Забезпечуючи навчальний процес, викладачі використовують різні форми й методи навчання, спрямовані на активізацію пізнавальної діяльності учнів на всіх етапах уроку. Грищенко Олена Василівна, викладач української мови та літератури, належну увагу приділяє збереженню та збагаченню українських культурно-історичних традицій, вихованню шанобливого ставлення до національних святинь, української мови. Соловійова Світлана Владиславівна, викладач професійних дисциплін, активно впроваджує диференційний підхід до учнів як під час проведення уроків, так і в позаурочний час. Лазебна Валентина Олексіївна, викладач бухгалтерських дисциплін, активно використовує інтерактивні методики у навчальному процесі. Скляр Леонід Григорович, викладач правил дорожнього руху, значну увагу приділяє професійній спрямованості уроків та використанню знань на практиці. Решетняк Галина Миколаївна, викладач математики, використовує диференційний підхід до учнів та інноваційні методики в навчальному процесі.

Викладачі широко використовують різні форми навчання, але основною формою організації навчання і виховання учнів був і залишається урок. З метою вдосконалення ефективності сучасного уроку в умовах розбудови національної освіти педагогічний колектив працює над єдиною методичною проблемою:

"Шляхи підвищення ефективності навчально-виховного процесу. Запровадження інтерактивних технологій".

Основним завданням навчального закладу професійно-технічної освіти є підготовка кваліфікованого конкурентноспроможного працівника, здатного до саморозвитку і самопізнання. У ліцеї укомплектований штат майстрів виробничого навчання, що становить 18 чоловік, 2 з них мають педагогічне звання "Майстер виробничого навчання II категорії".

Виробничу практику учні проходять на різних виробничих об'єктах. Так, учні груп "Тракторист-машиніст сільськогосподарського виробництва, слюсар-ремонтник", "Електромонтер з ремонту та обслуговування електроустановок", "Обліковець (реєстрація бухгалтерських даних), касир (на підприємстві, установі, організації)", "Плодоовочівник" працюють на підприємствах і агрофірмах міста і району, де набувають практичних навичок роботи з обраної професії.

Учні груп "кухарів" проходять виробничу практику в закладах громадського харчування міста та району, де працюють на сучасному електроустановці, освоюють нові технології приготування різноманітних страв та виробів.

Ліцей пишається досягненнями своїх учнів. Так, у II етапі Всеукраїнських учнівських олімпіад серед професійно-технічних закладів області в 2011 р. учениця Якут Наталія зайняла VII місце з фізики; а учень Молчанов Володимир - IX місце з інформатики. У 2010 р. Безпала Людмила посіла VI місце в II етапі Міжнародного конкурсу з української мови та літератури ім. Петра Яцика. 2012 р. у районній спартакіаді з баскетболу серед середніх навчальних закладів Конотопського району команда ліцею посіла I місце, у змаганнях з легкоатлетичного кросу Руденко Інна посіла I місце, а учень Лещенко Сергій - II місце.

Поширеними формами виховного процесу є конкурси художньої самодіяльності, технічної творчості, традиційні свята. Ведеться робота з організації дозвілля учнівської молоді: вечори відпочинку, розважальні програми "День народження ліцею", "Свято осені", "Кохання з першого погляду", а також концерти, дискотеки. Існують факультативи, спортивні секції, гуртки технічної та художньої самодіяльності, де займаються майже 70 % учнів закладу.

Сьогодні ліцей - це забудова, розташована на території 7 га. Загальна площа земельних угідь - 270 га. Площа сільськогосподарських угідь - 209 га, в тому числі орної землі - 193 га.

Керівник Барбара Н. В.

ШЕЛЯГО О. О.

З ІСТОРІЇ ШКОЛИ № 2. ВІДРОДЖЕНА СВЯТИНЯ

Сьогодні в Україні та на Конотопщині зокрема активно відроджуються церкви як обереги духовності. І це не є випадковим. Адже національні морально-соціальні цінності та надбання світової культури пронизують усі напрямки людської життєдіяльності. Культура й духовність стає визначальною у формуванні соціально-творчої компетентної особистості. "Культурна компетенція особистості передбачає декілька рівнів, одним із яких є морально-етичні релігійні цінності й традиційна духовна культура" [4].

Практика показала, що відсутність орієнтації на загальнолюдські, національні, етично-релігійні, національно-сімейні цінності культури в житті підростаючого покоління створює вакуум, який успішно заповнюється псевдокультурними орієнтаціями. Тому в житті учнівської молоді все більший відгук знаходить національна та православна педагогіка, яка орієнтує на духовне самотворення.

Історія свідчить, що з давніх-давен "особисте і церковне життя для традиційного українського суспільства були нерозривними: будь-яка сільська чи міська громада споконвічно гуртувалися навколо свого храму і своєї парафії. Усе життя людини супроводжували церковні обряди: хрещення, вінчання і, зрештою, відхід у вічність. Храм був чимось більшим, ніж духовний центр громади: у минулому він слугував осередком освіти та культури, скарбницею історії "малої" батьківщини та у певній мірі центром суспільного життя. Як архітектурна споруда, кожна церква організувала навколишній простір, надавала неповторної оригінальності місту чи селу. Втрата храму для кожної людини була особистою трагедією..." [2].

Особливу гіркоту становить втрата Собору Різдва Пресвятої Богородиці, який "був однією з домінант старого міста, мав традиційну для монументальної архітектури доби Гетьманщини структуру" [2] та прикрашав собою одну з центральних вулиць Конотопа. Ця унікальна споруда займала територію прибудованої у 1956 році частини Конотопської середньої школи № 2, "а дзвониця собору західною своєю стороною виходила майже на третину сучасного проспекту імені Леніна" [2] (стара назва Гоголівська).

Дата будівництва Собору Різдва Пресвятої Богородиці припадає на першу половину XVIII століття в епоху так званої староукраїнської культури. Мистецтво тієї доби розвивалося в стилі "українського бароко", відомого всьому світу. Собор поміж інших вирізняло органічне поєднання рис професійної та народної архітектури. Споруда приваблювала складними конструкціями, різноманітністю декору. Як результат розвитку власне української традиції будівля після численних добудов являлася собою хрест, між кінцями якого було вбудовано квадратні виступи.

Як зазначає відомий краєзнавець О. В. Евтушенко, колишній випускник СШ № 2: "Собор був тридільним, одноверхим, з прямокутними бабинцем і

навою та п'ятистінним вітварем. Нава мала восьмигранний світловий підбанник з гранчастою банею. У 1855 році собор був значно розширений за рахунок прибудови... З півночі і півдня до нави прибудували прямокутного плану дводільні бічні вітварі, із заходу до бабинця - триярусну дзвіницю типу "восьмирик на четверик", увінчану банею. У 1886 році проектом інженера М. Маркелова бічні вітварі були розширені в західному напрямку, внаслідок чого собор став дев'ятидільним за структурою" [2]. Така хрещата церква бере початок з дерев'яної архітектури. До речі, "древній собор Різдва Богородиці згорів у пожежі 1725 року" [5]. Час побудови цього згорілого в пожежі храму залишається невідомим. Припускають, що знаходився він неподалік місця новозбудованого кам'яного собору.

Українське бароко XVII-XVIII століття нерідко називають "козацьким". Адже козацтво не тільки виступало в ролі забезпеченого замовника, а й було будівничим власного художнього середовища, носієм культури тієї буремної доби. Отже, архітектуру Собору Різдва Пресвятої Богородиці можна віднести до українського бароко. Церква була побудована на замовлення Андрія Лизогуба. "Лизогуб Андрій був старшим сином Чернігівського полковника Юхима Яковича. Користуючись підтримкою молодшого брата Семена, одруженого на дочці Скоропадського, став конотопським сотником. Однак пробув ним недовго. Решту свого життя Лизогуб прожив у місті Конотоп, де побудував кам'яну церкву Різдва Богородиці - нинішній собор" [3]. Заслуга фундаторів, будівників, як і багатьох інших будівничих козацької доби, полягає в тому, що поширений з давніх-давен тип великої дерев'яної церкви було облицьовано каменем, прикрашено пластичними мотивами, удосконалено й побудовано на рівні вимог європейського архітектурного мистецтва.

Собор Різдва Пресвятої Богородиці м. Конотоп входив до складу єпархії, архієпископом якої був Філарет, відомий також як Дмитро Григорович Гумілевський. "Преосвященний Філарет був членом "Общества Історії і древності російських", дійсним членом "Імператорського Російського Географічного общества", почесним членом Харківського університету та "Імператорського Російського Археологічного общества" [1]. У своїх працях він згадував Собор Різдва Пресвятої Богородиці, що свідчить про його значну роль у громадському житті міста. У соборі зберігалися прапори конотопських робітничих цехів, у спеціальній скриньці під склом знаходився замок від Конотопської фортеці. Це була головна церква Конотопа.

Слід зазначити, що місто Конотоп стало визначальним і в житті Філарета Гумілевського. Так, під час холери 1866 року він з метою підтримки населення розпочав об'їзд єпархії. Однак у дорозі архієпископ захворів і 9 серпня помер у Конотопі. Під час перевезення гробу до місця поховання (м. Чернігів, Троїцько-Львівський монастир) десятки тисяч людей супроводжували архіпастиря. Але жодного випадку захворювання на холеру не було зафіксовано. Незабаром епідемія припинилася.

Собор Різдва Пресвятої Богородиці був зруйнований у першій половині XX століття. На його місці розташована прибудова до основної будівлі

Конотопської спеціалізованої школи II-III ступенів № 2 та пам'ятник Т. Г. Шевченку, перенесений від Будинку культури. Здавалося, що визначна для Конотопа пам'ятка архітектури та історії зникла назавжди.

Але на початку ХХІ століття представники американської діаспори, вихідці з України, прагнучи надати допомогу у відбудові втрачених святинь, почали збір коштів для будівництва нового Собору. У витоків його заснування стояли небайдужі люди, зокрема Лисенко Любов Йосипівна, голова громади парафії Різдва Пресвятої Богородиці української православної церкви Київського патріархату, що була заснована в листопаді 2005 року, та Микола Кочерга, прихожанин парафії Андрія Первозванного (м. Чикаго).

Будівництво храму розпочалося в липні 2008 року. Проектом передбачено будівництво дзвіниці при церкві, що відповідає бароковій церкві ХVIII століття.

11 липня 2009 року до 350-річчя Конотопської битви відбулося освячення хрестів кафедрального Собору Різдва Пресвятої Богородиці, на якому був присутній Президент України.

25 вересня 2011 року відкрито верхній храм для богослужіння. Прикрашає храм чотириох'ярусний іконостас шириною п'ятнадцять, висотою дев'ять метрів, виготовлений майстрами Коломиї. Настоятелем кафедрального Собору є митрофорний протоієрей Павло Кузь. Щомісяця за його участі випускається християнський інформаційний бюлетень "Православна Конотопщина". На сьогоднішній день вийшов 28 номер цього видання, що містить повчання про свята, про життя громади, повчання для дітей тощо.

Сьогодні кафедральний Собор Різдва Пресвятої Богородиці впливає на громадське життя міста та є однією з його архітектурних прикрас.

1. Историко-статистическое описание Черниговской епархии. - Чернигов: Тип. Шапиры, 1873. - Авт. установлен по изд: Рус. биограф. словарь. - СПб., 1901. - Т. 21.

2. Книга Пам'яті Сумської області: в 3 т. - Т. 2. Зруйновані храми Сумщини. Мартиролог втрачених святинь /Автор-упорядник О. М. Корнієнко. - Суми : Ярославна, 2007. - 324 с.

3. Описание старой Малороссии. Материалы для истории заселения, землевладения и управления. А. Л. Лазаревского. - Том 2. Полк Нижинский. Киев, 1893. - 559 с.

4. Стефанюк С. К., Гаркавец В. П. Морально-правові основи національної педагогіки: етика суб'єкт - суб'єктних відносин / за загальною редакцією С. К. Стефанюк. - Х., 2009. - 336 с.

5. Филарет Гумилевский "Историко-статистическое описание Черниговской епархии": в 7 книгах. - Чернигов, 1873.

Керівник Матвійчик О.Б.

СМЕЦЬ Я., БАДЕРЯКОВ Д.

РОЛЬ КОНОТОПСЬКОГО ДАВНЬОРУСЬКОГО ГОРОДИЩА В СИСТЕМІ ОБОРОННИХ РУБЕЖІВ КИЇВСЬКОЇ РУСІ

Метою нашої роботи було довести той факт, що Германівське городище, що знаходиться під Конотопом, як і десятки інших у цьому регіоні, входили в єдину систему оборонного кордону для відбиття від нападу кочівників і виконувало відразу декілька функцій, однією з яких була охорона прилеглого торгового шляху Київ-Булгар.

Гіпотезою було те, що Германівське давньоруське городище було форпостом Київської Русі і відіграло значну роль у її захисті.

У ході дослідження даної теми було опрацьовано кілька наукових статей, архівних джерел. Також відбулися зустрічі з місцевим істориком і археологом нашого краю - Євтушенком О. В., який працював над дослідженням Германівського городища і був ініціатором розкопок.

Зібравши всю доступну інформацію з даного питання, ми вивчали роль городища в системі укріплень Київської Русі й встановили, що воно виконувало захисну функцію і було пристосоване для відбиття нападів кочівників. Дослідження матеріалів археологічних розкопок дали нам уявлення про заселення людьми території, яка зараз називається Загребеллям. Безліч знайдених речей різних періодів свідчить про те, що життя на цьому місці тривало з епохи пізнього кам'яного століття до наших днів.

Але археологам не вдалося вивчити всю територію, яка займала близько 2 га. Ділянки приватної власності, які перебувають тут, перешкоджають археологічним розкопкам і більш детальному дослідженню Городища. Під час будівництва школи № 7 у 2005 році було випадково виявлено залишки рову, які підтвердили існування укріпленого давньоруського поселення в м. Конотоп. Велика кількість знайдених речей побуту дала археологам можливість уявити життя в даному поселенні.

Германівське давньоруське городище було одним з укріплень на лівому березі річки Сейм поряд з укріпленнями селищ Таранське, Кросно, Лизогубівка, Шевченкове, які не давали можливості кочівникам перетворити південно-східні кордони Київської Русі в регіон безперервних нападів. Територія Присейм'я на даний момент не є повністю вивченою з точки зору археології та історії, що дає можливість продовжувати дослідження оборонних споруд, невідомих сторінок історії краю, а можливо, і розкрити загадки Змійових валів.

Керівник: Радаєва С. В.

ІГНАТЕНКО Г. П.

НИМИ ПИШАЄТЬСЯ НАШЕ МІСТО

Місто Конотоп пишається видатними спортсменами-земляками: Михайлом Маміашвілі - олімпійським чемпіоном з греко-римської боротьби, Іриною Сухоруковою - чемпіонкою світу з карате, Ігорем Тельним - володарем Кубка України зі стендової стрільби, Людмилою Судак - рекордсменкою світу з бігу на 3000 метрів, Тетяною Довженко - чемпіонкою України з бігу на 400 метрів, Ніною Чалою - чемпіонкою України з лижних гонок. Кожен з них заслуговує на окрему розповідь.

А герой нашого дослідження сьогодні - Михайло Маміашвілі.

Заслужений майстер спорту, Заслужений тренер Росії, олімпійський чемпіон. Народився 21 листопада 1963 року в місті Конотопі Сумської області на Україні. Батько - Маміашвілі Герасі Арчілович (1937-1997). Мати - Маміашвілі Віра Григорівна (1938 р.н.). Дружина - Маміашвілі Маргарита Володимирівна (1962 р.н.). Діти: Маміашвілі Тамара (1984 р. н.), Маміашвілі Тетяна (1989 р. н.), у 2012 році народився син.

Займатися класичною боротьбою Михайло почав у рідному Конотопі в 13 років. Перший тренер - Єфремов Анатолій Семенович. З 1970 року по 1978 навчався в Конотопській загальноосвітній школі № 7. У його рідній школі знаходиться музей, присвячений місту Конотопу, де є інформація про його легендарних жителів, у тому числі і про Михайла Маміашвілі. У 1974 році почав займатися класичною боротьбою в ДЮСШ. У 1978 році він переїхав до Москви, де продовжив заняття боротьбою в борцівському центрі олімпійської підготовки "Трудові резерви" під керівництвом тренера Е.К. Задиханова. У 1986 році закінчив Омський державний інститут фізичної культури, отримавши спеціальність тренера-викладача.

З 1981 року Михайло Маміашвілі виступає за Центральний спортивний клуб Армії. У 1983 році в Києві він стає чемпіоном світу з боротьби серед дорослих у ваговій категорії 74 кг. Тоді наймолодший учасник турніру був названий журналістами найтехнічнішим борцем чемпіонату. Незважаючи на молодість, Михайло до цього моменту вже мав титули переможця III Всесоюзних ігор молоді (1982), чемпіона світу серед юніорів, чемпіона VIII літньої Спартакіади народів СРСР, а в 1983 році став чемпіоном СРСР.

У 1984 році Михайло Маміашвілі знову стає першим на чемпіонаті СРСР і в тому ж році виграє Кубок світу у Фінляндії, змагання "Дружба-84", завойовує бронзову медаль на першості Європи.

У 1985 році на Суперкубку в місті Токіо він посів найвищу сходинку на п'єдесталі пошани, а в Норвегії знову став чемпіоном світу. Йому був вручений пояс чемпіона світу з класичної (нині греко-римської) боротьби. У 1986 році Михайло Маміашвілі завойовує в Греції звання чемпіона Європи та в Угорщині - чемпіона світу. За підсумками року йому, як кращому борцеві світу, був вручений золотий пояс, заснований Міжнародною федерацією боротьби.

У 1988 році в Норвегії Михайло Маміашвілі перемагає на чемпіонаті Європи, а на Олімпійських іграх в Сеулі стає олімпійським чемпіоном у ваговій категорії 82 кг. Він знов визнається кращим борцем світу й нагороджується другим золотим поясом Міжнародної федерації боротьби. У 1989 році у Фінляндії перемагає на чемпіонаті Європи.

За час своєї спортивної кар'єри Михайло Маміашвілі неодноразово обирався капітаном збірної команди СРСР.

У 1991 році він пішов з великого спорту і з 1992 року перейшов на тренерську роботу. У тому ж році на Олімпійських іграх М. Г. Маміашвілі виступив як головний тренер збірної команди СНД з боротьби. З 1995 року він - віце-президент Федерації спортивної боротьби Росії, в 1997 році стає її президентом. У листопаді 1998 року наказом міністра оборони РФ він призначений начальником Центрального спортивного клубу Армії.

М. Г. Маміашвілі - Заслужений майстер спорту СРСР (1984), Заслужений тренер СРСР і Росії (1992), член виконкому Міжнародної федерації боротьби (FILA), кандидат педагогічних наук (1998). Нагороджений орденами Дружби народів (1989), "Знак Пошани" (1985), орденом "За заслуги перед Вітчизною" II ступеня (1997), іншими нагородами. Має військове звання полковника.

Є автором та співавтором низки науково-методичних робіт і публікацій, в тому числі "Цільова комплексна програма підготовки збірної команди Росії з греко-римської боротьби до Олімпійських ігор 2000 року" (1996), "Функціональна схема управління процесом вдосконалення у видах єдиноборств" (1998), "Методика швидкісно-силової підготовки борців" (1998), "Система комплексного контролю у видах єдиноборств" (1998).

Віце-президент Олімпійського комітету Росії з 2001 року.

Нагороджений орденами Дружби народів (1989), "Знак Пошани" (1985), "За заслуги перед Вітчизною" II ступеня (1997) і I ступеня (2001), іншими нагородами.

Михайлу Маміашвілі присвоєно звання "Почесний громадянин Конотопа". Ця нагорода була вручена на урочистому засіданні підведення річних підсумків "Осіньне золото"

Виступаючи зі словами подяки, Михайло Маміашвілі зазначив: "Для мене це величезна честь і величезна відповідальність. Я вважаю, що це лише аванс і ми зробимо все, щоб наше місто в найближчому майбутньому було ще красивішим, жилося в ньому ще радісніше. Щоб на цій землі росли великі сини, великі українці, які прославляли ті традиції, які століттями тут закладені, прославляли Україну на чемпіонатах Європи, світу та Олімпійських іграх. Спасибі моєму першому тренеру Анатолію Семеновичу Єфремову, моїм друзям, які живуть в цьому місті й намагаються підтримати ці маленькі починання".

Іменем Михайла Маміашвілі в Конотопі названі ДЮСШ та стадіон "Юність"

Керівник: Ткаченко Л. М.

ПОЛЮХОВИЧ Я.

БІОГРАФІЧНО-ПОЕТИЧНІ ТРАДИЦІЇ КОНОТОПЩИНИ: МИКОЛА ФУГОЛЬ

Поетична спадщина Конотопщини завжди славилася своїми іменами. Микола Іванович Фуголь народився в селі Підлипне Конотопського району Сумської області в 1929 році. Із 1947 року живе в Чернігові, уся його трудова діяльність пов'язана із заводом "Червоний металіст" - пройшов від учня слюсаря до майстра цеху гальванопокриття.

Єдиний син свого батька народився 9 серпня 1929 року. До війни закінчив 3 класи. Каліграфія була не найкращою, але прийняли відразу до другого класу. У 1941 році не навчався. Весною 1942 року із м. Чернігова в м. Конотоп ішов пішки до свого дідуся. Близько 200 км. подолав за 4 дні. Ця подія відбувалася під час окупації німцями. Мати, вітчим і рідна сестра по мамі пішли до партизанів.

У 1943 році після визволення м. Конотопа від німців пішов до школи в 4-й клас. Неповну середню школу закінчив в 1947 році. Крім навчання, брав активну участь в працях по місту: копав, пропюлював, збирав врожай, жав серпом, в'язав снопи, складав сіно в копицю. Улітку також запрошували допомогти в колгоспі боронувати кіньми та коровами. Возив воду в бочці конем на поле, по черзі пас корів.

З 1943 до 1947 року відвідував матір у Чернігові. Їздив на даху вагона, раз навіть під Новий рік. У 1947 році мати розірвала шлюб з вітчимом і залишилась з двома доньками:

Надя - 1940 рік народження і Валя-1945 рік народження.

1947 рік був голодним, але не голодомором. Матері було тяжко пережити цей голод і вона визвала сина в Чернігів. Знайомі матері допомогли йому влаштуватися на роботу у військову охорону п/я 20. Там платили зарплату й видавали пай. Це допомагало зберегти життя. Але через 4 місяці його скоротили через відсутність військової підготовки. Передчуваючи, що так станеться, Фуголь Микола підшукав роботу на заводі "Металоштамп" учнем слюсаря. Це відбулося 17 листопада 1947 року, а вже 1 грудня цього ж року йому присвоїли другий розряд слюсаря. Щоб заробити гроші на життя доводилось приходити на завод і в 3 години ночі робити сапки, які мати згодом продавала. А ввечері після роботи будь-яка робота за готівковий розрахунок: розвантажувати вагони з 17 до 24-ї години. Враховуючи гарно зроблену роботу й старанність, керівництво підвищувало розряд і зарплату. Потім вийшов у бригадири. Мати варила різні страви з картоплі й відносила до потягу продавати.

У 1954 році Фуголь Микола Іванович одружився на Загабі Лідії Олексіївні. Вона працювала на фабриці первинної переробки шерсті. Отримана квартира від фабрики була в аварійному стані. Незабаром отримала нове житло на вул. Свердлова, 124. Кімната 20 м кв. і кухня 5 м кв.

Донька Тетяна народилася в старій квартирі в 1955 році, а молодшу доньку Людмилу принесли з лікарні вже в нову квартиру в 1961 році.

Мав багато хоббі. Розводив канарейок, декілька пар. Навчив їх насвистувати мелодії "Подмосковные вечера" та ін. Розводив акваріумних рибок. У квартирі 20 кв. м. приблизно 10 акваріумів. Один із яких 200 л. Колекція рибок найкраща в місті. Вирощував кактуси. Сортів кактусів було багато і що найбільш парадоксально, вони всі і завжди цвіли.

У 1958 році на цьому ж заводі оволодів шліфовкою й поліровкою під гальванопокриття. Очолив бригаду. У 1961 році оволодів процесом гальванопокриття.

У 1964 році призначений майстром цеху. Нагороджений орденом "Трудовая слава" і "Дружбы народов".

У 1987 році перейшов за власним бажанням машиністом насосної станції. У 1993 році пішов на пенсію. 9 років працював, знаходячись на пенсії.

За час роботи на заводі займався громадськими роботами: громадянська оборона, представник товариського суду. Засідатель обласного суду м. Чернігів - 25 років. Представник Ради заводу.

На пенсії почав писати вірші та байки. Брав участь у засіданнях літературного клубу, публікувався. Саме таке життєве підґрунтя внесло корективи в поетичне життя. Ось уривок з одного твору М. Фуголя.

"НЕ ЗАБУДУ"

До скону не забудь мені
Рік сорок другий, вербну ту суботу.
До діда з бабою я йшов
З Чернігова до Конотопу.
З слізьми зустріла вся моя рідня.
Й сусіди не були байдужі,
Як рідна мати, тітка обняла,
І дядька стисли руки дужі.
Важкі були тоді часи.
Скрізь панували поліцаї й німці.
Та, як і всі, я їв макуху й лободу
І радий був скоринці хліба.
І дуже вдячний всім.
Хто в ту скрутну годину
Кусок шорсткого хліба розділив
Й несолену в "мундирах" картоплину.

Керівник: Завалій Л.П.

ШАМАРДІНА К.

КІНОМИСТЕЦТВО КОНОТОПЩИНИ: ЗЙОМКИ ФІЛЬМУ "КОНОТОПСЬКА ВІДЬМА"

Історія конотопського телебачення цікава й трагічна, тісно пов'язана з історією розвитку вітчизняного телебачення, з різними подіями в історії України й людства, з видатними науковцями та політичними діячами, письменниками й композиторами, робітниками та селянами Конотопщини.

На початку ХХ ст. в Конотопі був один з перших на Україні кінематографіф, власником якого був Залман Янкелев Цифринович. Він відкрився в будинку Єсея Юдовича по вул. Путивльській 11 листопада 1910 року. Показували перші на Україні короткометражні фільми.

Згодом почали з'являтися телевізори. У 1958 році в СРСР їх налічували не менше 2,5 мільйонів, з них на Україні було більше 150 тисяч. Були створені телецентри в багатьох великих містах. У цьому ж році в Конотопському Будинку токарів працював телевізор гуртка юних радіолюбителів. Невдовзі і м. Конотоп одержав власну телевізійну вежу та телецентр.

На сьогоднішній день аудиторія КСТ нараховує близько півмільйона глядачів. Конотопська студія розширила обсяг власного мовлення, зміцнила технічну базу, перейшла на сучасні засоби зйомки та монтажу програм. Автори та ведучі зустрілися із багатьма людьми, знаними в Україні: Адою Роговцевою, Богданом Бенюком, Євгеном Паперним, Ніною Матвієнко, вченими, письменниками, народними депутатами України.

Але наше місто пов'язане не тільки зі створенням і розвитком телецентру, а й зі створенням кіно. У 1989 році в Україні шукали місце для зйомок фільму "Конотопська відьма", фахівці зупинилися саме в с. Озаричах. Це село на березі р. Сейм сьогодні стало причетним до найважливішого з мистецтв - кіно. Авторам стрічки прийшлася до вподоби наша мальовнича земля. Режисером фільму є Галина Миколаївна Шигаєва, художник-постановник - Олександр Миколайович Шеремет та ще багато інших творчих працівників кіностудії ім. Довженка брало участь у створенні фільму. На період зйомки озаричани жили на якомусь небаченому досі піднесенні, по селу, по подвір'ях, у клубі ходили в козацькому вбранні справжні актори кіностудії і чи не всі місцеві пенсіонери. Тоді маленьке село заповнили автобуси й автомобілі, стало зрозуміло, що ці дні ввійдуть в історію назавжди.

Художник-постановник фільму Олександр Миколайович Шеремет вразив всіх своїм подвижництвом, закоханістю в справу, яку робить. Щодо акторів цього фільму, одним із них є заслужений артист республіки Богдан Бенюк. Він у "Конотопській відьмі" грає сотника. Крім нього, відзначилися ще два актори: Лев Парфілов і Володимир Шпудейко. Режисер говорив про те, що саме ці три актори є тими "трьома китами", на яких тримається картина. Люба Гой, актриса з Канади, телезірка, чие ім'я відоме, як у нас - Михайла Жванецького. Ці досвідчені майстри театру і кіно, знані і за межами держави, але водночас

прості у спілкуванні - як і всі талановиті люди, які захоплені своєю справою, закохані в неї.

Коротко про фільм. Він вийшов на екрани в травні 1990-го і тривав близько 80 хвилин, мав близько 2500 метрів так званої корисної плівки, 700 метрів вже було відзнято. До речі, на нашу місцевість пішло близько 300 метрів. Картина буде доволі коштовною, оскільки її вартість приблизно склала 700 тисяч карбованців.

На превеликий жаль, стрічка фільму "Конотопська відьма" жодного разу не вийшла на екранах СРСР, хоча планувалося, що в травні 1990 року її можна буде проглянути. Фільм було вивезено за кордон.

Керівник: Завалій Л.П.

СТОГНУШКОН.

УКРАЇНСЬКА ВИШИВАНКА ЯК ДЕКОРАТИВНЕ МИСТЕЦТВО КОНОТОПЩИНИ

Мета роботи: дослідити історію української вишиванки як декоративного мистецтва на Конотопщині.

Вважається, що основне призначення вишивки - прикрашання одягу та інтер'єрно-обрядових тканин. Однак насправді вишивка несла й несе більш окультний характер, а саме: вишивка має велике значення для поганського світу наших предків. Вишивки - це, в першу чергу, обереги від усього поганого - блискавки, бездітності, неврожайності, нещастя. Кожен колір, фігура має своє значення, ауру, енергетику. Вишивали головні убори - очіпки, намітки, хустини, а також сорочки, кожухи, свитки, корсетки, кептарі, спідниці, рушники, скатертини тощо. Вишивальними матеріалами були тканини домашнього й фабричного виготовлення (вовняні, льняні, полотняні, перкаль, коленкор, батист, китайка, шовк, кумач тощо). Для гаптування використовували ручно-прядені й фабричні нитки: заполоч, біль, гарус, шовк тощо; металічні золоті й срібні нитки, корали, перли, коштовне каміння, бісер; металеві пластинки - лелітки, гудзики, намистинки, блискітки, сап'янові стрічки, монети тощо.

Представляю вам вишивки моєї бабусі Ганни, нині вона проживає в селищі Прафіївка Чернігівської області в щасливому шлюбі понад 30 років, вона має 2 дітей, 2 онуків і маленьку правнучку. Вишивати вона почала з самого дитинства і, не дивлячись на свій вік, 75 років, продовжує і зараз. Вишиваючи, вона вкладає всю душу і серце в цю кропітку роботу, даруючи своїм рідним разом з вишиваними рушниками, подушками, сорочками любов, ніжність і теплоту рідного дому.

Символіка вишитих орнаментів моєї бабусі Ганни. Окраса хлібної ниви - волошка. Чарівна, синя, як небо, квіточка - вказує на постійний зв'язок з небом.

І так на вишиванках, серед маків, житніх колосків, ромашок, дзвоників гордо синіють чарівні волошки, символізуючи спокій, вірність, стабільність.

Ніжно-блакитна з яскраво жовтою, золотою серединкою, незабудка - окраса весняної природи. Букет незабудки чудесно гарний. Коли двоє закоханих розлучаються, то на прощання дарують один одному незабудку - мовчазний символ пам'яті й вірності, яку, за легендою, називають "Не забудь мене".

Символіка мережки "хміль" означає: розквіт, любов, розвиток, в основному це - весільна символіка. У народній пісні співається, що "витися" для хлопця означає бути готовим до одруження, а для дівчини заміж іти.

Маки в українських піснях - символ краси й молодості, а ще - символ сну. З давніх-давен на Україні святили мак і обсівали людей і худобу, бо вірили, що мак має чарівну силу, яка захищає від усякого зла. Ніжна трепетна квітка несе в собі незнищену пам'ять народу. Дівчата, в сім'ї яких був загиблий, з любов'ю й сумом вишивали узор маку на сорочках, а на голови клали віночки з семи маків, присягаючи цим зберегти й продовжити свій рід.

Крім квітів, зілля і дерев, особливо багата на українських вишивках символіка птахів.

Залежно від нагоди, із приводу якої був вишитий рушник, різні птахи виспівують відповідний зміст. Так, соловейко й зозуля, вишиті найчастіше на дівочих рушниках, сидять на гілці калини й немов співають: "Соловейко щибече, собі пару кличе", а про вишиту зозулю співають: "До осені дівці да гулять, гулять". На весільних рушниках дуже часто "розсідають" пави жар-птиці, які несуть в собі сонячну енергію, і тому символізують теплоту сімейного життя. Вишиті на рушниках соколи, голуби і півні, звернені один до одного голівками з ягідкою калини в дзьобику, зображені в основі дерева-знаку нової сім'ї - символізують шлюбну пару. Серед мотивів птахів є й вірна супутниця людської оселі - ластівка, яка завжди приносить добру вістку. Згідно з філософським розумінням минулого, сучасного й майбутнього, птахи, розташовані при корені дерева, середині стовбура та віття з обох сторін, то символи незнищимого дерева - роду.

Як висновок до всього сказаного, хотілося б додати: українська вишивка - це справжній скарб нашого народу, тому дуже важливо, щоб вона не була забута та загублена в часі.

Керівник: Завалій Л.П.

САМОДАЙ Т. С., ЖУКОВА А. А.

ПАЛАЦ КНЯГИНИ ЛЬОВОЇ - ПАМ'ЯТКА АРХІТЕКТУРИ XIX СТОЛІТТЯ

Є така думка, що в селі Бочечки нічого цікавого з історичної точки зору немає. Але в Бочечках кожна вулиця, кожен будинок мають власне обличчя, ім'я, біографію. А школа взагалі - історична пам'ятка. Панський маєток на околиці села з великими вікнами, колонами, просторими кімнатами... Залишився він нам у спадок від панів.

Земля, на якій побудована школа, належала панам Львовим, які колись володарювали на наших землях, - Андрію Івановичу та Марії Дмитрівні. Ця родина мала доньку Ганнусю, яка полюбляла подорожувати за кордон. Саме звідти вона й привезла проект будівлі нового маєтку. Будували споруду власні кріпаки, селяни, а також майстри з м. Путивля. Побудували за одне літо.

Двоповерховий будинок з білосніжними колонами, балконами в стилі класицизму засяяв на околиці Бочечок восени 1866 року. Протягом року кожна кімната будинку була наповнена теплим повітрям: влітку їх зігрівало сонце, а взимку - чудо-печі. Піч опалення була розташована під будинком і обігрівала стіни приміщення. Ходи розміщалися у стінах, куди поступало гаряче повітря. І ніякі зимові морози не були страшні господарям.

Ганну Андріївну Львову поважали всі: і кріпаки, і селяни. Адже людей вона не ображала, розраховувалася вчасно, бо мала два цукрові заводи, ліс, власну землю.

У той час, коли господарювала Ганна Андріївна, вона часто влаштовувала розкішні бали. Про це нам нагадає в школі велика бальна зала. Ніжна, чарівна музика линула бочечківськими вулицями, а гості кружляли у вальсі. Розкішні бальні сукні, строгі чорні костюми, вишукані зачіски чарували зір. Сьогодні в цьому залі кружляють у танку і наші учні, линучи в думках у минуле. Згадують старожили Ганну Іванівну Львову добрим словом. Не стало її в 1912 році. Чуйну княгиню прийшло ховати все село. А її казковий будинок - добра згадка про неї й сьогодні.

Після революції в цьому будинку був облаштований сільськогосподарський технікум, який працював до 1934 року. Студенти вели активну культурно-масову роботу на селі, брали участь у ліквідації неписьменності, читали лекції, проводили бесіди. У 1935 році це приміщення перебудували для сільської школи, де вона знаходиться й зараз.

Під час Великої Вітчизняної війни будівлю школи захопили німці. Тут вони утримували полонених. Після звільнення села німці, відступаючи, підпалили споруду. У результаті згорів лише дах, який вже згодом було відновлено.

Кам'яний двоповерховий палац знаходиться на околиці невеликого села посеред ландшафтного парку, площа якого 10,4 га. Упродовж XVIII-XIX ст. селом Бочечки, яке тоді належало Путивльському повіту Курської губернії, володіли князі Львови. Вони в 1745 році заклали маєтковий парк на регулярній

основі, який мав строго осьову композицію. З часом парк перетворився на ландшафтний. Зараз в ньому ростуть липа, дуб, клен, осокір, а також різноманітні кущі.

Палац збудовано в 1866 р. в стилі високого класицизму на замовлення господинині маєтку - княгині Львової. Автор проекту невідомий. В 1880-х роках селом володів підполковник князь Олександр Миколайович Львов, в палаці було реконструйовано фасади, після чого вони отримали деякі риси, притаманні неоренесансному стилю. За радянської влади в палаці було облаштовано сільську школу. При цьому було повністю втрачено декор інтер'єрів, а також коринфські капітелі колон і пілястр паркового фасаду.

Палац розміщено на продольній осі парку. На його симетричні фасади орієнтуються осі головної паркової алеї і під'їзної алеї, яка закінчується традиційною для класицизму круглою клумбою з круговим об'їздом перед парадним фасадом палацу.

Палац має дуже компактну розпланувально-просторову композицію. Він прямокутний в плані, з масивною півротондою танцювального залу, яка виступає на парковому фасаді. Під бічними частинами корпусу є підвали.

Спершу розпланування обох поверхів було анфіладним, зараз воно коридорне з двостороннім розміщенням класів. Танцювальний зал двосвітний, з балконом на колонах.

Парадний фасад виконано в класицистичних архітектурних формах. Будівля має високий, енергійно профілірований цоколь, міжповерховий карниз. Площини фасадів першого та другого поверхів рустовані, причому перший поверх має глибокий рельєф. Передній фасад має три кріповки: середню - на три вікна і бокові - одновіконні. Усі вікна першого поверху прямокутні, розміщені в неглибоких нішах, мають рельєфно виділені замкові камені. Вікна другого поверху різноманітніші: в кріповках - арочні, з горизонтальними імпостами, архівольтами й замковими каменями, на западаючих площинах - прямокутні, з горизонтальними мандриками. На осі парадного фасаду влаштовано широкі прямі східці. Над ними був балкон з балюстрадаю (зруйновано у 1988 р.).

Головним акцентом паркового фасаду є напівротонда танцювального залу, оточена колонною галереєю. Ротонда має дещо іншу структуру стіни, ніж решта корпусів: високі прямокутні віконні та дверні пройоми першого ярусу і "ампірні" сегментні вікна другого ярусу.

Палац збудований із цегли на вапняково-піщаному розчині, побілений. Перекриття плоскі балочні, підлога з дощок, вальмовий дах на дерев'яних стропилах вкритий шифером.

У 2010 році було реконструйовано фасад та дах маєтку.

Палац княгині Львової є унікальним для Сумщини зразком маєткового будинку епохи високого класицизму. Пам'ятка включена в Звід пам'яток історії та культури України (том "Сумська область"), проте досі не поставлена на державний облік і не внесена в Державний реєстр нерухомих пам'яток України.

Та не лише казково-дивовижний палац залишили нам на згадку пани Львови, а ще й чудовий парк, що зігріває школу від холодних вітрів. Тепер уже не ходять

його стежками вишукані дами у розкішних сукнях та їхні галантні кавалери, а метушиться дзвінкоголоса дівчора, і лише дуби-велетні тихенько нашіптують свою історію у віках. Про те, що парк був закладений силами селян, кріпаків панів Львових у 1745 році. Праця їх була каторжною. Вони викопали всередині парку ставок із плетивом широких канав, насипали вручну пагорби, які називають Горбатий, Лисий та острів Любові.

З давніх-давен, із покоління в покоління передається легенда про острів Любові. Звісно, ця легенда дійшла й до нашого часу.

Княгиня Львова найбільш за все любила свій маєток. А чудовий парк був найкращим місцем для відпочинку. Одного дня, прогулюючись чарівними стежками цього загадкового місця, вона побачила незнайомця. Їх погляди зустрілися, він палко подивився в її очі, від його погляду почало частіше битися серце дівчини. Не відводячи очей від княгині, він ледве вимовив, що з друзями вирушив на полювання і заблукав у лісах. Ганна Андріївна із ввічливості запросила юнака в маєток відпочити з дороги.

За вікном вігальні буяла весна: у повітрі - пахощі квітів, соловейко наспівує про кохання. Швидко минув час, зійшла перша зірочка. Загадковий юнак залишив палац та залишився в серці панянки назавжди.

Не судилося Ганні Андріївні зустріти на своєму шляху судженого. Так вона й пронесла через усе життя кохання до таємничого гостя, а острів, де молода княгиня зустріла свою єдину любов, був названий островом Любові.

Правдива ця легенда чи ні, нам не дізнатися ніколи. Але закохані юнаки та дівчата, прогулюючись стежками нашого парку, зупиняються біля пагорба, поринаючи в мить минулих століть, коли хвилююче почуття навіки заповонило чарівну панну, і вірять, що їхнє кохання буде вічним.

У ставку була панська купальня, дно якої було вистелено дубовими дошками. Водилося багато риби (в'юни, щуки, карасі), а на поверхні плеса плавали лебеді... Одночасно із утворенням ставка були висаджені дуби, липи, клени, ясени, сріблясті тополі, берези, сосни. Поряд із звичайними та червоними дубами росте клен ясенелистий, татарський, ясен звичайний, чорна вільха, серцелиста липа, берест, канадська тополя, сосна звичайна, зелений ясен, звичайна ліщина тощо.

Територія парку була оточена цегляним муром та глибоким ровом.

У парку на високих соснах гніздилися черногузи. Лелек приваблювали і для них мостили гнізда, обплітали лозою. Графиня Львова милувалася роботою сміливця, який за 50 копійок зносив колесо на верхівку дерева-велетня.

Приємно і сьогодні пройти алеями парку, вдихаючи свіжу прохолоду аромату квітів, або просто посидіти на шовковій траві у тіні дерев.

ЦЕМЕНТОВА О. М., ІВАНОВА Н. О.,

ХРАМ ПОКРОВИ БОЖОЇ МАТЕРІ: ВІД МИНУЛОГО ДО СЬОГОДЕННЯ

Духовність - це здатність людини творити духовний світ, бо він перебуває всередині кожного з нас. Духовність є тією магнетичною властивістю, яка робить людину красивою, доброю, толерантною, милосердною, досконалою. Для багатьох людей духовне життя пов'язане зі служінням Богу. Філософи переконують, що духовність людини ґрунтується на Вірі, Надії та Любові.

Віра - це невідворотна перемога добра над злом, сила правди й любові, допомагає жити й дарує надію.

Любов спонукає нас зазирати всередину своєї душі, міркувати над своїми вчинками. Любити рідний край, усе дороге й миле серцю, зберігати надбання предків.

Споконвіку для здійснення релігійних обрядів люди будували спеціальні споруди - храми. Історія пам'ятає ті часи, коли храми руйнували.

Ми, молоде покоління, намагаємось доторкнутися до духовності й зберегти "собори своїх душ..." шляхом вивчення та збереження своєї історії.

У кожного покоління є свої символи: міста, села, пам'ятки, герої... Різноманітність, багатосюжетність історії, духовна наповненість, неповторна краса краєвидів дає право бачити в'язівську землю предковічною, самобутньою. В історії нашого села, як у краплині джерельної води, відображена частка історії Батьківщини. Знання історії своєї країни, краю дає змогу приймати мудрі рішення. Минуле оберігає від хибних кроків, помилок і прорахунків, тому й історія маленької батьківщини в цьому відношенні дуже повчальна.

У другій половині XVII століття на березі річки Єзуч виникло поселення. З півночі місцевість захищала річка Єзуч, з півдня, заходу і сходу - глибокі яри (у наш час ці яри пересипані дамбами й створені штучні ставки). Існує кілька легенд походження його назви. Одна з них говорить про те, що в ті далекі часи, коли почали "заново" заселяти наш край, перші жителі прийшли із заходу та півночі України. Місцевість була рівнинна та порізана балками і ярами, але дуже мало було рослин. І вирішили селяни посадити тут дерева, які вже знали (дуб, липу, сосну), і одне невідоме дерево, що подарували їм чумаки, коли проїжджали валками по об'їзній дорозі.

Минав час, багато саджанців не прийнялося, тільки деревце, подароване чумаками, добре прижилося. Навкруг дерева проростали паростки, і люди відразу ж їх розсаджували. Пройшов час, і село стало потопати в зелені. Проїздили якимось знову чумаки через це село, і люди запитали в них: як же зветься те дерево, що прижилося. Один із старих чумаків пригадав, що дерево зветься в'яз. І на честь цього дерева, що дало людям тепло взимку і тінь у спеку, назвали вони своє село В'язове.

У 1897 році у селі була відкрита церковно-приходська школа. Вона мала чотири класи. Школою завідував церковний батюшка Федір Запольський.

Маємо оригінал документа, у якому зазначено, що Бойко Євдоким Тимофійович "крестьянин Путивльського уезда, Грузчанской волости, села В'язового, з Вязовского сельского общества, православного вероисповедания, родившейся в 1889 года 1 августа, успешно окончив курс учения в Вязовском сельском училище, а потому имеет право на льготу, установленную пунктом 4-м статьи 56-й Устава по воинской повинности, по образованию. Видано 8-го числа июля месяца 1902 года. Подписано председателем Путивльського Уездного Училищного Совета, інспектором народных училищ. Курской губернии".

На початку 80-х рр.. XVIII ст. територія Сумщини входила до складу Харківського, Курського, Чернігівського, Новгород-Сіверського намісництва, 1791 р. - Чернігівського і Новгород-Сіверського намісництва, 1796 - Малоросійської, Слобідсько-Української і Курської губерній, а з 1802 Чернігівської і Полтавської губерній, які, у свою чергу, поділялися на повіти. У 1835 р. Слобідсько-Українська губернія була перейменована на Харківську. До 1917 р. наш край не зазнав суттєвих адміністративних змін і був складовою Чернігівської, Полтавської, Харківської і Курської губерній [3, с. 7].

У центрі В'язового стоїть старовинний пам'ятник - церква, яку почали будувати у 1859 році на місці старої дерев'яної. На хуторі Варухівський (нині с. Совинка) працював цегельний завод, звідки й брали цеглу для побудови храму, а також з цегельних заводів, що були розташовані в Мостищі. Щоб міцніша була будівля, у вапно додавали яйця. Храм будувався досить тривалий час - 16 років. У 1878 році церква почала діяти. Храм Покрови Божої Матері збудували у вигляді хреста з куполом і дзвіницею. На жаль, первинний вигляд церкви не зберігся, та старожили згадують, що вона була обнесена з усіх боків огорожею, навколо був посаджений сад, який частково зберігся до наших днів.

До церкви вели 3 входи: із південного заходу - головний, і два допоміжні - на південний схід, на північний захід. Уздовж виходів прокладені алейки. Церква була вкрита залізом, зверху мала дзвіницю висотою приблизно вдвічі вищу за сам храм. На західній стіні була намальована картина із зображенням Ісуса Христа з дванадцятьма апостолами. Фрески, ікони, ліпна стеля, оздоблена орнаментом, виконані у візантійському стилі. У роки Великої Вітчизняної війни у храмі розміщувався військовий шпиталь.

За часів Радянського Союзу було припинено богослужіння в храмі та переобладнано її на сільський будинок культури [1, с. 163].

1998 рік - відновлено службу. Розпочато ремонтні роботи. На сучасному етапі церква перебуває в стані реставрації місцевою громадою, але ремонтні роботи тимчасово призупинені через аварійний стан даху.

Настоятелем храму є протоієрей Отець Олександр (Шерстюк Олександр Анатолійович). Він власноруч реставрував церкву та відновлював розписи стін, куполу, малював ікони, відновлював фрески.

Можливо, ці фрески вразили й дитячу уяву майбутнього народного художника України, члена-кореспондента Академії мистецтв України, професора Академії образотворчого мистецтва і архітектури Стороженка Миколу Андрійовича, який народився у цьому селі. Автора відомих полотен знають не

тільки в Україні, а й у ближньому й далекому зарубіжжі.

Творчий шлях Миколи Стороженка розпочався в селі В'язове на Сумщині. Під враженням поем з домашнього "Кобзаря" десятилітній хлопчак перемальовував ілюстрацію І. Їжакевича "Мені тринадцятий минало".

Митець дає нам шанс не просто глибоко прочитати "Кобзаря", він закликає до того, аби перейнятися, вдуматися, відкритися душею й стати на духовний шлях, що веде до "вольового чинного українства", щоб ця "форма національної душі" ставала актуальною й реальною вже сьогодні. Над оформленням "Кобзаря" митець працював упродовж десятиліть і запропонував нам принципово нове ілюстративне бачення Шевченкової спадщини [2, с. 5].

У 1994 році М. Стороженко створив і очолив у Національній академії образотворчого мистецтва та архітектури майстерню монументального живопису і храмової культури. Назріла нагальна потреба відроджувати старі церкви й будувати нові. Але були зруйновані традиції та школи, призабуті канони. Не було справжніх майстрів. Сам же М. Стороженко, маючи величезний досвід роботи в монументальному мистецтві, лише на п'ятому році її існування дозволив собі взятися за розпис купола храму. Він зобразив на ній Святу Трійцю й чотирьох архангелів - Уриїла, Гавриїла, Михаїла та Рафаїла. Християнський світ ще не знав такої композиції в куполі храму. Досі не було митця, який би наважився вписати таку складну композицію.

Розписував купол Микола Стороженко без денного світла, у незручній позі, не маючи змоги подивитися на свою роботу з відстані. Взимку - лютий холод, влітку - спека й задуха. Там, над барабаном, помічників практично не було. Ніхто з молодих не витримував таких умов.

Складається враження, ніби він усе своє життя облаштовує храм - у вигляді полотен, споруд для передових галузей науки, книжок, власне Божого храму, а ще храму молодих душ і умів своїх учнів [2, с. 173].

Комусь треба починати, бо, втрачаючи час, люди втрачають майбутнє. Адже сформувалося не одне покоління, яке в умовах відсутності інформації про справжні духовні цінності й орієнтири змушене було засвоювати не найкращі, до того ж чужі... А зневага до свого, відсутність гордості за себе, своїх святих врешті-решт призводить до усвідомлення власної неповноцінності, а отже, морального занепаду особистості. В'язівська православна громада доклала чимало зусиль для відновлення роботи свого храму. Небувале піднесення опанувало селом. Кожна родина пожертвувала на ремонт кошти. Надовго запам'ятався в'язівцям той святковий день, сльози радості та свята мить повернення в село духовної Берегині його. Адже до церкви наш народ завжди приносив свої радощі й печалі, щиро молився й діставав підтримку.

1. Конотопщина: час, події, долі : науково-популярне видання / Ш. М. Акічев, А. І. Сахно, Г. І. Стеценко. - Київ : ВД "Фолігрант", 2005.

2. Стороженко Микола. Монументальне мистецтво / М. Стороженко. - К. : Дніпро, 2008.

3. Сумщина в іменах. - Суми : РВО "АС-Медіа", 2003.

4. Шевченко Тарас. Кобзар / Т. Шевченко. - К. : Дніпро, 2004.

НАСТЕНКОВ. М.

ЗРУЙНОВАНІ ХРАМИ КОНОТОПЩИНИ

Нами не дарма обрано тему релігійних архітектурних пам'яток, бо вважаємо, що саме з віросповіданням невід'ємно пов'язана душа людей, яка віддано, починаючи з давнини, шанувала, поважала та звеличувала святих та ті місця, де вона мала безпосередній духовний контакт з ними, тобто це - церкви, храми, собори тощо.

Вони були не тільки пристанищем для зневірених та знедолених й обителю добра для простих громадян, а й захисницею, берегинею.

Дуже цікаво простежувати послідовність змін у побудові тієї чи іншої будівлі, зумовлених певним проміжком часу, коли віддавалася перевага якимось певним елементам в архітектурі. Таким чином, ми можемо не просто подивитися на будівлі, а й простежити зміну того історичного фону, у які часи будувалася ця споруда. Послідовно, починаючи з перебудови старих дерев'яних святинь в кам'яні, закінчуючи сучасними інноваціями в їх будівництві, ми бачимо зміни, аналізуємо час та чинники, які вплинули на те, що церква, храм або собор набуди ще кращого вигляду.

Розглядаючи мапу нашого міста 1782 року, перше, що впадає у вічі, - це "Соборная церковь Рождества Богородицы". Церква знаходилася майже в центрі старої фортеці. Якщо спробувати провести паралель з сучасною лінією забудови міста, то топографічно вона знаходилася в районі сучасної загальноосвітньої школи № 2.

Відомо, що в лівобережній частині міста, в 1739-1745 рр. був збудований Гордієм Ніжинським та Іваном Вакуленком на центральній вулиці міста мурований міський Собор Різдва Богородиці замість попереднього дерев'яного храму. Собор був однією з головних домінант старого міста, мав традиційну для монументальної архітектури доби Гетьманщини структуру. Він був тридільним, одноверхим, з прямокутними в плані бабинцем і навою та п'ятистінним вівтарем. На жаль, ця пам'ятка історії та архітектури нашого міста не збереглась. У 1920 - х роках з дзвіниці були скинуті дзвони, а перед Великою Вітчизняною війною були підірвані й стіни самого собору.

Навпроти Собору Різдва Богородиці було ще "две церкви - Святого Георгия, Святой мученицы Варвары и при них коло кольни". Вони займали центр старої фортеці міста Конотопа й знаходились поруч одна з одною. Їхнє місцезнаходження можна локалізувати з місцем розташування сучасного "Олександрійського" ринку та дитячою поліклінікою.

Варто також сказати і про "Церковь Усыпения Пресвятой Богородицы, а при ней колокольня". Ця пам'ятка архітектури також не дійшла до нашого часу. Церква Успіння Богородиці знаходилася приблизно на території, що нині займає будинок Районної державної адміністрації. Точний рік встановлення першої дерев'яної церкви Успіння Пресвятої Богородиці нам невідомий. Відомо, що в 1795 році ця перша дерев'яна церква згоріла. У 1939 р. церкву Успіння Пресвятої

Богородиці в м. Конотопі було зруйновано. У 2005 р. на її місці - на розі вулиць Леніна та Успенсько-Троїцької - встановлено пам'ятний дерев'яний хрест.

У ХІХ ст. зростає композиційна роль архітектурних домінантів унаслідок зведення при церквах високих дзвіниць та перебудови дерев'яних церков на муровані. Саме в 1846 році Іваном Драгомировим (батьком генерала М. І. Драгомировим), замість старої дерев'яної "чотирьохдесяти мучеников" церкви, була збудована мурована Вознесенська (в народі Драгомирівська) церква з приділом Сорока мучеників та дзвіницею. Її будівництво розпочалося в 1824 р., а закінчилося в 1846 р.

Церква Вознесіння Господнього хрещата, однобанна, з чотириколонними портиками на фасадах та з півкруглою абсидою. Збудована в пізньокласицистичних архітектурних формах. Дзвіниця не збереглась.

Наступна споруда, 1782 р., в районі "Заречья", "церковь Николая Чудотворца, а при ней колокольня". Церква (окрім колокольні) збереглась і до сьогодні. Знаходиться вона на Загребеллі по вул. Петровського, біля ЗОШ №7, на високому правому березі р. Єзуч.

Тут розташовувалась "Церковь Богоявления Господне, а при ней полагалась колокольня" (дзвіниця так і не була збудована). Знаходилась церква на розі теперішніх вулиць Пушкіна та Робітничо-Селянської. На жаль, ця споруда не збереглась, на її місці знаходиться дитячий садочок (частково у приміщенні старої церкви).

Кам'яний храм Богоявлення з преділом Іоанна Предтечі був побудований у 1740 роках, а в 1930-х роках його почали руйнувати. Наприкінці 1950-х років його рештки були підірвані. Отже, на правобережжі р. Єзуч, на "Заречье", у другій половині ХVІІІ ст., основними домінантами були церква Св. Миколая та Богоявленська церква з преділом Іоанна Предтечі. Вони постали поблизу пругів рельєфу, у візуальній взаємодії з відкритим простором заплави. Внаслідок цього Конотопу в другій половині ХVІІІ ст. властивий дещо монотонний силует з окремими вертикальними акцентами церков, а також із візуальними взаємозв'язками між домінантами протилежних берегів.

На нашу думку, основною проблемою сьогодення є питання відновлення духовних архітектурних пам'яток.

---

1. Книга Пам'яті Сумської області: в 3 томах. - Т. II. Зруйновані храми Сумщини. Мартиролог втрачених святинь / автор-упорядник О.М. Корнієнко. - Суми : Ярославна, 2007.- 324 с.

ГРЕБЕНИКА.

НАРОДНІ РЕМЕСЛА СУМЩИНИ

У північній частині Сумщини - Поліссі - ще з кінця XVII - початку XVIII століття займалися виготовленням гутного скла, оскільки землеробство тут прибутку давало мало. Гутами називали печі та будівлі, в яких вільно, без форм видувалося скло, обробка якого закінчувалася в гарячому вигляді. Гути будувалися у місцевостях з піщаним ґрунтом, бо зола та пісок складали основу скломаси, до якої додавалися селітра й крейда.

Виготовляли в гутах переважно посуд: сулії, барильця, кухлі, глечики, фляги, чарки, плесканки, кварта, а також аптекарський посуд та фігурні посудини у вигляді птахів, тварин (ведмедів, баранів). Такий посуд вважався святковим і мав інколи ритуальне призначення. Його прикрашали наліпками, стрічками, джгутиками, печатками. Привертали увагу вони й кольором: жовтим, блакитним, синім, темно-фіолетовим, що інколи поєднувався з окремими деталями безколірного скла.

Наприкінці XIX століття гутництво, не витримуючи конкуренції з крупними капіталістичними виробництвами, поступово згасло.

До сьогодняшнього дня зберігаються вироби старих майстрів-гутників, їх можна побачити у відділі декоративного мистецтва Сумського художнього музею. На Сумщині до цього часу залишилося багато сіл, що зберегли назви, пов'язані з виробництвом скла: Гутка Глухівського й Гутка Ямпільського районів, Стара Гута Серединобудського, Гути Конотопського й Гутище Кролевецького районів. Були гути не лише в Поліссі, але й в Лебединському, Охтирському районах Сумщини. На жаль, сьогодні гутництво в нашій країні не відновлюється, хоч є сировина.

Ще один відомий далеко за межами нашої держави народний промисел - кролевецьке художнє ткацтво. У м. Кролевець та навколишніх селах майстри ткали на спеціальних (ручних) верстатах надзвичайної краси яскраві рушники в техніці перебору. На білому тлі червоними нитками ткалися орнаментальні узорі. Пізніше, в кінці XIX - на початку XX ст., інколи на червоному тлі узорі виконувались білими нитками. Сировина використовувалася місцева - льон та коноплі, а червону бавовняну нитку підткання, що фарбувалася рослинним барвником, мареною, привозили з Москви, Туреччини, Середньої Азії.

У XVIII ст. цех кролевецьких ткачів, що налічував близько ста чоловік (безземельних селян), вважався одним із найкрупніших в Україні. Тут широко використовувалася наймана, а часто й дитяча праця.

У кінці XIX - на початку XX ст. продукція промислу продавалася на всіх великих ярмарках України та Росії, а також на Лондонських, Бельгійських, Паризьких та інших міжнародних торгових форумах.

Відомі кролевецькі рушники прикрашали інтер'єри селянських хат, відігравали певну роль у різних обрядах і звичаях українців: весіллях, похоронах, проводах. У давніх кролевецьких рушниках часто можна зустріти двоголового орла з короною (герб Російської імперії), можливо, колись виконаного на

замовлення. У майстринь він виступав не як символ, а як декоративний мотив, на якому будувались композиції з чотирьох, двох і одного "орликів". Мотиви в крелевських рушниках чергувались із горизонтальними широкими та вузькими смугами, що символізували землю. По довжині рушник з двох сторін облямовувала річка з бережками, а закінчувався стилізованими китицями або торочками з "кущиками".

Крім крелевського, значне місце на Сумщині займало й світлотіньове ткацтво, розповсюджене по всій області. Як народний промисел воно процвітало в с. Хоружівка нині Недригайлівського району. Цікаво те, що ткали в Хоружівці чоловіки, а жінки їм готували пряжу. Візерунок на виробі виконувався переплетінням "сурових" темних конопляних ниток основи з відбіленими світлими нитками підткання. Орнамент на рушниках, ряднах, скатертинах (настільниках) та налавниках геометричний, мотиви різноманітні: "сосонки", "сливки", "гарілочки", "гранати" тощо. Часто на кінцях виробів вводилася кольорова смужка різної ширини, що робила їх більш виразними, декоративними.

Як і в ткацтві, дуже популярною була вишивка "світлотіньового" ефекту (на небіленій домотканій сорочці білими нитками, тобто "білим по білому"). Такі сорочки вишивалися і на Поліссі, і в центральних районах Сумщини. У кінці XIX- на початку XX ст. в Лебединському, Недригайлівському, Охтирському, Тростянецькому і деяких районах Полісся особливої популярності набули святкові рушники, що виконувалися голкою, інколи гачком - тамбурним швом. Вишивалися вони червоною заповоччю на білому домотканому полотні, інколи навпаки - білою заповоччю на кумачевій тканині.

На території нашого краю здавна займалися гончарством. Цьому сприяли великі запаси різноманітних сортів глин, придатних для виробництва гончарних виробів. У селах Роменського, Лебединського, Ямпільського, Путивльського районів і зараз працюють майстри, які виготовляють глиняний посуд: горщики, миски, глечики, пасочниці, макітри, кухлі тощо.

Раніше побутовий посуд активно вироблявся у Сумах та Сумському районі (села Стецьківка та Горни), у селі Боромля Тростянецького району, у Межиріччі Лебединського, у Глинську Роменського, у Шатрищах Ямпільського, у Старих Гончарах Путивльського районів, також у селищі Краснопілля, містах Глухів і Охтирка.

Більшість із цих промислів мали місцеве значення, за винятком Глинська та Межиріччя, продукція яких славилась на всіх великих ярмарках. Глибокі традиції сприяли тому, що 20 вересня 1900 року згідно з рішенням Роменського земства в Глинську відкрито зразкову керамічну школу.

Назва села Бондарі Конотопського району говорить про те, що наші земляки займалися виготовленням посуду, без якого не обходились у кожному господарстві.

Ми зупинилися лише на декількох видах ремесел. Продовжуючи дослідження, можна знайти багато цікавого матеріалу про інші види ремесел, адже це те, що є невід'ємною частиною історії нашого краю.

Керівник: Чернушенко В. М.

ПОНОМАРЕНКО О.В.

**КОМПЛЕКС ЗНАХІДОК ЧЕРНЯХІВСЬКОЇ КУЛЬТУРИ З
КОЛЕКЦІЇ КОНОТОПСЬКОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ**

У 1975-1976 рр. у с. Великий Самбір Конотопського району Сумської області на правому (?) березі р. Малий Ромен (басейн р. Сула) випадково було знайдено 11 сіроглиняних та лощених гончарних горщиків, скляний кубок, одну цілу фібулу і залишки пружини від іншої. Крім цього, там містився людський череп "невеликого розміру", який згодом було втрачено. Знахідки датовані другою половиною III - першою половиною IV ст. [1, с. 10-11]. Вони були передані до фондів Конотопського краєзнавчого музею ім. О. М. Лазаревського [2]. Експозиція, де були виставлені знайдені предмети, стала для автора об'єктом аналізу.

Наявність черепа дозволяє віднести даний комплекс до поховань черняхівської культури. Для класифікації керамічних виробів за основу була взята типологія, розроблена Б. М. Магомедовим [3, с. 45- 61].

Музейна колекція містить деталі костюма (фібули) та комплекс посуду (скляний кубок, сіроглиняні гончарні горщики). Серед знахідок автором було виділено кухонний та столовий посуд. Скляний кубок було віднесено до окремої групи імпортного столового посуду. Кухонний посуд складається з чотирьох сіроглиняних горщиків. Вони є наймасовішим видом усієї гончарної та ліпної кераміки.

Перший горщик має витягнуту форму, висота становить - 16,5 см, діаметр вінчика - 7,7 см, діаметр тулуба - 10,5 см. Вінчик відігнутий назовні і стиснений зверху, слабо профільований, прикрашений лінійним орнаментом.

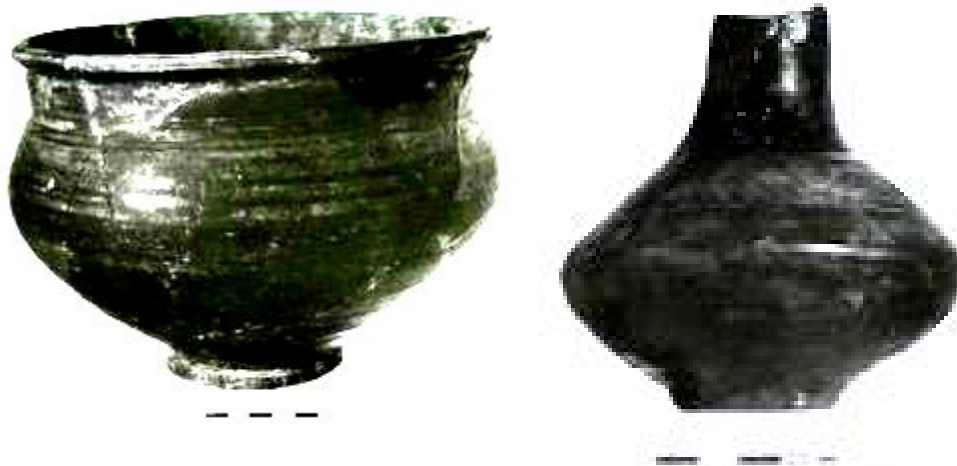
Другий горщик - кулеподібної форми, висота - 11,3 см, діаметр вінчика - 6 см, діаметр тулуба - 7,5 см. Вінчик виражений слабо. Орнамент відсутній. Має ручки, діаметром 2 см, що не характерно для виробів черняхівської культури, що найвірогідніше є новаторством місцевого майстра [3, с. 45- 47].

Третій горщик має кулеподібну форму. Його висота - 12,5 см, діаметри вінчика і тулуба відповідно становлять 6 см і 10 см. Вінчик профільований. Поверхня без орнаменту.

Четвертий горщик має кулеподібну форму. Висота горщика - 8,5 см. Діаметр вінчика становить 6 см, діаметр тулуба - 8 см. Піддон плоский, дещо деформований. Вінчик профільований. Орнамент відсутній.

До столового посуду можна віднести три сіроглиняні миски, лощену вазу, три глиняних глеки і скляний кубок.

У похованні знайдено дві біконічні миски. Одна закритої форми: діаметр вінчика (7,2 см) менший за діаметр тулуба (14,8 см); ребро розташоване низько - від $2/5$ до $3/5$ висоти, яка становить 7 см; вінчик злегка відтягнутий, дно плоске. Орнамент відсутній. Інша - відкритої (рис. 2.2): діаметр вінчика (18,7 см) перевищує діаметр тулуба (17,5 см), ребро розташоване високо, $3/5$ висоти посудини (7 см). Вінчик відігнутий назовні. Поверхня чорного кольору без орнаменту.

Зразки посуду з поховання

Миска з виділеним кільцевим піддоном має конічну форму. Висота миски - 6,5 см. Вінчик і орнамент відсутній. Зазвичай такі миски відомі у ліпному виконанні [3, с. 48].

Ваза - великий (висотою 17 см, діаметр вінчика - 22,5 см, діаметр тулуба - 9 см) глибокий мископодібний горщик без ручок. Дно плоске. За пропорціями відноситься до першого типу з округлим профілем. Поверхня лощена, чорного кольору. Орнамент відсутній.

Глеки є найбільш різноманітним видом черняхівського посуду. У похованні їх три: один одноручний і два глеки-бутелі без ручок.

Одноручний глек відноситься до 9-го типу та групи з невиділеною чи слабо виділеною шийкою. Ширина горла (3,3 см) становить близько половини ширини тулуба (5,5 см). Розширення тулуба знаходиться нижче його середньої висоти. Такі глеки з округлим тулубом не є масовими. Мають такі ж основні ділення - відношення діаметра вінчика до діаметра тулуба: менші $1/3$, від $1/3$ до $1/2$, більші $1/2$ [3, с. 51]. У більшості випадків нагадують провінційні вироби, а іноді такими і є. Горло без зливу. Поверхня чорного кольору, орнаментована двома врізаними лінійними смугами, біля горла й у верхній частині тулуба, де між смугами проведені косі лінії. Ручка невелика, плоска. Насаджена однією стороною на горло, іншою на тулуб глека.

Глеки-бутелі. Розміри першого: діаметр - 13 см; діаметр дна - 4 см; висота - 11 см. Відповідно другого: діаметр - 12,7 см, діаметр дна - 2,7 см; висота - 12 см. Відносяться до 2-го типу з високою вузькою шийкою. Є рідкісною знахідкою. Верхні частини орнаментовані двома лініями, між якими не чітко видно: у першого - зубчастий орнамент, а у другого - косі смужки (по 3). На жаль, горло у обох глечиків відбите.

Саме завдяки черняхівському посуду, виготовленому з використанням гончарного кола, цю культуру доцільно віднести до європейського провінційно-римського кола. Різниця керамічних виробів у регіонах визначається специфікою різних технік їх виробництва місцевими майстрами і вподобаннями населення, що тут проживало. Вузькі хронологічні межі існування черняхівської культури спричинили проблему датування кераміки. Датування окремих типів здійснити дуже важко [4; 5]. Тому цінними знахідками є імпортні вироби, які завдяки більш розвинутій європейській археології є дослідженими ґрунтовніше і можуть виступати у якості одного з головних хронологічних індикаторів.

Основну масу скляного посуду (у нашому випадку скляний кубок племена черняхівської культури отримували із Римської імперії. Найбільш ранні з відомих скляних чаш відносяться до періоду кінця III-початку IV ст. [3, с. 65].

У Великому Самборі була знайдена одночленна підв'язна фібула. Спинка прогнута, в області згину орнаментована прямокутниками і діагоналями. Ніжка вузька. Пружина складається із чотирьох витків. Такі фібули відносяться до середньоєвропейської серії (2-й варіант), датуються кінцем III ст. [6, с. 59].

Отже, поховання налічувало як деталі костюма, так і набір посуду. Наявність значної кількості посуду є характерною ознакою для могильників черняхівської культури. Похованого супроводжував імпортний скляний кубок, який вірогідно мав самостійне сакральне значення. Більшість знайдених горщиків містили напої, мед чи вино. Такий різноманітний набір посуду (особливо рідкісні глеки-бутелі й імпортний скляний кубок) вказує на високий соціальний статус похованого. Скляний кубок та фібули підтвердили період існування археологічного пам'ятника другою половиною III-першою половиною IV ст.

1. Моргунов Ю. Ю. Отчёт о работе Посульской разведочной группы ИА АН СССР в 1978 г. на территории Сумской и Полтавской области УССР / Ю. Ю. Моргунов // Науковий архів Інституту археології НАН України. - С. 10-11, 16-17.

2. Конотопський краєзнавчий музей. - КП № 1394-1406. - А-І.

3. Магомедов Б. В. Черняховская культура / Б. В. Магомедов // Проблема этноса. - Люблин: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2001. - 276 с.

4. Шаров О. В. Хронология могильников Ружичанка, Косаново, Данчены и проблема датировки черняховской керамики / О. В. Шаров // Проблемы хронологии эпохи латена и римского времени. - Санкт-Петербург : ОЙУМ, 1992. - С. 157-207.

5. Бажан И. А. Относительная хронология могильников черняховской культуры / И. А. Бажан, О. А. Гей // Проблемы хронологии эпохи латена и римского времени. - СПб.: ОЙУМ, 1992. - С. 122-157.

6. Амброз А. К. Фибулы юга европейской части СССР / А. К. Амброз // САИ. - М.: Наука, 1996. - № Д1-30. - 142 с.

Керівник: Олех А. П.

ОСТРОВСЬКА А. В.

ХРАМ ПОКРОВИ ПРЕСВЯТОЇ БОГОРОДИЦІ У С. ВИРІВКА КОНОТОПСЬКОГО РАЙОНУ

Вирівка - звичайне село, яких на Конотопщині багато. Але, як і інші, воно має свою історію. І вона варта того, щоб її розповісти. У далеку сивину серед села був вир. Його утворювали весняні й снігові дощі, що збігалися в річку. Звідси, як розповідають старожили, і походить назва села [1].

У центрі села Вирівка, за кілька кілометрів від Конотопа, на крутому схилі річки Куколки, височить величний храм Покрови Пресвятої Богородиці, який не можна обминути, звідки б ви не йшли. У радянські часи церква вціліла, хоча багато років перебувала в запустінні. Цей храм був зведений у кінці XIX століття на кошти уродженця Вирівки, купця 1-ї гільдії, відомого благодійника і мецената Юхима Даниловича Школяренка.

Дерев'яна Покровська церква в с. Вирівка відома за документами з середини XVIII ст. Згідно з описом 1654 р. у селі на той час існувала церква Михаїла Архангела. Ю. Д. Школяренко ще юнаком пішов з Вирівки без батьківського благословення. Сам знайшов своє місце в житті - примирився з батьком, став купцем 1-ї гільдії і нажив мільйони. У с. Вирівці він побудував "Выровскую второклассную учительскую церковно-приходскую образцовую школу" (з гербової печатки), другу жіночу школу (обидві двоповерхові), фельдшерський пункт і церкву. Щоб школа, церква і священник мали постійне матеріальне забезпечення, купець відписав на церкву батьків дім і 30 десятин землі, які дісталися йому в спадок.

На меморіальній дошці в церкві висічено: "Храм сей сооружен для церковно-приходской учительской школы от конотопского купца 1-й гильдии Ефима Даниловича Школяренко". На другій дошці у церкві висічено "Храм сей сооружен в ознаменованіе Божьей милости над царской фамилией во время крушенія царского поезда на станции Борки". Там з високого насипу злетів потяг, яким цар з сім'єю їхали до моря. Жертв було багато. Проте сім'я вижила. Духовенство і вся монархічна преса підняли крик, що цар - помазаник Божий, який вцілів по Божій милості. А хто знав тоді, що вагон царя особливої конструкції? "Закладен 1892 г., освящен 1894 г. нежинским епископом Алексеем". Піп-семінарист пішов з села. Стару церкву розібрали. Тоді новий випускник духовної академії став священником, завідуючим учительською школою і викладачем Закону Божого [2].

1659 р. Конотоп увійшов у світову історію, після переможної для української зброї Конотопської битви [3].

Після цього Конотоп декілька разів розорювався і московськими, і польськими військами. Страждали і конотопські церкви. І все ж на початку XVIII ст. під час Північної війни, у 1711 р. в місті налічувалося 5 церков. Цікаво,

що церкви зберігали також найбільші конотопські реліквії та чудодійні ікони, прапори Конотопського ополчення 1812 р. та гармати Конотопської фортеці ХVІІІ ст., які нині знаходяться у Конотопському краєзнавчому музеї.

У 1818 р. храм згорів і на його місці запланували збудувати дерев'яну церкву в ім'я Покрови Пресвятої Богородиці на цегляному підмурку. У 1861 р. до нього прибудували дзвіницю. Храм освячений у 1894 р. ніжинським єпископом Олексієм. У будівництві храму купець мав власний інтерес - за заповітом передбачалось, що він з дружиною будуть поховані під склепінням церкви, а дзвіниця - 250-пудового дзвону, виготовленого зі сплаву міді й срібла, буде віддзвонювати йому вічну пам'ять. Але цього не сталося - купець помер і похований у Петербурзі [4].

Конотопські церкви були не лише релігійними установами. Під їх куполами активно займалися благодійництвом. 1892 р. голодувало 13 губерній Російської імперії. Лише парафіянами храму Покрови Пресвятої Богородиці міста Конотопа було зібрано понад 138 крб. голодуючим. Наближався бурхливий 1917 рік, з якого починається новий відлік життя церкви. 1917 р. православне духовництво імперії становило понад 220 тисяч чоловік. 27 грудня 1921 р. уряд приймає декрет про конфіскацію церковних та монастирських цінностей. 8 березня 1922 р. Раднарком УСРР прийняв постанову про вилучення церковних цінностей у фонд допомоги голодуючим [5].

І все ж хотілося б нагадати, що почалась культурна руйнація церков набагато раніше 1917 р. І це нібито віщувало майбутнє знищення церкви у 1930-х рр. Своїм життям вона жила недовго - до 1934 року, її подальшу долю покращено не тільки часом, а й руками людей. Покровська церква стала складом зернових.

Вона стала діючою під час Другої світової війни. До 1961 року Покровська церква у Вирівці залишалася діючою, доки не сталося непорозуміння між тодішнім духовним пастирем і парафією. Проїшло 3 роки, за які в церкві не правили, а отже, й податки не сплачувалися, і на законних підставах її знову зробили складом. При відбудові церкви всю важку роботу виконували жінки. Відремонтовано дах, на що пішли майже всі кошти, зібрані односельцями с. Вирівка [6].

У селі першими виступили на підтримку ідеї реставрації храму сільська рада, виділивши 6 тис. крб., директор радгоспу "Вирівський" - 15 тис. крб., Київська Метрополія Української Православної церкви - 20 тис. крб., Конотопський завод "Мотордеталь" вніс 5 тис. крб., значні суми переказали інші підприємства, громадські організації. Така матеріальна допомога дозволила порівняно за короткий термін виконати значний обсяг ремонтних робіт. Працювали старанно, допомагали всі селяни, які не стояли осторонь відбудови церкви. Але деякі жителі вважали, що це марна справа і є важливіші проблеми у селі, ніж відбудова пам'ятки.

23 листопада 1991 року урочиста мить у селі - освячення храму після його відбудови. Люди з навколишніх сіл: Таранського, Лисогубівки, Попівки, Сарнавщини, міста Конотоп, всі селяни довго очікували цієї святкової години. У день посвячення відбулося богослужіння. Благочинний Стефаній освятив

церкву. Комплекс, що складається з церкви, двокласного училища і будинку церковного причту, знаходиться на високому березі р. Куколка (ліва притока р. Сейм) в центрі села. Монументальний обсяг церкви з вагомими акцентами верху і дзвіниці домінує в навколишньому ландшафті та забудові, добре виглядаючи з відстані до 2 км, в т.ч. по автодорозі Конотоп-Київ [7].

У 1861р. до неї прибудували таку ж дзвіницю. У 1894 р. замість старого дерев'яного храму на кошти Школяренка побудували нову кам'яну церкву. У 1896 р. на схід від церкви побудували двоповерховий будинок сільського двокласового училища. Церква стоїть на найвищій позначці прибережного плато. В оформленні фасадів у повній мірі використані декоративні властивості будівельного матеріалу - всі профілі та деталі набрані з лекальної цегли. На темно-червоному тлі стіни чітко виділяються світло-жовті групи, зубчасті карнизи, віконні перемички з бровки, архівольт порталів і т.д. На вікнах збереглися первісні залізні ковані решітки з геометричним орнаментом [8].

Так само, як зовні, в інтер'єрі взаємодіють два принципи розкриття внутрішнього простору: глибинно-осьовий і центричний. Світловий четверик, що спирається на підпружні арки, вінчається зімкнутим склепінням з розпалубками над вікнами. У західній гілці знаходяться хори, що спираються на систему залізної-цегляних склепінь. Західний притвор і приміщення першого ярусу дзвіниці мають Коробовий звід. В інтер'єрі храму побілено. Розписів немає. Іконостас не зберігся. Підлога викладена з поліхромної керамічної плитки.

Загалом такі архітектурні форми властиві раціоналістичному напрямку так званого українського бароко - стилю кінця ХІХ ст. Церква, училище і будинок церковного причту формують рідкісний за ступенем збереженості ансамбль громадського центру села кінця ХІХ ст. Комплекс включений до Зводу пам'яток історії та культури України (том "Сумська область"), поставлений на державний облік як пам'ятку архітектури місцевого значення з охоронним № 238-См [9].

1. <http://ounb.sumy.ua/index.php?page=shkol>

2. http://konotoprairada.com.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=63&Itemid=69

3. http://www.doroga.ua/poi/Sumskaya/Virovka/Pokrovskaya_cerkovj/1633

4. <http://wikimapia.org/19438808/ru/Церковь-Покрова-Богородицы>

5. <http://topgorod.com>

6. <http://castles.com.ua>

7. <http://directnews.org.ua/2012/07/na-sumshhini-vid-udaru-bliskavki-zagorilasya-tserkva.html>

8. <http://www.grad.konotop.net/history/cerkvi1.php>

9. <http://our-travels.sumy.ua/ost/Goroda/Ukraine/Sumy/Dost-Konotop.php>

БОНДАРЕНКО Ю. М.

АНАЛІЗ НАРОДНОЇ ВИШИВКИ КОНОТОПЩИНИ

На Сумщині мистецтво вишивки представлено як своєрідний синтез мотивів, зібраних з декількох культур. На дану територію мають свій вплив Харківська, Чернігівська та Полтавської області. Також не варто забувати про досить значний вплив сусідньої держави - Росії. В селах, що межують з цією країною, ще й досі існують техніки вишивання, які взагалі не поширені на території України.

Щодо власне Конотопщини, то тут найбільше відчувається вплив горюньської культури та крелевецьких майстринь.

Горюньська культура походить від давньоруського населення, що сформувалося з переселенців внутрішніх районів Росії в XVI ст. Культура горюнів різко відрізняється від звичаїв та традицій на інших територіях України. Наприклад, відомий горюньський спів має свою неповторну манеру. А щодо народного костюму й, зокрема, вишивки, то ця культура також відрізняється від усіх інших. Перш за все, горюньські жінки не носили плахт, які є незмінним атрибутом тогочасної української жінки, а віддавали перевагу спідницям із рясно вишитою знизу довгою сорочкою. Горюни щедро вишивали рукава й низ сорочок, а на грудях зазвичай малюнок був досить скромним. А що стосується кольорів та техніки вишивання, то вважається, що їх вони перейняли з України: вишивали найчастіше червоно-чорними нитками, а основними техніками були "хрестик" і "гладь".

Щодо Крелевця, то це місто є осередком вишитих рушників і славиться як по всій території України, так і за її межами. Найбільшої популярності тут здобули ткани червоно-білі рушники. Основними мотивами в крелевецькій вишивці є дерево життя, квіткові мотиви, медальйони "журавлі" та багато інших.

Отже, можна вважати, що народна вишивка Конотопщини синтезувала в собі найкращі риси різних культур. У цій місцевості вона була виконана переважно в червоно-чорних кольорах, але також досить поширеною була техніка зображення з застосуванням так званого "світлотіньового" ефекту. По суті, це вишивка, виконана на домотканому білому полотні білими нитками, але результат від такої роботи просто вражаючий!

Щодо провідних мотивів Конотопської вишивки, то тут в основному переважають рослинні орнаменти, інколи вони включають у себе деякі геометричні складові. Часто зустрічаються зображення троянд, ромашок, маків та мальв. Окремо можна виділити вишивання калини, хмелю або листків клену, адже їм також приділялась достатня увага. Техніка виконання також досить широка: тут представлені майже всі відомі на сьогодні способи вишивки, але найчастіше зустрічаються такі техніки, як "хрестик", "косий хрестик", "заячі вушка", "сонечко", "петельна гладь". Варто зазначити, що саме на даній території

представлений вид мережки "шабак", що є унікальним для цієї місцевості (в інших районах такий вид не використовувався).

Вишиті рушники, у свою чергу, також мають деякі особливості. В основному вони мали ті ж мотиви та техніки, як і вишиті сорочки, але відмінністю рушників даної місцевості є оригінальна композиція - дерево життя. Це зображення рослини, дуже часто в вазоні зі стилізованими квітками та птахами на його гілках, що символізувало величність роду сім'ї, в якому воно вишивалося.

У сучасному світі етнічні мотиви в одязі набувають все більшої й більшої популярності, і процес популяризації українського не оминає й Конотопський район. Усе частіше й частіше на святах можемо бачити людей у вишитих сорочках та дівчаток у віночках. Ця тенденція ще на стадії становлення, але можна передбачити її стрімкий розвиток через деякий час.

Керівник: Олех А. П.

ЛНЧКА А. І.

ТАТУЮВАННЯ: КАТЕГОРІАЛЬНИЙ АСПЕКТ, МІФОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЙОГО РОЗВИТКУ В НАШОМУ МІСТІ

Нині тема татуювань є досить дискусійною. Існує багато поглядів щодо належності цього способу декорування тіла до мистецтва. Це питання розглядали багато науковців, зокрема, К. Гордієнко, В. Косулін, Б. Магеттс, О. Петрова, В. Барановський, наукові дослідження яких дозволяють стверджувати про необхідність активізації комплексних і системних досліджень мистецтва прикрашання тіла, тобто боді-арту. Татуювання є одним з різновидів цього мистецтва [1].

Татуювання здається нам чимось ультрасучасним і модним. Але насправді це одне з найдавніших напрямів в образотворчому мистецтві. Саме мистецтві, всупереч існуючій думці про те, що татуювання - це асоціальна мітка. Автор намагається довести в даному дослідженні той факт, що вже в теперішній час татуювання перейшло до розряду мистецтва й стало предметом турбот професіоналів. Крім того, воно має багато символічних тлумачень та міфологічних особливостей.

Важливою датою в історії тату є 1891 рік, коли була винайдена електрична машинка для татуювань. Однак упродовж першої половини ХХ століття мистецтво тату практично не розвивалося.

Перелом відбувся в 1960-ті роки. Боді-арт набув свого розквіту, а головним об'єктом творчості стало тіло людини. Насамперед, це була частина естетичної революції авангардизму, спрямованої проти духовної відсталості суспільства. А також це було протиставленням суспільством самих себе в минулому, й

особливо загальноприйнятим традиціям творчості, так само, як і всім оточуючим соціальним стереотипам у цілому. Із цього періоду на основі стародавніх східних та європейських стилів починають формуватися стилі сучасні [2].

Розподіл татуювання на види можна провести умовно. Чітких кордонів для цього не існує. Натільні малюнки нерідко сьогодні поєднують кілька значень - оберігаючі, релігійні, любовні та інформативні [3]. Але все ж існує кілька типів натільних зображень: ритуальні, татуювання кланів, професійні, комерційні, декоративні, армійські, татуювання злочинного світу, релігійні, любовні.

Тату виконує функцію оберегу, прикраси, а також слугує соціально-етнічним показником. Деякі дослідники упорядковують ці функції в хронологічному порядку. Таким чином, спочатку татуювання слугувало етнічним маркером для визначення представників свого роду, племені або народу. Пізніше татуювання стали наділяти магічною силою, значенням особистої могутності й значимості. І в останній стадії татуювання втратило більшу частину своїх попередніх функцій і набуло суто декоративно-естетичного значення [4].

Історія зберігає величезну кількість переказів, легенд та розповідей про таємничі особливості міфічних створінь. Наприклад, майже всі божества Давнього Єгипту мали зовнішність людей і були схожі на тварин, у східних міфах образи богів - це були образи тварин, у Індії божества теж мали лик тварин. На жаль, не всі значення татуювань минулих років збереглися до наших днів, тепер ми самі розшифруємо зображення. Час плинув, змінювалися й татуювання-малюнки, з'являлися нові, а старі набували більш глибокого, а іноді навіть категорично протилежного значення. Важливо й те, що татуювань була величезна кількість і в кожного народу, у кожного племені були свої глумачення малюнків.

Тобто, наносячи те чи інше зображення, слід мати на увазі, що, крім першого, лежачого на поверхні, пояснення того чи іншого малюнка, сенсу, є другий, глибинний, що пояснює його на духовному і релігійному рівні. Зв'язок символів татуювань з цими трактуваннями дає можливість заглянути в душу малюнка, прояснити його справжній сенс.

У "Словнику символів" Х. Е. Керлота наведено опис деяких зображень. Журавель - у всіх культурах, від китайської до середземноморських - алегорія справедливості та довголіття, а також праведної та милосердної душі. Орел - символ висоти духу, як сонце. Сова - протилежність орлу, птах темряви та смерті. Зірка - світло, сяє в п'ємті, символ духу. Щоправда, зірка рідко має одне значення. Вона схильна до багатозначності. Але у будь-якому випадку вона підтримує сили духу, котрі виступають проти сил темряви.

У слов'янській культурі, так само як і у всіх інших, знаки відіграють величезну роль. Обереги - дуже популярний напрям у слов'янському стилі татуювання. Ними прийнято доповнювати загальну картину тату. Найпоширенішими з них є громовий знак та вітка папороті [5].

Що стосується теперішнього часу, то зараз ми робимо міфічні тату більше

для краси, не вкладаючи особливого сенсу в малюнок. Але одне можна сказати напевне, татуювання міфічних священних тварин надають авторитетності, допомагають власнику знайти спокій, рішучість, умиротворення, дають надію на майбутнє й допомагають досягати поставлених цілей. Моряки стали першими провідниками тату між аборигенами, що зберегли традицію з давніх часів, і сучасними представниками цивілізованого світу. Саме вони сприяли поширенню та розвитку цього мистецтва. Утім, морські татування теж мали цілком очевидну загальноєвропейську семантику. Як правило, серед них виділяються такі основні сюжети й зображення: якір, корабель під вітрилами, дракон, свиня й півень, морська черепаха й мотузка [6].

Особливий інтерес представляють татування двох тварин - півня та свині, які зазвичай наносяться морякам на ноги. Традиційне тлумачення, яке із західної літератури перейшло у вітчизняну, не витримує ніякої критики: "Оскільки ці тварини категорично не відносяться до водоплаваючих, вважається, що вони допомагають своєму носію швидше повернутися на сушу". Але почати слід з того, що свині - одні з найкращих плавців у світі тварин. Таким чином, це випадок тотемної магії, коли за допомогою зображення тварини володар татування повинен був отримати його найкращі якості - у даному випадку плавучість. Крім того, відомий своєю агресивністю півень символізує войовничий дух володаря такого татування.

Підводячи підсумки, слід зазначити, що мистецтво тату, яке налічує кілька тисячоліть своєї історії, нині у розквіті. Можна з великою часткою впевненості сказати, що в його рамках буде створено ще не один новий напрям.

У нашому місті ми спостерігаємо стрімкий розвиток цього мистецтва. Лише за останній рік можна було помітити збільшення кількості людей, які прикрасили своє тіло татуванням. Можна стверджувати той факт, що в Конотопі татування стає перспективним мистецтвом, котре вже зараз набуло свого поширення серед жителів міста й надалі буде розвиватися.

1. Гринько И. Модификация тела. Эстетика и символика. Соматические модификации в традиционных обществах: LAPLAMBERTA cademic Publishing Gmb H&Co. KG - 161 с.

2. Лиходед В. Г. Татуировка - тайна, история, жизнь / В. Г. Лиходед. - М. : Лабиринт-пресс, 2005. - 128 с.

3. Косулин В. Д. Искусство татуировки. - С.-П. : ТОО "Диамант", ООО "Золотойвек", 2000. - 166 с.

4. Филатова С. В. Модные татуировки со всего света / С. В. Филатова. - М. : Издательский дом "РИПОЛ классик", 2009. - 264 с.

5. Бет Маргетс. Боди-арт. - М. : АСГ-Астрель, 2000. - 166 с.

6. Петрова О. Всё о татуировке. Татуировка от А до Я / О. Петрова. - М. : Издательский дом "РИПОЛ Классик", 2006. - 288 с.

Керівник: Олех А. П.

ПОЖАРНАЯ А. В., ЛЕОНОВИЧ А. А.

СУДЬБА ХРИСТИАНСКИХ ХРАМОВ НА КОНОТОПЩИНЕ

Украина имеет многолетнюю христианскую историю, которая берет свое начало еще в X ст. Мы хотим рассказать об истории и сегодняшней судьбе христианских церквей Конотопщины.

Свято-Вознесенский собор сначала был назван Сорокосвятской церковью (XVII ст.). Погибших в битве Конотопа казаков из обеих сторон похоронили в одной братской могиле, а на ее месте поставили церковь в честь сорока мучеников Севастийских. Сегодня на этом месте находится Конотопский Вознесенский кафедральный собор, который люди по традиции и до сих пор называют Сорокосвятской церковью. На средства Даниила Кандыбы, представителя рода старшины Конотопа XVIII ст., на месте церкви XVII ст. была построена новая деревянная церковь во имя Сорока мучеников. Сохранился лист Киевского Митрополита Тимофея к Даниилу Кандыбе по поводу освящения нового храма, датированный 27 декабря 1751. Эту церковь в народе называли кандыбенской и простояла она к строительству Вознесенской церкви.

Церковь во имя Вознесения Господня была построена в период с 1824 по 1846 год взамен "кандыбенской" Сорокосвятской Иваном Драгомировым (отцом генерала Драгомировым М. И.), вместо старой деревянной церкви. В советское время церковь была закрыта, дома и школа были национализированы. В 1940-1941 году были разобраны колокольня и световой барабан на самой церкви. Лишь приход немцев, которые позволили открыть четыре церкви Конотопа, спас Вознесенскую церковь от уничтожения.

Церковь Святого Николая

Деревянная Николаевская церковь на Загребелье в Конотопе была построена в 1891 году, следовательно, считается одной из самых старых деревянных и уникальной именно для Сумского региона. С историей этой церкви связаны определенные трагические события, которые, возможно, и спасли ее от разрушения. В 1933 году к Конотопу прибыл член Ленинградского продовольственного комитета товарищ Самарин с отрядом вооруженных людей. Расположились в городе, в помещении прежней женской гимназии по улице Сарнавской. После "заготовки" хлеба отряд отправился на Загребелье и приступил к экспроприации церковного имущества Николаевской церкви. Стали выносить иконы, кресты и другую утварь. Увидев это, церковный староста, из благословения отца Тимошиевского, ударил в звон на испуг. Стали сбегаться люди. Члены отряда отступили. Вечером в тот же день, при невыясненных обстоятельствах, отца Тимошиевского было убито. Однако храм остался, хотя свое культовое значение потерял. Сооружение переделали в клуб, потом храм длительное время стоял пустой. Лишь в независимой Украине сложились условия для возвращения культового сооружения религиозному обществу - Николаевская церковь была передана обществу Конотопа. Прихожане своими

силами возобновили храм, провели серьезные ремонтные работы, украсили и провели благоустройство окружающей территории. Большую реконструкцию и благоустройство Свято Николаевского храма было осуществлено в 2007 году. В возрожденном казацком храме Конотопа Святителя Николая состоялось освящение помещения храма и воскресной школы и классов писанкарства, ученики воскресной школы подготовили интересный концерт. Конотопская Свято-Николаевская церковь УПЦ КП - духовная ячейка города, при храме действует библиотека духовной литературы.

Церковь Воскресения Христова. Каменная однокупольная церковь с колокольной находится на локальном повышении в равнинной местности в центре села Кошары.

Церковь построена в 1795 г. на заказ и средства графа Кирилла Разумовского. Она имеет незначительные размеры, поскольку предназначалась для небольшого села (около 400 душ), в котором находился конный завод К. Разумовского. Первоначально церковь была крещатой, пятидольной, одноэтажной, без колокольни. Во второй половине XIX в. она претерпела существенные перестройки: к западной ветви пристроена каменная прямоугольная в плане колокольня. Тогда же была устроена новая баня, а фасады церкви получили декор в стилевых формах историзма с применением неороманской аркатуры. В 1930-х гг. Верхние ярусы колокольни разрушили, а церковь закрыли. По прямому назначению ее стали использовать снова во времена немецкой оккупации 1942 г. В послевоенное время церковь стояла закрытой и не использовалась.

Воскресенская церковь в Кошарах, несмотря на простоту своего вида и многочисленные перестройки, имеет несомненную историко-архитектурную ценность как самый древний храм, сохранившийся на Конотопщине, и как памятник масштабной строительной деятельности семьи Розумовских. Церковь включена в Свод памятников истории и культуры Украины (том "Сумская область"), поставлена на государственный учет как памятник архитектуры и градостроения местного значения.

Церковь Покрова Богородицы. Деревянная церковь находится в центре села Малый Самбор на холме над долиной р. Недры (правый приток р. Ромен). Изначально была главной градостроительной доминантой села. Первые документальные упоминания про Покровскую деревянную церковь датируются серединой XVIII в. Нынешнюю церковь построили в 1883 г. на месте предыдущей. Церковь довольно большая - длина ее составляет 28 м, подкупольный квадрат - 8x8 м. В 1943 г. были разрушены церковная баня, верхние ярусы колокольни, северное плечо и помещения в северозападном межрамении. Сооружение сохранилось только потому, что в послевоенные годы было приспособлено под сельский клуб и библиотеку.

К востоку от церкви у дороги стоит здание церковно-приходской школы, которое было построено в 1911 г.

Церковь включена в Свод памятников истории и культуры Украины (том "Сумская область") и поставлена на государственный учет как памятник архитектуры и градостроения местного значения.

Церковь святых Петра и Павла. Деревянная церковь находится в центре села Салтыково, западным фасадом выходя на главную улицу. Изначально была архитектурной доминантой села, сейчас ее низкий объем не выделяется среди застройки.

Построена в 1882 из бревен на каменном бутовом фундаменте, цокольная часть которого внешне облицована кирпичом. Изначально была одноэтажной. В композиции доминировал широкий восьмерик центрального сруба, увенчанный световым верхом. К восьмерику с востока примыкает узкий граненый алтарь. В 1920-х гг. верх церкви разобрали, превратив ее в сельский клуб.

Церковь включена в Свод памятников истории и культуры Украины (том "Сумская область"), поставлена на государственный учет как памятник архитектуры и градостроения местного значения.

Храм Покрова Божией Матери. В центре с. Вязовое стоит старинный памятник - церковь, которую начали строить в 1859 году на месте старой деревянной. Храм строился долго - 16 лет. В 1878 году церковь начала действовать. Храм Покрова Божией Матери построили в виде креста с куполом и колокольней. К сожалению, первоначальный вид церкви не сохранился, и старожилы вспоминают, что она была обнесена со всех сторон забором, вокруг был посажен сад, который частично сохранился до наших дней. В церковь вели 4 входа. Вдоль выходов проложены аллеи.

Свято-Покровский храм. Старинная каменная церковь в селе Казацком была уничтожена сравнительно недавно, в 1986 году. Нынешний миниатюрный храм построен в лучших традициях древнерусской каменной архитектуры. Освященный в 2005 году, он стал лучшим украшением этого живописного села.

Храм Покрова Пресвятой Богородицы. Комплекс, состоящий из церкви, двухклассного училища и дома церковного причта, находится на высоком берегу р. Куколки в центре села.

Деревянная Покровская церковь в с. Выровка известна по документам с середины XVIII в. В 1818 г. она сгорела и на ее месте планировали построить одноименную каменную. Однако вместо этого в 1820 г. построили деревянную церковь на кирпичном фундаменте. В 1861 г. к ней пристроили такую же колокольню. В 1894 г. вместо старого деревянного храма на средства местного уроженца купца Шинкаренко построили новую каменную церковь. В 1896 г. к востоку от церкви построили кирпичный двухэтажный дом сельского двухклассного училища. Одновременно с училищем, западнее церкви, ниже по рельефу построили кирпичный одноэтажный дом церковного причта. В советское время церковь была закрыта и подверглась частичным разрушениям. В течение второй половины 1990-х гг. ее реставрировала церковная община.

Здание поднято на высокий цоколь. Под колокольней и притвором есть трехкамерный подвал с отопительными печами. Церковь построена из красного и желтого кирпича. В оформлении фасадов в полной мере использованы декоративные свойства строительного материала - все профили и детали набраны из лекального кирпича. На темно-красном фоне стены четко выделяются светло-желтые группы, зубчатые карнизы, оконные перемычки с

бровки, архивольты порталов и т.д. На окнах сохранились первобытные железные кованые решетки с геометрическим орнаментом.

В интерьере храм побелен. Рисованый нет. Иконостас не сохранился. Пол выложен с полихромной керамической плитки. Фасадный декор очень лаконичный и функциональный. Дом имеет плоские перекрытия по деревянным балкам, деревянные лестницы. Используется как сельская школа.

Церковь, училище и дом церковного причта формируют редкий по степени сохранности ансамбль общественного центра села конца XIX в. Комплекс включен в Свод памятников истории и культуры Украины (том "Сумская область"), поставлен на государственный учет как памятник архитектуры местного значения.

Просмотрев историю всех этих церквей, мы можем сказать, что не смотря на их сложную судьбу, многочисленные разрушения и закрытия, население нашего района имеет возможность посещать их.

1. Вознесенський собор_(Конотоп) wikipedia.org/wiki/

2. Свято-Миколаївська церква(Конотоп) - [uk.wikipedia.org/wiki/Свято-иколаївська_церква_\(Конотоп\)](http://uk.wikipedia.org/wiki/Свято-иколаївська_церква_(Конотоп))

3. Достопримечательности Конотопского района(Свято-Вознесенский собор, Церковь Воскресения Христова, Церковь Святого Николая, Церковь Покрова Богородицы, Церковь святых Петра и Павла, храм Покрова Божией Матери, Храм Покрова Пресвятой Богородицы) -

4. <http://our-travels.sumy.ua/ost/Goroda/Ukraine/Sumy/Dost-Konotop.php>

5. Вязовое, Церковь Покрова Пресвятой Богородицы. - <http://sobory.ru/photo/?photo=87748>

Руководитель: Ганжа В.Б.

НЕСТЕРЕНКО Р.В.

ФОТОГРАФІЯ ЯК ВИД МИСТЕЦТВА

Фотографія - це найдемократичніший вид мистецтва.

Історія фотографії розпочалася близько 1816 року, коли Дездеф Нісефор Ньєпс винайшов спосіб отримання зображень предметів за допомогою камери-обскури. Першу в історії фотографію "вид з вікна" він отримав у 1826 році.

Весь подальший розвиток фотографії відбувався в напрямі отримання більш досконалих знімків.

На сьогодні фотокамера - це інструмент, який вчить людей бачити світ.

Найпоширеніший вид сучасної фотографії - художнє фото, яке відображає емоції, настрої та бачення фотографом об'єкта чи явища.

Документальне фото - це слід життя на аркуші паперу, бо це фото, які на 100% реально передають побачене. Саме вони зіграли визначну роль у розвитку багатьох галузей науки та техніки. Документальні фотографії,

фіксуючи вічність, насправді являються доказом того, що все є тільки коротка мить в очах вічності.

"Він не знімає фотографію, він її творить", - тільки так можна сказати про Конотопського фотохудожника Сергія Дмитровича Чиніна. Саме він привив мені любов до фотографії, відкрив для мене дивовижний світ фотомистецтва.

Його роботи неповторні. Він вміє відобразити унікальність того, що фотографує. Переглядаючи зроблені ним фото, ми ще раз переконуємось, що фотографувати може тільки той, хто зуміє розташувати на одній осі око, голову та серце. Унікальність робіт Сергія Дмитровича в тому, що він завжди вступає в співтворчість з тим, що фотографує.

Дякуючи Чиніну С.Д., фотографія стала не тільки моїм захопленням, а й, я сподіваюсь, майбутньою професією. Я зрозуміла, що фотографія - це один із найпрекрасніших видів мистецтва, й щаслива, коли натискаю на кнопку, і камера робить "кляц".

Мої улюблені жанри - пейзаж та макрозйомка. З допомогою фотокамери мені вдається зберігати миттєвості життя, тому що я навчилася ловити мить та зупиняти час.

На мою думку, магія фотографій в тому, що вони пам'ятають нас з раннього дитинства й до пізньої старості.

Керівник: Ганжа В. Б.

ЖУКОВ П. П., ГОДУНОВ І. М.

ВИКОРИСТАННЯ СЛОВНИКІВ І ДОВІДНИКІВ СТУДЕНТАМИ НЕМОВНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ

Формування умінь і навичок самостійної роботи з іноземною фаховою літературою у студентів вищих технічних навчальних закладів є важливою складовою професійної компетентності майбутніх фахівців.

Метою роботи є виявлення особливостей використання словників студентами немовних спеціальностей у процесі вивчення іноземних мов та активізація навичок роботи студентів з різними видами словників.

Специфіка іноземної мови як навчальної дисципліни детально розглядається в працях багатьох науковців. У немовних навчальних закладах іноземна мова розглядається як одна із складових професійної підготовки поряд із спеціальними дисциплінами. Досліджуючи специфіку іноземної мови, В. Е. Краснопольський виділяє такі її властивості, як "безпредметність", "безмежність", "неоднорідність", а відмінною рисою іноземної мови однозначно називає комунікативність [4]. На відміну від студентів мовних спеціальностей, залучення яких до основних лексикографічних проблем передбачено вивченням курсу мовознавства, студенти немовних спеціальностей не мають багатого досвіду роботи з різних типів словниками, що, в свою чергу, спричиняє невисокий рівень

сформованості умінь і навичок, пов'язаних з орієнтацією в словнику, в структурі словникової статті, з пошуком потрібної інформації.

Будь-який словник - це перш за все створений для навчання вивітр. Аналіз словникових формулювань, характерний словнику спосіб повідомлення, показує, що словник відноситься до дидактичного жанру з усіма властивими йому ознаками педагогічної мови, які, однак, мають в словнику своєрідне відбиття, на відміну, наприклад, від підручників. Основне, що зближує словник з іншими творами дидактичного жанру, - це специфічне співвідношення між тим, хто говорить, тим, хто сприймає мову і предметом мови. Дидактичний аспект словника полягає в тому, що він є не тільки довідниковим посібником, але й засобом навчання, мовного формування людей. Хоча дидактичний аспект властивий кожному словнику, він проявляється в неоднаковій мірі в словниках різного типу. В тлумачних словниках дидактичний аспект прямо чи побічно відображається в усіх елементах його структури - від вибору лексики і тлумачень до системи позначень (поміток). В найбільш вираженій формі дидактичний елемент проявляється в навчальних одномовних і перекладних словниках [1, 12]. Словник є не тільки довідником, а й навчальним посібником, тому що в ньому подано не тільки вихідний реєстр лексичних одиниць із докладним переліком їх значень, а й багату інформацію стосовно дериватів цих слів, синонімічних засобів мови й найголовніше - норми сполучуваності лексичних одиниць з тим, щоб користувач міг формулювати свої думки так, як прийнято у цій мові [2, 3]. Існують певні труднощі, пов'язані з використанням словника, що закладено в самій його структурі. Рівень цих труднощів має виявлятися через певні дидактичні умови, які є сполучною ланкою між структурою словника і навчально-пізнавальною діяльністю студентів під час користування ним.

Головними умовами навчально-пізнавальної діяльності студентів з застосуванням словникових технологій можна вважати такі умови, які визначають їх підготовленість до свідомого і ефективного використання цих технологій. Рівень підготовленості студентів визначається в основному особистим досвідом. А досвід в пізнавальній діяльності студентів характеризується певними знаннями і вміннями, які потрібні для формування нових знань і умінь, щоб успішно оволодіти навичками користування словником, набуття яких потребує тривалої і систематичної роботи. Ці навички в подальшому вдосконалюються і стають пізнавальними, оскільки вони необхідні для засвоєння нових більш складних знань. Для виявлення дидактичних умов потрібно було з'ясувати думку студентів щодо труднощів використання словників в процесі вивчення іноземної мови. Основною причиною виникнення труднощів при проведенні роботи зі словником є відсутність або недостатній рівень умінь і навичок користування ним. Формування навичок роботи студентів зі словником слід починати із вивчення самого словника: його суті, будови і характеристики властивих йому ознак. У вузькому розумінні словник - це сукупність мовних одиниць, розташованих у певному порядку, де розкрито їхнє значення, подано про них різні відомості чи переклад іншою мовою або вміщено інформацію про

предмети, явища та факти, які вони означають [9, 71]. Робота зі словником - вид роботи, необхідний для формування навичок говоріння, читання, граматики і письма.

Велику роль у вивченні іноземних мов набуває вміння самостійно працювати з довідковою літературою: словниками різних типів, граматичними, лексичними та іншими довідниками.

Вибір того чи іншого способу або прийому перекладу залежить від багатьох факторів. А саме, характеру тексту, що перекладається, аудиторії споживача продукції, особливості психології перекладача, а також його прихильність певній літературній традиції. Все залежить від кожного конкретного випадку.

Задача студента - примінити всі знання теоретичних основ перекладу для передачі комунікативної функції оригіналу, так як знання теоретичних основ перекладу і екстралінгвістичних реалій є необхідними умовами адекватності перекладу. Основна складність перекладу науково-технічних текстів, а саме переклад термінів, полягає у розкритті та передачі засобами української мови іншомовних реалій. Було би невірним говорити про переклад термінів як таких. Обов'язковою умовою повноцінного перекладу будь-якого спеціального тексту, особливо науково-технічного, є спроба якомога повніше його зрозуміти. Механічне заучування термінів, без проникнення у їх сутність, без знання самих явищ, процесів та механізмів, про які йдеться в оригіналі, може призвести до грубих помилок у перекладі. Студенту слід орієнтуватися у тій галузі науки і техніки, в якій він робить переклад. Тільки тоді він зможе сміливо користуватися відповідними термінологічними словниками.

1. Актуальные проблемы современной лексикографии. Сост. В. А. Редькин. - М. : "Русский язык", 1977. - 320 с.

2. Гороть Є. І., Коцюк Л. М., Малімон Л. К., Павлюк А. Б. Англо- український словник. - Вінниця : Нова книга, 2006. - 1698 с.

3. Зеленька О. П. Навчальна програма в системі засобів навчання іноземної мови у вищих навчальних закладах МВС України // Зб. наук. статей учасників Всеукр. наук.-практ. конф., Київ, 23-24 грудня 2003р. - К. : Вид-во Європ. ун-ту, 2003. - 583 с., с. 52, 98.

4. Краснопольський В. Е. Активізація навчально-пізнавальної діяльності учнів засобами комп'ютерної техніки (на матеріалі викладання англійської мови) : Дис. канд. пед. наук: 13.00.01 / Луганський держ. пед. ун-т ім. Т. Шевченка. - Луганськ, 2000. - 203 с., с. 21.

5. Парахина А. В. Пособие по переводу технических текстов с английского языка на русский. - М. : ВШ, 1982.

6. Соловьева Н. Д. Индивидуализированное обучение устной иноязычной монологической речи по специальности в неязыковом вузе (англ. язык): Дис. канд. пед. наук: 13.00.02 / Киев. гос. пед. ин-тиностр. яз. - К. : 1990. - 253 с., с.4.

7. Судовцев В. А. Научно-техническая информация и перевод. - М. : ВШ, 1989

8. Чебурашкин Н. Д. Хрестоматія по технічному переводу. - М.: Просвещение, 1984.

9. Широков В. А. Феноменологія лексикографічних систем. - К. : Наукова думка, 2004. - 327 с.

Керівник: Зуєнко Т. М.

ЛЕВЧЕНКО А. С.

РОЗВИТОК БАНКІВСЬКОЇ СПРАВИ НА СУМЩИНІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ - НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Фінансово-кредитна система Україна розвивалася як частина російсько-імперської. Це означало, що в Україні не було власних кредитних установ. Однак з другої половини ХІХ століття і у нас почали з'являтися перші банки. Держбанк мав свої контори в Києві, Харкові, Одесі та 24 філії в інших містах. Основою ж української банківської мережі були міські громадські банки, які почали виникати в середині ХІХ століття. Послугами таких установ користувалися промисловці, купці, заможні селяни. Саме в цей час почала формуватися банківська система на Слобожанщині. У кожному місті нинішньої Сумської області, територія якої входила до складу Харківської, Полтавської, Чернігівської та Курської губернії, виникали торги, населення створювало власні підприємства. Все це вимагало залучення коштів, кредитування, а значить, і створення банківської системи. У ті часи торгівля велась за готівку, а промисловість розвивалась в основному за рахунок держави. В Україні поширення комерційного кредиту істотно запізнювалось порівняно із Західною Європою. Першими позичальниками були уряд і землевласники, а в ролі кредиторів виступали одноосібні підприємці-лихварі. За умов натурального поміщицького господарства така діяльність давала можливість безконтрольно підвищувати відсоток за кредит. Крім того, впродовж 1769-1774 рр. Росія випустила в обіг паперових грошей-асигнацій на суму 20 млн крб. Усе це і сприяло створенню казенних банків та банківських контор у провінції, які мали намір вдосконалити грошовий обіг в імперії та надавали позики. Такі банки створювалися при міських думах або інших недержавних установах і були підконтрольні міській громаді, перед яким регулярно звітували про свою діяльність. Основний їхній капітал складався з пожертвувань приватних осіб і городян.

У 1903 р. у Конотопі було відкрито Товариство взаємного кредиту. Головою товариства був Й. В. Гернер.

1 вересня 1904 р. відкрився Міський громадський банк. Його основний капітал становив 15 тис. крб. Це були внески жителів міста і гроші місцевого земства. У Конотопі в 1904 р. проживало 19 404 чоловік. На утриманні міста знаходилося два заводи, друкарня, поліцейська і пожежна команди, бібліотека, лікарня на 40 ліжок, 2 аптеки, міська лазня, а також 5 лікарів, акушерка, 2 фельдшери. За архівними матеріалами весь цей час до початку Першої світової війни директором банку був І. С. Горовий.

У 1914 р. було відкрито Конотопську агенцію об'єднаного банку. Завідувачем став І. А. Стратонович.

У 1915-1916 рр. працювало відділення Російсько-Азіатського банку, яке розміщувалося в центрі по вулиці Гоголівській. В самому центрі старої фортеці міста Конотопа перебувало казначейство (на Ярмарковій площі). Але крім них, тут працювали відділення Державного банку.

Держбанк почав свою діяльність 1 липня 1860 р. і сприяв розвитку торгівлі та промисловості. Оборотні кошти склалися з внесків, переважно казенних. У 1894 р. була проведена реформа Держбанку, після чого значно розширився спектр його операцій. Банк вів облік векселів та інших термінових зобов'язань, видавав позики сільським господарям, промисловим підприємствам на оборотні кошти під заставу нерухомості та інші гарантії.

З подальшим розвитком кредитно-фінансової системи клієнтами відділень Держбанку стали ощадні каси, приватні комерційні установи. Відділення Держбанку були зобов'язані вилучати зношені паперові і металеві гроші, сортувати їх за номіналом і відправляти в центральну контору. Місцеві філії Держбанку визначали, вилучали і відправляли в Петербург фальшиві гроші, зіпсовані золоті монети. Важливою функцією місцевих відділень Держбанку було поширення процентних паперів. Вкладникам пропонувалися свідоцтва державної ренти, заставні листи Дворянського земельного та Селянського поземельного банків, квитки Держказначейства та ін. [3].

У період нового економічного пожвавлення в 1909-1913 рр. діяльність відділення активізується. Воно отримало дозвіл на застосування пільг з кредитування, тобто збільшення суми і термінів кредитів особам, які вирощували городні культури і тютюн. Значно більша кількість кредитів стала видаватися під заставу зерна, картоплі, цукрових буряків. В результаті з 1910 р. прибуток відділення знову почав зростати, і в 1912 р. валовий прибуток склав 82 тис. крб., чистий - 38 тис. крб. [13].

Революція 1905 - 1907 рр. не тільки похитнула комерційну діяльність банків, але й створила ряд інших проблем. Так, багато банків у цей час були пограбовані, дуже часто підробляли фінансові документи та ін. Тому постало питання безпеки.

4 січня 1906 тимчасовий генерал-губернатор Ходорович наказав передати в розпорядження Сумського відділення Держбанку воєнізовану охорону.

У період нового економічного поліпшення Сумське відділення, як і інші відділення Держбанку, розширило практику видачі позик під зерно.

Керувало банком правління у складі директора та його помічників (товаришів), яких обирало міське товариство. Дозвіл на відкриття міських громадських банків давав міністр фінансів за погодженням з міністром внутрішніх справ. Банки брали вклади на суму не менше 50 крб.; враховували векселі; видавали позики під заставу землі на термін від 1 до 12 років і будинків у тих містах, де знаходиться банк; позики під заставу товарів, цінних речей і паперів; отримували платежі за вексями та іншими строковими документами; купували і продавали дорогоцінні метали в монетах і злитках; приймали внески на збереження.

У 1885 р. Сумське повітове земство заснувало Олександрівський селянський сільськогосподарський банк. Його статутний фонд на день відкриття становив 50 тис. крб. Всі гроші дав І. Г. Харитоненко. Він же дав назву банку і визначив його основне завдання - допомога селянам.

На території Сумщини у той час мали свої відділення і найбільші в імперії комерційні банки. Так, в 1907 р. в Ромнах було відкрито відділення одного з

перших в Росії комерційних банків - Азовсько-Донського. Таке ж відділення було і в Сумах. У своїй діяльності об'єднував широке кредитування торгівлі і промисловості в різних регіонах країни. На початок Першої світової війни його власні кошти досягли 92 млн. крб., а загальна сума ресурсів - 388 млн. крб. У перші місяці 1917 р. Азовсько-Донський банк мав 73 філії, був тісно пов'язаний з синдикатами "Продамет" і "Продвугілля". Азовсько-Донський банк контролював такі великі підприємства Донбасу, як Донецько-Грушевське кам'яновугільне і антрацитні об'єднання, Товариство Карпово-Обривських копалень, Азовська вугільна компанія, контролював ряд текстильних підприємств, був тісно пов'язаний з французьким капіталом. Після заснування Московського промислового банку (1912 р.) в Сумах відкрилося його відділення. Крім приватних осіб, його клієнтами були різні організації та установи, серед них Сумське міщанське і купецьке товариства взаємного кредиту, Сумський та Білопільський міські громадські банки та ін. Своєрідними банківськими установами були товариства взаємного кредиту. За характером діяльності вони займали нішу між комерційними банками і позичково-ощадними товариствами, ближче до комерційних банків. Ці товариства ставили перед собою завдання забезпечити легкий і дешевий короткостроковий кредит дрібним і середнім підприємцям, ремісникам і торговцям. Оборотні кошти товариств склалися з членських внесків у розмірі 10% від суми наданого члену суспільства кредиту, а також від різних внесків і позичок [7].

1 грудня 1873 відкрилося Товариство взаємного кредиту Сумського повітового земства. Організація брала термінові і безстрокові вклади від своїх членів і сторонніх осіб, брала на збереження цінні папери, видавала позички своїм членам під заставу нерухомого майна. 1897р. відкрито повітове казначейство.

У Сумах працювало Купецьке товариство взаємного кредиту, до складу якого входило 13 осіб, головою правління був І. М. Сидоров, а також міщанське товариство взаємного кредиту. Вони виконували ті ж операції, що і суспільство повітового земства.

15 серпня 1873 Міністерство фінансів затвердило статут товариства взаємного кредиту Охтирського повітового земства. У першій половині 70-х рр. XIX в. організувалося товариство взаємного кредиту Лебединського повітового земства. У 1902 р. таке товариство було відкрито в Конотопі. 17 липня 1905 р. в Ромнах було створено об'єднання під назвою "Суспільство взаємодопомоги прикажчиків-євреїв". 5 вересня 1908 р. відкрилося товариство взаємного кредиту в Кролевіці. На початковому етапі суспільство мало 90 членів, а оборотний капітал становив 4500 руб. В подальшому товариство розширювалося [4].

У 20-х роках минулого століття розвинена мережа банків та кредитних товариств була повалена. 21 січня 1919 р. Раднарком України відповідним декретом проголосив націоналізацію приватних банків і їх об'єднання в загальноукраїнський Народний банк.

Таким чином, Україна залишилася без банків. Держбанк тут створений

не був, контроль за українською кредитною системою був монополізований Наркоматом фінансів Росії і її Державним банком.

На початок Першої світової війни (1914-1918 р.р.) банківська система Росії, і зокрема України, виглядала висококонцентрованою, містила розгалужену мережу великих і малих банків, їхніх філій та відділів. А після того, як в жовтні 1917 р. в Росії була встановлена радянська влада, банківська система і зовсім була зруйнована. Згідно з Декретом ВЦВК "Про націоналізацію банків" від 14 грудня 1917 р. усі банки та приватні кредитні установи були націоналізовані, а банківська справа оголошена монополією держави. Банки, які значною мірою сприяли підйому виробничих сил і розвитку країни припинили своє існування. У цей час (20 листопада 1917 р.) Україна проголосила себе Українською Народною Республікою. За недовге її існування як незалежної держави (1917-1919 р.р.) здійснювались цілеспрямовані заходи по створенню власної грошової й банківської системи. У грудні 1917 р. Центральна Рада ухвалила закон, яким Київську контору колишнього Державного банку Росії було перетворено на Український Державний банк. Цим же законом на території України припинено діяльність відділень російського Державного дворянського земельного і Селянського поземельного банків [10].

1. Аристов Н. Промышленность Древней Руси. - СПб.: Типография Королькова, 1866. - 392с.
2. Банки и банковские операции: Учебник / Под ред. проф. Е. Ф. Жукова. - М.: ЮНИТИ, 1997. - 461с.
3. Гай-Нижник П. Український державний банк // Вісн. Нац. банку України. - 2003. - №2. - с.70-71.
4. Головацька Н. Історія банківської системи України у XVIII-XX століттях // Вісн. Нац. банку України. - 2004. - №5. - с.116-123.
5. Голубев С.А. Роль Центрального банка Российской Федерации в регулировании банковской системы страны. - М.: Юстицинформ, 2000. - 192с.
6. Гончарук Т.І., Корогод Г.І. Становлення і розвиток банківської системи на сумщині // Фінанси України. - 1998. - №10. - с.112-116.
7. Гудзевич Я., Гудзевич У. Розвиток і функціонування малих та середніх банків в Україні у контексті глобалізації євроінтеграційних процесів // Вісн. Нац. банку України. - 2005. - №6. - с.35-37.
8. Другов О. Регіональні аспекти функціонування банківської системи України // Вісн. Нац. банку України. - 2004. - №10. - с.42-45.
9. Карманов Є. Банк як суб'єкт банківського права // Право України. - 2002. - №9. - с.51-56.
10. Кротюк В.Л. Національний банк - центр банківської системи України. - 2000. - 248с.
11. Крохмальюк Д. Банківська справа в Україні у складі Російської імперії (друга половина XIXст. - 1917р.) // Вісн. Нац. банку України. - 2000. - №9. - с.58-63.
12. <http://www.grad.konotop.net/history/index.php>
13. <http://www.info-works.com.ua/all/pravo/755.html>
14. <http://www.shans.com.ua/index.php?m=hpage&id=17&page=2>-Газета "Ваш шанс"

Керівник: Олех А. П.

ІВАНИШ Я. С., ВЕГЕРА М. К.

НОВІТНІ ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ДУХОВНОМУ ЖИТТІ НАШОГО МІСТА

Офіційний сайт Конотопсько-Глухівської Єпархії створений з метою популяризації релігійних цінностей серед молоді, прикликання нових вірян, підтримки старих, які з певних причин не мають змоги відвідати церкву, коли їм це необхідно.

Сайт призначений для висвітлення подій, які відбуваються в нашій єпархії, створено календар церковних свят і постів, присутній зручний форум для запитань і пропозицій, а також відео- та фотоальбоми, в яких представлена інформація у вигляді фото- та відеоматеріалів, пошук по сайту, список монастирів та церков нашої єпархії.

Не кожна людина знає, що на кожний день присвячена ікона певному святому. В представленому блоці "Ікона дня" показана ікона, присвячена якомусь недавньому святу, святому. При натисканні на ікону з'являється нова сторінка, на якій знаходиться інформація про цю ікону.

Блок "Сьогодні" призначений для відображення дати поточного дня та свят, які відбуваються в цей день. Також виділені посилання, при натисненні на які можна дізнатись більше про дані свята. Цей блок дуже корисний для молоді, яка хоче дізнатись більше про церковні свята та пости.

Інформаційний блок "Храми" відображає храми та монастирі єпархії із зображеннями та посиланнями.

На сайті доступна реєстрація користувачів, які після реєстрації та входу на сайт можуть стати учасниками форуму та залишати коментарії в матеріалах.

У вкладці меню "Архів фото/відеоматеріалов" доступні фотогалереї та відеоматеріали, в яких відображене повсякденне життя єпархії. В меню також описується історія єпархії.

В майбутньому ми збираємося значно розширити можливості сайту.

Керівник: Бараболіков В. М.

ЗМІСТ

КРАЄЗНАВСТВО

ЗВАГЕЛЬСЬКИЙ В. Б. Проблеми локалізації літописного Римова	3
ЛЕМІШ Н. О. Дослідження архівів Чернігівської губернії XIX ст.: історіографія питання	11
ЖЕЛІХІВСЬКА Н. М. З історії фінансового управління в Гетьманщині в другій половині XVII - першій половині XVIII ст.	15
СОСНОВСКИЙ Н. С. Кандыбы. История семьи	19
ВАСИЛЬЧЕНКО Є. О. Загарбання території Конотопщини німецько-нацистськими окупантами	21
КОРОЛЬ В. М. Умови проживання учнів навчальних закладів трудових резервів Сумщини у відбудовчий період (1943-1950 рр.)	25
РОСИЦЬКИЙ В. С. Післявоєнна переписка учасників бою за Конотоп (вересень 1941 р.) з директором Конотопського музею Москальовим І. В. як цінне історико-краєзнавче джерело	31
ШАЛІВСЬКА З. В. Слово про славного земляка: Іван Андрійович Лисий (1910-2000 рр.)	33
КРАВЕЦЬ І. Шевченко й Лазаревські	36
АКІЧЕВ Ш. М. "Материалы по истории формирования ополчения 1812 г. в Черниговской губернии" як джерело з історії Конотопського ополчення 1812 року	41
ЄВТУШЕНКО О. В. Вулиці Конотопа XVIII ст.	48
ТРОФІМЧИК Д. Д. Дяка за мирне сьогодні	53
АРТЮХ В. О. Про історичні смисли слова "історіософія"	56
ЗВАГЕЛЬСЬКА О. В. Краєзнавчі уподобання Геннадія Петрова	64
БАТУРИНА В. В. Весільний обряд: історія та сьогодні	66

ІСТОРІЯ ОСВІТИ

ПАНЧЕНКО С. П. Взаємодія соціального педагога школи та сім'ї	69
КОРЕНЕВА І. М. Схематизація навчального матеріалу як умова повного засвоєння знань та формування системного мислення студентів	72
ТЮЛЬПА Т. М. Історико-культурні передумови соціалізації особистості у процесі засвоєння естетичного досвіду	75

СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ ТА ФІЛОЛОГІЯ

ГОЛОВАНЕНКО Е. А., ДУНЬ Н. Л. Экскурсия как средство формирования страноведческой и лингвострановедческой компетенции иностранных студентов	79
ЗАВГОРОДНИЙ В. А., КИСЕЛЕВА А. И. Формирование лингвокультуроведческой компетенции иностранных студентов	85
БУРНОС Е. Ю. Учет лингвострановедческого компонента на занятиях русского языка как иностранного	93
КОНЕК О. П. Краеведческие тексты на занятиях по русскому языку со студентами-иностранцами	98
ПИЛИПЕНКО-ФРИЦАК Н. А. Обучение студентов-иностранцев русскому языку на основе реализации лингвокраеведческого подхода	104
СКВАРЧА О. Н. К вопросу о психолингвистических и социальных аспектах употребления суржика	110
ДЕГТЯРЕВА Т. О., ШЕВЧЕНКО И. М. Взаимосвязь и взаимодействие языка и культуры в методике преподавания русского как иностранного	116
ВОРОНА Н. О. Лінгвоукраїнознавство: змістове наповнення, використання міжпредметних зв'язків у викладанні дисципліни	122
БИТЮК І. В. Історія вивчення феномена "моральна паніка" як маніпуляційної технології	128
САДІВНИЧИЙ В. О. Проблемний комплекс науково-популярної тематики медичного спрямування газетної періодики Сумщини 1917-1919 років	133
ТРОЯН-СТЕПАНЮК А. А. Море в сказках А. С. Пушкина	138
ИВАНОВА И. Б. Конотоп в жизни и творчестве В. В. Маяковского	144
РОДЕНКО А. В., САГДУЛЛАЕВ Ганишер. Сопоставительный анализ украинских и узбекских пословиц о родине	150
ТУБОЛ Н. А., АБДУЛЛАЕВА Гулрухсор. Языковое сознание в обучении иностранному языку	155
КАЗАНДЖИЕВА М. С., ИБРАГИМОВ А. К проблеме формирования полиэтнической толерантности в образовательном пространстве	159
ШЕВЦОВА А. В. Внеаудиторная работа как средство формирования лингвострановедческой компетенции студентов-иностранцев	161
ЗВАГЕЛЬСКАЯ Е. В. Краеведение как один из важнейших компонентов при изучении студентами-иностранцами русского языка как иностранного	166
НАБОК М. М. Нудьга - дослідник українських народних дум і кобзарського мистецтва	172

ПОВІДОМЛЕННЯ

СУТУЛІН В. В. М. Й. Парпура - український меценат	176
МАТВІЄНКО А. А. . По Сейму до Європи	177
РУБАН В. В. Герой Радянського Союзу десантник Іван Підкопай	179
БОРОШНЄВ В. О. Культура Конотопа XIX-XX ст.	181
ГРАМАЖОРА Н. В. Роль і значення історико-краєзнавчої роботи у формуванні особистості громадянина і патріота України	185
ДЯЧОК Г. В. Школа людяності та добра (з історії Конопотської ЗОШ № 11)	188
БИКОВА Т. Б. Особливості фасилітаційної взаємодії зі студентами професійно-педагогічного коледжу	195
ІВАЩЕНКО М. В. Особливості підготовки майбутніх учителів інформатики до діяльності тьютора	196
ОСАДЧИЙ С. В. Позааудиторна робота в Конопотському інституті Сумського державного університету в контексті реалізації постулатів Болонського процесу	197
ДОЦЕНКО С. О. Розвиток математичних здібностей студентів педагогічних спеціальностей в умовах застосування інформаційно-комунікаційних технологій	199
КОЗЛОВА І. М. Творчий доробок літературної студії "Джерела" за 30 років її існування	200
ШВИДКА А. І. Традиції родинного виховання як основа соціуму	202
ЕВТУШЕНКО А. В. "Оставшимися лежать на поле боя" стало менше (о деятельности Конопотского городского общественного объединения "Последний рубеж" в 2012 г.)	204
МАТВІЄНКО А. А. Хай не згасає пам'ять!	207

Трибуна Молодого Автора

ВОЛОДІНА Є. О. Сторінки історії роду Ладонко-Серебрянникових - Францкевичів	209
ЛІТВІНОВ І. С., ЧЕРНЕЦЬ Н. В. Невідомі імена воїнів 227 СД - захисників Конопотщини у вересні 1941р.	212
КЛЮШНИК К. С. "Авіакон": учора, сьогодні, завтра	218
СЕМЕРЕНКО В. С. Промисловість та медицина Конотопа 1920-х рр.	222
СТУПАК В. Запозичення в професійному мовленні фахівців економічних спеціальностей Сумщини	227

РЕШЕТНЯК Я. В. Історія державного професійно-технічного навчального закладу "Конотопський професійний аграрний ліцей"	231
ШЕЛЯГ О. О. З історії школи № 2. Відроджена святиня	235
ЄМЕЦЬ Я., БАДЕРЯКОВ Д. Роль Конотопського давньоруського городища в системі оборонних рубежів Київської Русі	238
ІГНАТЕНКО Г. П. Ними пишається наше місто	239
ПОЛЮХОВИЧ Я. Біографічно-поетичні традиції Конотопщини: Микола Фуголь	241
ШАМАРДІНА К. Кіномистецтво Конотопщини: зйомки фільму "Конотопська відьма"	243
СТОГНУШКО Н. Українська вишиванка як декоративне мистецтво Конотопщини	244
САМОДАЙ Т. С., ЖУКОВА А. А. Палац княгині Львової - пам'ятка архітектури ХІХ століття	246
ЦЕМЕНТОВА О. М., ІВАНОВА Н. О. Храм Покрови Божої Матері: від минулого до сьогодення	249
НАСТЕНКО В. М. Зруйновані храми Конотопщини	252
ГРЕБЕНИК А. Народні ремесла Сумщини	254
ПОНОМАРЕНКО О. В. Комплекс знахідок черняхівської культури з колекції Конотопського краєзнавчого музею	256
ОСТРОВСЬКА А. В. Храм Покрови Пресвятої Богородиці у с. Вирівка Конотопського району	259
БОНДАРЕНКО Ю. М. Аналіз народної вишивки Конотопщини	262
ЛІНЧАК А. І. Татування: категоріальний аспект, міфологічні особливості та перспективи його розвитку в нашому місті	263
ПОЖАРНАЯ А. В., ЛЕОНОВИЧ А. А. Судьба християнських храмів на Конотопщині	266
НЕСТЕРЕНКО Р. В. Фотографія як вид мистецтва	269
ЖУКОВ П. П., ГОДУНОВ І. М. Використання словників і довідників студентами немовних спеціальностей у процесі вивчення іноземних мов	270
ЛЕВЧЕНКО А. С. Розвиток банківської справи на Сумщині у другій половині ХІХ - на початку ХХ століття	273
ІВАНИШ Я. С., ВЕГЕРА М. К. Новітні інформаційні технології в духовному житті нашого міста	277

Наукове видання

**КОНОТОПСЬКИЙ
КРАЄЗНАВЧИЙ
ЗБІРНИК**

Випуск I

Видання підготовлено до друку
Науково-дослідним центром історичного краєзнавства
Сумського державного університету

Упорядники: Леміш Н. О., Звагельський В. Б.
Відповідальний за випуск: Звагельський В. Б.
Коректори: Власенко О. М., Іванченко Л. Г., Чернишова Т. Г.

Здано до набору 21.09.13. Підписано до друку 26.09.13. Формат 70x100/16. Папір офсетний.
Друк офсетний. Ум. друк. арк.20,25. Обл.-вид. арк. 21,70. Тираж 100. Зам. №

Видавець: Сумський державний університет, 40007, Суми, вул.Римського-Корсакова, 2
Віддруковано у друкарні Сумського державного університету,
40007, Суми, вул.Римського-Корсакова, 2